

zeszyty wiejskie

rural periodicals

29.

COPE
Member since 2021
JM14952

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2023

Zeszyty Wiejskie · Rural Periodicals · 29 (2023)

Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki · Faculty of Philosophy and History, University of Lodz

Kolegium redakcyjne · Editorial board

DAMIAN KASPRZYK · Uniwersytet Łódzki · redaktor naczelny · University of Lodz · editor-in-chief
JAROSŁAW KITA · Uniwersytet Łódzki · zastępca redaktora naczelnego · University of Lodz · deputy-editor-in-chief
SEBASTIAN LATOCHA · Uniwersytet Łódzki · sekretarz redakcji i redaktor tematyczny (etnologia i antropologia kulturowa)
· University of Lodz · journal secretary and thematic editor (ethnology and cultural anthropology)
MAŁGORZATA ŁAPA · Uniwersytet Łódzki · sekretarz redakcji i redaktor tematyczny (historia)
· University of Lodz · journal secretary and thematic editor (history)
KATARZYNA WALIŃSKA · Uniwersytet Łódzki · redaktor językowy (język angielski) · University of Lodz
· English language editor
EWA KORALEWSKA · Biblioteka Sejmowa · redaktor · Sejm Library · editor
SYLWIA STRASZAK-CHANDOHA · Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu · redaktor · Wrocław University of Economics
and Business · editor
KAROL WALCZAK · Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu · redaktor · Adam Mickiewicz University, Poznań · editor

Rada naukowa · Scientific council

ANDRZEJ LECH · Uniwersytet Łódzki · przewodniczący · University of Lodz · chairman
SEMEN ABRAMOWYCH · Uniwersytet Narodowy im. Iwana Ohijienki w Kamieńcu Podolskim · Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohiienko National University
ISKRA BAEVA · Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa z Ochrydy · St. Kliment Ohridski Sofia University
WŁADYSŁAW BARANOWSKI · Uniwersytet Łódzki · University of Lodz
WIESŁAW CABAN · Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach · Jan Kochanowski University in Kielce
JANUSZ GMITRUK · Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego · Museum of the Polish Peasant Movement, Warsaw
TADEUSZ GRABARCZYK · Uniwersytet Łódzki · University of Lodz
TOMASZ LECH · Uniwersytet Łódzki · University of Lodz
NICOLAS MASŁOWSKI · Uniwersytet Karola, Praga · Charles University, Prague
LESZEK OLEJNIK · Uniwersytet Łódzki · University of Lodz
MAREK PRZENIOŚĆ · Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach · Jan Kochanowski University in Kielce
MICHAŁ RAK · Czeskosłowacka Wspólnota Legionowa, Praga · Czechoslovak Legionary Community, Prague
EDYTA ROSZKO · Chr. Michelsen Institute, Bergen
MARTA WIECZOREK · Zayed University, Dubaj · Zayed University, Dubai
MARIA WIERUSZEWSKA-ADAMCZYK · Polska Akademia Nauk · Polish Academy of Sciences
LEONID ZASHKILNYAK · Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki · Ivan Franko National University of Lviv
WOJCIECH ZIOMEK · Uniwersytet Łódzki · University of Lodz

Redaktor inicjujący · Initiating editor

KATARZYNA SMYCZEK

Korekta techniczna · Technical correction

ELŻBIETA RZYMKOWSKA

Przekład na język angielski · English translation

KATARZYNA SZUSTER-TARDI

Projekt okładki i layoutu, skład · Cover and layout design, typesetting

JOANNA APANOWICZ

Korekta: Redakcja i Autorzy

Zdjęcie na okładce: Gustavo Quepón, Unsplash

Czasopismo indeksowane jest przez serwisy · The journal is indexed by the following websites

Scopus, ERIH PLUS, CEEOL, EBSCO, Biblioteka Nauki, DOAJ, AGRO, Sherpa Romeo

Zasady recenzowania dostępne na stronie <https://czasopisma.uni.lodz.pl/zwiej>

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja on-line.

© Copyright by Authors, Łódź 2023

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

ISSN 1506-6541

Adres Redakcji · Editor's address

90-131 Łódź, ul. Lindleya 3/5, tel.: 42 635 61 59

e-mail: zeszytywiejskie@uni.lodz.pl, <https://czasopisma.uni.lodz.pl/zwiej>

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie w.11235.23.o.c, Ark. druk. 22,125

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34a, tel. (42) 635 55 77

e-mail: księgarnia@uni.lodz.pl, <https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/>

STUDIA • ROZPRAWY • STUDIES • TREATISES

DAMIAN KASPRZYK	7
Régionalisme polonais – inspirations françaises. Reconnaissance	
Polish regionalism – French inspirations. Reconnaissance	
Regionalizm polski – inspiracje francuskie. Rekonosans	
KRZYSZTOF WASILEWSKI	27
Digital regionalism and rural empowerment in the public sphere	
Cyfrowy regionalizm i upodmiotowienie wsi w sferze publicznej	
ARKADIUSZ BEDNARCZUK	47
Sources of left-wing attitudes towards the activism of local groups	
Źródła niechęci lewicy wobec aktywizmu grup lokalnych	
SEMEN ABRAMOWYCZ / СЕМЕН АБРАМОВИЧ	65
Буколичний жанр в європейських літературах: витоки, динаміка й спрямованість історичного розвитку	
The bucolic genre in European literature: genesis, dynamics and direction of historical development	
Gatunek bukoliczny w literaturze europejskiej: geneza, dynamika i kierunek rozwoju historycznego	
MAŁGORZATA BAŃKOWSKA	93
Selected peasant issues of the 1930s in the opinions of Warsaw literary magazine columnists (<i>Wiadomości Literackie</i> , <i>Prosto z Mostu</i> , and <i>Pion</i>)	
Wybrane kwestie chłopskie z lat 30. XX wieku w opiniach publicystów warszawskich magazynów literackich („Wiadomości Literackie”, „Prosto z Mostu”, „Pion”)	
ANNA DROŹDŹ	115
“Young people don’t even know the dish...” Disappearing day-to-day dishes in the memories of settlers in Lower Silesia. Analysis of selected materials of the Polish Ethnographic Atlas	
„Młodzi ludzie w ogóle nie znają potrawy...” – zanikające dania codzienne we wspomnieniach osadników na Dolnym Śląsku. Analiza wybranych materiałów Polskiego Atlasu Etnograficznego	
AGNIESZKA BARTNIK	139
Feeding pigs in ancient Rome	
Żywienie trzody chlewnej w starożytnym Rzymie	
MAŁGORZATA ŁAPA, SEBASTIAN LATOCHA	155
Wiktor Schramm’s voice in the discussion on the use of the Josephine cadastre in the study of agriculture and agricultural technology in Galicia in the 18 th century (W. Schramm, “Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich,” Poznań 1951)	
Wiktora Schramma głos w dyskusji na temat wykorzystania katastru józefińskiego w badaniach nad rolnictwem i techniką rolniczą w Galicji w XVIII wieku (W. Schramm, „Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich...” Poznań 1951)	

WITOLD JARNO	211
The role of the Polish Army in the military settlement action in the years 1945–1948	
Rola Wojska Polskiego w akcji osadnictwa wojskowego w latach 1945–1948	

KAMIL LUDWICZAK	239
Fieldnotes from ethnographic research in rural areas of the Polish Jurassic Highland as a record of the process of becoming an anthropologist	
Dzienniki terenowe z badań etnograficznych na obszarach wiejskich Jury Krakowsko-Częstochowskiej jako rejestracja procesu stawania się antropologiem	

PRZEGLĄDY • POLEMIKI • MATERIAŁY • OVERVIEWS • POLEMICS • MATERIALS

KAROL WALCZAK	263
<i>There is no store in Tarda again...</i> Some remarks on the functioning of rural communities in south-western Mazury on the example of Bartężek, Tarda and Winiec	
<i>W Tardzie znów nie ma sklepu...</i> Kilka uwag na temat funkcjonowania wiejskich społeczności w południowo-zachodnich Mazurach na przykładzie Bartężka, Tardy i Wińca	

EDYTA MAJCHER-OCIESA, HUBERT CZERW, KRZYSZTOF PIERŚCIŃSKI	289
The fate of ancestors living in the countryside in family accounts and in-home archives. The “My Family” Project implemented in 2022 by students of the Institute of History of the Jan Kochanowski University in Kielce	
Losy przodków mieszkających na wsi w relacjach rodzin i w domowych archiwach. Projekt „Moja rodzina” zrealizowany w 2022 r. przez studentów Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach	

JOANNA MIKOSZ	311
The place of agricultural issues in the Sandomierz press (1829–2022)	
Miejsce problematyki rolnictwa w prasie sandomierskiej (1829–2022)	

ARTYKUŁY RECENZYJNE • RECENZJE • REVIEW ARTICLES • REVIEWS

EWA NOWINA-SRO CZYŃSKA	333
Zbigniew Libera, <i>Etnografia to piękna zabawka w rękach literatów z dworu i miasta w Polsce XIX wieku i później</i>	
PIOTR SŁAWIŃSKI	337
Andrzej Niespodziewany, <i>Kroniki więzownickie</i>	

SPRAWOZDANIA • REPORTS

EWA CZAPIK-KOWALEWSKA, JAROSŁAW JURKIEWICZ	345
Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej: <i>Regionalizm w dobie przyspieszenia technologicznego, politycznego i społecznego</i> (Koszalin, 16–18 marca 2023 roku)	

studia · rozprawy studies · treatises

DAMIAN KASPRZYK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3588-3486](https://orcid.org/0000-0002-3588-3486)

DAMIAN.KASPRZYK@UNI.LODZ.PL

Université de Łódź

Faculté de philosophie et d'histoire

Département d'anthropologie pratique

Régionalisme polonais – inspirations françaises

Reconnaissance

Polish regionalism – French inspirations
Reconnaissance

Regionalizm polski – inspiracje francuskie
Rekonesans

Résumé : Le texte présenté est une tentative de synthèse des orientations intellectuelles françaises influençant le régionalisme polonais. Des phénomènes que l'on peut qualifier d'annonciateurs du régionalisme propre – le développement de la recherche sur l'histoire de localités et de territoires particuliers, le folklore, les travaux géographiques et linguistiques, le développement d'un journalisme local ou d'activités artistiques et éducatives – s'inscrivent dans un large courant d'activités patriotiques, ce qui constitue une différence essentielle entre les conditions dans lesquelles le régionalisme s'est développé en Pologne et en France au tournant du XXe siècle. Indépendamment de ce qui précède, les courants scientifiques, politiques et culturels français ont été suivis de près en Pologne, gagnant ici de nombreux partisans, également parmi les régionalistes.

Mots clés : régionalisme, histoire des idées, relations franco-polonaises, décentralisation, éducation, science

Summary: The text presented is an attempt at summarizing French intellectual orientations influencing Polish regionalism. Phenomena that can be treated as heralding regionalism per se – the development of research on the history of particular localities and lands, folklore, geographic and linguistic works, development of local journalism or artistic and educational activities – were embedded in a wide stream of patriotic

activities, a fact that provides an essential difference between the conditions in which regionalism developed in Poland and France at the turn of the 20th century. Irrespective of the above, French scientific, political and cultural currents were closely followed in Poland, gaining many supporters here, also among regionalists.

Keywords: regionalism, history of ideas, Polish-French relations, decentralization, education, science

Streszczenie: Prezentowany tekst stanowi próbę bilansu francuskich orientacji intelektualnych mających wpływ na regionalizm polski. Zjawiska, które traktować można jako zwiastujące właściwy regionalizm – rozwój badań nad dziejami poszczególnych miejscowości i ziem, prace folklorystyczne, geograficzne, literaturoznawcze, językoznawcze, rozwój muzeów i prasy lokalnej, aktywność artystyczna i oświatowa – wpisane były w szeroki nurt działań patriotycznych, co zasadniczo różnicuje warunki w jakich regionalizm rozwijał się w Polsce i we Francji na przełomie XIX i XX w. Niezależnie od tego, francuskie prądy naukowe, polityczne i kulturalne śledzone były nad Wisłą, znajdując tu licznych zwolenników także wśród regionalistów.

Słowa klucze: regionalizm, historia idei, relacje polsko-francuskie, decentralizacja, edukacja, nauka

Les chercheurs polonais soulignent unanimement et avec constance que le régionalisme, en tant que mouvement social organisé visant à valoriser culturellement, administrativement et économiquement la province, est né en France¹. En même temps, le climat politique spécifique accompagnant les premiers manifestes régionalistes dans ce pays et les initiatives clés déterminant la nature et les orientations de ce mouvement sont pointés². Les premières décennies du XXe siècle ont été une période de diffusion intensive de l'idée de régionalisme en Europe. C'est aussi à cette époque que des programmes, des déclarations, des projets et des mises en œuvre pionniers inspirés par ce courant intellectuel vivifiant ont été créés en de nombreux endroits. On suppose que le régionalisme est apparu comme une réponse spécifique aux changements profonds qui ont eu lieu en relation avec l'industrialisation, les mouvements de population, le développement des États-nations et de nombreux autres phénomènes entraînant la disparition des spécificités culturelles des communautés

1 A. Stogowska, «Regionalizm – prąd umysłowy XIX i XX wieku», *Edukacja Dorosłych*, n° 1 (2000), pp. 63–70 ; E. Chudziński, *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Varsovie 2010, pp. 14–35.

2 *Id.*, «Z dziejów regionalizmu w Polsce», *Rocznik Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego Oddział w Krakowie*, n° 2 (1995), p. 53 ; A. Lubczyńska, *Regionalizm kielecki w latach 1918–1939*, Kielce 2008, pp. 19–21.

individuelles et des groupes ethniques et régionaux³. Malgré les changements esquissés de nature universelle, il est souligné que le régionalisme dans différents pays a pris une forme légèrement différente, adaptée aux besoins locaux, façonnée sur la base des expériences scientifiques et culturelles indigènes. Le texte présenté tente de mettre en balance les orientations intellectuelles françaises influençant le régionalisme polonais et de préciser la nature des contextes qui ont accompagné l'émergence de cette idée sur la Vistule. L'article, malgré sa longueur, a un caractère contributif et ne fait qu'introduire les enjeux, d'où la « reconnaissance » présente dans le titre. Il indique les modalités de réception (assimilation) de la pensée française par les auteurs polonais, mais il ne vérifie pas le bien-fondé de ce procédé. L'absorption de certains courants intellectuels nés en France n'était parfois qu'intuitive et superficielle. Elle résultait des attitudes et des intérêts individuels des auteurs polonais. Une vérification détaillée et critique de l'adéquation des concepts des penseurs et théoriciens français au contexte du régionalisme polonais nécessiterait une étude séparée, voire une série d'études. Dans le cadre de telles activités, il convient de tenir compte à chaque fois de la complexité de la source française et du contexte qui a accompagné l'adaptation polonaise. En ce sens, le matériel présenté ici peut inspirer d'autres chercheurs à des études plus approfondies. D'où l'espoir qu'il puisse intéresser le lecteur francophone.

Le régionalisme et la question polonaise

Il n'y avait pas de Pologne sur la carte de l'Europe au XIXe siècle. La région administrative de Varsovie établie sous forme de duché sous l'égide de Napoléon, puis le Royaume de Pologne existant au sein de l'Empire russe ne couvraient pas la plupart des terres dont les habitants se sentaient Polonais, ni ne satisfaisaient les aspirations politiques nationales⁴. Divisée entre les trois pouvoirs de partition, la société est devenue une partie de trois entités étatiques différentes avec des lois distinctes, des règles de vie sociale et diverses restrictions aux libertés concernant la langue, la religion, l'activité scientifique et culturelle. Ce contexte de fond a même rendu impossible le développement de l'idée du régionalisme comme mouvement qui, dans sa dimension fondamentale, façonne des relations optimales entre le centre et la province dans le cadre d'un État indépendant. Le régionalisme polonais a germé en opposition aux pouvoirs de partition, il avait donc un caractère crypto-redentiste à leur égard, et la culture et l'étude des cultures régionales n'étaient pas une fin en soi, mais plutôt l'un des moyens d'éveiller l'identité nationale.

3 Cf. H. Skorowski, *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Varsovie 1990, pp. 9, 14.

4 R. Wapiński, *Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuch II wojny światowej*, Wrocław-Varsovie-Cracovie 1994.

Des phénomènes que l'on peut qualifier d'annonciateurs d'un véritable régionalisme – développement des recherches sur l'histoire des villes et des terres, travaux folkloriques, développement de la presse locale, activité artistique et pédagogique – s'inscrivaient dans un large courant d'activités patriotiques. Toutes les institutions établies par les Polonais par les forces sociales avaient pour objectif fondamental de remplacer les organes de l'État inexistant⁵. En un mot, les initiatives régionales ne constituaient pas la réalisation d'une autre idée que celle de la libération nationale. Ses principaux exécutants étaient des représentants de l'intelligentsia – une couche sociale spécifique issue de la partition russe de la noblesse paupérisée (dans les partitions prussienne et autrichienne se trouvaient également des bourgeois et même des paysans) – qui, en raison de leur éducation, formaient une élite nationale en tant qu'avocats, médecins, enseignants, ingénieurs, fonctionnaires, industriels, écrivains, ecclésiastiques⁶. Tout au long du XIXe siècle, le rôle de ce groupe s'est systématiquement accru et son éthos s'est caractérisé par la conscience de la mission et l'exigence de professionnalisme dans la mise en œuvre de deux missions fondamentales, nationale et modernisatrice⁷. Ce sont des représentants de l'intelligentsia qui rejoindront les rangs des régionalistes déjà en Pologne libre. Cependant, nous nous intéressons à une autre caractéristique de cette couche sociale, comme un autre dérivé de la situation politique de la Pologne au XIXe siècle : l'intelligentsia était particulièrement sensible aux modèles français (plus tard anglais). Bien sûr, cela était dicté par certaines traditions résultant de l'influence de la culture française en Europe aux époques antérieures, du rôle du français comme langue des élites et de la position unique qu'occupait Paris sur la carte culturelle du monde au XIXe siècle. Néanmoins, les espoirs des Polonais de retrouver l'indépendance aux côtés de Napoléon, de Frédéric Chopin et de toute une pléiade de conteurs romantiques créant « sur le pavé parisien », La Grande Émigration ne sont que quelques-uns des slogans d'une longue liste de circonstances historiques significatives, grâce à laquelle les courants scientifiques, politiques et culturels français se sont étendus sur la Vistule, trouvant ici de nombreux partisans. Ce genre d'attitude était en outre le signe d'une prise de distance avec la culture des puissances séparatrices.

Si nous relierions plus étroitement le développement de l'idée de régionalisme à l'activité scientifique, en particulier dans le contexte de l'histoire, de l'ethnologie, de la dialectologie et de la géographie, il s'avère que dans ces domaines également,

5 J. Sługocki, *Zagadnienia regionalizmu i tożsamości regionalnej*, Bydgoszcz 1990, p. 19.

6 E. Lewandowski, « Wzlot i upadek inteligencji », *Dziś*, n° 12 (2007), p. 53.

7 M. Ziółkowski, « Ewolucja historycznych funkcji polskiej inteligencji, współczesna pragmatyzacja świadomości i przemiany systemu szkolnictwa wyższego », dans J. Kurczewska et E. Tarkowska, éd., *Spotkania z kulturą. Antoninie Kłoskowskiej w pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, Varsovie 2006, pp. 295–296.

la recherche des scientifiques polonais du XIXe siècle devait être valorisée en premier lieu pour éveiller la conscience et la fierté nationales.

La perte d'indépendance signifiait que l'intérêt pour le passé prenait de nouvelles significations. La nécessité d'une nouvelle synthèse de l'histoire de la nation polonaise s'impose. Ces réflexions ont été esquissées au début du XIXe siècle, dans le cadre de la recherche de la meilleure vision de l'État pour les Polonais, avec l'espoir de sa résurrection rapide. Dans le contexte du régionalisme « dormant », il convient de prêter une attention particulière à la vision antiféodale selon laquelle le peuple peut jouer un rôle indépendant dans le processus historique, prônée par Joachim Lelewel (1786–1861), qui *N.B.* après le soulèvement de novembre, émigra à Paris et publia nombre de ses ouvrages en français.

Dans le creuset des inspirations patriotiques, les premières études sur le folklore ont également été menées, mais il faut souligner que la culture populaire a été traitée comme l'une des sources historiques. En utilisant la terminologie d'aujourd'hui, il conviendrait de dire qu'à l'origine, le folklore était considéré comme une science auxiliaire de l'histoire⁸. Néanmoins, déjà au début du XIXe siècle, de nombreux collectionneurs (principalement de folklore verbal-musical et rituel) ont annoncé les résultats de leurs recherches. L'importance des contes populaires, des contes de fées et des légendes pour déterminer les débuts de l'État polonais a été soulignée. L'année 1818 est une date symbolique, quand Adam Czarnocki (1784–1825) sous le pseudonyme de Zorian Dołęga-Chodakowski publie une thèse *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*⁹ (*A propos des Slaves avant le christianisme*), dans lequel il fait appel à la collecte d'objets folkloriques lors d'errances dans les villages et identifie ce qui est folklorique avec ce qui est national. Cette façon de penser (et d'agir) dominera l'ethnologie pour les prochaines décennies. La culture populaire lentement cesse d'être un « complément » à la recherche historique et les études folkloriques deviendront une activité méthodologiquement autonome. La conviction que l'essence de la polonité est attestée par la culture du peuple, qui devrait être étudiée et documentée, est également renforcée¹⁰.

La recherche dialectologique était guidée par le même objectif. En fait, les ethnographes du XIXe siècle ont souvent créé des dictionnaires dialectaux des domaines dans lesquels ils ont mené leurs recherches. Mais sans aucun doute, Kazimierz

8 R. Górski, « Zainteresowania kulturą ludową w epoce Mickiewicza », *Polska Sztuka Ludowa*, n° 1 (1956), p. 35.

9 ZDC. [Z. Dołęga-Chodakowski], « O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem », *Ćwiczenia Naukowe. Oddział Literatury*, vol. 2 (1818), pp. 5–32.

10 D. Kasprzyk, « Ludoznawstwo – u źródeł regionalizmu », dans A. Roguska et M. Daniłak-Chomać, éd., *Uniwersalizm i tradycja w kulturze. Aktualność kultury ludowej. Część III*, Siedlce 2015, pp. 67–86.

Nitsch (1874–1958) doit être considéré comme le fondateur de la dialectologie moderne en Pologne. Il convient de mentionner le fait significatif que ce savant a rapidement abandonné la dialectologie atomisante au profit de synthèses et de descriptions de provinces entières, en commençant par les zones les plus exposées à la dénationalisation, à savoir la Prusse occidentale, la Prusse orientale et la Silésie. Il a également participé activement à la discussion sur le statut de la région cauchoube. Avant même 1918, Nitsch publie les premières tentatives de généralisation et de division des dialectes polonais, inspirées de l'atlas dialectologique français de Jules Gillieron (1854–1926) et d'Edmond Edmont (1849–1926)¹¹.

Les travaux de Wincenty Pol (1807–1872), Waław Nałkowski (1851–1911), Eugeniusz Romer (1871–1954) et bien d'autres géographes prouvent que cette discipline, associée à juste titre au régionalisme, n'est pas moins importante que l'histoire et l'ethnographie, étroitement liée à l'indépendance et aux aspirations politiques de la Pologne. On peut dire que cette relation s'est inscrite dans le développement de la science géographique moderne en Pologne. Il a été prouvé, entre autres, qu'entre l'Oder et la Neisse à l'ouest et le Dniepr et la Daugava à l'est, il existe une unité géographique distincte avec des caractéristiques physiographiques spécifiques. Cet arrangement remplissait d'importantes fonctions compensatoires. Un spécialiste du sujet a observé à juste titre que, selon ces concepts, « la nature elle-même a aidé les efforts nationaux »¹². Un rôle particulier était également joué par la cartographie indigène, censée conserver les noms géographiques polonais. Romer, qui décida d'élaborer une carte des terres polonaises, écrivit dans une lettre au savant français Emmanuel de Margerie (1862–1953) : « avec ce travail nous voulons donner une nouvelle preuve de notre existence et de nos sentiments, nous voulons aussi protéger le monde de la perte des noms géographiques polonais authentiques »¹³.

La régularité résultant des particularités de l'histoire polonaise au XIXe siècle a été la transformation parfois surprenante de divers types d'idées, qui avec le temps se révéleront étroitement liées au régionalisme. Par exemple, les anarchistes infectés par l'idée d'indépendance ont pu propager la « conspiration générale

11 M. Rak, « Dialektologia polska w latach 1873–1918 (zarys historii) », dans B. Grabka, R. Kucharzyk et A. Tyrpa, éd., *Studia Dialektologiczne V*, Cracovie 2019, pp. 331–332. Cf. B. Dunaj, « Kazimierz Nitsch jako prekursor badań regionalizmów », dans H. Kurek, A. Tyrpa et J. Wronicz, éd., *Studia Dialektologiczne IV*, Cracovie 2010, pp. 19–24.

12 R. Wapiński, *op. cit.*, p. 195.

13 Romer écrivit : « dziełem tym chcemy dać nowy dowód naszego istnienia i naszych uczuć, chcemy też uchronić świat przed utratą autentycznych polskich nazw geograficznych ». Cité d'après : B. Piotrowski, « Eugeniusza Romera koncepcja Polski rdzennej », *Przegląd Zachodni*, n° 1 (1985), pp. 47–48.

contre le gouvernement» et rejeter l'idée même de l'État, alors qu'il s'agissait en fait de la négation d'un État spécifique – étranger et partitionné. «C'est en Pologne, et seulement en Pologne, que l'essence cachée de la négation théorique de l'état réel était l'idéalité désirée de son propre état irréal»¹⁴. D'autres exemples sont fournis par les visites touristiques. Quand en 1906, la Société polonaise de tourisme de Varsovie, ses militants se fixent des objectifs sociaux et nationaux. Les guides créés à cette époque contenaient souvent des informations sur le nombre de Polonais vivant dans une zone donnée. En particulier, la population rurale a été étudiée sous cet angle, préparant puis publiant des descriptions du personnage, et par excellence du folklore. Ainsi, même le tourisme était censé servir à en apprendre davantage sur un État formellement inexistant, devenant un porte-parole de l'intégration des terres polonaises¹⁵.

C'est ainsi que, en quelques mots, nous pouvons esquisser les réalités polonaises et les circonstances historiques responsables du fait que l'idée de régionalisme, qui se développait de manière dynamique en France, a été incluse en Pologne au XIXe siècle dans le courant dominant de plus importantes questions.

Inspirations philosophiques et intellectuelles

Dans les études scientifiques polonaises sur le régionalisme, l'attention est portée assez marginalement sur des inspirations idéologiques plus profondes¹⁶. Cette découverte se traduit par une tentative de présenter des influences idéologiques sélectionnées et les plus caractéristiques qui façonnent la genèse et l'essence de ce mouvement. Ces inspirations proviennent de philosophies sociales, de concepts économiques et éducatifs spécifiques, et leurs sources doivent souvent être recherchées dans la pensée française. Faisons donc un bref bilan de ces idées, ainsi qu'une indication (à la fois dans le récit principal et dans les notes de bas de page) des chercheurs polonais qui soulignent leur influence sur le régionalisme aujourd'hui.

Il ne fait aucun doute que les sources du régionalisme remontent aux idées des Lumières. Ils font surtout référence à la pensée de Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Son «homme de la nature» a donné à l'humanité l'espoir de retrouver l'état parfait qui était censé caractériser la société avant même l'émergence d'un appareil d'État

14 A. Mancwel, *Etos lewicy. Esej o narodzinach kulturalizmu polskiego*, Varsovie 2009, p. 59.

15 E. Marcinkowska, «O prekursorach regionalizmu polskiego», *Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, n° 19 (2003), p. 27. Cf. S. Kosieliński, «Spis z natury. Krajoznawczy projekt niepodległościowy», *Pomocnik Historyczny*, supplément à „Polityka”, n° 34 (23.08.2007), pp. 34–38.

16 Cette question a été discutée en détail par A. Lech dans son ouvrage «Źródła ideowe regionalizmu», *Zeszyty Wiejskie*, n° 13 (2008), pp. 48–55.

centralisé avec son pouvoir politique¹⁷. Aleksandra Lubczyńska souligne que les slogans proclamés par Rousseau ont inspiré les régionalistes, qui ont à leur tour donné aux idées de cet écrivain et philosophe un sens nouveau et vivifiant¹⁸. La province, si chère aux régionalistes, était censée être un espace plus proche de la nature, à l'écart des grandes villes, où le contrat social pouvait et devait être « renégocié ». Rappelons cependant que Rousseau lui-même était partisan de l'universalisme et que les régionalistes français (et pas seulement eux) s'inspiraient du romantisme allemand de Johann Gottfried Herder (1744–1803)¹⁹.

Les intérêts du régionalisme portent sur les questions éducatives et culturelles, mais aussi sur les questions économiques, administratives et politiques. Tout d'abord, ce mouvement vise à activer des centres provinciaux, le plus souvent spécifiques en raison de conditions géographiques, économiques et ethnographiques, associés principalement à la campagne et aux lieux économiquement en retard par rapport au « centre ». Du point de vue du développement économique des régions agricoles et arriérées, les sources du régionalisme peuvent être recherchées dans la doctrine de la physiocratie de la seconde moitié du XVIIIe siècle²⁰. Cette idée est le premier système théorique de la pensée économique qui, partant également de l'idée d'« ordre naturel », considérait l'agriculture comme la seule source de richesse. Son cocréateur exceptionnel s'est avéré être François Quesnay (1694–1774). Les physiocrates, dans leurs querelles avec les mercantilistes, mettent l'accent sur les ressources du territoire. La connaissance du potentiel des régions était d'une importance capitale dans cette perspective. La région riche en ressources était en droit d'en bénéficier. Les mercantilistes, à leur tour, supposaient que le libre-échange et la libre concurrence qu'ils affirmaient nécessitaient le pouvoir fort d'un État territorialement centralisé.

A la recherche de ses origines, le régionalisme pourrait se référer au concept de Jean Ch.L. Simonde de Sismondi (1773–1842), présentée dans l'ouvrage *Nouveaux principes d'économie politique...*²¹. Ce théoricien était un partisan de la soi-disant romantisme économique – une direction défendant ces couches sociales qui ont été menacées dans leur existence par l'impact du capitalisme en développement. Il croyait que la meilleure base pour le développement économique était créée par

17 Cf. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Varsovie 1981, pp. 104–109.

18 A. Lubczyńska, *Regionalizm...*, p. 21.

19 P. Szymaniec, « Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera », *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie*, n° 1 (2008), pp. 17–36.

20 Cf. J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Varsovie 1974, p. 251.

21 J.Ch.L. Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*, vol. 1–2, Paris 1819.

les fermes indépendantes, mais aussi par les petits ateliers artisanaux et les manufactures. Dès lors, sa théorie du travail productif comme une sorte de richesse nationale était plus ouverte, multifactorielle, face à l'approche unilatérale des physiocrates²².

Parmi les philosophes justifiant un autre enjeu fondamental du régionalisme, la nécessité de la décentralisation politique et administrative, on trouve le fondateur français de la sociologie comme science empirique, Auguste Comte (1798–1857). D'une certaine manière, cela a fait prendre conscience aux militants opérant au sein de la région ethnographique que la pensée scientifique, ou en d'autres termes « positive », devrait être basée sur des faits et des relations de coexistence ou des conséquences de faits²³. La méthodologie de Comte a fourni une incitation convaincante à entreprendre des recherches sur les communautés locales. La façon de penser basée sur la science est devenue un concept attrayant pour les chercheurs et les militants sociaux de l'utilisation pratique des sciences sociales et de l'utilisation de la recherche sur le terrain pour renforcer considérablement les programmes des partis et des organisations sociales²⁴. Soulignons cependant que le rapport de Comte au régionalisme est quelque peu indirect et résulte de la démarche qu'il proposait, qui au fil du temps s'est avérée attractive pour les chercheurs du local. Le philosophe lui-même en a fait la promotion comme outil de réorganisation de la société dans une démarche universaliste.

Comme mentionné ci-dessus, parmi les régionalistes polonais, l'opinion prévalait (juste avant et après l'indépendance) que le bien le plus élevé est l'intérêt national, qui doit être incarné dans un État indépendant²⁵. Néanmoins, les régionalistes de nombreux pays ont défendu et défendent encore la thèse selon laquelle le gouvernement local devrait être un outil clé de la démocratie, remplissant principalement des fonctions liées à la décentralisation des tâches de l'État. Toutes les tentatives centralisatrices de limiter l'autonomie ont toujours suscité et suscitent toujours une opposition radicale de la part des régionalistes. Ainsi, bien qu'avec une certaine prudence, il convient de citer Pierre Proudhon (1809–1865), considéré comme

22 Simonde de Sismondi est mentionnée par D. Kasprzyk, A. Lech, « Agraryzm – regionalizm. Bliskość ideowa programów », dans F. Kampka et S. Stępką, éd., *Wież i ruch ludowy w Polsce i Europie. Idee, organizacje, środowisko*, vol. 2, Varsovie 2012, p. 57.

23 Cf. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Cracovie 2002, p. 22.

24 Jerzy Damrosz, l'un des principaux théoriciens du régionalisme polonais, mentionne des inspirations avec la philosophie de Comte, *Ojczyzna i jej regiony (region, regionalizm, edukacja lokalno-regionalna i etniczna)*, Płock–Varsovie 2007, p. 81.

25 Même ce jour, la pensée en termes de patriotisme national domine dans l'environnement régionaliste. Cf. D. Kasprzyk, « Patriotyzm(y) regionalistów », dans K. Kulikowska et C. Obracht-Prondzyński, éd., *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Gdańsk 2016, pp. 501–521.

l'un des bâtisseurs des fondements du régionalisme français. Ce père de l'anarchisme, homme politique, économiste, sociologue et journaliste doit également être considéré comme un partisan original de la réalisation des valeurs les plus précieuses – la liberté et la justice. Ennemi du pouvoir politique, il s'oppose au rôle de l'État dans le processus d'organisation et de réorganisation de la société. En particulier, il était irrité par la possibilité de centralisation, d'unification des moyens de production et de gestion descendante. Il a rejeté toutes les actions qui pourraient conduire à l'oppression et à la menace de la liberté individuelle. Il a estimé que la construction de l'État mérite des critiques que le gouvernement, guidé par les intérêts des citoyens, se justifie par l'opinion que la société n'a aucune idée de ce qui est bon pour le grand public. Ainsi, comme antidote spécifique aux processus résultant du rôle excessif de l'État, il postule l'initiation d'un mouvement associatif ascendant, englobant, au sein des organisations sociales bénévoles, divers éléments de la vie sociale, culturelle et économique²⁶.

L'inspiration du développement, en particulier pour les études littéraires régionales, a été fournie par la théorie environnementale d'Hippolyte Taine (1825–1893). Ce philosophe, psychologue, historien de l'art et de la littérature française, parmi les déterminismes auxquels l'homme est soumis, outre des caractéristiques héréditaires personnelles et un moment historique, a souligné l'importance de l'environnement. Si nous identifions ce facteur aux conditions offertes par une région donnée, cela nous permettra de préciser la relation entre l'artiste et le territoire sur lequel il crée. Ces conditions comprenaient le terrain, les conditions hydrologiques, la flore et un certain nombre d'autres éléments qui donnent un caractère différent à chaque terre, aux gens qui l'habitent et à leur créativité²⁷.

Une influence distincte sur le développement de l'idée de régionalisme en Pologne a également été exercée par la tendance pédagogique appelée « nouvelle éducation ». Son précurseur est le sociologue et pédagogue français Edmond Demolins (1852–1907). Cette orientation comprenait activation de l'enfant adaptée aux besoins de son âge, ainsi qu'à ses intérêts et préférences personnels. Un facteur important dans ce concept était l'environnement, compris comme un espace pour satisfaire l'activité créative de l'enfant et un espace auquel l'élève peut s'adapter activement. Les régionalistes polonais, en particulier ceux issus des cercles d'enseignants,

26 J. Szacki, *op. cit.*, pp. 167, 169, 172 et 222. Dans son ouvrage, J. Sługocki a écrit sur l'influence des intellectuels français, y compris Proudhon. J. Sługocki, *op. cit.*, p. 9.

27 Les concepts de H. Taine ont été utilisés en Pologne par ex. les érudits littéraires Bronisław Chlebowski (1846–1918) et Piotr Chmielowski (1848–1904). M. Mikołajczak écrit sur ces inspirations, « Wstęp. Regionalizm w polskiej refleksji o literaturze (zarys problematyki i historia idei) », dans Z. Chojnowski et M. Mikołajczak, éd., *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*, Cracovie 2016, p. 21.

ont mis en œuvre les idées de « nouvelle éducation », rejoignant à juste titre la catégorie de la région en tant qu'environnement naturel de l'élève, qui doit être activement explorée et utilisée de manière créative²⁸.

Origines françaises et adaptateurs polonais

La littérature polonaise sur le sujet décrit la naissance du régionalisme français en rappelant constamment un ensemble similaire d'événements, d'institutions, de personnages et de raisons de l'émergence de postulats et d'initiatives spécifiques. En fait, le régionalisme français était clairement un mouvement correctif, répondant à des phénomènes qui, de l'avis de nombreux intellectuels, étaient généralement défavorables²⁹. Le XIXe siècle dans ce pays a été caractérisé par de fréquents conflits sociaux, une bureaucratisation croissante, mais surtout une homogénéisation culturelle basée sur la langue et le modèle de l'Île de France. Ce processus de gallicisation forcée des minorités ethniques et linguistiques s'est fait au détriment des Bretons, des Occitans, des Catalans, des Basques et d'autres groupes ethniques régionaux. Au tournant des XVIIIe et XIXe siècles, près de la moitié des habitants de la France, qui comptait 25 millions d'habitants, ne connaissaient pas la langue « parisienne », qui en 1793 commença à être utilisée dans les écoles et les bureaux. 60 ans plus tard, « seulement » 20% des citoyens ne la connaissaient pas³⁰. Les régionalistes s'inquiètent du découpage administratif en départements, toujours maintenu, introduit dans le courant des réformes révolutionnaires, qui ne tient pas compte des limites des anciens quartiers historiques. De plus, la disproportion d'infrastructures et de civilisation entre l'agglomération parisienne et la province française était inquiétante. Il en résulta aussi une sorte de fuite intellectuelle au profit de la capitale, d'imitation des modes de vie de la capitale et de rejet plus ou moins conscient des traditions locales.

Le régionalisme français est né des conceptions décentralisatrices apparues juste après le Congrès de Vienne, par exemple, en raison de la charbonnerie opposée à l'absolutisme. En 1865, les factions de l'opposition ont publié un document – *Programme de Nancy*, qui contenait la fameuse formule : les affaires de la commune appartiennent à la commune, les affaires de la province à la province, et les affaires

28 D. Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1998, pp. 14–15.

29 A. Stogowska, *op. cit.*, p. 63 ; A. Lech, *op. cit.*, p. 48.

30 Cf. K. Jaskułowski, « O narodowym wymiarze kultury sceptycznie », dans W.J. Burszta, K. Jaskułowski et I. Nowak, éd., *Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*, Varsovie 2005, pp. 19–20 ; T. Kamusella, « Naród – de gustibus non est disputandum », dans *ibid.*, pp. 64–65.

de l'Etat à l'Etat³¹. Dès le début, le mouvement de décentralisation a été parrainé par les hommes politiques Odilon Barrot (1791–1873) et Paul Deschanel (1856–1922), ainsi que par les représentants des sciences sociales Frédéric Le Play (1806–1882) et les-dits Comte et Proudhon. Au cours des dernières décennies du XIXe siècle, des organisations fortes se sont constituées – la Ligue nationale des décentralisateurs (1895), l'Union régionale bretonne (1898) et, en 1900, la Fédération régionaliste française a été créée pour promouvoir les idées et coordonner les activités du mouvement dans les années suivantes³². Un programme axé sur trois domaines a été élaboré : l'administration – le postulat clé de la décentralisation du pouvoir ; l'économie – la liberté d'initiatives économiques locales et la possibilité d'établir des associations professionnelles au-delà des frontières départementales ont été revendiquées ; la culture et l'éducation – il a été exigé de créer les conditions pour le développement de la vie littéraire, artistique et scientifique dans les provinces et de régionaliser les programmes³³. Les militants actifs de la Fédération étaient par exemple le poète, écrivain et journaliste Louis-Xavier de Ricard (1843–1911), l'ethnographe Louis Marin (1871–1960) et le lettré et historien Jean Charles-Brun (1860–1946). Dans les dernières décennies du 19ème siècle, des musées provinciaux ont été créés et la presse s'est développée

31 « Pour décentraliser dans la pratique, il faut, nous l'avons vu, se mettre et mesure de remplir les quatre conditions que voici : 1) Fortifier la commune, qui chez nous existe à peine ; 2) Créer le canton qui n'existe pas ; 3) Supprimer l'arrondissement, qui ne répond à rien ; 4) Émanciper le département. (...) L'arrondissement écarté, non pas précisément en tant que division administrative facile à maintenir si l'on y tient mais en tant que personne morale, on ne parviendra à faire la commune, le canton, le département qu'en leur donnant la vie. Et on ne leur donnera la vie qu'en leur donnant des droits, particulièrement de droit de nommer, – à tout le moins celui de désigner – leurs agents, et par eux, de faire exécuter leurs décisions. (...) En attendant que le jour vienne où, sans danger pour elle-même, on pourra l'émanciper tout à fait, nous demandons simplement qu'elle change de tuteur. – Son tuteur naturel, ce n'est point le préfet ; ce doit être tantôt le canton, tantôt le département. Le canton, non plus, ne sera pas toujours affranchi de tout contrôle. Il aura, dans certains cas, besoin de l'autorisation ou de l'intervention du conseil départemental. Le département, seul, s'administrera lui-même. Au préfet, la politique c'est-à-dire tout ce qui tient aux rapports avec le Gouvernement. Mais, aux conseils généraux, par la création d'un commission exécutive permanente, la pleine et libre gestion des intérêts départementaux ». Cité d'après : *Un projet de décentralisation*, Nancy-Paris 1865, pp. 46–47. Cf. O. Voillard, « Autour du Projet de Nancy (1865) », dans *Régions et régionalismes en France du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris 1977 ; J. Sługocki, *op. cit.*, p. 9.

32 A-M. Thiesse, *Écrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*, Paris 1991 ; M. Meyer, « Vers la notion de cultures régionales (1789–1871) », *Ethnologie française*, vol. 33, n° 3 (2003), pp. 409–416. Le volume d'„Ethnologie française” contenant l'article M. Meyer est thématique, il est intitulé : „Cultures régionales. Singularités et revendications”. Il est entièrement consacré aux mouvements régionalistes en France.

33 E. Chudziński, *Z dziejów...*, p. 53.

(par exemple « L'Action Régionaliste » et « Tribune Régionaliste »)³⁴. Une carte distincte du régionalisme français est l'activité de Frédéric Mistral (1830–1914) – philologue et poète considéré comme le chantre de la Provence et le porte-parole du renouveau de la langue occitane³⁵. Mistral dirigea l'école littéraire Félibrige fondée en 1854, fut l'auteur d'un dictionnaire de la langue provençale, fonda le Museon Arlaten à Arles, documentant le folklore, l'histoire et l'art provençal. Son activité et sa créativité, y compris le régionalisme, ont été récompensées par le prix Nobel décerné à Mistral en 1904³⁶. Il convient également de mentionner une institution unique qui a été fondée un peu plus tard – en 1937 – par Georges Henri Rivière (1897–1985) Musée national des Arts et Traditions populaires. Ce musée a largement contribué à la promotion du régionalisme en France et de la collecte ethnographique en Europe.

En Pologne, le premier intérêt pour l'idée régionaliste, calquée sur la française, doit être recherché dans le milieu de deux revues varsoviennes – le littéraire, socio-politique « Głos » et les études folkloriques « Wisła », et les figures marquantes, apparues dans des circonstances ultérieures, semblent être Zygmunt Wasilewski (1865–1948) et Stefan Żeromski (1864–1925). Le premier, au début des années 90 du XIXe siècle, publia des croquis ethnographiques dans « Wisła », et dans « Głos » (dans le cycle *Z listów do przyjaciela na prowincji – Des lettres à un ami de province*) et énonçait les tâches que l'intelligentsia des petits centres devait accomplir, ce qui était conforme aux postulats ultérieurs des régionalistes. Wasilewski a également initié les lecteurs à l'idée et aux fonctions des musées cantonaux français³⁷. Une trame régionale et muséologique similaire apparaît en même temps dans l'activité de Żeromski, qui en 1892 était préoccupé par la vision d'établir un musée à Nałęczów. Lors de l'élaboration des plans de cette institution, Żeromski s'inspire de la revue « Annuaire des Musées cantonaux » publiée à Lisieux, dont l'éditeur est Edmond Groult (1840–1907), avocat et patriote normand³⁸.

34 *Id.*, *Regionalizm. Idea...*, p. 9.

35 C. Mauron, *Frédéric Mistral*, Paris 1993 ; M. dHerde-Heiliger, *Frédéric Mistral et les écrivains occitans dans le Trésor du Félibrige*, Pau, Section française de l'Association internationale d'études occitanes, 1998.

36 E. Kocój, « Między mainstreamem a undergroundem. Dziedzictwo regionalne w kulturze europejskiej – odkrywanie znaczeń », dans E. Kocój, T. Kosiek et J. Szulborska-Łukasiewicz, éd., *Dziedzictwo kulturowe w regionach europejskich. Odkrywanie, ochrona, (re)interpretacja*, vol. 1, Cracovie 2019, p. 22.

37 E. Chudziński, *Z dziejów...*, p. 55 ; A. Lubczyńska, « Zygmunt Wasilewski – od etnografii do regionalizmu », dans M. Meducka, éd., *Zygmunt Wasilewski. Polityk – krytyk – regionalista*, Kielce 2002, pp. 119–120.

38 B. Mansfeld, « Stan badań nad regionalizmem w muzealnictwie polskim », dans Z. Chlewiński, éd., *Regionalizm. Idea – tradycje – perspektywy rozwoju w muzealnictwie*.

Il est difficile de déterminer quelle influence les travaux des deux intellectuels ont eu sur la connaissance des activités régionalistes françaises en tant que bibliothécaires au Musée national polonais de Rapperswil (Wasilewski occupa ce poste en 1892–1894, et Żeromski en 1892–1896). Puisque le canton suisse de St. Gallen était germanophone et frontalier avec l'Autriche, ce n'était certainement un bon endroit pour observer la vie scientifique et culturelle de la France. Ajoutons que la bibliothèque elle-même contenait de précieuses collections documentant les relations franco-polonaises – par exemple, le sort des participants à la Grande Émigration, des documents sur l'histoire des guerres napoléoniennes, la Commune de Paris, des dossiers de la Société démocratique établie à Paris et plein d'autres. A la fin de la période Rapperswil de Żeromski, le motif de Nałęcz réapparaît, témoignant de sa bonne connaissance des enjeux du régionalisme qui se développent en Occident. Cette fois, l'écrivain a présenté, probablement sur la base de la littérature disponible à la bibliothèque, le projet de la maison d'édition – « un album aux caractéristiques scientifiques » – contenant des croquis systématisés : géographiques, historiques, ethnographiques, statistiques et littéraires sur les environs de Nałęczów³⁹.

Le régionalisme polonais doit le plus à Żeromski en tant qu'auteur d'une thèse journalistique *Snobizm i postęp*, éd. 1923 (*Snobisme et progrès*) et une pièce de théâtre *Uciekła mi przepióreczka*, publié en 1924 et publié un an plus tard (*Ma petite caille s'est échappée*). Sur les berges de la Vistule c'est *Snobizm i postęp* est devenu, sinon un programme, du moins sans aucun doute le premier ensemble de lignes directrices pour le mouvement régionaliste grandissant. Ce vaste travail était une tentative de trouver les sources de l'identité nationale face à l'imitation de l'étrangeté au sens large dans la littérature et l'art, et face à la menace d'un bouleversement révolutionnaire irradiant de l'Est. La thèse était une sorte de synthèse du journalisme de Żeromski, considéré dans la Pologne renaissante comme un continuateur moral du travail des bardes romantiques. L'auteur y proposait de vastes projets concernant la réforme de la culture polonaise. En tant qu'écrivain, il s'est concentré sur les questions liées au théâtre et à la culture largement comprise de la langue polonaise. Créer du progrès pour Żeromski, c'est autant atteindre des modèles indigènes, folkloriques et donc régionaux dans son travail artistique et littéraire (bien que le terme soit *Snobizm i postęp* n'apparaît pas encore). En ce sens, l'œuvre est dans une large mesure un hommage à la province polonaise – son potentiel culturel, spirituel et social. Le terme « régionalisme » apparaît dans le drame *Uciekła mi*

Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Mazowieckie w Płocku z okazji jubileuszu 185-lecia muzeum płockiego 19 i 20 września 2006 roku, Płock 2007, p. 112.

39 Z.J. Adamczyk, « Stefana Żeromskiego idea regionalizmu », dans J. Grzywna et A. Rembalski, éd., *W hołdzie Aleksandrowi Patkowskiemu (w setną rocznicę urodzin)*, Kielce 1991, p. 75.

*przepióreczka*⁴⁰. Il est important de souligner qu'en français et en polonais ce terme est utilisé non pas par des historiens, des ethnographes ou des sociologues, mais par des écrivains – le poète provençal Léon de Berluc-Perussis (vers 1874) et l'écrivain Stefan Żeromski (50 ans plus tard)⁴¹.

Malgré le rôle important de Wasilewski et de Żeromski, l'idée de régionalisme n'aurait pas gagné un large intérêt après avoir retrouvé l'indépendance et n'aurait pas acquis une dynamique appropriée sans la figure d'Aleksander Patkowski (1890–1942), ouvrier et pédagogue. Le régionalisme dans la pensée de Patkowski avait avant tout une dimension éducative. Il s'agissait d'un lien étroit entre le contenu de l'enseignement et l'environnement naturel de l'élève – la région. L'école devait aussi être un vivier d'attitudes civiques – actives, responsables, autonomes. Selon Patkowski, les questions clés sont les coopératives d'étudiants, l'éducation extrascolaire, l'organisation de cours de formation des enseignants, la création de musées, la création de maisons d'édition et les voyages⁴². Toutes ces activités devaient contribuer à éveiller la conscience des habitants de la région, l'attachement à la patrie, et donc l'amour du pays et de la patrie. Pendant la période de la Deuxième République de Pologne, le régionalisme a reçu des conclusions théoriques et des plans de mise en œuvre. En 1926, est apparu le *Program regionalizmu polskiego* (*Programme du régionalisme polonais*), que Patkowski a développé sur le modèle du programme français, en conservant la disposition caractéristique des enjeux. On y découvre une référence consciente dans une lettre écrite par le pédagogue et animateur au printemps 1924 à Żeromski : « Je voudrais préparer un programme de régionalisme (...). A ce titre, il comporterait des postulats dans le domaine de l'administration locale, du travail économique et intellectuel, analogue au régionalisme français »⁴³.

40 M. Mikołajczak, *op. cit.*, p. 42.

41 Il faut mentionner ici que le thème français – largement compris – qui apparaissait dans la littérature polonaise : en *Ludzie bezdomni* qui commençait l'ère moderne des romans de mœurs et en *Popioły* qui l'a ouvert pour des romans historiques, joue un rôle très important. Les œuvres de Żeromski ont été influencées par Comte et par l'écrivain, philologue, philosophe et orientaliste Ernest Renan (1823–1892). Cf. J.Z. Jakubowski, « Niepokoje filozoficzno-moralne Stefana Żeromskiego », dans J. Paclawski, éd., *O Stefanie Żeromskim. Materiały z sesji naukowej, Kielce 14–16 października 1974*, Cracovie 1976, p. 12. En outre il vaut la peine d'ajouter que Żeromski a visité la France deux fois dans sa vie. En 1902, il est allé au sud du pays, cependant en 1910 il a passé du temps par intermittence à Paris. Cf. J.Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Varsovie 1985, pp. 112, 115.

42 D. Koźmian, *op. cit.*, pp. 61–127.

43 « Chciałbym przygotować program regionalizmu (...). Jako taki objąłby postulaty w dziedzinie pracy samorządowej, ekonomicznej oraz intelektualnej, analogicznie do regionalizmu francuskiego ». Cité après : Z.J. Adamczyk, *op. cit.*, pp. 81–82.

Dans les années 1925–1933, Patkowski effectue une série de voyages en Tchécoslovaquie, en Italie, en Autriche, en France, aux Pays-Bas, en Angleterre et en Allemagne, où il suit de près les initiatives et l'institutionnalisation du régionalisme, en particulier le développement des associations, des musées et de la presse. Ses contacts lui ont permis de recueillir des textes de représentants éminents des mouvements régionalistes, qui ont rempli l'ouvrage en deux volumes édité par Patkowski *Ruch regionalistyczny w Europie*, éd. 1934 (*Le mouvement régionaliste en Europe*). Parmi plus de vingt auteurs, se trouvait Charles-Brun, secrétaire de la Fédération régionaliste française, dont l'article intitulé Régionalisme français est à ce jour une source souvent citée sur les origines européennes du mouvement⁴⁴.

Le régionalisme (à la fois dans le sens d'un mouvement social et de l'idéologie) s'est vu confier une tâche extrêmement importante dans la Deuxième République polonaise, consistant à reconnaître le passé, les réalisations et les besoins des terres individuelles en tant que parties intégrantes de la Pologne renaissante. Le régionalisme était censé faire prendre conscience aux Polonais que le pays dans lequel ils vivent est un ensemble diversifié et en même temps cohérent, durable, digne d'être qualifié de valeur supérieure. Une tâche extrêmement difficile, peut-être même utopique face aux besoins d'unification, avec à la fois le caractère multinational de l'Etat et des préjugés inter-quartiers évidents. Le régionalisme était également censé être une idée pour atténuer les tensions sociales de la Deuxième République polonaise⁴⁵. En tant que mouvement apolitique, il a tenté d'absorber l'activité civique, éveillant l'amour des petites patries en tant que composantes d'une patrie idéologique, loin de la confusion provoquée par les grandes idéologies du nationalisme et du communisme⁴⁶. Ce n'était pas non plus facile dans une Europe fragilisée par la grande guerre et déchirée par les troubles sociaux. Indépendamment des possibilités réelles de mise en œuvre de certaines visions après le retour à l'indépendance, ce n'est qu'alors que le régionalisme pourra se développer dans le cadre du principal postulat développé plusieurs décennies plus tôt en France. Elle proclame la nécessité

44 J. Charles-Brun, « Regionalizm francuski », dans A. Patkowski, dir., *Ruch regionalistyczny w Europie*, vol. 1, Varsovie 1934, pp. 267–286.

45 Le concept de régionalisme en tant qu'idée de conciliation – qui apaisait les tensions socio-politiques – a également « immigré » de France. Elle était particulièrement proche de l'un des plus éminents promoteurs du régionalisme sur la terre française, Charles-Brun. Cf. J. Wright, *The Regionalist Movement in France 1890–1914: Jean Charles-Brun and French Political Thought*, Oxford 2003.

46 B. Mansfeld, *op. cit.*, p. 111.

d'un fonctionnement efficace de l'État dans le respect des cultures locales, fondé sur la richesse des territoires, une administration locale forte et une éducation qui tienne compte de l'environnement de l'élève.

Bibliographie

Sources imprimées

- Charles-Brun J., « Regionalizm francuski », dans A. Patkowski, dir., *Ruch regionalistyczny w Europie*, vol. 1, Varsovie 1934.
- Mikołajczak M., « Wstęp. Regionalizm w polskiej refleksji o literaturze (zarys problematyki i historia idei) », dans Z. Chojnowski et M. Mikołajczak, éd., *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*, Cracovie 2016.
- Sismondi J.Ch.L. Simonde de, *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*, vol. 1–2, Paris 1819.
- Un projet de décentralisation*, Nancy–Paris 1865.
- ZDC. [Z. Dołęga–Chodakowski], « O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem », *Ćwiczenia Naukowe. Oddział Literatury*, vol. 2 (1818).

Littérature

- Adamczyk Z.J., « Stefana Żeromskiego idea regionalizmu », dans J. Grzywna et A. Rembalski, éd., *W hołdzie Aleksandrowi Patkowskiemu (w setną rocznicę urodzin)*, Kielce 1991.
- Burszta J., *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Varsovie 1974.
- Chudziński E., *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Varsovie 2010.
- Chudziński E., « Z dziejów regionalizmu w Polsce », *Rocznik Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego Oddział w Krakowie*, n° 2 (1995).
- Damrosz J., *Ojczyzna i jej regiony (region, regionalizm, edukacja lokalno-regionalna i etniczna)*, Płock–Varsovie 2007.
- Dunaj B., « Kazimierz Nitsch jako prekursor badań regionalizmów », dans H. Kurek, A. Tyrpa et J. Wronicz, éd., *Studia Dialektologiczne IV*, Cracovie 2010.
- Górski R., « Zainteresowania kulturą ludową w epoce Mickiewicza », *Polska Sztuka Ludowa*, n° 1 (1956).
- d'Herde-Heiliger M., *Frédéric Mistral et les écrivains occitans dans le Trésor du Félibrige*, Pau, Section française de l'Association internationale d'études occitanes, 1998.
- Jakubowski J.Z., « Niepokoje filozoficzno-moralne Stefana Żeromskiego », dans J. Paclawski, éd., *O Stefanie Żeromskim. Materiały z sesji naukowej, Kielce 14–16 października 1974*, Cracovie 1976.

- Jakubowski J.Z., *Stefan Żeromski*, Varsovie 1985.
- Jaskułowski K., «O narodowym wymiarze kultury sceptycznie», dans W.J. Burszta, K. Jaskułowski et I. Nowak, éd., *Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*, Varsovie 2005.
- Kamusella T., «Naród – de gustibus non est disputandum», dans W.J. Burszta, K. Jaskułowski et I. Nowak, éd., *Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*, Varsovie 2005.
- Kasprzyk D., «Ludoznawstwo – u źródeł regionalizmu», dans A. Roguska et M. Danielak-Chomać, éd., *Uniwersalizm i tradycja w kulturze. Aktualność kultury ludowej. Część III*, Siedlce 2015.
- Kasprzyk D., «Patriotyzm(y) regionalistów», dans K. Kulikowska et C. Obracht-Prondzyński, éd., *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Gdańsk 2016.
- Kasprzyk D., Lech A., «Agraryzm – regionalizm. Bliskość ideowa programów», dans F. Kampanka et S. Stęпка, éd., *Wieś i ruch ludowy w Polsce i Europie. Idee, organizacje, środowisko*, vol. 2, Varsovie 2012.
- Kocój E., «Między mainstreamem a undergroundem. Dziedzictwo regionalne w kulturze europejskiej – odkrywanie znaczeń», dans E. Kocój, T. Kosiek et J. Szulborska-Łukasiewicz, éd., *Dziedzictwo kulturowe w regionach europejskich. Odkrywanie, ochrona, (re)interpretacja*, vol. 1, Cracovie 2019.
- Kosieliński S., «Spis z natury. Krajoznawczy projekt niepodległościowy», *Pomocnik Historyczny*, supplément à „Polityka”, n° 34 (23.08.2007).
- Koźmian D., *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1998.
- Lech A., «Źródła ideowe regionalizmu», *Zeszyty Wiejskie*, n° 13 (2008).
- Lewandowski E., «Wzlot i upadek inteligencji», *Dziś*, n° 12 (2007).
- Lubczyńska A., *Regionalizm kielecki w latach 1918–1939*, Kielce 2008.
- Lubczyńska A., «Zygmunt Wasilewski – od etnografii do regionalizmu», dans M. Meducka, éd., *Zygmunt Wasilewski. Polityk – krytyk – regionalista*, Kielce 2002.
- Mancwel A., *Etos lewicy. Esej o narodzinach kulturalizmu polskiego*, Varsovie 2009.
- Mansfeld B., «Stan badań nad regionalizmem w muzealnictwie polskim», dans Z. Chlewiński, éd., *Regionalizm. Idea – tradycje – perspektywy rozwoju w muzealnictwie. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Mazowieckie w Płocku z okazji jubileuszu 185-lecia muzeum płockiego 19 i 20 września 2006 roku*, Płock 2007.
- Marcinkowska E., «O prekursorach regionalizmu polskiego», *Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*, n° 19 (2003).
- Mauron C., *Frédéric Mistral*, Paris 1993.
- Meyer M., «Vers la notion de cultures régionales (1789–1871)», *Ethnologie française*, vol. 33, n° 3 (2003).
- Piotrowski B., «Eugeniusza Romera koncepcja Polski rdzennej», *Przegląd Zachodni*, n° 1 (1985).

- Rak M., « Dialektologia polska w latach 1873–1918 (zarys historii) », dans B. Grabka, R. Kucharzyk et A. Tyrpa, éd., *Studia Dialektologiczne V*, Cracovie 2019.
- Skorowski H., *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Varsovie 1990.
- Ślugocki J., *Zagadnienia regionalizmu i tożsamości regionalnej*, Bydgoszcz 1990.
- Stogowska A., « Regionalizm – prąd umysłowy XIX i XX wieku », *Edukacja Dorosłych*, n° 1 (2000).
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Varsovie 1981.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Cracovie 2002.
- Szymaniec P., « Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera », *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie*, n° 1 (2008).
- Thiesse A.-M., *Écrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*, Paris 1991.
- Voillard O., « Autour du Projet de Nancy (1865) », dans *Régions et régionalismes en France du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris 1977.
- Wapiński R., *Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuch II wojny światowej*, Wrocław–Varsovie–Cracovie 1994.
- Wright J., *The Regionalist Movement in France 1890–1914: Jean Charles-Brun and French Political Thought*, Oxford 2003.
- Ziółkowski M., « Ewolucja historycznych funkcji polskiej inteligencji, współczesna pragmatyzacja świadomości i przemiany systemu szkolnictwa wyższego », dans J. Kurczewska et E. Tarkowska, éd., *Spotkania z kulturą. Antoninie Kłoskowskiej w piątą rocznicę śmierci*, Varsovie 2006.

KRZYSZTOF WASILEWSKI

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-5378-2822](https://orcid.org/0000-0002-5378-2822)
KRZYSZTOF.WASILEWSKI@TU.KOSZALIN.PLKoszalin University of Technology
Faculty of Humanities
Department of Regional and European Studies

Digital regionalism and rural empowerment in the public sphere

Cyfrowy regionalizm i upodmiotowienie wsi w sferze publicznej

Summary: The experience of the last three decades reveals not only the significant exclusion of rural issues by the press, radio and television, but also its stereotypical portrayal. As a consequence, the public sphere does not perform its basic function in relation to rural communities, namely, it does not lead to their empowerment. On the other hand, social media offer a chance for real empowerment of the village and its communities. The aim of the article is therefore to analyze various types of regional initiatives in social media in terms of their potential to empower the village and its inhabitants in the public sphere. The hypothesis is digital regionalism constitutes a qualitative change in the functioning of the public sphere concerning rural issues.

Keywords: village, public sphere, digital regionalism, social media, case study

Streszczenie: Doświadczenia ostatnich trzech dekad jasno dowodzą nie tylko znacznego wykluczenia tematyki wiejskiej przez prasę, radio i telewizję, ale także jej stereotypowego ujęcia. W konsekwencji, sfera publiczna nie realizuje swojej podstawowej funkcji w stosunku do społeczności wiejskich, a mianowicie nie prowadzi do ich upodmiotowienia. Szansę na rzeczywiste upodmiotowienie wsi i jej mieszkańców oferują natomiast media społecznościowe. Zadaniem artykułu jest zatem analiza różnego rodzaju inicjatyw regionalistycznych w mediach społecznościowych pod względem ich potencjału do upodmiotowienia wsi i jej mieszkańców w sferze publicznej. Przyjęto bowiem hipotezę, iż to właśnie tak rozumiany cyfrowy regionalizm stanowi jakościową zmianę w funkcjonowaniu sfery publicznej w odniesieniu do tematyki wiejskiej.

Słowa kluczowe: wieś, sfera publiczna, cyfrowy regionalizm, media społecznościowe, studium przypadku

Introduction

The marginalization of the countryside and its inhabitants in public discourse in Poland after 1989 is a clearly noticeable phenomenon.¹ Studies published in recent years, as well as public opinion polls, reveal not only the significant exclusion of rural topics by the press, radio and television, but also its stereotypical portrayal.² As a result, the public sphere, which is supposed to provide a forum for the free flow of information and opinions and the formation of views, does not fulfill its basic function in relation to rural communities, namely, it does not lead to their empowerment. On the contrary, in many cases, there is a regression in the activity of this group.³ Thus, the basis of any democratic system, founded on the emancipation of all groups across society, is disrupted.

Until recently, rural topics appeared only on the pages of specialized agricultural press and regionalist periodicals. Although these enabled it to exist in the public sphere, they had limited impact due to their small circulation and hermetic nature. Social media, on the other hand, provide the opportunity for real empowerment of the village and its residents. Setting aside the negative aspects of the internet, it is sites such as Facebook and Twitter that make it possible to break through the communication barrier created by commercial media and bring hitherto marginalized topics into the public forum.

The task of this article, therefore, is to analyze various types of regionalist initiatives on social media in terms of their potential to empower villages and their residents in the public sphere. According to my hypothesis, it is thusly framed digital regionalism that constitutes a qualitative change in the functioning of the public sphere concerning rural issues. In order to verify the above assumption, the following three research questions were posed:

1. Among the regionalist initiatives in social media, are there any that address the history, culture and traditions of the village and its inhabitants?
 2. What functions in relation to the described village and its community do the above initiatives perform?
 3. Do social media lead to rural empowerment in the public sphere, and if so, how?
- In this article, answers to these questions were sought through the application of research methods used in ethnography and the sciences of social communication and

1 B. Fedyszak-Radziejowska, *Proces demarginalizacji polskiej wsi*, Warszawa 2005, p. 16.

2 W. Klimczak, G. Kubiński, E. Sikora-Wiśniewska, *Wykluczenie społeczne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 2017, p. 29.

3 W. Knieć, W. Goszczyński, C. Obracht-Prondzyński, *Kapitał społeczny wsi pomorskiej*, Wieżyca 2013, p. 70.

media.⁴ Above all, a case study method was employed, selecting for analysis one of the social media profiles that takes a closer look at the history and traditions of the village of Wyszyny Kościelne.

The public sphere and subjectivity

The public sphere is one of those terms in modern social sciences that elude simple definitions. According to Kaja Gadowska and Jan Winczorek, this is due to its eminently normative nature, which is extremely difficult to subject to empirical testing.⁵ Thus, in the most common understanding, one can identify the public sphere as a space, independent of state structures, where a free and rational discussion of socially important issues takes place and – what is equally important – everyone has the opportunity to participate in it equally.⁶ This is how the term was understood by Jürgen Habermas, who traced the origins of the modern public sphere to 18th-century clubs and social salons in Western Europe and the United States. It was these places that provided a kind of forum for debate and the free formation of opinions of the elites at the time.⁷ However, many scholars have criticized the German philosopher for overgeneralization in his historical vision of the development of the public sphere, especially for overlooking its exclusive nature. This is because it allowed the voice of a large part of the society at the time to be marginalized or even excluded from any debate.⁸ The absence of women or representatives of the lower classes and national minorities in the discursive space so understood provoked Nancy Fraser, among others, to put forward the concept of a counter-public sphere, and as a result, to also question the very existence of a single public sphere.⁹ Yet other researchers

4 Cf. M. Kawka, “Utopia interdyscyplinarności i rozproszenie teorii a problem badawczy w naukach o mediach i komunikacji społecznej,” [in:] *W poszukiwaniu fundamentów nauk o mediach*, eds. K. Wolny-Zmorzyński, A. Lewicki, Wrocław 2019, pp. 57–67; M. Lisowska-Magdziarz, “Metodologia badań nad mediami – nurty, kierunki, koncepcje, nowe wyzwania,” *Studia Medioznawcze* 2013, no. 2, pp. 27–42.

5 K. Gadowska, J. Winczorek, “Sfera publiczna – funkcje, dysfunkcje, normy oficjalne i nieoficjalne,” *Studia Socjologiczne* 2013, no. 1, pp. 5–6.

6 F. Webster, “Information and Democracy. The Weakening of Social Democracy,” [in:] *Media Perspectives for the 21st Century*, ed. S. Papathanassopoulos, London and New York 2011, p. 24.

7 Cf. J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge 1989.

8 J.L. Chapman, *Gender, Citizenship and Newspapers. Historical and Transnational Perspectives*, New York 2013, p. 9.

9 N. Fraser, “Rethinking the Public Sphere. A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy,” *Social Text* 1990, no. 25/26, pp. 56–80.

point out that even if a single public sphere is a fact, it is constantly subject to processes of commercialization and political domination, which consequently disrupt free discussion.¹⁰ The media play an important role in this case, not only mediating access to the public sphere, but even creating it.¹¹

Regardless of how the public sphere is perceived, it is a space where not only opinions but also identities are formed.¹² It is also an expanse where the process of empowerment of a particular idea, language, group of people (such as an ethnic minority) or place occurs. The concept of the public sphere, after all, is based on the belief that political and social subjectivity is gained by being in a discursive space. This applies to both the nationwide public sphere and its local counterparts. In all these cases, as has already been suggested, presence in the public sphere is mediated by the mass media. Until recently, the traditional media – i.e., the press, radio and television – played a key role in this process, but with the development of the internet and the emergence of social media, it is the latter that have gained in importance as transmitters of information, views and opinions.¹³ The proliferation of social networks has led to the democratization of the public sphere with all its consequences – positive and negative (e.g., the decline of authority figures, the growth of political polarization, the spread of false information, digital addiction, etc.).

Studies confirm the marginalization of the so-called provinces in the public sphere. The very name is often stigmatizing, since classifying an area as a province signifies its geographical remoteness from not only the political, economic or cultural center. In the public sphere, the division between the center and province determines the hierarchy of topics and opinions. In other words, those associated with the center dominate, while “provincial” issues function to a much lesser degree. Furthermore, this division also shapes the narrative about the province, reduced today to two main topics: namely, agriculture and poverty.¹⁴ As Wojciech Knieć has aptly noted:

10 J. Curran, “Rethinking the media as a public sphere,” [in:] *Communication and Citizenship. Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*, eds. P. Dahlgren, C. Sparks, London and New York 1991, p. 29.

11 D. McQuail, *Journalism and Society*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2013, p. 41.

12 L. Tsaliki, “Women and New Technologies,” [in:] *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, eds. S. Gamble, London and New York 2004, p. 86.

13 Z. Papacharissi, “On Networked Publics and Private Spheres in Social Media,” [in:] *The Social Media Handbook*, eds. J. Hunsinger, T. Senft, New York and London 2014, p. 153.

14 P. Sadura, in collab. with K. Murawska and Z. Włodarczyk, *Więś w Polsce 2017. Diagnoza i prognoza. Raport z badań*, Warszawa 2017, p. 7.

In the discourse on Polish society and development, the countryside is completely on the margins. Essentially, it appears more widely only in the context of elections because it is a numerous and disciplined electorate. What is offered to the countryside are forms of passive support. Urban residents don't have the faintest idea of what the Polish countryside is, how farmers live, how they are doing, and so on. Higher, but also lower cultures are heavily urbanized. The modern lifestyle of Poles is that of city dwellers. The countryside is completely on the sidelines.¹⁵

The marginalization of the countryside in the public sphere is not only due to the stereotypical portrayal of topics associated with it.¹⁶ An equally important factor remains the lack of an adequate medium to represent the voice of the countryside in local and national discourse. Among the exceptions are magazines edited by or aimed at the rural community.¹⁷ The same is true of television and radio broadcasts, which tend to be specialized in nature and limited in scope. It is therefore not surprising that among rural residents, one of the main sources of information continues to be the family.¹⁸ Given the fact that the modern public sphere is based on the media, their absence in relation to rural communities can be considered a major factor hindering the construction of subjectivity. In practical terms, this means smaller community involvement, linked to scepticism over the causal nature of grassroots initiatives.¹⁹

Digital regionalism

Social media have transformed not only the media landscape of the modern public sphere, but also the rules of its operation. The role of traditional media in the process of selecting information (gatekeeping) and determining the dominant narrative (agenda setting) has eroded in favor of new media, including social media platforms in particular. As evidenced by opinion polls, for a growing audience, it is sites such as Facebook and Twitter that are the main sources of news on global

15 W. Knieć, "Miasto – wieś. Od napięcia do współpracy." Available on-line: <https://www.kongresobywatelski.pl/idee-dla-polski-kategoria/miasto-wies-od-napiecia-do-wspolpracy/> [accessed on: January 2, 2023].

16 M. Wieruszewska-Adamczyk, "Wieś polska w perspektywie stulecia. Refleksje rocznicowe 1918–2018," *Zeszyty Wiejskie* 2018, z. 24, p. 18.

17 M. Przybysz-Stawska, "Świat gdzie indziej? Magazyn *Kultura Wsi. Ludzie, Wydarzenia, Przemiany* w latach 2014–2016," *Zeszyty Wiejskie* 2022, z. 28, pp. 121–150.

18 E. Jaska, "Media a pozostałe źródła informacji na obszarach wiejskich," *Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 2013, vol. XV, z. 1, p. 80.

19 M. Mularska-Kucharek, "Podmiotowość i partycypacja społeczna w warunkach lokalnych," *Wieś i Rolnictwo* 2011, no. 2(151), p. 123.

and local issues.²⁰ In the latter case, one can speak of a real breakthrough, caused by the formation of hyperlocal media. They can be broadly defined as “online news or content services pertaining to a town, village, single postcode or other small, geographically defined community.”²¹ However, the above explanation does not capture the complexity of this phenomenon, as the geographic factor is not the most important in this case.²² Hyperlocal media are a hybrid of traditional local, alternative and community media, which, with regard to their audiences, perform not so much an informational function as an integrative and activating one.²³ This is due to their interactive nature, which – unlike in the case of the press, radio and television – blurs the distinction between the sender and receiver of a message. The result is the formation of a community centered around a given medium and a given space, a community that is directed toward its empowerment.

With the spread of social media, one can speak of the formation of digital regionalism (regionalism 2.0). The modern networked structure of society and the basing of the communication process on the digital flow of information have led to the creation of a new media studies definition of region and regionalism. The former should be understood as

a space determined by communication practices, the scope of which defines its boundaries, while the transmitted information constructs its memory, customs and values. Thus, a region can be an actual geographic and cultural area, formed over centuries and years; it can also be an imagined region, functioning only in a discursive space, shaped freely by participants in communication networks. In both cases, however, the key features of the region are determined by communication practices.²⁴

Digital regionalism, on the other hand, can be identified with a communicative process “aimed at constructing a shared value system of a region and its community.

20 A. Watson, “Social media as a news source worldwide 2022,” Statista 2022, August 1. Available on-line: <https://www.statista.com/statistics/718019/social-media-news-source/> [accessed on: January 3, 2022].

21 D. Radcliffe, *Here and Now. UK Hyperlocal Media Today*, London 2012, p. 6.

22 Z. Kantyka, “Media hiperlokalne – nowy element systemu społecznego komunikowania,” [in:] *Komunikowanie lokalno-regionalne w dobie społeczeństwa medialnego*, vol. 2: *Aspekty polityczne, społeczne i technologiczne*, eds. M. Mazur, M. Kornacka-Grzonka, Katowice 2018, pp. 159–173.

23 K. Wasilewski, “Media hiperlokalne i regionalizm 2.0,” [in:] *Polski system medialny w procesie zmian*, vol. 1, eds. J. Kępa-Mętrak, P. Ciszek, Kielce 2021, p. 117.

24 Idem, *Regionalizm 2.0. Media hiperlokalne i małe ojczyzny*, Koszalin 2022, p. 135.

Since the region forms a system, that is, a network of connections, regionalism is both the effect of these connections and their direct cause.”²⁵ Digital regionalism is thus based on hyperlocal media and is characterized by its bottom-up, causal nature.

Thanks to the internet, modern regionalism has gained a grassroots, mass and causal character. This is because the use of social networks to promote local history, culture and traditions not only makes it possible to reach a larger audience than with traditional tools, but also gives modern regionalism a political dimension and, consequently, the causal power to create new identities. This is primarily due to the peculiarities of hyperlocal media, which, unlike traditional media, permeate all three dimensions of the public sphere, i.e. structural, representational and organizational.²⁶ As a result, the public sphere constructed by hyperlocal media performs three basic functions that lead to the empowerment of its participants: it sets the boundaries of the space, defines the space and gives it an identity, and activates the participants of the space to act. Setting the boundaries of space is done through the negotiation by all users of the territorial scope of the described place and its characteristics.²⁷ The second function, i.e., defining the space and giving it an identity, is carried out with the help of constructing the collective memory of the place and its community, value system, etc. On the other hand, the activation of participants into action boils down to the involvement of participants in the public sphere to partake in social issues, such as the protection of local heritage.²⁸

Methodology

The above theoretical assumptions were applied to construct empirical research based on a case study of a selected regionalist profile in social media. For the purpose of this article, the profile entitled “Wyszyny Kościelne – History of a Small Village,” on Facebook since 2020 and followed by more than 430 people, was analyzed.²⁹ The choice of this profile stemmed from its relatively long and continuous existence (compared to many other such projects), and its non-commercial, original character.

²⁵ Ibidem, p. 137.

²⁶ J. Hujanen, O. Dovbysh, L. Jangdal, K. Lehtisaari, “Towards (Hyper)Local Public Sphere. Comparison of Civic Engagement across the Global North,” *Media and Communication* 2021, vol. 9, no. 3, p. 75.

²⁷ Cf. W. Willems, “The politics of things. Digital media, urban space, and the materiality of publics,” *Media, Culture & Society* 2019, vol. 41, no. 8, pp. 1192–1209.

²⁸ K. Wasilewski, *Regionalizm 2.0...*, pp. 97–99.

²⁹ As of May 5, 2023.

According to Robert E. Stake, the use of the case study method “is not a methodological choice but a choice of what is to be studied.”³⁰ Thus, a case study is a qualitative method, used when there are “many more variables of interest than data points. In response, an essential tactic is to use multiple sources of evidence, with data needing to converge in a triangulating fashion.”³¹ The analysis of the various aspects of the selected case is therefore carried out using all available and applicable research techniques, following the principle of triangulation. As a result, online ethnography (virtual ethnography and netnography) and narrative interviewing were primarily used.

The first method employs observation (including participant observation) and description, which are traditionally used in ethnography.³² However, in the case of its digital variant, it is necessary to take into account that “in online environments, the construction of identity is a process that must be initiated more deliberately or consciously.”³³ Therefore, my observation was active and consisted of using information and interacting on the studied profile according to the rules applicable to all users of the social network during the period from January 5 to 20, 2023.³⁴ At the same time, it is worth bearing in mind the limitations associated with this method, arising from the very properties of cyberspace.³⁵ These include, first and foremost, the mediated nature of online communication, the lack of tools to verify its participants, or the ability of the person running the profile to modify previous posts.³⁶ The research was conducted after the administrator of the analyzed profile had been informed of this fact.

The second method comprising this case study was a narrative interview conducted with the administrator of the profile.³⁷ According to the premise, the subject

30 R.E. Stake, “Qualitative Case Studies,” [in:] *Handbook of Qualitative Research*, 3rd Ed., ed. N.K. Denzin & Y.S. Lincoln, Thousand Oaks, CA 2005, p. 443.

31 R.K. Yin, *Case Study Research: Design and Methods*, 4th Edition, Thousand Oaks, CA 2009, p. 2.

32 U. Flick, *Designing Qualitative Research*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore 2007, p. 118.

33 A.N. Markham, “The Methods, Politics, and Ethics of Representation in Online Ethnography,” *Handbook of Qualitative Research*, 3rd Ed., ed. N.K. Denzin & Y.S. Lincoln, Thousand Oaks, CA 2005, p. 794.

34 K. Jurek, “Badania społeczne w internecie. Wirtualna etnografia w teorii i praktyce,” *Nauka i Szkolnictwo Wyższe* 2013, no. 1(41), p. 90.

35 Ch. Hine, “Virtual Ethnography: Modes, Varieties, Affordances,” [in:] *The SAGE Handbook of Online Research Methods*, eds. N.G. Fielding, R.M. Lee, G. Blank, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi, Singapore 2008, pp. 257–270.

36 Cf. D. Jemielniak, “Netnografia, czyli etnografia wirtualna – nowa forma badań etnograficznych,” *Prakseologia* 2013, no. 154, pp. 97–116.

37 K. Kaźmierska, K. Waniek, *Autobiograficzny wywiad narracyjny*, Łódź 2020, pp. 21–66.

of interviews is “the individual experience of the participant, which is seen as relevant for understanding the experience of people in a similar situation.”³⁸ In doing so, the study benefited from the achievements and theoretical assumptions of oral history, which is increasingly forming the basis not only of historical research, but also falling within the field of social sciences, such as sociology and political science.³⁹ It is worth noting that the study also drew on the experience of previous interviews with digital regionalists.⁴⁰ The interview was conducted on January 5, 2023, using Zoom instant messaging, in the form of an audio-conference, the transcription of which was one of the key research materials. The actual interview was preceded by communication on Messenger, which laid out the goals and the course of the study. The interviewee was also notified about the use of the information obtained during the interview in further work. The questionnaire included basic questions designed to elicit free answers. Any vagueness was clarified in writing.

Case study

Wyszyny Kościelne is a village located in Mazowieckie Voivodeship, in the *powiat* of Mława and the rural municipality of Stupsk. According to the 2021 *National Population and Housing Census*, it was then inhabited by 492 people, 51% of whom were men. The village’s population accounted for just over 10% of the entire municipality. The *List of immovable monuments located in the Mława powiat* includes two that are linked to the village: the remains of a manor complex (a brick administrator’s house from the 20th century, a landscape park from the second half of the 19th century, two access lanes, and an orchard) and an early medieval cemetery from the 11th century.⁴¹ Also located in the village is a church from the early 20th century, which is now the parish church of Our Lady of the Rosary. On the church grounds, there is a mass grave of sixteen Polish soldiers killed during the 1920 Polish-Bolshevik War. The parish itself, in addition to Wyszyny Kościelne, includes eight neighboring villages.

Before the spread of the internet, Wyszyny Kościelne lacked its own regular medium. The exception was *Wiadomości Parafji Wyszyny Płockiej Diecezji* [News of the Parish of Wyszyny of the Płock Diocese] published by the parish of Our Lady

38 U. Flick, op. cit., p. 79.

39 Cf. M. Kierzkowski, “Historia mówiona – próba definicji pojęcia,” *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej* 2014, no. 4, pp. 5–20.

40 K. Wasilewski, “Regionaliści jako liderzy pamięci polsko-niemieckiego pogranicza w wywiadach narracyjnych,” *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej* 2022, no. 12, pp. 178–200.

41 *Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się na obszarze powiatu mławskiego*. Available on-line: <https://www.powiatmlawski.pl/3148,wykaz-zabytkow-nieruchomosci> [accessed on: January 7, 2023].

of the Rosary from 1932–1934.⁴² Even today, the parish is active in the media, running its website and a Facebook profile.⁴³ However, both the website and social media are used almost exclusively to post information about parish activities.

The profile called “Wyszyny Kościelne – History of a Small Village”⁴⁴ was launched in July 2020. Its originator and administrator is Justyna Zarazińska, a history graduate who has been affiliated with the discussed village since birth. During an interview, she explained that:

I owe my interest in history to my father. He wasn't a professional historian and didn't read much, but he talked about the past of our village. He would show my places and tell me who lived there, and what events were associated with a particular person. All this sparked my imagination. I found that the history of large centers is well known, and many books have been written on the subject. Meanwhile, the history of my village has not been described, yet it is just as interesting and important for its residents.⁴⁵

At the beginning of 2023, the profile was followed by 434 people, mostly past and present residents of the village.⁴⁶ Alongside the profile, a website was created – a blog with the same title containing expanded versions of the posts put on the social network.⁴⁷ According to the available data, the site has so far been visited by nearly 3,500 users.⁴⁸ In the inaugural post of the profile and blog, titled “Why do we need this history?”, published on July 28, 2020, the author indicated the reasons and goals of her activity:

Well, why do we need a history of Wyszyny? Because our grandparents and great-grandparents lived here; to know where we are from; whether it is a reason to be proud or perhaps to be ashamed; and so that we're never taken aback by a stranger

42 Based on press collections digitized and made available by the Polona Digital National Library.

43 Available on-line: <https://www.facebook.com/ParafiaWyszyny/> [accessed on: January 10, 2023].

44 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi> [accessed on: January 10, 2023].

45 Conversation with Justyna Zarazińska, administrator of the profile “Wyszyny Kościelne – Historia małej wsi,” held and recorded using Zoom instant messenger on January 5, 2023. The recording and transcription is in the author's collection.

46 As of January 6, 2023.

47 Available on-line: <https://historiamalejwsi.wordpress.com/> [accessed on: January 10, 2023].

48 As of January 7, 2023.

who knows more about our place than we do. To sum up, if you know history, you're informed, and who doesn't want to be informed?⁴⁹

On the other hand, in a post found on the blog's home page, and therefore, aimed at all visitors, one can read:

Because this is a small town whose history has been written by its residents for hundreds of years. The only thing we can do to prevent tradition and history from falling into oblivion is to speak, write and show others that we have our "history of a small village." We're all well aware of the history of Warsaw, or other major cultural centers. Let's be informed about our own local history and the many interesting facts about the Polish countryside. What's more, I want to render something that many of us have forgotten in a way that's accessible.⁵⁰

Posts on the profile are published irregularly. As the administrator reveals, this is due to her professional obligations that often do not allow for systematic work on social media. This is because, like most digital regionalists, Zarazińska's popularization activities are carried out in her free time, using her own resources, including financial. Individualism and the lack of institutionalized support of one's activity benefiting one's small homeland can even be considered a characteristic of contemporary regionalism, especially in its digital variety.⁵¹ The administrator of the profile in question admits as much:

I cooperate with the mayor and the [municipal] councilman on projects to popularize the history of our village. I'm not part of any association or regional society. [...] I personally reached out to other, more experienced regionalists, who have helped me with many questions about Wyszyna's past.⁵²

Importantly, the personal contacts made by the administrator were preceded by conversations via instant messaging, in which the regionalist profile itself played an important role. Thus, on the one hand, the individual nature of the entire initiative

49 Po co komu ta historia? Available on-line: https://historiamalejwsi.wordpress.com/2020/07/28/po-co-komu-ta-historia/?fbclid=IwAR19lMxk9syGde3UN3nCkYWN-zYdB9Lq2rXUV2309objc94aHY-_z8aetkqI [accessed on: January 6, 2023].

50 Available on-line: <https://historiamalejwsi.wordpress.com/> [accessed on: January 6, 2023].

51 K. Wasilewski, *Regionalizm 2.0...*, p. 31.

52 Conversation with Justyna Zarazińska, administrator of the profile "Wyszyny Kościelne – Historia małej wsi," held and recorded using Zoom instant messenger on January 5, 2023. The recording and transcription is in the author's collection.

hinders its deliberate and systematic application for creating a local identity and constructing a community; on the other hand, it gives the whole activity a truly grassroots character, which consequently strengthens the potential for community activation.

The discussed profile performs three basic functions, which were described earlier in the article. These were: setting the boundaries of the space, defining the space and giving it an identity, and activating the participants of the space into action. The first function relates to indicating the actual – not administrative – boundaries of a given locality. In other words, the texts published on the profile demarcate the area by locating it in the past and present. It is no coincidence that the first posts after the profile was established were precisely about the historical location of the village. In a post published on July 29, 2020, the administrator described the history of Wyszyńy Kościelny during the appanage period:

To look for Wyszyńy and understand its location, we need to learn some historical context. We know that Wyszyńy is located in Zawkrzańska land. [...] Wyszyńy comes in a variety of spellings: “Wysszina, Wyssini, Wissini, Wyssino, Wyschini, Wyszchyn, Wischini, Wysyny, Wyszchyno, Vyssyny, Vyszymy, Visini, Wyszyńy.” Where did this name come from? Various theories come to mind, one suggesting that the name could mean Wyżyny – Highlands, something located high up. [...] Although the first mention of our village appears only in 1349, Wyszyńy has a much older history and had existed for many centuries earlier.⁵³

Explaining the origin of the village’s name, locating it in time (the 14th century) and space (the Zawkrzeńska land) allows for determining Wyszyńy Kościelne’s basic contours – real and cultural. Therefore, it is not surprising that the administrator returned to the topic of the village’s genesis in subsequent entries, such as the post referring to an early medieval stronghold, located on the territory of modern Wyszyńy. A post published on September 14, 2020, reads: “At this point, I can only reveal that, in my opinion, it is likely that the pagan deity ‘Daćbóg’ or ‘Dadźbóg,’ also known as Svarog, was very important in our lands.”⁵⁴

Similarly, in the next entry posted two weeks later, the topic of the stronghold resurfaced: “As promised, here’s an entry about the Wyszyńy stronghold. Perhaps

53 Available on-line: <https://historiamalejwsi.wordpress.com/2020/07/29/slowo-o-roz-biciu-dzielnicowym-czyli-gdzie-sa-te-wyszyńy-i-skad-ta-nazwa/?fbclid=IwAR24inx-50tRn5p5toIOsLjgQzHYKnjEJSuCGSRgouqDRpBGH-Jnizodok-M> [accessed on: January 8, 2023].

54 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/131796245299627/> [accessed on: January 10, 2023].

someday it will be updated when I find new information. In the meantime, I think that even the residents of Stupsk will find something of interest in this post.”⁵⁵

Let us consider the above-cited excerpts from the two entries. In the first one, you can clearly see the definition of the space in question which divides it into “our lands” and others. In the second post, this is even more noticeable, as in the last sentence, an opposition to Stupsk and its residents is directly expressed. Admittedly, this is done in a light, humorous form, but it performs the function of defining a place, in this case, the village of Wyszyny Kościelne.

The second function carried out by digital regionalism is to indicate the characteristic elements of a place. As already mentioned, it does not have to be a real place, it might as well be imagined and discursively constructed by a person running the profile or a blog. The same is true of the described initiative on Facebook, where the administrator gives the described village specific features and characteristics. One example is posting photos of the village, highlighting the beauty of the surroundings. In a post dated May 16, 2021, the administrator wrote:

Wyszyny means not only a rich history, but also beautiful landscapes. This post is for those who have never visited us, for those who have not been here for a long time, and for those who can appreciate the beauty of our village. Feel free to share your photos of the Wyszyny landscape in the comments.⁵⁶

The administrator’s appeal met with an enthusiastic response from the profile’s followers. In the comments under the post, users posted their own photos of the village, while sharing their opinions about it. One commenter wrote in reply to the quoted post: “The beautiful manor park has its character. It’s a pity that the manor house couldn’t have been preserved.”⁵⁷

References to the natural landscape are not the only way to define a space. Another, equally important, is the construction of its individual identity through the identification of characteristic elements from the past that make it a unique place. In the case of the profile in question, the identity of the village is formed through references to the noble families that ruled it. Analyzing the content of the profile, this topic is one of the most frequently addressed by the administrator. Therefore, it is not surprising that it resounded in one of the very first posts, dated July 30,

55 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/135271624952089/> [accessed on: January 10, 2023].

56 Available on-line: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=254156483063602&set=pcb.254158453063405> [accessed on: January 12, 2023].

57 Ibidem.

2020, which read: “We all know the Łebkowski family, but did you know that the village was predominantly in the hands of other nobles? For at least four centuries, the village was ruled by the ‘Junosza’ armigers.”⁵⁸ In subsequent entries, the author broached the topic of the wealth of the local nobility and discussed its representatives. An important point of reference was the Junosza coat of arms, which distinguished the village from other localities.

Another important element in the collective memory of the village community thus shaped was the local repercussions of the independence uprisings, such as the January Uprising, the Polish-Bolshevik War, World War II, and the post-war independence underground. By reviving the figures and events of this period, not only was the identity of Wyszyny Kościelne and its residents strengthened, but also the history of the locality was linked to national history, especially its glorious pages. One example was an entry dated February 28, 2021, outlining the figure of the parish priest of Wyszyny, Fr. Stanisław Szulborski. On Sunday, August 22, 1920, against the pleas of his parishioners, he remained in his church, where he died at the hands of the Bolsheviks. As one could read in the post, which served as an introduction to a longer text published on the blog: “Father Stanisław Szulborski was a parish priest of the Wyszyny Parish briefly, only for two years. He was a priest who cannot be described with words such as ‘coward,’ because it is certainly not appropriate for this character. He knew what awaited him and humbly accepted his fate.”⁵⁹

Fr. Szulborski’s biography not only contributes to the knowledge about former villagers, but also points to positive role models and attitudes to be emulated. A similar function was served by the post of March 7, 2022: “Today a post about interesting places in the Wyszyny cemetery, where you can pray and contemplate in your free time; places that commemorate those who fell in wars and unique monuments to honorable people.”⁶⁰

The events and figures of the past were not only meant to teach patriotism, but also inscribed the locality in the history of the entire country. This is illustrated, for instance, by an entry dated November 24, 2022, regarding the post-war independence underground (original spelling): “What does the independence underground have to do with a hut in the middle of our village? What role did the Cursed Soldiers

58 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/142571850888733/> [accessed on: January 9, 2023].

59 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/209520307527220/> [accessed on: January 13, 2023].

60 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/431613971984518/> [accessed on: January 13, 2023].

play in the history of our locality? Why do we refer to them as ‘bands’? Who most likely was Orłowski? Read our latest blog post to find out!”⁶¹

Another example is a post from December 5, 2022, which places Wyszyny Kościelne on the map of the January Uprising through the figure of Ignacy Łebkowski: “Ignacy Łebkowski, January Uprising insurgent. He died on August 9, 1863, in the battle of Chromakowo. The bodies of the fallen were supposedly buried on the battlefield, then moved to the cemetery in Lutocin. We do not know where he is buried. There is only an epitaph plaque in the Wyszyny church.”⁶²

The profile in question also fulfills the third basic function of digital regionalism, namely, to activate the local community. In the case of Wyszyny Kościelny, this included efforts to create a new village coat of arms. In October 2020, the administrator published a post on the portal, as well as a longer text on the blog, introducing readers to the history of the coat of arms of noble families – the owners of the village: “We all know the Junosza coat of arms well by now, but is it the only one we can boast of in our history? Read on to learn more.”⁶³

The described history of the coat of arms inspired the residents of Wyszyny, led by the village council, to create a modern symbol of the village. The initiative came from the profile’s administrator, who, in a post dated November 24, 2020, called on her followers to gather and share information about local history that would help work on a new coat of arms. Here is the post in full:

Dear users, I have a small favor to ask you. We are considering giving a coat of arms to our village, unfortunately, it requires considerable work and the collection of a lot of information, because such deeds must be properly documented for the heraldic commission; there must be as much information as possible according to the guidelines. So at this point I must ask for your help.

Please contact me on Facebook via messenger or at my email address:

historiamalejwsi@gmail.com

1. If you know any local legends.
2. If you know any historical themes or people from our village who participated in World War II, partisan post-war activities, or other historical events (earlier or later). Please feel free to contact me as well.

61 Available on-line: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=181232207894047&set=a.16728525595409> [accessed on: January 13, 2023].

62 Available on-line: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=183838427633425&set=pcb.183838677633400> [accessed on: January 17, 2023].

63 Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/142571850888733/> [accessed on: January 9, 2023].

3. If you know of places, some important events, burial sites, graves from our cemetery that belong to insurgents/soldiers/persons related to history indirectly or directly.
4. If you know people who can give us valuable information.
If you can't help, please share the post; the more people read it, the greater the chance that the application will be thoroughly documented.”⁶⁴

The post was shared eleven times – more than any other published post on the discussed profile. Importantly, the initiative also gained popularity among representatives of the municipal authorities, who were among the profile's followers, helping to make it official. Finally, on August 16, 2021, the village council established a new coat of arms, which is a combination of the coats of arms of the first and last owners of the village, namely Junosza and Dąbrowa. As the administrator wrote on January 6, 2022, thanks to the involvement of the residents: “We have our own symbol, with which the whole community can identify, which reminds us of our roots. We need to remember that there are hundreds of years of history behind us, we need to remember who our ancestors were and be aware that our village was one of the most beautiful villages in the region.”⁶⁵

The grassroots activity that led to the establishment of the coat of arms came from the activities of the profile in question. Thus, although the idea had been discussed before, it was only its popularization in social media and grassroots social mobilization that made it possible. Furthermore, the activities for the establishment of the coat of arms integrated the local community around the symbol, raised its historical awareness, and consequently, influenced the formation of local identity.

Summary

The case study presented in the article illustrates the potential of digital regionalism to empower villages and their residents in the public sphere. Seeking answers to the research questions posed in the introduction, it was shown that social media provide an effective space for the development of various types of regionalist initiatives aimed at popularizing the history, culture and traditions of the village and its inhabitants. The case study further confirmed that digital regionalism performs three basic functions in relation to the described space,

⁶⁴ Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi/photos/a.103883854757533/151840619961856/> [accessed on: January 18, 2023].

⁶⁵ Available on-line: <https://historiamalejwsi.wordpress.com/2022/01/06/flaga-oraz-herb/> [accessed on: January 20, 2023].

namely, setting its boundaries, defining its basic characteristics, and activating the local community. Consequently, it can be concluded that regionalist initiatives in social media allow local communities not only to exist in the public sphere – to a much wider extent than with the help of traditional media – but also to gain subjectivity in it.

Bibliography

Literature

- Chapman J.L., *Gender, Citizenship and Newspapers. Historical and Transnational Perspectives*, New York 2013.
- Curran J., "Rethinking the media as a public sphere," [in:] *Communication and Citizenship. Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*, eds. P. Dahlgren, C. Sparks, London and New York 1991.
- Fedyszak-Radziejowska B., *Proces demarginalizacji polskiej wsi*, Warszawa 2005.
- Flick U., *Designing Qualitative Research*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore 2007.
- Fraser N., "Rethinking the Public Sphere. A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy," *Social Text* 1990, no. 25/26.
- Gadowska K., Winczorek J., "Sfera publiczna – funkcje, dysfunkcje, normy oficjalne i nieoficjalne," *Studia Socjologiczne* 2013, no. 1.
- Habermas J., *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge 1989.
- Hine Ch., "Virtual Ethnography: Modes, Varieties, Affordances," [in:] *The SAGE Handbook of Online Research Methods*, eds. N.G. Fielding, R.M. Lee, G. Blank, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi, Singapore 2008.
- Hujanen J., Dovbysh O., Jangdal L., Lehtisaari K., "Towards (Hyper)Local Public Sphere. Comparison of Civic Engagement across the Global North," *Media and Communication* 2021, vol. 9.
- Jaska E., "Media a pozostałe źródła informacji na obszarach wiejskich," *Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 2013, vol. XV, z. 1.
- Jemielniak D., "Netnografia, czyli etnografia wirtualna – nowa forma badań etnograficznych," *Prakseologia* 2013, no. 154.
- Jurek K., "Badania społeczne w internecie. Wirtualna etnografia w teorii i praktyce," *Nauka i Szkolnictwo Wyższe* 2013, no. 1(41).
- Kantyka Z., "Media hiperlokalne – nowy element systemu społecznego komunikowania," [in:] *Komunikowanie lokalno-regionalne w dobie społeczeństwa medialnego*, vol. 2: *Aspekty polityczne, społeczne i technologiczne*, eds. M. Mazur, M. Kornacka-Grzonka, Katowice 2018.

- Kawka M., "Utopia interdyscyplinarności i rozproszenie teorii a problem badawczy w naukach o mediach i komunikacji społecznej," [in:] *W poszukiwaniu fundamentów nauk o mediach*, eds. K. Wolny-Zmorzyński, A. Lewicki, Wrocław 2019.
- Każmierska K., Waniek K., *Autobiograficzny wywiad narracyjny*, Łódź 2020.
- Kierzkowski M., "Historia mówiona – próba definicji pojęcia," *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej* 2014, no. 4.
- Klimczak W., Kubiński G., Sikora-Wiśniewska E., *Wykluczenie społeczne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 2017.
- Knieć W., "Miasto – wieś. Od napięcia do współpracy." Available on-line: <https://www.kongresobywatelski.pl/idee-dla-polski-kategoria/miasto-wies-od-napiecia-do-wspolpracy/>
- Knieć W., Goszczyński W., Obracht-Prondzyński C., *Kapitał społeczny wsi pomorskiej*, Wieżyca 2013.
- Lisowska-Magdziarz M., "Metodologia badań nad mediami – nurty, kierunki, koncepcje, nowe wyzwania," *Studia Medioznawcze* 2013, no. 2.
- Markham A.N., "The Methods, Politics, and Ethics of Representation in Online Ethnography," *Handbook of Qualitative Research*, 3rd Ed., ed. N.K. Denzin & Y.S. Lincoln, Thousand Oaks, CA 2005.
- McQuail D., *Journalism and Society*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2013.
- Mularska-Kucharek M., "Podmiotowość i partycypacja społeczna w warunkach lokalnych," *Wieś i Rolnictwo* 2011, no. 2(151).
- Papacharissi Z., "On Networked Publics and Private Spheres in Social Media," [in:] *The Social Media Handbook*, eds. J. Hunsinger, T. Senft, New York and London 2014.
- Przybysz-Stawska M., "Świat gdzie indziej? Magazyn *Kultura Wsi. Ludzie, Wydarzenia, Przemiany* w latach 2014–2016," *Zeszyty Wiejskie* 2022, z. 28.
- Radcliffe D., *Here and Now. UK Hyperlocal Media Today*, London 2012.
- Sadura P., in collab. with K. Murawska and Z. Włodarczyk, *Wieś w Polsce 2017. Diagnoza i prognoza. Raport z badań*, Warszawa 2017.
- Stake R.E., "Qualitative Case Studies," [in:] *Handbook of Qualitative Research*, 3rd Ed., ed. N.K. Denzin & Y.S. Lincoln, Thousand Oaks, CA 2005.
- Tsaliki L., "Women and New Technologies," [in:] *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, eds. S. Gamble, London and New York 2004.
- Wasilewski K., "Media hiperlokalne i regionalizm 2.0," [in:] *Polski system medialny w procesie zmian*, vol. 1, eds. J. Kępa-Mętrak, P. Ciszek, Kielce 2021.
- Wasilewski K., "Regionaliści jako liderzy pamięci polsko-niemieckiego pogranicza w wywiadach narracyjnych," *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej* 2022, no. 12.
- Wasilewski K., *Regionalizm 2.0. Media hiperlokalne i małe ojczyzny*, Koszalin 2022.

- Watson A., "Social media as a news source worldwide 2022," *Statista* 2022, August 1. Available on-line: <https://www.statista.com/statistics/718019/social-media-news-source/>
- Webster F., "Information and Democracy. The Weakening of Social Democracy," [in:] *Media Perspectives for the 21st Century*, ed. S. Papathanassopoulos, London and New York 2011.
- Wieruszewska-Adamczyk M., "Wieś polska w perspektywie stulecia. Refleksje rocznicowe 1918–2018," *Zeszyty Wiejskie* 2018, z. 24.
- Willems W., "The politics of things. Digital media, urban space, and the materiality of publics," *Media, Culture & Society* 2019, vol. 41, no. 8.
- Yin R.K., *Case Study Research: Design and Methods*, 4th Edition, Thousand Oaks, CA 2009.

Internet sources

- <https://www.facebook.com/ParafiaWyszyny/>
- Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się na obszarze powiatu mławskiego. Available on-line: <https://www.powiatmlawski.pl/3148,wykaz-zabytkow-nieruchomosci>
- "Wyszyny Kościelne – Historia małej wsi," Available on-line: <https://www.facebook.com/historiamalejwsi>

ARKADIUSZ BEDNARCZUK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-6723-4053](https://orcid.org/0000-0001-6723-4053)

ARKADIUSZ.BEDNARCZUK@AMU.EDU.PL

Adam Mickiewicz University in Poznań
Faculty of Pedagogy and Art in Kalisz

Department of Cultural Heritage Protection and Intercultural Communication

Sources of left-wing attitudes towards the activism of local groups

Źródła niechęci lewicy
wobec aktywizmu grup lokalnych

Summary: Some leftist intellectuals distance themselves from local activism and accuse it of neglecting political goals and being insensitive to cultural problems. Their critique of activism is based on patterns drawn from modernization discourse and often reveals classism toward the poorer strata of society. The deprecation of local activism is linked to the shift in traditional leftist discourse and its refocusing on cultural problems. Furthermore, it is associated with the political development of the metropolitan middle class. The radicalization of demands in the cultural sphere to politically win over the middle class means that, from the perspective of local communities, leftist discourse loses its credibility as a force capable of systemic change and poverty reduction. In addition, a leftist critique of local activism often repeats the value-laden models that were used during the systemic transformation of the 1990s and served at the time as an ideological justification for exploitation and middle-class supremacy. All this makes the leftist critique of local activism a *de facto* class critique, conducted in the interests of the middle class.

Keywords: local activism, left-wing, cultural revolution, neoliberalism, bourgeois bohemia, middle class, values and interests

Streszczenie: Część lewicowych intelektualistów dystansuje się od lokalnego aktywizmu i oskarża go o zaniedbywanie celów politycznych oraz brak wrażliwości na problemy kulturowe. Prowadzona przez nich krytyka aktywizmu opiera się na schematach zaczerpniętych z dyskursu modernizacyjnego i często ujawnia klasizm wobec

uboższych warstw społeczeństwa. Deprecjonowanie aktywizmu lokalnego jest związane ze zmianą tradycyjnego lewicowego dyskursu i przeorientowaniem go na problemy kulturowe, a także z politycznym zagospodarowaniem wielkomiejskiej klasy średniej. Radykalizacja żądań w odniesieniu do sfery kultury w celu politycznego pozyskania klasy średniej sprawia, że z perspektywy społeczności lokalnych dyskurs lewicowy traci swoją wiarygodność jako siła zdolna do zmiany systemowej i ograniczenia ubóstwa. Dodatkowo, lewicowa krytyka lokalnego aktywizmu często powtarza schematy wartościujące, które zostały wykorzystane w trakcie transformacji systemowej w latach 90. XX w. i służyły wówczas jako ideologiczne usprawiedliwienie wyzysku i przewagi klasy średniej. Wszystko to sprawia, że lewicowa krytyka aktywizmu lokalnego jest *de facto* krytyką klasową, prowadzoną w interesie klasy średniej.

Słowa klucze: aktywizm lokalny, lewica, rewolucja kulturowa, neoliberalizm, burżuazyjna bohema, klasa średnia, wartości i interesy

A significant number of leftist intellectuals strongly distance themselves from local activism, accusing it of neglecting political goals and being insensitive to cultural problems. Their critique of activism is largely based on patterns drawn from modernization discourse and often reveals classism toward the poorer strata of society.¹ All this leads to cognitive dissonance, which is characterized by a lack of congruence between the values proclaimed by the traditional left and the attitude of some leftist intellectuals toward local groups trying to put these values into practice. Animosity towards local activism, as a phenomenon that largely gears the leftist discourse about the latter, should therefore be discussed and its sources identified.

As Paweł Starosta argues, when defining a local community, three factors must be taken into account: space, the characteristics of social ties, and identity.² There are a number of competing definitions of local communities in social sciences, which generally fall into two strains: one emphasizing community, and the other focusing on the importance of space.³ From the perspective of anthropology, the trend emphasizing community – which is based on tradition, shared benefits, mutual benefits,

1 As noted by Piotr Żuk, who cited Slavoj Žižek, discourse associated with progressive social theories in practice easily turns into an ideological tool for condemning the lower classes. See: P. Żuk, "Klasizm nasz powszedni," *Przegląd* 2012, no. 11. Available on-line: <https://www.tygodnikprzeglad.pl/piotr-zuk-swobodne-mysli-wroclawia-41/> [accessed on: December 8, 2022].

2 P. Starosta, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Łódź 1995, pp. 30–32.

3 Idem, "Społeczność lokalna," [in:] *Encyklopedia Socjologii*, vol. 4, joint publication, Warszawa 2002, p. 97.

and solidarity – is more interesting.⁴ Ferdinand Tönnies' division of types of social ties into community (*Gemeinschaft*) and society (*Gesellschaft*) is undoubtedly a certain idealization, but it allows us to disregard the features of reality that are irrelevant to the purpose of our research, for there is little doubt that communities continue to evolve and share many characteristics with the world around them. However, the hypothesis about the twilight and gradual decline of local communities, typical of the modernization discourse, seems greatly exaggerated.⁵ Thus, I consider a local community to be a community whose actions are directed toward the realization of social interests through local politics. At this point, I would like to distinguish between the logic of interests and the language of values. I assume that local communities tend to express their expectations according to the logic of interests, while the metropolitan middle class expresses itself mainly in the language of values.⁶ This does not mean, of course, that local communities do not have their values and the metropolitan middle classes do not have their interests – we are talking about a general trend that can be observed within their public discourses.

Various forms of activism have been collectively termed folk politics by Nick Srnicek and Alex Williams. The features of such politics are horizontalism, direct or consensual democracy, and an emphasis on action.⁷ Horizontalism, whose sources include anarchism, among others, assumes the possibility of transforming the world in the mode of grassroots social action, based on a community of interests, without recourse to political power. Its hallmark is a rejection of all forms of domination and a critique of representation and hierarchical structures, which are typical of representative politics.⁸ According to the aforementioned American authors, folk politics fetishizes direct democracy, which in practice can only be applied within small communities, and its effectiveness depends on the longevity of the commitment of participating actors.⁹ Folk politics is also supposedly characterized by an emphasis on direct action and an exaggeration of the importance of direct results and concrete manifestations of action. For Srnicek and Williams, “theatrical protests in the

4 F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, Warszawa 2008, p. 31.

5 J. Turowski, *Socjologia wsi i rolnictwa*, Lublin 1992, pp. 167–170.

6 I am building here on the observations that Fred Rose made regarding the differences between the working class and the middle class. See: F. Rose, *Coalitions Across the Class Divide*, New York 2000, pp. 14–17.

7 N. Srnicek, A. Williams, *Inventing the Future. Postcapitalism and a World Without Work*, New York 2015, p. 169.

8 *Ibidem*, p. 27.

9 *Ibidem*, p. 31.

vein of the Situationists,” strikes, blockading, and acts of vandalism (such as arson) are forms of folk politics,¹⁰ although they also strongly criticize any action limited to local communities.¹¹ The definition of folk politics discussed above is very capacious and covers the activities of various metropolitan resistance groups as well as local communities. The authors of this definition point out that localism as a form of new reasoning, which stems from the belief that the problems of the modern world can only be solved on a small scale, is less radical than horizontalism.¹² Ultimately, however, they lump together all the movements and forms of activity they describe. It appears that this is largely due to a misdiagnosis of the motivations that drive resistance movements and community activism. They fail to note that community activism tends to be motivated by communal interests, and much of the resistance projects are clearly driven by middle-class values. Admittedly, the category of “middle class” is vague and can raise many legitimate questions,¹³ but the very concept of class is not a fiction that exists “only in the imagination of socialists and crypto-communists.”¹⁴ Moreover, as Jacek Tittenbrun observed, the fear of using the concept of class as a category for describing society is unfounded:

Marxists have no monopoly on analyzing society in class terms. [...] classes are an objective phenomenon, existing independently of individual human consciousness or will, so calling a given group something else and sticking a different label on it cannot change this basic fact of property-economic conditioning that exists, regardless of what politicians think of it.¹⁵

Distancing myself from Srnicek and Williams’ assessment of folk politics and noting the overly universalistic nature of this concept, I propose to call its variant, practiced within local communities, the local politics. Such politics has some features that coincide with the description made by the discussed authors but is clearly oriented towards community interests and is characterized by a tendency to interpret values according to the logic of interests. This raises the question of the place of the local middle class in this type of politics. I assume that, functioning within the community and sharing its social and existential problems, the local middle class

10 Ibidem, p. 28.

11 Ibidem, p. 40.

12 Ibidem, p. 15.

13 J. Tittenbrun, „Klasa średnia – mit czy byt?,” *Studia Krytyczne / Critical Studies* 2016, no. 2/26, pp. 62–85.

14 D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, New York 2005, p. 202.

15 J. Tittenbrun, op. cit., p. 82.

is inclined more often than its metropolitan counterpart to define its expectations according to the logic of interests.¹⁶

The way in which Srnicek and Williams describe the genesis of folk politics is worth noting. They believe that this politics emerged in particular as a response to the collapse of the post-war social democratic system, which combined social goals with political liberalism.¹⁷ After the collapse of the social democratic model of the welfare state, neoliberal hegemony took hold, and the left moved away from traditional forms of organization. As a result of neoliberalism, “trade unions were demolished and labor regulations dismantled. Capital controls were loosened, finance was deregulated, and the welfare state began to be scavenged for profitable parts.”¹⁸ Consequently, “we have the collapse of the traditional organizations of the left, and the simultaneous rise of an alternative new left predicated upon critiques of bureaucracy, verticality, exclusion and institutionalization, combined with an incorporation of some of the new desires into the apparatus of neoliberalism.”¹⁹ There is a tendency among many social movements to interpret problems in neoliberal terms – using “articulated around market-centered claims, liberal rights and a rhetoric of choice.”²⁰ If the primary goal of the left is to offer a better vision of the future, then folk politics, seen from such a perspective – as a politics of local defense – cannot solve the world’s problems.²¹

In describing the processes of 20th-century politics and culture, the American authors draw conclusions that are, in part, perplexing.²² To understand the animosity that leftist intellectuals display toward local activism, we must therefore explore a slightly different angle of looking at the transformations that the left has undergone.

16 Such a conclusion can also be drawn from the difference between the motivations of left-wing voters from big cities and small centers. The former declare support for the left because of values (e.g., equality for women, anti-clericalism). The latter, on the other hand, are moderately progressive on worldview issues, and are most interested in the quality of public services (health, education) and quality of life. See: P. Sadura, P. Sierakowski, *Polityczny cynizm Polaków. Raport z badań socjologicznych*, Warszawa 2019, p. 33.

17 N. Srnicek, A. Williams, op. cit., p. 16.

18 Ibidem, p. 62.

19 Ibidem, p. 22.

20 Ibidem.

21 Ibidem, p. 3.

22 Jan Sowa seems equally perplexed, saying in his introduction to the Polish version of this publication that the authors’ exclusionary thinking is questionable, and the book makes a weak argument against folk politics. See: J. Sowa, “Przyszłość odzyskana. Wstęp do wydania polskiego,” [in:] N. Srnicek, A. Williams, *Wymyślając przyszłość. Postkapitalizm i świat bez pracy*, Toruń 2019, p. 15.

Leftist ideology, which emerged in the 19th century, was an expression of disagreement with the economic exploitation of the working class. The realization of most leftist demands under the conditions of a capitalist economy gradually undermined public confidence in the political and economic utopias of the left. In addition, in the 1960s, the social discourse was dominated by cultural issues, which forced the left to change its paradigm. The traditional leftist discourse, focused on economic problems, became largely reoriented on cultural problems, which was accompanied by the political development of a middle class characterized by a counter-cultural attitude.

The realization of the promise to raise the quality of life, made in the post-World War II period under the conditions of a capitalist economy, allowed for presenting the future in terms of economic success that could also be enjoyed by members of the working class. What seemed a utopia only a few decades earlier, at the time, became achievable. Richard Barbrook, describing this change, discusses the World's Fair, which was held in New York in 1939.²³ At this exposition, the main theme of the American section was the then-utopian vision of living in a house in the suburbs and owning a means of transportation. Barbrook writes of the New York exhibition that it projected a future in which

most workers would live in family houses in the suburbs and commute into work in their own motor cars. However skeptical visitors might have been back in 1939, this prophecy seemed remarkably accurate 25 years later. [...] The imaginary future had become everyday reality.²⁴

The realization of the dreams of the working class was expressed in increasing consumption, which was focused on fairly standardized goals. Thus, basic desires were gradually satisfied, but at the same time, the lack of new goals that could define the horizons of social expectations became drastically apparent. Indeed, the version of the future articulated in terms of economic success, once its goals were reached, required outlining new perspectives. A sense of emptiness growing among parts of society, combined with opposition to the dominant model of consumption, led to the cultural revolution of the 1960s.²⁵

The impetus for this cultural revolution was a critique of the dominant culture in capitalist countries, particularly the lifestyle, consumption model and bourgeois values.

23 R. Barbrook, *Imaginary Futures. From Thinking Machines to the Global Village*, London 2007, p. 27.

24 *Ibidem*, p. 32

25 See: A. Bednarczuk, "Requiem dla przyszłości, która nie nadejdzie," [in:] *Kultura, media i społeczeństwo w czasie pandemii Covid-19*, eds. A. Bednarczuk, K. Walczak, Poznań 2022, p. 186.

As Joseph Heath and Andrew Potter have noted, the representatives of the youth revolt had no problem finding themselves in the realities of the consumer capitalist economy:

There simply never was any tension between the countercultural ideas that informed the '60s rebellion and the ideological requirements of the capitalist system. While there is no doubt that a *cultural* conflict developed between the members of the counterculture and the defenders of the older American Protestant establishment, there never was any tension between the *values* of the counterculture and the functional requirements of the capitalist economic system.²⁶

The countercultural movement of the 1960s not only did not attempt to overthrow capitalism, but paradoxically spurred it to further development and exploration of new areas. As Thorstein Veblen argued, the essence of consumption is the competition that arises after society has satisfied its basic needs. After acquiring the goods necessary for survival, members of society begin to compete for goods of social importance positioning them within the group. The need for such goods will never be satisfied, because competition is a constant feature of society, stimulated by constant comparison with others.²⁷ For the rebel generation of the 1960s, their parents' consumption was devoid of deeper meaning, as it was focused on standardized basic goods conceived in bourgeois terms (such as a house and a car). Continuing to position oneself in the model of consumption that had been in place until then did not lead to increased happiness, but only meant frustration caused by constant comparison through material goods. This does not mean that the rebel generation of the 1960s was indifferent to finances and possessions. On the contrary, it displayed a great deal of entrepreneurship and creativity,²⁸ which, however, were directed primarily towards new lifestyles, entertainment, fashion and experiences. Thus, the quality of life, level of happiness, sense of freedom and self-realization began to be largely determined by the broader cultural sphere. This consequently led to a change in thinking about freedom and equality as basic values of a democratic society. For previous generations, freedom and equality had a formal and legal meaning, and equality was additionally linked to the economic standard of living. The 1960s generation associated freedom with the possibility of self-realization, and understood equality as a cultural issue. From then on, any leftist slogans that were based on economic equality began to lose their power to mobilize society

²⁶ J. Heath, A. Potter, *The Rebel Sell Why the Culture Can't Be Jammed*, Toronto 2004, p. 3.

²⁷ T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, ed. and intro. by Martha Banta, New York 2007, p. 168.

²⁸ J. Heath, A. Potter, op. cit., pp. 174–175.

and ceased to be a guarantee of political success. As a result, many representatives of the left “had long given up even mentioning capitalism.”²⁹

The changes that took place in the 1960s forced the left to search for a suitable target group to which it could direct its new message. In the face of the working class’s growing indifference to leftist utopias, such a group became the metropolitan middle class with bourgeois bohemian characteristics. Bourgeois bohemians constituted a peculiar social group, which David Brooks called Bobos for short.³⁰ According to Brooks, it was formed as a result of a combination of capitalist values and counter-cultural slogans. Back in the 1980s, the most prominent social reference group with political potential was the Yuppies, or “young urban professionals.” However, due to their penchant for luxury, their focus on career and financial success, they were indifferent to leftist ideals. Bourgeois bohemia had already formed in the late 1970s, but it was not until the 1990s that it replaced the Yuppies. Although Bobos, like Yuppies, love money, they have a different approach to life. Representatives of the Bobo class are focused on professional and financial advancement, are characterized by pragmatism and valued comfort, but want to give their life a deeper meaning. They do not see a point in the ostentatious consumption that characterized the Yuppies, although they appreciate financial independence and material goods. Their main goal, however, is not so much to accumulate material goods, but to collect experiences and unique sensations. For them, money is not an end, but a means to self-realization. Bobos are as much a product of capitalism as they are of the counterculture.³¹ They are full of contradictions, with “their lucratively busy lives a seeming synthesis of comfort and conscience, corporate success and creative rebellion. Well-educated thirty-to-fortysomethings, they have forged a new social ethos from a logic-defying fusion of 1960s counter-culture and 1980s entrepreneurial materialism.”³² It can be said of the representatives of the Bobo class that they are:

indifferent to economic exploitation, but fight fiercely for the rights of minorities and the excluded. They are tolerant, but only if they tolerate what promotes their self-realization. By maneuvering between the values of neoliberalism and counterculture,

29 T. Eagleton, *After Theory*, New York 2004, p. 52.

30 D. Brooks, *Bobos in Paradise. The New Upper Class and How They Got There*, New York 2001.

31 See: R. Florida, *The Rise of the Creative Class. And How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York 2002, passim.

32 Anonymous, “Are you a BOurgois BOhemian?,” *The Guardian*, May 27, 2000. Available on-line: <https://www.theguardian.com/theobserver/2000/may/28/focus.news1> [accessed on: March 1, 2021].

and emotionally engaging in public life, they can push away the odium of narcissism, maintain their self-respect and inspire esteem among others.³³

Because of its focus on cultural equality and individualistically conceived freedom, bourgeois bohemia has become the ideal addressee of the new leftist message. However, the reorientation of leftist discourse and addressing it to Bobo-type groups causes the left to distance itself from various forms of activism that are carried out within local communities. Bourgeois bohemia is a group typical of the metropolitan community, while small local communities tend to face different problems than residents of big urban centers. Even if it is not always the case, very often the exclusions that affect residents of local communities cannot be reduced to cultural problems. These usually concern the labor market, difficulties with transportation, access to education and health care, etc. Such problems usually do not affect the metropolitan bourgeois bohemia, which tends to show little understanding towards them. The metropolitan middle class also does not understand that the logic of common interest often leads local communities to interpret values according to this logic. Such conclusions can be drawn, among others, from the now classic research conducted by Robert and Helen Lynd, which showed the ways in which small-town communities coped with the consequences of the Great Depression.³⁴ It showed that the survival of the crisis depended largely on the quality of community relationships, building ties on the basis of shared religious practices, mutual benefits and solidarity. What from the perspective of the metropolitan middle class is an abstract value, in a community is its vital interest and a prerequisite for its survival.

Bourgeois bohemians, along with some leftist intellectuals, view local communities with suspicion and regard their frequent indifference to cultural problems as an expression of conservatism and backwardness.³⁵ From such a perspective, localism is a foredoomed, defensive and parochial attitude toward the world around it.³⁶ In contrast, a politics that is based on turning the world into local, feuding groups, as David Harvey argues, loses sensitivity to diversity and can lead to fascism.³⁷

33 A. Bednarczuk, op. cit., p. 195.

34 R.S. Lynd, H.M. Lynd, "Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts," *New York* 1937. Available on-line: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.166212/page/n5/mode/2up> [accessed on: September 12, 2022].

35 N. Srnicek, A. Williams, op. cit., p. 32.

36 D. Harvey, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Social Change*, Cambridge–Oxford 1989, p. 351.

37 *Ibidem*.

In sum, the refocusing of leftist discourse on cultural problems, accompanied by the political development of a middle class characterized by counter-cultural attitudes, has at the very least reinforced the left's aversion to community activism. Community-oriented activism conflicted with the value-based language of the new "proletariat," which is now the metropolitan middle class with bourgeois bohemian characteristics. As a result, activism began to be treated with suspicion as an expression of downplaying cultural problems and the need to change the hegemonic culture.

Another reason for the aversion to community activism, found in many currents on the left, is the traditional way of thinking about local communities, and rural communities in particular. In Karl Marx's thought, the problem of local communities was never very strongly present. According to Marx, society is divided into a possessing class (bourgeois) and a working class (proletariat). Marx assumed that only within the large industrialized urban centers could a working-class consciousness develop, which he identified with the workers. In Marx's view, socialism could only arise after capitalism was overcome, while there was no possibility that it could come into existence immediately after pre-capitalist labor relations were overthrown.³⁸

The problem of the superficiality of this class typology was revealed forcefully in Marx's correspondence with left-wing activists in Russia. In the case of Russia, the fundamental problem for Marx was the prevalence of pre-capitalist economic relations and the dominance of local communities in the type of municipality. In the structure of Russia's agricultural property, he saw a socially destructive mechanism: common labor on the land does not prevent the accumulation of wealth and can be a source of new economic and social inequalities.³⁹ In the end, conditionally and with reservations, he allowed the possibility of transforming the municipal community into a higher form of collective (local) economy, but justified it by appealing to ethics (relieving the plight of the peasants). However, he failed to argue this convincingly within his system.⁴⁰ Frederick Engels saw the question of local communities in a similar way, but he explicitly stressed that the transformation of municipal communities in Russia could only be achieved through the victory of the proletariat – a structural change that occurred via revolution.⁴¹

38 W. Wic, *Stanowisko Karola Marksa i Fryderyka Engelsa wobec kwestii agrarnej i chłopskiej w Rosji*, [scan of the typescript]. Available on-line: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/6360/RND127-01-Stanowisko-Karola-Marksa-Wic.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [accessed on: November 30, 2022].

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

If for 19th-century theoreticians of proletarian revolution, the most important issue concerning local and rural communities was their place within Marxist thought, by the 20th century, the leftist critique of these communities began to take a different shape. From at least the 1920s, Russia began to see the countryside and the local environment as a place dominated by conservative thinking and traditional attitudes, resisting the progress brought by the proletarian revolution. This way of thinking still appears today in the reflections of some representatives of the left. For example, Srnicek and Williams write the following about local communities: “These ‘intimate’ communities are often home to the most virulent forms of xenophobia, homophobia, racism, pernicious gossip, and all other varieties of backward thinking.”⁴² In a similar vein, Andrzej Leder captures the countryside and small local communities in Poland as places where an “extended Middle Ages” prevails.⁴³ One of the main reasons for this is supposedly the fact that the rural population is completely passive and inert, and their view of the world is dominated by religious templates upheld by representatives of the Church. Leder bases his presumptions on a dichotomous scheme, in which, on the one hand, there is the “good” modernization that has taken hold in metropolitan centers, and on the other hand, the “bad” tradition of passive rural communities, whose modernization is superficial. According to him, rural residents do not understand the cultural changes associated with the modernization process imposed on them, and on the rare occasions when they revolt, they are driven only by a desire for revenge and redress.⁴⁴ Thus, the author, while overlooking the problem of poverty and exploitation of the working class under capitalist modernization, entrenches the liberal interpretation of modernization as an essentially positive process. In addition, he replicates the liberal way of thinking about society, in which the masses have no subjectivity of their own, and the driving force for change is exclusively the metropolitan elite.⁴⁵ It is an elitist vision in which all peasant resistance is ignored and the bourgeoisie is the only revolutionary force.⁴⁶ In such optics, where the bourgeoisie is responsible for the social “awakening,” there is no room for a strong critique of the Western European process of rational

42 N. Srnicek, A. Williams, op. cit., p. 32.

43 A. Leder, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Warszawa 2014.

44 Ibidem, p. 92.

45 M. Pospieszyl, “Prześlona walka klas. Leder, Marks i mieszczańska rewolucja,” *Praktyka Teoretyczna* 2013, no. 10(4), pp. 205–215.

46 Ibidem.

modernization, and the dichotomously treated notions of “city” and “country” are synonymous with modernity and a state of barbarism.⁴⁷

Some representatives of the left continue to slide into the pattern of thinking about the countryside and local communities, rooted in the Enlightenment paradigm of rational progress, which has long been criticized from a leftist position as a form of oppression.⁴⁸ They reproduce a one-sided assessment of the modernization process and, in the spirit of bourgeois bohemianism, emphasize the importance of cultural problems, while downplaying the social and economic conditions of existence. They also deny local communities’ “awareness,” and see in them nothing but passivity, from which they are shaken only by reactive anger. All this is reminiscent of the neoliberal paradigms with which attempts were made to diagnose social reality during the post-1989 political and economic transition.

The neoliberal discourse based on separate valuations of different social groups appeared in Poland in the 1990s and accompanied the changes taking place in our country at that time. Michał Buchowski found that its feature was internal colonialism, which consisted in diagnosing the dissimilarity of groups in society according to the criterion of their support for democracy and willingness to adapt to the ideas of the free market.⁴⁹ By creating a division into winners and losers of the transformation, and attributing to the latter the attitude of helpless *homo sovieticus*, the elites established criteria for judging the masses.⁵⁰ Legitimization of inequality took place through the creation of the figure of the Other, who became a local devoid of civilizational and intellectual competence, lazy, demanding, prone to alcoholism and theft, and only happened to be a fellow citizen.⁵¹ Buchowski has made a number of interesting observations using the figure of orientalization and colonialism, but it remains problematic whether they are applicable to the specifics of the situation in post-socialist countries.⁵² Thus, it is worth recalling here the research of Elizabeth C. Dunn, who was employed at the Alima factory and observed the mechanisms of

47 A. Bilewicz, “Przebudźmy się?” Available on-line: <https://nowyobywatel.pl/2014/11/14/przebudzmy-sie/> [accessed on: January 22, 2023].

48 M. Horkheimer, T. Adorno, *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*, ed. Gunzelin Schmid Noerr, trans. Edmund Jephcott, Stanford 2002. See also: A. Bilewicz, op. cit.

49 M. Buchowski, “Widmo orientalizmu w Europie. Od egzotycznego Innego do napiętnowanego swojego,” *Recykling Idei* 2008, no. 10, pp. 98–108.

50 Ibidem, p. 101.

51 See: ibidem.

52 See: M. Nowicka-Franczak, “Ucieczka w postkolonialność. Pułapki wschodnioeuropejskiego dyskursu teorii postkolonialnej,” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 2017, no. 45(4), pp. 403–414.

producing the “New Capitalist Man.”⁵³ Tracing the process of neoliberalization of labor relations, Dunn noted that the working people were divided into two opposing categories. On the one hand, there were “normal” employees: adaptable, capitalist, good, rational, active and flexible. On the other hand, there were “abnormal” employees: unadaptable, communist, bad, irrational, passive and backward. Interestingly, this division was created *a priori*: managers and sales representatives were considered “normal,” while workers were considered “abnormal.” The purpose of this division was not to actually diagnose the problem, but to ideologically justify exploitation.⁵⁴ This process was brilliantly described by David Ost, whose argument I will briefly discuss.⁵⁵ According to him, Polish society in the 1980s was fascinated by the economic efficiency of capitalism and, equating political liberalism with economic liberalism, initially saw no alternative to it. However, it quickly became apparent that capitalism was leading to drastic inequality and the deterioration of living standards for some social groups, especially those living in rural areas and small urban centers. While those in power continued to understand democracy as an inseparable link between political liberalism and economic liberalism, the working class began to insist on the realization of the capitalist welfare state model. The ruling class, while embracing the neoliberal model of capitalism as the only rational one, simultaneously refused to recognize the rationality of the protests directed against it. They established rationality not on the basis of proving the rationale for their systemic choice, but based on dismissing all protest as madness.⁵⁶ In doing so, they applied the rhetorical gesture of Descartes, who, finding no evidence to doubt his own rationality, decided that it was irrationally behaving others who were mad.⁵⁷ The self-presentation of power as the only rational force made it possible to dismiss any accusations against it and allowed for treating them as frivolous. It opened doors to ridiculing any protests and blaming the economic situation and failures on individuals who were unable to adapt to the occurring changes. This was a method of creating winners and losers in society, where the losers are presented as

53 E.C. Dunn, *Privatizing Poland. Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*, Ithaca–London 2004.

54 Ibidem.

55 D. Ost, *The Defeat of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*, Ithaca–London 2005.

56 Idem, “Jak liberałowie utracili poparcie robotników,” [in:] *Idea solidarności w kontekstach filozoficzno-historycznych*, eds. D. Dobrzański, A. Wawrzyńkiewicz, Poznań 2006, pp. 167–222.

57 M. Foucault, *History of Madness*, ed. J. Khalfa, trans. J. Murphy and J. Khalfa, London–New York 2006, p. 184.

inept, wicked, fickle, depraved, improvident, or morally contemptible: that is, lacking the very qualities that are assumed to be necessary for the competition that contributed to this state of affairs in the first place. Then, so defined, the losers are denied legitimacy for their grievances.⁵⁸

According to Ost, in the 1990s, a number of methods were used to manipulate society to defuse social anger and render it aimless.⁵⁹ Fearing strikes and social unrest, great efforts were made to marginalize the workers politically and culturally. In the succor of the authorities came a number of intellectuals, who only yesterday doted upon the workers, yet today do everything to denigrate them. Even the narratives of the communist period were refreshed and the strikers were accused of lacking patriotism, sabotage and alcoholism. Those in power acted as if the nation, which did not deserve them, consisted mainly of the mythical *homo sovieticus*.⁶⁰ The paths of the working class and the middle class finally diverged at that point. The former continued to express its demands according to the logic of interests, while the latter relied on language referring to values.⁶¹ Workers felt betrayed, and residents of villages and small towns – abandoned. No one understood that the unity previously experienced, occurring under a common protest against the communists, was the outcome of a convergence of interests and shared poverty, and that the material stratification that followed 1989 resulted in the reactivation of social classes.

Ost's consideration of the discourse that accompanied the transformation process in Poland has the advantage of highlighting its class character. Like Dunn, he recognized that the assumption of rationality or lack thereof is not, under neoliberalization, a diagnosis of the actual state of affairs, but a construct to justify inequality and exploitation. This is done in the typical manner of neoliberalism – on the basis of the thesis that there is no alternative to it.⁶² Such a thesis becomes society's "common sense," that is, a set of sentiments that are widely accepted, but deprive the subject of the ability to think critically about reality. This is further fostered by defining all political and social questions as cultural issues.⁶³

58 Z. Bauman, T. May, *Thinking Sociologically*, Oxford 2019, p. 69.

59 D. Ost, *Jak liberalowie...*, p. 191.

60 Ibidem, p. 199.

61 Ibidem, p. 214.

62 See: J. Żakowski, *Anty-TINA. Rozmowy o lepszym świecie, myśleniu i życiu*, Warszawa 2005, p. 8.

63 D. Harvey, *A Brief History...*, p. 39.

Currently, the middle class is reactivating the exclusionary neoliberal discourse of the 1990s, which is based on cultural or class criteria, depending on the circumstances.⁶⁴ However, this discourse has largely lost its credibility and is no longer an alternativeless model for interpreting reality. The hard-won economic success shared by the society as a whole has caused local enclaves of poverty to largely disappear. Residents of villages and small towns are still struggling with their problems, but through determination, diligence and dedication, they have managed to overcome systemic constraints. It has become clear that they are not to blame for the poverty they once fell into, as reality has shown that the neoliberal description of it was planted in a lie designed to protect those in power from social protests. The lack of credibility of the liberal elite's discourse was exploited by the right, which distanced itself from the neoliberal economic model and questioned the values of the metropolitan middle class. Some leftist intellectuals have been surprised to note that in terms of worldview, the electorate of the right is sometimes akin to the opposition, but pragmatically votes for the right.⁶⁵ It seems that this pragmatism stems largely not from "bribing" some voters with social benefits, but is the result of the right restoring their dignity, voice and visibility.⁶⁶ Indeed, the current divisions in Poland deviate from the traditional categorization into left and right, but are becoming, according to Jarosław Flis, "top-bottom" divisions.⁶⁷ Within such a division, the "bottom" believes that the community is important, wants taxation of the rich, social welfare of the state, public health care, and values collective success and moral principles. The "top," on the other hand, thinks the community is ballast, advocates for greater individualism and low taxes, and conditions happiness on changes in morals allowing for a life without any paradigms or boundaries.⁶⁸ The rhetoric of critique of the "bottom" is organized around the familiar neoliberal model, where the "bottom" is supposedly poor, maladjusted, irrational and inert. This break-up has the characteristics of a class division, is organized according to class logic and, it seems, should be openly called a class division.

64 A. Radukiewicz, "'Twardogłowi fanatycy' i 'beneficjenci dobrej zmiany' – o 'innych' Komitetu Obrony Demokracji," *Kultura i Społeczeństwo* 2018, vol. 62, no. 1, pp. 123–139.

65 P. Sadura, S. Sierakowski, op. cit.

66 E. Korolczuk, "Populizm, nierówności i uwiąd obywatelstwa socjalnego." Available on-line: <https://tiny.pl/wjvh4> [accessed on: March 11, 2023].

67 J. Flis, "Toksyczna opozycja. 'Żarty z Obajtka, że jest z Pcmia, to przepis na przegrane wybory,'" transcribed by G. Sroczyński, *Gazeta.pl*, 13.02.2023. Available on-line: <https://next.gazeta.pl/next/7,151003,29458120,toksyczna-opozycja-zarty-z-obajtka-ze-jest-z-pcmia-to-przepis.html> [accessed on: February 14, 2023].

68 Ibidem.

In the perception of local communities, by focusing on cultural problems and appealing to the values of the metropolitan middle class, the left has ceased to be credible as a force that wants systemic change and poverty reduction. Both the left and the neoliberals appeal to the same cultural values and the same social stratum, which is the metropolitan middle class of the bourgeois bohemian type. For neoliberals, the most important value is individualistic freedom. They also programmatically support equality in cultural terms. However, it is not a goal for them; they treat it instrumentally, as a tool for disassembling the freedom-restricting cultural norms of traditional society.⁶⁹ As we remember, for bourgeois bohemia, the most important values are those of cultural equality, which it understands in the spirit of counterculture, and it is inclined to combine political liberalism with economic liberalism as the basis of democracy. Its “leftism” therefore fits perfectly with the operational goals and objectives of neoliberalism. Hence, the struggle for the votes of the bourgeois bohemia, played out between the left and the neoliberals, often takes place not in the arena of mutual critique of programs, but through the radicalization of demands in relation to the cultural sphere. Based on such demands, however, it is difficult to rally local communities that face different problems. Thus, all some leftist intellectuals do is try to convince local communities that they are pursuing foredoomed, irrational and unnecessary politics. In this way, the leftist critique of local activism is *de facto* a class critique, conducted in the interests of the metropolitan middle class.

Bibliography

Literature

- Barbrook R., *Imaginary Futures. From Thinking Machines to the Global Village*, London 2007.
- Bauman Z., May T., *Thinking Sociologically*, Oxford 2019.
- Bednarczuk A., “Requiem dla przyszłości, która nie nadejdzie,” [in:] *Kultura, media i społeczeństwo w czasie pandemii Covid-19*, eds. A. Bednarczuk, K. Walczak, Poznań 2022.
- Brooks D., *Bobos in Paradise. The New Upper Class and How They Got There*, New York 2001.
- Buchowski M., “Widmo orientalizmu w Europie. Od egzotycznego Innego do napiętnowanego swojego,” *Recykling Idei* 2008, no. 10.
- Deneed P.J., *Why Liberalism Failed*, London 2018.
- Dunn E.C., *Privatizing Poland. Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*, Ithaca–London 2004.

⁶⁹ See: P.J. Deneed, *Why Liberalism Failed*, London 2018, p. 143.

- Eagleton T., *After Theory*, New York 2004.
- Florida R., *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, Basic Books, New York 2002.
- Foucault M., *History of Madness*, ed. J. Khalfa, trans. J. Murphy and J. Khalfa, London–New York 2006.
- Harvey D., *A Brief History of Neoliberalism*, New York 2005.
- Harvey D., *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Social Change*, Cambridge–Oxford 1989.
- Heath J., Potter A., *The Rebel Sell Why the Culture Can't Be Jammed*, Toronto 2004.
- Horkheimer M., Adorno T., *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*, ed. G. Schmid Noerr, trans. E. Jephcott, Stanford 2002.
- Leder A., *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Warszawa 2014.
- Nowicka-Franczak M., "Ucieczka w postkolonialność. Pułapki wschodnioeuropejskiego dyskursu teorii postkolonialnej," *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 2017, no. 45(4).
- Ost D., "Jak liberałowie utracili poparcie robotników," [in:] *Idea solidarności w kontekstach filozoficzno- historycznych*, eds. D. Dobrzański, A. Wawrzynkiewicz, Poznań 2006.
- Ost D., *The Defeat of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*, Ithaca–London 2005.
- Pospieszyl M., "Prześlona walka klas. Leder, Marks i mieszczańska rewolucja," *Praktyka Teoretyczna* 2013, no. 10(4).
- Radukiewicz A., "'Twardogłowi fanatycy' i 'beneficjenci dobrej zmiany' – o 'innych' Komitetu Obrony Demokracji," *Kultura i Społeczeństwo* 2018, vol. 62, no. 1.
- Rose F., *Coalitions Across the Class Divide*, New York 2000.
- Sadura P., Sierakowski P., *Polityczny cynizm Polaków. Raport z badań socjologicznych*, Warszawa 2019.
- Sowa J., "Przyszłość odzyskana. Wstęp do wydania polskiego," [in:] Srnicek N., Williams A., *Wymyślając przyszłość. Postkapitalizm i świat bez pracy*, Toruń 2019.
- Srnicek N., Williams A., *Inventing the Future. Postcapitalism and a World Without Work*, New York 2015.
- Starosta P., *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrosocjalnego*, Łódź 1995.
- Starosta P., "Społeczność lokalna," [in:] *Encyklopedia Socjologii*, vol. 4, joint publication, Warszawa 2002.
- Tittenbrun J., "Klasa średnia – mit czy byt?" *Studia Krytyczne / Critical Studies* 2016, no. 2/26.
- Tönnies F., *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, Warszawa 2008.
- Turowski J., *Socjologia wsi i rolnictwa*, Lublin 1992.

Veblen T., *The Theory of the Leisure Class*, ed. and intro. by M. Banta, New York 2007.

Żakowski J., *Anty-TINA. Rozmowy o lepszym świecie, myśleniu i życiu*, Warszawa 2005.

Internet sources

Anonymous, "Are you a BOurgois BOhemian?," *The Guardian*, May 27, 2000. Available on-line: <https://www.theguardian.com/theobserver/2000/may/28/focus.news1>

Bilewicz A., "Przebudźmy się?" Available on-line: <https://nowyobywatel.pl/2014/11/14/przebudzmy-sie/>

Flis J., "Toksyczna opozycja. 'Żarty z Obajtka, że jest z Pcimia, to przepis na przegrane wybory,'" transcribed by G. Sroczyński, *Gazeta.pl.*, 13.02.2023. Available on-line: <https://next.gazeta.pl/next/7,151003,29458120,toksyczna-opozycja-zarty-z-obajtka-ze-jest-z-pcimia-to-przepis.html>.

Korolczuk E., "Populizm, nierówności i uwiad obywatelstwa socjalnego." Available on-line: <https://tiny.pl/wjvh4>

Lynd R.S., Lynd H.M., "Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts," *New York* 1937. Available on-line: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.166212/page/n5/mode/2up>

Wic W., *Stanowisko Karola Marksa i Fryderyka Engelsa wobec kwestii agrarnej i chłopskiej w Rosji*, [scan of the typescript]. Available on-line: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/6360/RND127-01-Stanowisko-Karola-Marksa-Wic.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Żuk P., "Klasizm nasz powszedni," *Przegląd* 2012, no. 11. Available on-line: <https://www.tygodnikprzeglad.pl/piotr-zuk-swobodne-mysli-wroclawia-41/>

SEMEN ABRAMOWYCZ / СЕМЕН АБРАМОВИЧ

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-7307-9106](https://orcid.org/0000-0002-7307-9106)
DUMMUZI@UKR.NETКам'янець-Подільський Національний університет ім. Івана Огієнка
Кафедра слов'янської філології та загального мовознавства¹

Буколічний жанр в європейських літературах: витоки, динаміка й спрямованість історичного розвитку

The bucolic genre in European literature:
genesis, dynamics and direction of historical development

Gatunek bukoliczny w literaturze europejskiej:
geneza, dynamika i kierunek rozwoju historycznego

Анотація: Автор статті показує, що буколічний жанр вже сприймається як щось маргінальне, а літературознавство зосереджується тут переважно на локальних описах, на протиставленні села місту, вкладаючи в термін жанр власне розуміння тощо. Тут же буколіку взято не в тих чи інших синхронічних зрізах, а в історичній діахронії, в основному в ракурсі зміни типів літератури на межі античності й християнства, коли життєстверджуючі ідеали класичної буколіки було піддано релігійно-філософській рефлексії, що спричинилося до трансформації, починаючи від епохи Відродження, камерної ліричної форми в соціально та психологічно насичені роман та драму. Автор статті спирається на методологію ритуально-міфологічного літературознавства, позаяк у буколічній літературі бринить відлуння древніх ритуалів поновлення життя й подолання смерті. Поділяючи погляд Дж. З. Сміта, згідно якому для мисливців та збирачів найважливішою формою ритуальної діяльності є ініціація, а для хліборобів – жертвопринесення, автор статті вдається до розгорнутого співставлення античної буколіки, котрій від початку була притаманна певна „міська” іронічність, не лише

¹ Uniwersytet Narodowy w Kamieńcu Podolskim im. Iwana Ohijenka, Katedra Filologii Słowiańskiej i Językoznawstwa Ogólnego

із загальною спіритуалістичною концепцією Біблії, а й конкретно з пасторальними мотивами у Пісня над піснями, показуючи, як подібні філіації ідей вплинули на ускладнення й поглиблення жанру в цілому. Простежено, як античне оспівувалося безтурботного життя селянина ускладнюється християнським почуттям *memento mori*. В епоху Просвітництва гранично підвищується філософська насиченість пасторалі: природа стає бажаним середовищем проживання й джерелом наснаги, ба, навіть критерієм істини. Відзначається також, що пасторальний роман, як всякий роман за панування класицизму, був оголошений „поза законом” – як жанр, за генетикою своєю фольклорний, що не завадило йому в дискурсі сентименталізму досягти висот у зображенні внутрішнього світу почуттів. Таким чином, стаття являє собою генералізовану панорамну картину буття жанру в його діахронічному русі. Розгорнуто показано, як буколічно-пасторальні мотиви не лише сконденсували в собі дух народжених у сиву язичницьку давнину ритуалів, котрі фіксували одвічну боротьбу Життя й Смерті, а й вступили в діалог з цінностями біблійними, що означило розвій та постійне розширення жанрових кордонів буколіки.

Ключові слова: буколічний жанр, ідилія, пастораль, роман, іронія, психологізм, діахронія

Summary: The author of the article shows that the bucolic genre is already perceived as something marginal, and literary studies focus mainly on local descriptions, the contrast between the village and the city, inscribing its own understanding in the concept of genre, and so on. At the same time, bucolic is captured not in synchronic episodes of one or another synchronic, but in historical diachrony, mainly in the perspective of the change of types of literature on the border between antiquity and Christianity, when the life-affirming ideals of classical bucolic were subjected to religious and philosophical reflection, which led to transformations, starting with the revival of the chamber lyric form into a socially and psychologically saturated novel and drama in the Renaissance era. The author of the article relies on the methodology of ritual-mythological literary studies, as bucolic literature echoes ancient rituals of renewing life and overcoming death. The re-searcher follows Jonathan Z. Smith's view, according to which for hunters and gatherers the most important form of ritual activity is initiation, and for farmers – sacrifice. This idea buttresses the author's detailed comparison of ancient bucolicism, which from the beginning was characterized by a certain “urban” irony, not only from the general spiritualistic concept of the Bible, but also specifically with the pastoral motifs in the Song of Songs, showing how similar filiations of ideas influenced the complication and deepening of the genre as a whole. It traces how the ancient glorification of the carefree life of the peasant is complicated by the Christian sense of *memento mori*. In the Age of Enlightenment, the philosophical saturation of the bucolic is greatly increased: nature becomes a desirable living environment and a source of inspiration, even a criterion of truth. It is also noted that the bucolic novel, like any novel under the rule of classicism, was declared “outlawed” – as a genre, by its folkloric genesis, which did not prevent it from

reaching heights in the discourse of sentimentalism as a representation of the inner world of feelings. Thus, the article represents a generalized panoramic picture of the existence of the genre in its diachronic movement. It is shown in detail how idyllic-pastoral motifs not only condensed the spirit of rituals born in pagan antiquity that perpetuated the eternal struggle of Life and Death, but also entered into a dialogue with biblical values that marked the development and continuous expansion of the boundaries of the bucolic genre.

Keywords: bucolic genre, idyll, pastoral, novel, irony, psychologism, diachrony

Streszczenie: Autor artykułu przekonuje, że gatunek bukoliczny jest obecnie postrzegany jako marginalny, a literaturoznawstwo skupia się głównie na opisach lokalnych, na przeciwstawianiu wsi z miastem, na wpisywaniu własnego rozumienia w pojęcie gatunku itp. Przy czym bukoliczność ujmowana jest nie w takich czy innych odcinkach synchronicznych, lecz w diachronii historycznej, głównie w perspektywie zmiany typów literatury na pograniczu starożytności i chrześcijaństwa, kiedy afirmujące życie ideały klasycznej bukoliczności poddane były refleksji religijno-filozoficznej, która doprowadziła do przemian, poczynając od epoki odrodzenia kameralnej formy lirycznej w nasyconą społecznie i psychologicznie powieść i dramat. Autor artykułu powołuje się na metodologię rytualno-mitologicznych studiów literackich, gdyż w literaturze bukolicznej pobrzmiewają echa starożytnych rytuałów odnawiania życia i przewycięzania śmierci. Podzielając pogląd Jonathana Z. Smitha, zgodnie z którym dla myśliwych i zbieraczy najważniejszą formą aktywności rytualnej jest inicjacja, a dla rolników ofiara, autor artykułu odwołuje się do szczegółowego porównania starożytnego bukoliczności, który od początku charakteryzował się pewną „miejską” ironią, nie tylko w ogólnej spirytualistycznej koncepcji Biblii, ale także w konkretnych motywach pasterskich w Pieśni nad Pieśniami, pokazując, jak podobne idee wpłynęły na zróżnicowanie i pogłębienie tego gatunku jako całości. Prześledzono, jak starożytna gloryfikacja beztrudnego życia chłopstwa komplikuje się przez chrześcijańskie poczucie memento mori. W epoce oświecenia filozoficzne nasycenie bukoliczności znacznie wzrasta: przyroda staje się pożądanym środowiskiem życia i źródłem inspiracji, a nawet kryterium prawdy. Zwraca również uwagę, że powieść bukoliczna, jak każda powieść w okresie klasycyzmu, została uznana za „wyjętą spod prawa” – jako gatunek przez swoją genezę folklorystyczną, co nie przeszkodziło jej osiągnąć wyżyn w dyskursie sentymentalizmu jako przedstawieniu wewnętrznego świata uczuć. Artykuł przedstawia więc ogólny, panoramiczny obraz istnienia gatunku w jego diachronicznej postaci. Pokazano szczegółowo, w jaki sposób motywy sielankowo-pasterskie nie tylko kondensowały w sobie ducha obrzędów zrodzonych w pogańskiej starożytności, które utrwały odwieczną walkę Życia i Śmierci, ale także wchodziły w dialog z wartościami biblijnymi, które wyznaczyły rozwój i ciągle poszerzanie granic gatunku bukolicznego.

Słowa kluczowe: gatunek bukoliczny, sielanka, pastorałka, powieść, ironia, psychologizm, diachronia

Вступ

Буколічний жанр зазвичай сприймається як явище дещо маргінальне. Оспівування сільського життя та світлого кохання пастухів з пастушками вже виглядають в очах сучасного урбанізованого читача як безнадійна архаїка. Та чи ж приречена ота буколічно-пасторальна традиція на цілковите забуття в епоху очікуваної тотальної урбанізації? Чи, може, її двохтисячолітнє існування усе ж таки свідчить про життєздатність та невичерпані до кінця ідейно-естетичні потенції?

Для відповіді на ці питання варто звернутися до історії буколічного жанру й еволюції основних постулатів його естетики та поетики. Питання це здавна користувалося увагою з боку вчених-літературознавців, але сказати, що всі проблеми тут остаточно вирішено чи хоча б в належному масштабі генералізовано, буде перебільшенням. В оцінках буколіки фактично переважає тяжіння до систематизації, узятій немовби поза межами історії, прагнення до трактовки жанру в площині підсумкового синхронічно-теоретичного узагальнення. При цьому буколіку часто розуміють як відображення тих чи інших граней реального життя суспільства, котрі мисляться непорушними в будь-які часи. Так, за Т. Гіффордом (Terry Gifford), існують три типи буколічного („пасторального”): жанру: „життя пастуха”, „відмінна від міста сільська місцевість” та „сільське життя з принизливими класифікаціями”². Можна сказати, що тут відбулася певна інерція мислення теоретиків класицизму, для яких об’єкт зображення був важливішим, ніж його художня інтерпретація, зумовлена суб’єктивністю автора й смаками тієї чи іншої історичної пори, її аксіологією; знайшла тут своє місце навіть сприйнята як щось непорушне успадкована класицизмом від еліністичної античності вимога обов’язково висміювати й принижувати мужика-простолюдина. Між тим проблема вивчення цього жанру полягає якраз в тому, що таке „випрямлення” подібне до прокрустова ложа, бо ігнорує неповторні ідейно-естетичні переживання кожної конкретної епохи. Хочеться з цього приводу пригадати слова Дж. ван Сікля (John van Sickle) про оцінки буколіки, які дезінформують читача, відрізаючи ефективний доступ до текстів. Між тим в цій галузі існує значний простір для переоцінки суджень, які видаються канонічними, й той само Дж. ван Сікл, наприклад, справедливо підкреслює, що буколічний жанр починається з Теокрита (Theokritos), хоча античні критики вважали його не засновником, а просто найкращим у цій дідині; не можна не погодитися з цим дослідником і тоді, коли він каже, що жодне уявлення про цей жанр не можна сприймати

.....
2 T. Gifford, *Pastoral, Anti-Pastoral and Post-Pastoral*, Cambridge 2013, pp. 17–30.

як вичерпне. Дж. ван Сікл вірно зазначає, що родові поняття, як і будь-які інші продукти літературної творчості, мають власну історію, хоча критики, абстрагуючись від реальних текстів, формують уявлення про жанр відповідно до смаків та ідей свого часу; ці уявлення починають вільне життя й, хоча дійсно дають готовий загальний погляд на матеріал, усе ж таки схильні підмінити його власними інтерпретаціями³.

Отож завдання полягає в тому, аби науково описати буколічний жанр вже не в тих чи інших синхронічних зрізах, а в його історичній діахронії, причому виявити не лише його мінливість і трансформації, а й неухильну стрижневу цілеспрямованість до піднесення певної аксіології, а саме – кохання, природи й сільського життя, що є базовими цінностями античної цивілізації, котрі в еру торжества християнства було піддано ґрунтовній редукції. Подібно до насування одне на одне літосферних плит в геології, в європейській культурі спостерігається грандіозне насування біблійно-християнської платформи з її граничним спіритуалізмом на платформу античну, де все – до світу богів чи ідей включно – було *φύσις* (*physis*) і вважалося породженням Матері-Землі. Земні цінності буколіки, потрапивши до горнила середньовічного мислення, цілковито зникнути, звичайно, не могли, але були ґрунтовно „рентгеновані” й переосмислені в душі християнських чеснот, набувши, зокрема, одухотвореності й психологічної глибини. Проте сам характер буколіки завжди залишався – відкрито чи імпліцитно – опозиційним щодо церковного ідеалу „обоженої людини”, хоча, з одного боку, вже саме виникнення буколічного жанру ознаменувалося певною рефлексією його авторів, рафінованих містян, а з другого – християнство не заперечує цінності плотського життя й навіть освячує його; та само біблійна *Пісня над піснями* містить виразні змістовні паралелі до античної буколіки. Усе це спричинилося не лише до конфронтацій, а й до діалогу та контамінації, що робить картину буття жанру в цілому доволі складною й динамічною.

Створення такої панорамної картини залишається невирішеним науковим завданням. При цьому я значною мірою спиратимуся на методологію ритуально-міфологічного літературознавства: адже в буколічній літературі – відкрито чи імпліцитно – бринить відлуння найдавніших ритуалів поновлення життя й подолання смерті та функціонують архетипи відповідних міфів, які втілилися в цих ритуалах. Усе це живе на рівні колективного несвідомого, визначаючи вчинки, етичні орієнтації та естетичні смаки протягом двох тисячоліть. І навряд чи пафос уславлення п’яного вітального життя колись абсолютно редукується – це означало б повну втрату людського в людині.

3 J. van Sickle, *Theocritus and the Development of the Conception of Bucolic Genre*, „Ramus. Critical Studies in Greek and Roman Literature” 1976, vol. 5, pp. 18–44.

Буколічний жанр у його історичній ретроспективі

Буколіка (від давн.- грецьк. βουκολός – волопас, βουκολικός – пастуший) – жанр античної поезії, в якому оспівувалося щасливе й безтурботне життя селянина. Безумовно, духовні корені такої поезії сягають епохи неолітичної революції, яку також іменують першою аграрною революцією: тоді відбувся перехід людства від „економіки мисливців і збирачів” до виробляючої економіки, що базується на землеробстві й тваринництві. За свідченням Цицерона (Marcus Tullius Cicero), саме слово *cultura* від початку означало *обробка землі*. Зазначимо принагідно, що стародавні іранці, котрі, як відомо, справили в сиву давнину потужний культурний вплив на слов'ян, розглядали перехід від злиденного кочів'я до осілого землеробства як велику перемогу світлого бога Агура Мазди (Ahura Mazda, Ormuzd) над його зловісним двійником Ангрманью (Aryman); в Авесті (Awesta, abestāg) потужно звучить гасло: *Хто сіє хліб, той сіє праведність*. Ця модель характерна, безумовно, і для античного світу, в якому перший хлібороб Триптолем (Triptolemos), з ласки богині Деметри (Demeter), стає справжнім культурним героєм. На вшанування Деметри нашаровується й культ Діоніса (Dionizos), типово „сільського” божества рослинності й загалом плідності, втім, згодом перше, патрона виноградарства й винокуріння. Містерії на честь цього сина Зевса (Zeus), який, за міфом, був розірваний і пожертвий ворогами Кроніона титанами, але повернений батьком до життя, й стали тим джерелом, з якого виникла буколічна поезія. Звичайно вважають, що буколічний жанр початково формувався як напівритуальна віршова лірика – на ґрунті пісеньок пастухів колонізованої еллінами Сицилії на честь Діоніса. Втім у *Строкатих оповіданнях* (*Varia historia*) Еліана (Claudius Aelianus Praenestinus) стверджується, буцімто засновником буколічного жанру був Стесихор (Stezychor), але в його спадщині нічого подібного знайти не вдалося. Більш вірогідно, що жанр цей склався стихійно, оскільки хорова лірика мала тісний зв'язок з обрядовим синкретизмом, і пісні тут незмінно супроводили сакральні ритуали.

Лише згодом, в елінізованій та рафінованій єгипетській Александрії, буколіка почала культивуватися на авторському рівні: це вірші Теокріта і його наслідувача Мосха (Moschos); III–II ст. до н.е.; обидва, до речі, були уродженцями Сицилії, й Теокріт жартівливо іменував циклопа Поліфема (Polýphēmos), якого передання оселило саме на цьому острові, „земляком”. При цьому отого „народного” й „мужицького” духу, який так цінується в наші часи захоплення примітивізмом, тут годі шукати. Александрійська „прописка” надає цій поезії своєрідного акценту: той само Теокріт, зображаючи щасливих пастухів, життя яких сповнене кохання, музики й поезії, ставить до свого об'єкта зображення з іронією міського жителя; його пастухи – доволі абстрактні постаті, втілення авторської ідеї, та й розмовляють радше як освічені містяни. Цілоком вірне

зауваження перекладача Теокріта англійською мовою: „Теокрит, попри всю свою удавану наївність, не був (як, наприклад, Бернс), натхненним йоменом, він писав переважно для свого класу. Він був самосвідомий і тонкий художник, з тих, що живуть у вишуканих і пишних палацах; це «декадентська» епоха літератури та письменства для радості королів. Його стиль – це квітка, літературна теплиця”⁴. Поезію Теокріта зазвичай сприймають як „інтелектуальну вправу, відокремлену від будь-якого значущого соціального чи ідеологічного контексту”⁵.

Тим не менш ідилії Теокріта будуються як жива мова (діалог) пастухів, цілковито занурених у свою сільську реальність, і відчувається, що авторові дає естетичну втіху імітація „простого” й навіть дещо брутального мовлення селяків-пастухів, він намагається бачити світ їхніми очима, пережити їхні емоції, перейнятися їхніми клопатами на зразок того, наскільки добре м’ясо недоеної кози тощо:

Тірсіс

Шумом утішно-солодким, Козарю мій, та онде хвоя
Рівно шумить над водою. Та солодко теж і сопілка
Грає твоя. Нагороду узяв би ти другу за Паном.
Якби цапа захопив він рогатого – взяв би козу ти;
Якби козиця йому присудилася – ялова вийшла б
Кізка твоя; коли ж кізка недоєна, м’ясо хороше.

Козар

Пісня, пастуше, твоя подає мені більш насолоди,
Ніж дзюркотіння струмка, що по скелях донизу збігає.
Музи коли б одержали як нагороду ягницю,
Взяв би ягнятко ти в дар; а коли би вони забажали
Взяти ягня – ти тоді дістав би, напевне, ягницю [...]

Переклад Ф. Самоненка⁶

⁴ „Theocritus, in spite of all his seeming naivete, was not (as Burns, for example, was) an inspired yeoman, writing mainly for his own class. He was a subtle-minded, self-conscious and delicate artist, living at refined and voluptuous courts in a ‘decadent’ age of literature, and writing for the pleasure of kings. His style is the flower of a literary hot-house”. Див.: *The idylls of Theocritus with the fragments Bion and Moschus*, translated by J.H. Hallard, London–New York [1924], p. XIV. Електронний ресурс: <https://archive.org/details/idyllsoftheocrit1924theo/mode/1up?view=theater>

⁵ R. Hunter, *Theocritus and the Archaeology of Greek Poetry*, Cambridge 1996, p. 11.

⁶ Feokrit, *Idyllii*, pereklad F. Samonenka. [Феоокріт (Теокріт), *Ідилії*, переклад Ф. Самоненка]. Електронний ресурс: <http://um.co.ua/11/11-5/11-51998.html>. Оригінальний текст – „Θύρσις: Ἄδῦ τι τὸ ψιθῦρίσμα καὶ ἃ πίτυς αἰπόλε τήνα, / ἃ ποτὶ ταῖς παγαῖσι

Утім і присмак „декадентства” тут справді також можна вловити, та це виглядає не стільки „зіпсованістю” міського жителя, скільки відлунням тісного співіснування людини з тваринним світом в архаїчні часи. Характерний образ Зевса у вірші Мосха *Європа*, який прийняв образ бика: поет натхненно описує розкішну плоть тварини, спираючись на безпосередні враження від „грубої натури”, і опис цей сповнений неочікуваного, витонченого, дещо скандального, хоча й цілком виправданого міфологічним сюжетом еротизму: „золотиста руда шкура”, „сяючі очі темно-лазурного кольору”, дихання бика приємніше, ніж „дух запашних галявін”; дівчата з почту Європи відчувають непоборне бажання наблизитися до нього й приголубити красеня. Що ж, у всьому стародавньому світі, в тому числі і в Греції (Greece), зоофілія не була аж чимось надзвичайним⁷. Втім у Мосха можна відчутти не стільки натяк на зоофілію, скільки приховану іронію. Зрозуміло, що висхідні цінності найдавнішої буколічної поезії як такі не занадто вишукані для поета-містянина: одухотворюючий музично-поетичний момент тут невід’ємний від доброї хмільної трапези і плотського кохання, що в цивілізованому середовищі легко підлягає насмішці. Так, в александрійця Калімаха (Kallimachos ho Kyrenaios) вже згаданий „земляк Теокрита” Поліфем (Polýphēmos), це втілення „нижчих” сил Натури, заманює Галатею (Galáteia) до своєї печери, зваблюючи її не своєю чоловічою принадливістю, а свіжим козячим сиром. Можливо, якщо б циклоп додав до сиру ще й дар Діоніса, то досяг би свого, але бог виноробства не зволив жити на острівному пасовищі серед морського простору, а одноокий син Посейдона (Poseidōn) не спромігся перейти від пастушества до обробки землі.

Далі буколічна поезія була адаптована римськими поетами (Вергілій / Publius Vergilius Maro / та почасти Горацій / Quintus Horatius Flaccus; I ст. до н.е.). У римлян, які віддавна були суворим аграрним народом, симпатія до сільського життя була в крові, і грецький досвід було сприйнято з ентузіазмом. Проте хараткрно, що іронія тут вивітрується, як, наприклад, у *Буколіках* (Eclogeae) Вергілія, хоча й написаних під впливом Теокрита. Зокрема Вергілій

μελίσδεταί, ἀδὺ δὲ καὶ τὸ / σπυρίσδεσ; μετὰ Πᾶνα τὸ δεῦτερον ἄθλον ἀποιοῖ. / αἶκα τῆνος ἔλη
 κεραὸν τράγον, αἶγα τὸ λαψῆ. / αἶκα δ’ αἶγα λάβη τῆνος γέρας, ἐς τὲ καταρρεῖ / ἢ χιμαρος;
 χιμάρφ δὲ καλὸν κρέας, ἔστέ κ’ ἀμέλξης. Αἴπολος: ᾿Αδίων ὦ ποιμῆν τὸ τεὸν μέλος ἢ τὸ
 καταχῆς / τῆν’ ἀπὸ τὰς πέτρας καταλείβεται ὑψόθεν ὕδωρ. / αἶκα ται Μοῖσαι τὰν οἶδα
 δῶρον ἄγωνται, / ἄρνα τὸ σακίταν λαψῆ γέρας: αἰ δὲ κ’ ἀρέσκη / τήναις ἄρνα λαβεῖν,
 τὸ δὲ τὰν δῖν ὕστερον ἄξι”. Див.: *The Idylls of Theocritus*, ed. R.J. Cholmeley, London
 1901. Електронний ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0228%3Atext%3DId.%3Apoem%3D1>

7 G.B. Derâgin, P.I. Sidorov, A.G. Solov'ev, *Social'no-psihologičeskie aspekty ženskikh seksual'nyh dejstvij s životnymi*, „Rossijskij psihiatricheskij žurnal” 1999. [Г.Б. Дерягин, П.И. Сидоров, А.Г. Соловьев, *Социально-психологические аспекты женских сексуальных действий с животными*, „Российский психиатрический журнал” 1999,] no 5, c. 4-7.

без щонайменшого сумніву поетизує ритуальне жертвоприношення, яке має забезпечити добробут його сільського обійстя:

Мелібей

Тітіре, ти в холодку опочив-єсь під буком гіллястим
І на сопліці сільській наг्राєш мелодійної пісні.
Ми ж залишили свій дім, наші ниви; від рідного краю
Геть утікаєм... Нам тяжко... А ти в холодку, на дозвіллі
Будиш в діброві луну солодким ім'ям Амаріллі.

Тітір

О Мелібею! мій бог послав мені втіху цю й радість.
Завжди для мене лишиться він богом; олтар його завжди
Буде окроплений кров'ю ягнятка з моєї кошари:
З ласки його-бо на пашу корів я й ягнят виганяю,
З ласки його награв, що захочу, на тихій сопліці.

Еклога 1, переклад М. Зерова⁸.

Більше того, ці еклоги (тобто *вибірки* з Теокріта) римського автора не просто розповідають про щастя такого собі непримітного пастуха Тітіра: тут зустрічається й прагнення до обріїв вселенського масштабу. Це, наприклад, пророцтво про народження дивного немовляти, Спасителя світу, що дало в майбутньому підстави для тлумачення Віргілія як ще одного предтечі Христа (насправді то було підлабузництвом до Августа, котрий покладав великі надії на свого новонародженого сина). Пророцтво це виголошує п'яний силен, такий собі далекий родич Поліфема, і це може сприйматися сучасним читачем як іронія, але для античної людини між об'явленнями, що поставали в уяві п'яного діонісійського міста й видіннями дельфійської піфії, навіяними отруйними випарами з надр скелі, не було тієї прірви, яку

⁸ M. Zerov, *Antologîâ rimskoï poezii: Katull. Vergilij. Goracij. Propercij. Ovidij. Marciâl, Kîiv 1920.* [М. Зеров, *Антологія римської поезії: Катулл. Вергілій. Горацій. Проперцій. Овідій. Марціал, Київ 1920*], с. 13. Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9477>. Оригінальний текст – „Meliboeus: Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi / silvestrem tenui musam meditaris avena: / nos patriae finis et dulcia linquimus arva; / nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus / in umbra formosam resonare doces Amaryllida silvas. Tityrus: Meliboee, deus nobis haec otia fecit. namque erit ille mihi semper deus, illius aram saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus. ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum ludere quae vellem calamo permisit agresti”. Virgil, *Eclagues. Georgics. Aeneid*, books 1–6, trans. by H. Rushton Fairclough, rev. by G. Goold, Cambridge 1916, p. 24. Електронний ресурс: https://www.loebclassics.com/view/virgil-eclogues/1916/pb_LCL063.25.xml.

побачив між Діонісом та Аполлоном Ніцше (Friedrich Wilhelm Nietzsche). Фігурально кажучи, у Вергілія вино божественного знання може вмістити й така посудина, як буколічний вірш. Також і оспівана в буколіках тілесність, яка в очах рафінованих александрівців була трішечки огидною, для римського поета поставала саме тим, що треба: доволі пригадати ентузіазм оспівування сексу в Горація.

Звичайно, тим Горацій не вичерпується, бо й він прагне пізнання прихованих у природі сил. Але якийсь там „чесній Фіділі” він може порадити лише вершити магічні жертвоприношення, щоби смертоносний веред не торкнувся до пори до часу своїм диханням жертвоних телят, які від албанських трав гладшать; жертву слід прикрасити гілкою розмарину й ламким міртом; проте отим „гнівним ларам” буває доволі й „святої полби й тріскучої солі”. Філософський же вимір його лірики здатний пробудити чорну меланхолію, позаяк епікурейський гедонізм сполучається тут з повною відсутністю надії на вічне життя нашого Я в циклах оновлення природи:

ДО МАНЛІЯ ТОРКВАТА

Білі вже збігли сніги. На лути повертається зелень,
 Знов кучерявиться гай.
 В красній обнові земля, і знову, спадаючи, води
 В'ються в своїх берегах.
 Грації з німфами враз, одкинувши одяг прозорий,
 В танці кружляють собі.
 Рік, і година, та й мить, останок милої днини,
 Радять: безсмертя не жди.
 Зиму змагає весна, її ж переборює літо
 Й гине само, як лише
 Осінь розсипле плоди, за нею — на сон лиш багата –
 Вже підбігає зима.
 Тоншає місяця серп і знов ясніє уповні,
 Ми ж, коли канем туди,
 Звідки Еней не вернувсь, де Анк, де Тулл можновладний, –
 Порохом, тінню стаєм.
 Хтозна, чи зволють боги до годин, що майнули, додати
 Частку й наступного дня?
 Чим свою душу вгостиш — лиш того спадкоємець жадливий
 Не загребе вже собі.
 Тож, коли вмреш і коли над тобою в усім своїм блиску
 Мінос вершитиме суд —

Ні красномовство, ні рід, ні поборність велика, Торквате,
Сонця не верне тобі [...]

Переклад А. Содомори⁹.

Отож, титани римської поезії в своїх буколіках не просто оспівували принади сільського життя, а й відчували певний „жах існування”, що робить їхню картину світу не такою вже мирною і простою.

Далі доля буколічного жанру складається дещо неочікувано. Власне, з визначенням жанру як такого в літературознавстві загалом є проблема: він зазвичай визначається за чіткими формальними ознаками, але буває ідентифікований і за сюжетно-тематичним принципом, бо формальні прикмети жанру інколи бурхливо розвиваються – з чим ми й зараз стикаємося, занурюючись у нашу проблему. Треба одразу зазначити, що цій ситуації в науці досі не приділялося належної уваги.

Між тим, вже на початку нової ери стає очевидним, що буколічний жанр починає „вирборсуватися” з тісної вже для нього форми ліричного вірша й наївної поетизації нехитрого гедонізму. Наче „вибухнувши” з зернини ліричної поезії, виникає прозаїчний роман Лонга (Longos'a) *Дафніс і Хлоя* (*Daphnis kai Chloēn*), в якому зворушливо оспівано вірне кохання двох простих сердець, яке долає численні перепони. Це ще не зовсім наративна структура: твір Лонга написано ритмічною прозою зі вкрапленням віршових фрагментів, що дозволяє утримати традиційний пафос буколічного світосприйняття. Твір виник найвірогідніше у II (III?) ст. н.е., коли, у контексті передчуття грандіозного світопоглядного зламу, в Римській Імперії, з її споконвічним аграрним світосприйняттям, почали інтенсивно шукати „рідних коренів”, ушляхетити мирний „золотий вік” Августа й тихі, чисті принади патріархального сільського життя. „Сільська тема” інтелектуалізується, сигніфікує пошук „справжніх цінностей”, що відбувається на тлі зростання цікавості до зовсім протилежного

⁹ Електронний ресурс: <https://edufuture.biz/index.php?title>. Оригінальний текст – Horatius, *Diffugere nives redeunt iam gramina campis...*: „Diffugere nives, redeunt iam gramina campis / arboribusque comae; / mutat terra vices et decrescencia ripas / flumina praetereunt; // Gratia cum Nymphis geminisque sororibus audet / ducere nuda choros. / immortalia ne speres, monet annus et almum / quae rapit hora diem. // frigora mitescunt zephyris, ver proterit aestas / interitura, simul / pomifer autumnus fruges effuderit, et mox / bruma recurrit iners. // damna tamen celeres reparant caelestia lunae; / nos ubi decidimus, / quo pius Aeneas, quo Tullus dives et Ancus, / pulvis et umbra sumus. // quis scit an adiciant hodiernae crastina summae / tempora di superi? / cuncta manus avidas fugient heredis, amico / quae dederis animo. // cum semel occideris et de te splendida Minos / fecerit arbitria, / non, Torquate, genus, non te facundia, non te / restituet pietas; [...]”. Електронний ресурс: <https://www.johnderbyshire.com/Readings/odes-4-7.html>.

й чужинського – до християнського спіритуалізму й аскетичного ідеалу нової релігії. Автор *Дафніса...* демонстративно апелює до язичницької спадщини, прагне прославити Ероса (Ēros), німф і Пана (Pán), дати читачеві відчуття радості тілесного буття – „хворому на зцілення, печальному на втіху, тому, хто кохав, нагадати про кохання, а того, хто не кохав, навчити кохати”. Ця апеляція до „пастиших цінностей” була спровокована ще й тим, що християнізація починалася з міста, а селянина, котрий тримався в своїй глушавині язичництва, називали *raganus* – *мужик, селяк*, і Лонгові хотілося ошляхетнити своїх героїв, зробити акцент не на „плотському” а на „внутрішньому”, бо ж вороже йому християнство несло в собі потужний імпульс психологізму, породжений почуттям цінності людської особистості¹⁰. Зрозуміло, що ця оборона античного життєлюбства була поки що приречена на невдачу: адже воно визначалось культом самодостатньої Природи, яка усе творить, і котра в християнській свідомості сама була лише Творінням Божим. Тим не менш, буколічному жанру було надано Лонгом нових, потенцій: відлуння діонісійських ритуалів трансформувалося в розлогу наративну структуру, яка мала довести, що пафос життєствердження, навіть будучи підданим тяжким випробовуванням, не втрачає сили, благородства й пасіонарності й над ним не владне ніяке зло. Усе це можна розглядати як своєрідну відповідь на виклики християнської проповіді, заклику до тілесного аскетизму й „досконалої”, спіритуалізованої любові, вільної від тягаря усього плотського. Недаремно відродження буколічних мотивів у європейських літературах від доби Ренесансу ґрунтуватиметься в першу чергу саме на романі Лонга.

Зрозуміло, що у християнському середньовіччі буколічний жанр з його виразним язичницьким корінням на певний час очікувано занепав, хоча античні засади буколіки начебто знайшли в цю пору певну паралель у наскрізному біблійно-християнському образі Доброго Пастиря й овець, яких він пасе й оберігає від лих. Та проте символіка християнського пастирства настільки відрізнялася від гедоністичної античної буколічної установки, що жанр цей відродився як такий, як щойно було зазначено, лише у поезії ренесансу – доволі назвати імена Данте (Dante Alighieri) й Петрарки (Francesco Petrarca) – XIII–XIV ст. Це може видатися неочікуваним – адже ренесансний процес асоціюється з урбанізацією, зростанням ролі міст, де формувався новий тип культури й де саме „повітря робило вільним”, робило буквально; кріпак, якому вдавалося

10 Див.: S.D. Abramovič, *Psichologizm rannehristianskoj literatury, ego recepcija i ottorženie*, „Naukovі praci Kam'aneč'-Podil'skogo nacional'nogo un-tu ім. Івана Огієнка. Filologični nauki” 2017, Vip. 45. [С.Д. Абрамович, *Психологізм раннехристиянської літератури, его рецепція и отторжение*, „Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка. Філологічні науки” 2017, Вип. 45] с. 5–10.

прожити в місті 101 день, вважався незалежним від свого пана. Данте й Петрарка – справжні діти міста, зосереджені, здавалося б, не на „земному”, не на „грунті”, а виключно на „умопоглядному”. Та ось Данте, співець спіритуалізованого кохання й духовидець метафізичних просторів, на старості років пише латиною еклоги на мотиви *Буколік* Вергілія (*Vidimus in migris та patiente liturisma Velleribus Colchis prepes detectus Eous*), в яких надає право голосу пастухам з античними іменами й сумує за прохолодою в гаю піній над рідним Арно – такий собі образ земного раю. Петрарка ж у *De vita solitaria* критично змальовує саме міського жителя: на відміну від того, хто з чистим серцем зустрічає схід сонця, гуляє лісом, нюхає квіти, не дбаючи про золото чи коштовності; містянин лихоманково прокидається серед ночі, думаючи про повсякденні зради, спокуси та клопоти й обмірковуючи усілякі несправедливі шляхи їх подолання.

При цьому звертає на себе увагу подальша кардинальна жанрова трансформація: на зміну наслідуванню лаконічній буколічній ліриці античності приходиться грандіозна „вільна” побудова з незрівняно більше ускладненим смислом; базою тут виступає, безперечно, *Дафніс і Хлоя* Лонга. Так, *Амето* Боккаччо (Giovanni Boccaccio, XIV ст.) – це якась химерна побудова, що являє собою невимушене сполучення язичницької й християнської традицій, роману (пригоди й духовний розвиток героя, котрий еволюціонує від „дикуна” до натхненного поета) і драми (оповіді німф), прози й поезії, проповіді й поетичного маніфесту, причому усе це об’єднується дидактично-психологічним ракурсом – у фіналі персонажі й події раптом обертаються на складові теологічної алегорії. Здається також, що тут нарешті починає в повну силу розгортатися закладена ще у IV ст. св. Августином (Aurelius Augustinus) установка на психологізм (*Сповідь/Confessiones, 397–400*), яка дедалі впевненіше спиралася на практику життєвого досвіду. Справа в тому, що десь на рубежі I–II тисячоліть н.е. церковна сповідь в західному світі перестає бути публічною й замикається в тісному просторі сповідальні, де той, хто сповідається, залишається один-на-один зі священником – утім під пильним поглядом Всевидячого Ока. Це породжує саморефлексію й психологізацію в масовому форматі, що відбувається на характері й спрямованості літературно-мистецького пошуку, й рух буколічного жанру не залишається осторонь цього.

Далі, у XV–XVII ст., ота вільна жанрова структура набуває модифікації „пасторального роману” (від лат. Pastoralis – пастуший), який триумфально крокує в європейському художньому слові. Це *Амінта* Тассо (Torquato Tasso, *Amintas, 1573*), *Аркадія* Санназаро (Jacopo Sannazaro, *Arcadia, 1504*), *Вірний пастир* Гваріні (Giovanni Battista Guarini, *Il pastor fido, 1590*), *Діана* Монтемайора (Jorge de Montemayor, *La Diana, 1559*), *Астрейя* д’Юрфе (Honoré d’Urfé, *L’Astrée, 1607–1627*), *Аркадія* Сідні (sir Philip Sidney, *Arcadia, 1590*) тощо. В епоху бароко такий роман вже сприймається як щось звичне – так, у київській поетичці XVII ст.

Liber artis poëticae... він фігурує в низці усталених жанрів. Ліричний вірш буколічного спрямування при цьому також не щезає: поруч формуються такі структури, як пасторальні *еклога*, *елегія*; паралельно формується навіть віршова пасторальна *драма*. В епоху Просвітництва, вочевидь, у зв'язку з загальною переорієнтацією європейської культури на пізнання Натури та поширенням впливу наукової прози, підвищується філософська насиченість пасторалі: природа стає бажаним середовищем проживання й джерелом наснаги, ба, навіть критерієм істини. Важливо також відзначити, що пасторальний роман, як майже всякий роман в еру панування класицизму, буде оголошений „поза законом” як жанр за генетикою своєю простолюдний, фольклорний¹¹, а не книжний, „вчений”, що не завадить йому розвиватися й часом навіть домінувати. Адже потенції романної форми значно більше відповідали установкам на соціалізацію та психологізацію нарації, нехай навіть вже в секулярному дусі.

Смуга сентименталізму взагалі сформувала потужний запит на зображення внутрішнього світу почуттів: інтелектуалізм та дотепність відтак сусідять з установкою на розвиток „чутливості”. Вже мало було бути розумним, треба було ще й „мати серце”. Однак це все не стало тією „сповіддю грішного серця”, яку запровадив Августин. У *Сповіді* Руссо (Jean-Jacques Rousseau, *Les Confessions*, 1770) постає, якщо ужити біблійної градації, людина *душевна*, а не *духовна* (1 Кор.), тобто така, що не шукає богопізнання, а кохається у людських пристрастях. Саме останні бурхливо вимагали, так би мовити, художньої легалізації після століть пригнічення і в церковній словесності, й у класицистичній системі. Простий та водночас сповнений змістовності побут „пейзан” (селян), цнотливе, але сповнене потужної вітальної наснаги кохання пастухів та пастушок стали певною протигагою сухому розумуванню кабінетних мудрагелів та від початку чітко визначеного техніко-логічного спрямування розвитку цивілізації Нового часу. Пасторальність широко культивується не лише у віршовій та прозаїчній творчості сентименталістів XVIII ст., а й у театральній-музичному та образотворчому мистецтві, переважно в рамках вигадливого стилю рококо. Доволі пригадати натюрморт Шардена *Мідний бак для води* (Jean-Baptiste Siméon Chardin, *La Fontaine de cuivre*, vers 1733), щоби зрозуміти, наскільки насичувалися аурую значущості найпростіші побутові речі, серед яких жив простолюд.

У слов'янських країнах, де землеробство віддавна є основою основ, буколічний жанр, трансплантований з західноєвропейського ґрунту, мав би знайти органічне сприйняття. Як сказав поляк Мар'ян Мацієвський (Marian Maciejewski), „Słowianie, my lubim sielanki...”. Та симптоматично, що жанр цей у слов'янських

¹¹ Roman conte (фр.) перекладається, власне, як романська (тобто простонародна) оповідь; субстантивоване roman стало також означати вільний від обов'язку бути віршованою „мовою богів” прозаїчний текст. До речі, слово prosa й означає „вільна”.

літературах не завжди приживається. Так, у польській культурі, де до античності зверталися „запросто”, як до доброго сусіда¹², культурі, котра пережила свій „золотий вік” в лоні Ренесансу й зазнала відчутного впливу класицизму, літературна буколіка представлена розлого й навіть дещо бурхливо – доволі пригадати соковиті, побудовані на українському фольклорному матеріалі *Селянки* Ш. Шимоновича (Szymon Szymonowicz/Simon Simonides Bendoński, *Sielanki*, 1614), розкішну й витончену за стилістикою *Софіївку* С. Трембецького (Stanisław Trembecki, *Sofijówka*, 1806), *Забавки* В. Маревича (Wincenty Ignacy Marewicz, *Samotne Zabawki Wierszem Napisane*, 1786) чи щемливі ідилії Ф. Карпінського (Franciszek Karpiński) – традиція ця не згасає навіть у ХХ ст.¹³ А ось в українській літературі з її потужною фольклорною основою буколіка, як не дивно, представлена чи не єдиним випадком, і то перекладом, а саме – Горація Григорієм Сковородою. Можливо, що тут важливішою за „сільську тему” (свого тут вистачало – на фольклорному рівні) було її „ювелірне” літературно-словесне оздоблення, призма класичного канону, до чого польське слово, що розвивалося у контексті європейської літератури, було все ж таки більш чутливе, ніж українське. Не скинеш з рахунку й тієї обставини, що після культурних реформ великого європеїзатора Петра I грамотність народу в Російській Імперії скоротилася на 75%, й донедавна ще масово письменні українці, потрапивши в стан „колонізованих” вчорашньою Московією, мали штучно перетворитися на націю гречкосіїв, що духовно живляться самим лише фольклором. Що ж до казусу Сковороди, то він був лише глибоким і чутливим інтерпретатором латинського оригіналу¹⁴, хоча йому вдалося й невимушено трансформувати реалії античного світу в звичні для українського читача образи. Так, характерний пейзаж Лаціуму (Lazio) перетворюється на цілком український краєвид, в якому прикметно височать нещодавно завезені з Італії (Italia) тополі, що відтоді стали невід’ємною складовою українського ландшафту:

Quo pinus ingens albaque populous
Umbram hospitem consociare amant

12 Так, наприклад, в колі Міцкевича посиланням на Горація могли доводити, що філософом слід вважати всякого, хто жив за принципами *artis vivendi* (див.: А. Тимофєєв, *Odbrażawianie rzymskiego klasyka. Horacy i Mickiewicz w krytycznoliterackich sądach Franciszka Morawskiego*, [w:] *W cieniu Mickiewicza*, red. J. Leszczyna, M. Bąk, Katowice 2006, s. 246–247).

13 Т. Kostkiewiczowa, *Piosenka pasterska. Dziedzictwo sielanki w poezji polskiej XX wieku*, „Prace Polonistyczne” 2016, seria LXXI, Łódź, s. 19–30.

14 Див.: D. Čiževs'kij, *Ukrains'ke literaturne baroko. Vibrani pracı z davn'oi literaturi*, Київ 2003. [Д. Чижевський, *Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури*, Київ 2003], с. 107–122.

Ramis? Quid obliquo laborat
Lympha fugax trepidare rivo?¹⁵

Громады сосен, белые тополя,
Где тень любезно гостеприимну
Простёрли; где с трудом струится
Беглый поток, меж берегов плутая¹⁶.

Та в цілому в ментальності жителя Російської імперії ота антична ідилічність і почуття цінності внутрішніх пережитівань власного Я, котрі були так важливі для Сковороди, якось не приживалися. Більше того, стихія пасторальності тут поступово набирає відтінку якоїсь дивної зловісності. По-перше, кидається в очі величезний розрив між ідеалами, що їх насаджувала нова, секуляризована культура, та неоковирною реальністю. Так, за Катерини II, яка начебто переймалася ошляхетненням почуттів російської знаті, у країні остаточно утвердилося кріпацтво; поміщик почав безконтрольно визначати долю своїх кріпаків, і тут-таки, одразу, горезвісна Салтичиха замучила до смерті більш як 100 осіб. Життя й література не пересікалися, як паралельні лінії в Евкліда (Euclides): князь Шаліков, кривавий кат повсталих селян-пугачовців, водночас писав жалісні віршики про зламану квіточку та померлу пташку. Але новий культурний код сентименталізму вимагав шанувати людські права, поважати й простолюдина, отож фундатор російського сентименталізму Карамзін відкриває, що й „селянки кохати вміють” (повість *Бідна Ліза*, 1792). Та щоби зрозуміти усю поверховість і фальш цього народолюбства, доволі згадати, що тому ж самому Карамзину належить і такий текст, створений від імені отих „щасливих селян”, що їм наполегливо пропонується любити свого пана:

КУПЛЕТЫ
ИЗ ОДНОЙ СЕЛЬСКОЙ КОМЕДИИ,
ИГРАННОЙ БЛАГОРОДНЫМИ ЛЮБИТЕЛЯМИ ТЕАТРА
Хор земледельцев
Как не петь нам? Мы счастливы.
Славим барина-отца.
Наши речи некрасивы,

15 Q. Horatius Flaccus, *Carminum Liber Secundus*, III. Електронний ресурс: <https://www.gutenberg.org/files/46938/46938-h/46938-h.htm>

16 Kvint Flakk Goracij, *Ody*, II.III., per. T. Azarkovič. [Квинт Флакк Гораций, *Оды*, II.III., пер. Т. Азаркович.] Електронний ресурс: <https://www.netslova.ru/azarkovich/horatius.html>

Но чувствительны сердца.
 Горожане нас умнее:
 Их искусство – говоритъ.
 Что ж умеем мы? Сильнее
 Благотетелей любить¹⁷.

Характерно, що в більш пізньому історичному романі російського символіста Д. Мережковського *Петро I* (заключна частина трилогії *Христос і антихрист*; поч. ХХ ст.) фігурує реальний персонаж тієї епохи – граф Толстой, що очолював таємну поліцію імперії, „чоловік без віку”, а насправді – лихий, аморальний старий, який чорнить брови під модною перукою, співає нову пісеньку Тредіаковського про „стріли Купідо” і хизується табакеркою з пасторально-ідилічною сценою на кришці. Пастораль в очах автора початку ХХ ст. перетворюється на символ нещирості та штучності.

У Західній Європі ці процеси протікали не так гостро й драматично, але й тут, під впливом кардинально урбанізованого позитивістського мислення ХІХ–ХХ ст., до „ідіотизму сільського життя” (К. Маркс) також починають ставитися дедалі більше критично й негативно. Характерно також, що – на тлі зростання зневіри й матеріалізму – на „сільську тему”, яка асоціюється зі втраченою паганістичною ідилією „натурального існування”, нашаровується й антагоністична до неї, але вже так само елегійно сприйнята християнська культура; „добрі селяни” перетворюються на зразкових носіїв християнських чеснот. Ця, по суті, бінарна опозиція поступово об’єднується в свідомості епохи Модерну та Постмодерну поняттям „щасливої минувшини”. Пасторальні мотиви перекочували з палаців вельмож до міщанського інтер’єру (стиль бі-дермайер), ставши знаком жалю за „втраченою природою”.

У наші дні буколічно-пасторальна традиція спорадично воскресає хіба що у форматі фольклорних гуртів, що часто сполучається з щирим чи удаваним релігійним синкретизмом. Тут часом можна зустріти глибину й змістовність – так, дуже характерний з цього погляду польський документальний фільм *Буколіка* (2021, режисер Карол Палка – *Bukolika*, Karol Pałka), в якому показано трудне та вбоге, ізольоване від світу життя на околиці непримітного села старої Данусі та її дочки Басі, що, втім, ніяк не шкодить багатству їхнього внутрішнього світу, який пульсує в ритмах природних циклів. Та в цілому в світі

17 N. Karamzin, *Kyplety iz odnoj sel'skoj komedii*, [w:] N. Karamzin, *Vse istoričeskie trudy, povesti, rasskazy i stihotvorenija v odnoj knige, igrannoj blagorodnymi ljubiteljami teatra*. [Н. Карамзин, *Куплеты из одной сельской комедии*, [w:] Н. Карамзин, *Все исторические труды, повести, рассказы и стихотворения в одной книге, игранный благородными любителями театра*]. Електронний ресурс: <https://www.kobo.com/au/en/ebook/ddosCdDyMzCWtck6xoAQqA>

спостерігається ситуація масової втрати інтересу до цього первеня культури. Навіть у суспільствах, орієнтованих на „рух назад” та реставрацію всілякої архаїки, спроби активізувати цю традицію зводяться, по суті, нанівець – так, „сільська проза” (*деревенская проза*), що її бурхливо піднімали на щит у критиці останніх років існування СРСР, у сьогоденній Росії розчинилася в небутті. Технологічні досягнення чи то рятують ситуацію, чи то погіршують її; вже у СРСР, який пишався своєю індустріалізацією, материнське молоко на берегах висохлого внаслідок хімізації ґрунтів Аральського моря стало отруйним.

Пафос життєствердження, який тисячоліттями підживлювався органічним зв'язком людини з весіннім оновленням природного життя, в'яне на мертвому асфальті. Та і в цивілізованих суспільствах, спрямованих до майбутнього, побудованого виключно на технологіях в душі „інженерної утопії”, отой „асфальтовий ґрунт” не менш згубний. Коли чари Природи, за словом М. Вебера (Max Weber), розвіюються, перед сучасним людством, яке безжалюбно й похижацьки нищить природні ресурси та нехтує необхідністю екологічної рівноваги, постає на весь зріст небезпека незворотного руйнування природного середовища. Звідки тут узятися відродженню буколічній поезії?

Тому питання про буколічне розуміння природи як вічного джерела вітального оновлення й життєвої наснаги набуває особливого значення, коли йдеться про долю культури в цілому та її найближчі перспективи.

Зокрема очевидним є занепад українського села, що особливо загрозливо, якщо взяти до уваги темпи цього занепаду. Так, за даними Держстату, за два останні десятиліття число українських селян скоротилося з 16,9 млн до 13 млн. І це не лише наша проблема: те саме відбувається по всій Європі й у США.

Ритуально-міфологічний аспект буколічного розуміння Природи як критерію істини

Для античного буколічного автора Природа поставала невичерпним джерелом вітальних радощів; усе інше – ідеї, числа чи які ще „дематеріалізовані” поняття – мало докластися саме собою, бо, як тоді вважали, *in corpore sano mens sana est*. При цьому вже в давньогрецькій культурі розподіл сфер Аполлона й Діоніса мав певну соціальну проекцію: культ Аполлона був популярний в аристократів, а Діоніса – в сільського люду. У всякому разі сп'яніння й роздирання живого цапа в діонісійських містеріях мало сумісні як з логікою й розрахунком, так і з аристократичними манерами. Діонісійський культ розбурхував стихію почуттів пересічного плебея, не обтяженого рефлексіями освіченої людини, він задовольняв емоційну жагу прилучення до плоті божества; вино ж дозволяло зняти гальма розуму й пристойності та вільно віддатися стихії вакханалії. Але це все означає не саме лише життєствердження:

в підтексті буколичної поезії криється прагнення хаосу та безодні добровільного безумства, які втілено в трагічній, скривавленій постаті офірного цапа. Не будемо, звичайно, грубо прив'язувати цей комплекс до психіки селянина взагалі, але безумовно, що життя серед природи провокує певну домінацію міфо-поетичного світосприйняття над логічним, і для екзистенціальної тривоги тут значно більше місця, ніж в світі гармонії наукової чи мистецької побудови. Коли в кожному рівчаку плещеться наяда, а в кожному дереві мерехтить постать дріади, це Незвідане владно й п'яно чарує та всіляє відчуття причетності до світу якогось потаємного знання, яке не вимірюється логікою й числом. Проте, хоча до цілковитого зняття чар зі світу природи було, звичайно, ще далеко, але усе ж таки в середньовіччі (принамні в західноєвропейському) зовсім не домінувало тяжіння до темних стихій ірраціонального. Нагадаємо, що там складалася університетська освіта нового типу, заснована не на зубрячці класиків, а на вільному міркуванні та дискусії. Характерно також, що в рамках західного середньовіччя відбулося лише два (!) спалення відьм на багаттях, і то єпископи протестували проти цих спалахів язичницького марновірства. Відьомські процеси насправді широко розгорнулись в епоху відродження, коли почнуть реабілітувати окультну спадщину поганських часів, що стало характерною складовою „політичного театру” епохи¹⁸, а підвалини теологічного розумування університетських професорів почало підточувати прагнення сильних переживань – на кшталт хоча б „чорної меси”, в ході якої сатаністи причащалися кров'ю людського немовляти.

У цілому, звичайно, для людини Стародавнього світу *veritas* усе ж таки криється кінцево не *in vivo* як такому чи в яких інших матеріальних речах; суть усе ж таки мислилася поза межами дії законів фізики, про що недвозначно твердили такі авторитети, як Платон (Plátōn) і Аристотель (Aristotelēs). Однак остаточне зрозуміння цього моменту прийшло з іншого узбережжя Середземномор'я. Повторюся: власне кажучи, європейський образ світу склався дисгармонічно – на античну „платформу” радісного й беззастережного захоплення гармонією „вічного” матеріального космосу насунулося біблійне бачення матерії як чогось „створеного (Богом) нічого” – מֵאֵין (me'ain), тобто „без”, або „за відсутністю” отой матерії, чогось тимчасового, що колись виникло й колись має щезнути.

Зрозуміло, що для буколичної теми ця ситуація обернулася деякими серйозними проблемами, бо беззастережна гедоністична насолода вітальним життям та безодні ірраціонального, які під нею криються, на довгий час перестали бути абсолютними цінностями. Світ постав проєкцією світлого плану Бога,

18 М. Komar, *Czarownice i inni*, Kraków 1980, s. 157.

й усяке порушення цієї гармонії й духу любові означало вже бунт Творіння проти Творця. Тому важливо уяснити, яким чином язичники та „народ святий” Біблії будували свої ритуальні стосунки з Небом, якщо при цьому брати до рахунку, що в історії ізраїльтян був доволі великий (до 400 років) період, коли вони полишили осіле землеробство й повернулися до кочів'я та пастушества¹⁹. Водночас суспільства, серед яких формувався Ізраїль (Jisrael), були землеробськими: Єгипет, Ассиро-Вавилонія, народи Ханаану тощо. Контакти ізраїльтян з цими народами та їхній культурний взаємовплив ускладнювалися таким чином не лише релігійними установками, які орієнтували на граничну окремішність щодо язичників, а й питомою вагою того чи іншого типу ритуалу. Звичайно, ця ситуація не залишалася непорушною, бо ізраїльтяни постійно динамічно перекомбінували або й радикально змінювали свій спосіб життя. Відповідно уявлення про цінність і якість життя в Ізраїлі дещо балансували; змінювалися й ритуали, покликані забезпечити життя міфу в пам'яті поколінь.

Чому треба брати цю обставину до уваги? Тому, що у номадів і землеробів домінували різні ритуальні установки. Американський дослідник Дж.З. Сміт (Jonathan Z. Smith) вважає, що для спільнот мисливців та збирачів найважливішою формою ритуальної діяльності є *ініціація*, а для хліборобів – *жертвопринесення*; тому в історії культури вони виступають бінарною протилежністю; уявлення про світовий порядок і про покликання людини почали підтримуватися через ритуал жертвоприношення лише на стадії осілості²⁰. У землеробів були звичайними жертвоприношення людей. Греки в давнину приносили людські жертви з такою само невимушеністю, як і ті східні язичницькі народи, що їх оточували. Людські жертвоприношення були звичайним явищем на Криті (Creta); боги Кроносу (Krónos) жертвували немовлят, яких спалювали живцем; Аполлонові дарували життя злочинця, якого скидали зі скелі. Римляни топили старих людей у Тібрі, що дзеркально відбивало спалення старих живцем у вогненій ямі та першого немовляти на руках розжареної добіла мідної статуї Ваала (Ba`al) у пунійців тощо. Натомість у стародавніх євреїв людська, найперше дитяча, жертва була суворо заборонена, оскільки життя іншої людини, навіть своєї власної дитини, належить лише Богові (історія жертвоприношення Авраамом Ісаака). Таке жорстоке випробування віри патріарха єврейського народу мало на меті дати пережити нещасному батькові

¹⁹ Як показують сучасні дослідження, такі „рокіровки” в стародавньому світі були звичайною річчю, й про якийсь одномоментний тотальний перехід від кочового життя до землеробства говорити немає підстав.

²⁰ J.Z. Smith, *The Domestication of Sacrifice*, [in:] J.Z. Smith, *Relating Religion. Essays in the Study of Religion*, Chicago 2004, pp. 145–159.

ую повноту страждання, породженого цією ситуацією, й тим довести її огидність та непотрібність. Характерно також, що Авраам (Abram) змальований у Біблії як чоловік, який добровільно обрав кочів'я, покинувши свій рідний Ур (Ur), котрий був одним з перших центрів землеробської цивілізації в світі. Ситуація органічно вписується в концепцію Дж.З. Сміта, особливо якщо врахувати, що Авраам – реальна історична особа.

Цей імпульс виявився настільки потужним, що й у V ст. до н.е., коли євреї давно вже стали землеробами й коли остаточно сформувався канон Старого Завіту, для них залишається незрушним постулатом теза, що Богові невгодна жертва землероба. Історія Авеля й Каїна недвозначно свідчить, що Богові Біблії миліший пастух, який зберігає природу недоторканою й жертвує цьому Богові своїх найкращих овець, ніж „перетворювач природи” землероб, чия жертва Творцеві осоружна: адже дим від спаленої Каїном сирії городини тяжко стелеться по землі, на відміну від легкого летючого диму, на який перевтілилися тваринні жир і хутро, що весело палахкотять на багатті Авеля. Нащадки добровільного номада Авраама, який зрікся свого вавилонського коріння, дуже несхвально сприймали месопотамську „цивілізацію Каїна”, що будувалася виключно на землеробстві (до речі, саме воно у перспективі загубить землю Межиріччя, перетворивши її на солончаки) й зухвало намагалася якби ото „схопити Бога за бороду”, будуючи для ритуального спідкування з богами посеред болотистої рівнини штучні гори – зіккурати, серед яких владно височила й знаменита Вавилонська Вежа.

Отож зрозуміло, чому текст *Пісні над піснями*, котрий початково століттями функціонував як весільні народні співи, що звеличували нареченого та наречену, з одного боку, немовби знаменує домінування царя-містянина над простою сільською дівчиною, котра закохана в нього. Адже Соломон (Salomon) живе в єрусалимському палаці, а Суламита (Shulamite) – пастушка, чорна, опалена сонцем, яка немовби добровільно маніфестує свою повну покору (*Суламита* означає „та, що належить Соломонові”). Цей текст виник на стику архаїчних пережитків кочового буття та життя осілого, землеробського; власне те й друге спостерігається поруч, в рамках столичного міста Єрусалиму, й тут ми бачимо справжній „діонісійський” елемент. Адже, з одного боку, сила та нестримність почуттів тут значно більші, ніж у мирній античній буколіці: „любов бо, як та смерть, кріпка; заздрість – як пекло, люта” (Пісн. 8:6). З другого боку, любов царя й пастушки не може бути прочитана як принесення кимось із них якоїсь жертви, ще й кривавої: радше це нагадує ініціацію, введення в світ дорослості, що стосується й юної дівчини, й царя, гарем якого складався, як відомо, з тисячі жінок: адже справжнє кохання – це завжди вперше. І, як завжди буває в результаті *ініціації*, людина тут бурхливо віддається раніше забороненим радощам. *Пісня над піснями* відзначається

еротичною насиченістю, отож і юдаїстським, і християнським теологам не просто було включити її до священного канону²¹. Навіть їжа й вино, такі важливі в усякій буколіці, тут від початку одухотворені, як, власне, й плотське кохання: „Хай він мене цілує цілунками уст своїх, бо любов твоя понад вино солодша”; „Що яблуна між лісовими деревами, то любий мій між синами! У його холодку, що так бажала, я сіла і плід його був солодкий моєму піднебінню”; „Підсильте мене тістечками виноградними, яблуками мене одушевляйте, бо я з любови знемагаю” (Пісн. 1:2; 2:3; 2:5). Та хоча любовне сп’яніння пастушки Суламіти має певну парадель у деякій спіритуалізації „пастушого кохання” в античних буколіках, воно принципово відмінне від екстазу діонісійських менад. Це вже не той козячий сир, яким Поліфем (Πολύφημος, Polyphemos) зваблював Галатею (Γαλάτεια, Galatea). Адже всяка трапеза в ізраїльській релігійній культурі є священнодійство²² (у християнстві це трансформується в літургію (тобто „роздачу «дармового» хліба”, центром якої є таїнство Євхаристії).

У *Пісні над піснями* ми фактично зустрічаємося також і з абсолютним олюдненням весільного ритуалу, тоді як в язичницькій минувшині ми стикаємося з речами доволі страхотливими. Так, у Стародавньому Єгипті (Ancient Egypt) невинна дівчина мала прилюдно віддатися у храмі в якості статевої партнерки козлові, що в уяві єгиптян мало забезпечити плодороддя полів; про присмак зоофілії в античних буколіках ми вже згадували. Розчинення в природі не сприяло шорсткості культурних табу. Біблія ж недвозначно забороняє скотолозтво й визначає за нього смерту кару (Лев. 20 15:16). Не менш категорично забороняються в Біблії й людські жертвоприношення. Замість людської жертви в старозавітні часи було запроваджено викупну жертву тварини, причому в моменти акції ізраїльської релігійної культури робилося це з немалим розмахом. У соломоновому Храмі на свята священники ходили по території святилища по коліно у крові тварин. Це може видатися неймовірно жорстоким, але ж тут ми стикаємося з відносно свіжою пам’яттю про людські жертвоприношення, і йдеться тут навіть не про Авраама з Ісааком (Isaac), а про нещасну доньку Єфая, воєначальника часів реконквісти Ханаану (חנאן חנאן), яку, подібно до Іфішенії в *Iliadі* (Ιλιάς), було принесено в жертву за воїнський успіх, хоча Єфай, на відміну від Агамемнона (Ἀγαμέμνων, Agamemnon), зробив це несвідомо, ставши заручником власної необачності. Та моральний аспект ситуації «викупної жертви» полягав в іншому. Грішна людина мусила пережити жах смерті, яка чекала не неї за вчинений злочин, і, спостерігаючи смертельні

21 В юдаїзмі вирішили вважати відносини Соломона й Суламіти алегорією любові Бога до свого народу, а в християнстві – стосунками Христа і його церкви.

22 Так, класичний «катехізис юдаїзму» Й. Каро (Yosef ben Ephraim Karo, Maran or Ha-Mechaber.) зветься (השולחן ארוך) Шулкан арух – Shulchan Aruch) – *накритий стіл*.

муки тварини, яка віддавала за неї життя, переживала стрес і розкаяння. Багаті жертвували Богові волів, звичайні люди – овець, бідаки – як, скажімо, сім'я євангельського Ісуса (Jesus), – голубів.

Вибір тварини для викупної жертви – це теж питання зовсім не просте для стародавнього ізраїльтянина. В індоєвропейців найважливішими тваринами були бики й корови, яких часто навіть заборонялося кривдити й, тим більш, уживати в їжу (як, скажімо, в Індії). Звертає на себе увагу, що в назві буколічного жанру виділено саме пастуха коров'ячого стада²³ – в індоєвропейському світі корова – споконвічна сакральна тварина; у ведичній поезії навіть дощові хмари іменуються „небесними коровами”, що виливають на землю благодатний дощ; у греків стадо корів пасе бог сонця Аполлон, і викрадає в нього це дорогоцінне стадо новонароджений Гермес (Hermés), меткий покровитель купців і злодіїв. Зокрема саме в Європі норувистого і небезпечного бика, який шанувався тут з часів палеоліту (розписи печери Альтаміра в Іспанії – Altamira in Spain), можна було „утилізувати” (з'їсти чи принести в жертву) хіба що через шляхетний „герць на рівних”, в якому тварині давався шанс перемогти. Згадаймо з цього приводу крито-мікенські ігрища з биком, що породили міф про Мінотавра (Minotaur); відлунням їх є сьогоднішня корида. У біблійному ж світі, підвалини якого сформувалися в ті давні часи, коли стародавні євреї ще кочували й не знали землеробства, віддавна склалася диференціація тварин на „чистих” і „нечистих” (згадаймо ковчег Ноя – Noah). Принагідно згадаємо, що й людині пропонується їжа *кошерна*, приготована з шляхетного м'яса й суто належним чином (без крові тощо). Уживати в їжу м'ясо „нечистих” (скажімо, морських гадів або ж свині²⁴) категорично заборонялося; натомість віталися воловина й м'ясо овець. Центральний тваринний образ Біблії – лагідний, покірний агнець, який являє собою символ покори й жертвності, а строптивий бик є маніфестацією язичницьких божеств²⁵. Образ агнца наскрізно проходить через

23 Утім Ісідор Севільський підмітив, що хоча ця поезія названа «буколічною» – від слова бик, тут фігурує переважно мова вівчарів і козопасів (див.: Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiae*, vol. II, books XI–XX, ed. W.M. Lindsay, Oxford 1985, p. 39).

24 Свиня мислилася як втілення суто «матеріальних» начал та цілковито бездуховного вітального гедонізму; характерно, що в Талмуді (Talmud) людину з подібними життєвими установками іменують епікейрос – *епікуреєць*, тобто послідовник грецького філософа Епікура (Epicouros), який бачив сенс життя в насолоді. Єврейські мудреці на знали (чи не бради до рахунку) тієї обставини, що Епікур мав хворий шлунок і був вимушений харчуватися виключно хлібом з водою, але намагався шукати насолоди навіть в такій ситуації.

25 Бик також незмінно сигніфікує відступництво від культу Єдиного Бога – починаючи від золотого тельця Виходу, цієї живої згадки про єгипетського Апіса – Apis

весь біблійний текст, починаючи із завгодних Богові жертвних овець Авеля й закінчуючи Христом як Агнцем Божим, що бере на себе й викупає власною кров'ю гріхи світу. Відповідно й образ пастиря не втрачає особливої значущості навіть тоді, коли стародавні євреї осіли на землі й пастушество стало другорядним заняттям: Мойсейовий (Moses) посох має усі ознаки сакрального гандикапа, й чудеса, які він творить, є символом таємничої влади над глибинами природи й причетності до прихованої від земних очей не-матеріальної матриці буття. Тут фобіс, що його греки уявляли як гармонійний космос і протилежність хаосу, постає як приховане боріння Божества з демонічними силами, Природа-Творіння є вже не джерело розради, а джерело смуту й боротьби. Античних і взагалі язичницьких богів можна було досягнути тілесно, аж до шлюбу з ними включно (пастух Думмузі – Tammuz – чоловік богині Іннани; Юлій Цезар (Gaius Iulius Caesar) хизувався, що він є нащадком богині Венери тощо). А Богові Біблії дякують за те, що він „пройшов повз” (פָּסַח – Песах – Pesach) і не торкнувся єврейського люду.

Ця дисгармонія двох вихідних первенів – античного та біблійного – визначила незгасаючу внутрішню конфліктність європейської культури, що, втім, зумовило її виняткову динамічність та креативність (Освальд Шпенглер – Oswald Spengler влучно називав це „фаустівською душею”, для якої існує насамперед її власне Я). Людина Нового часу саме завдяки тотальному щепленню (прямому чи імпліцитному) біблійної рефлексії з приводу тимчасовості, есхатологічності часу, вже не сприймає природу як гармонію й зразок для наслідування й прагне її „переробити”.

Однак пошук символічних силових ліній Божого плану та відхилень від них у живому тілі Природи – заняття небезпечне, що може спровокувати серйозні розлади невропсихічного характеру. Втома від біблійного спиритуалізму й прагнення втечі до більш „зрозумілого” світу неоязичництва спостерігається ще з часів Ренесансу, але в наші дні набуває, можна сказати, граничного загострення. Особливо масштабною була спроба негайної реалізації неоязичницьких сподівань – у форматі „прометеїстичних” утопій Модерну. Але найбільш характеристичним тут є імпліцитно виражене не стільки прагнення побудувати „щасливе завтра”, скільки таємне бажання *повернутися назад* – у міфічну „гармонію з природою”, в той „золотий вік”, що його оспівував ще Гесіод (Ἡσιόδος, Esiodos). Це видає прихований жах перед невідомим майбутнім і реальну недовіру до тих „наукових обґрунтувань”, на які

(«Оце твої боги, Ізраїлю, що вивели тебе з єгипетського краю!»; Вих. 32:8), й закінчуючи тими золотими статуєтками биків, що їх поставив на протигагу Єрусалимському культу в Дані (Tel Dan) та Вефілі (Bethel) сепаратист і еретик Єровоам (בעבֿרָם, Hieroboam).

пробували позірно спертися ідеологи комунізму чи фашизму; взаємодії цих режимів з наукою рясніють прикладами трагічних непорозумінь. Адже образи „доброго старого часу”, „золотого віку” чи навіть біблійного Втраченого Раю фактично незмінно асоціювалися з епохою античності, коли вірили у нерозривність людини та природи, яку розуміли як гармонійно влаштований Космос. Чи, принаймні, люди Модерну вірили, що саме таким був світогляд античності. Йохан Хейзінга (Johan Huizinga), аналізуючи незгасаючі мрії про реставрацію „золотого віку” й буколічний ідеал повернення до лона природи, зазначає, що все це викликано втратою віри і девальвацією функції сакральної гри та передчуттям неминучої катастрофи²⁶. Катастрофа ця, що, як вже згадувалося, вже двічі невідворотно розгорталася протягом ХХ ст., на наших очах грізно набирає усе більш чітких контурів роздмухування Третьої світової війни.

Це пов'язано ще й з кризою погляду на людину як на „царя природи”, в чому нині чомусь прийнято звинувачувати Біблію, яка буцімто поставила Адама (Ādām), котрому дано було право називати імена насельникам Раю, у положення господаря і розпорядника в дідині земного буття²⁷. Не зайве згадати й про те, що Олексій Фёдорович Лосев (Alekssei Fedorovich Losev) у *Дванадцяти тезах про античну культуру* підкреслив, що людину було проголошено „царем природи” саме в рамках останньої (а не в християнстві).

Та не сама лише античність розв'язувала руки „перетворювачам природи”. І пастухи тут, чесно кажучи, потрудилися не менше за землеробів. Хижацька руйнація екології спостерігається з найдавніших часів – адже й Сахара, перетворена доісторичними пастухами на пустелю, колись була квітнучим краєм, і в античній Греції кози вже назавжди об'їли усю зелень, так що й по сьогодні там у пейзажі домінує голе каміння. А в Новий час цю естафету переймають озброєні новітніми технологіями люди Модерну, які вважають своєю місією „перебудувати світ”. І в цьому новому світі якось не відчувається смаку до буколічних цінностей.

26 J. Hejzinga, *Homo ludens. V teni zavrašnega dnâ. Stat' l po istorii kul'tury*, per. s nider., obš. red. i poslel. G.M. Tavrizân, Moskva 1992. [Й. Хейзінга, *Homo ludens. В мені завтрашнього дня. Статті по історії культури*, пер. с нидерл., общ. ред. и послесл. Г.М. Тавризян, Москва 1992], с. 464.

27 Див.: М.Û. Ćikar'kova, *Biblijne rozuminnâ lûbini âk «carâ prirodi» ta osoblivosti jogo eksplikacii v epochu tehnokratizmu*, „Učenyje zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seria Filozofia. Kul'tyrologia. Psihologia. Sociologia” 2010. [М.Ю. Чікарькова, *Біблійне розуміння людини як «царя природи» та особливості його експлікації в епоху технократизму*, „Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Философия. Культурология. Психология. Социология” 2010], t. 23(62), no 2, с. 113–118.

Висновки

Таким чином, буколічно-пасторальні мотиви не лише сконденсували в собі дух народжених у сиву язичницьку давнину ритуалів, котрі фіксували одвічну боротьбу Життя й Смерті, а й діалог та значне ускладнення цих уявлень в пору контамінації античних цінностей з біблійними. У європейських літературах протягом двох тисячоліть спостерігається розвій та постійне розширення жанрових кордонів буколіки. Ідеали „християнізованої буколіки” протрималися, подібно, до моменту *Великого Розриву* Ф. Фукуяма²⁸ (Francis Fukuyama, *The Great Disruption*), але подальша доля їх залишається доволі проблематичною.

Бібліографія

Друковані джерела

- Feokrit, *Idilii*, preklad F. Samonenka. [Феокріт (Теокріт), *Ідилії*, переклад Ф. Самоненка]. <http://um.co.ua/11/11-5/11-51998.html>
- Horacij Kvint Flakk, *Ody*, II.III., per. T. Azarkovič. [Гораций Квинт Флакк, *Оды*, II.III., пер. Т. Азаркович.] <https://www.netslova.ru/azarkovich/horatus.html>
- Horatius Flaccus Q., *Carminum Liber Secundus*, III. <https://www.gutenberg.org/files/46938/46938-h/46938-h.htm>
- Horatius Flaccus Q., *Diffugere nives redeunt iam gramina campis...* <https://www.johnderbyshire.com/Readings/odes-4-7.html>
- Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiae*, vol. II, books XI–XX, ed. W.M. Lindsay, Oxford 1985.
- Karamzin N., *Kuplety iz odnoj sel'skoj komedii*, [w:] N. Karamzin, *Vse istoričeskie trudy, povesti, rasskazy i stihotvoreniâ v odnoj knige, igrannoj blagorodnymi lûbitelâmi teatra*. [Карамзин Н., *Куплеты из одной сельской комедии*, [в:] Н. Карамзин, *Все исторические труды, повести, рассказы и стихотворения в одной книге игранный благородными любителями театра*.] <https://www.kobo.com/au/en/ebook/ddosCdDyMzCWtck6xoAQqA>
- The Idylls of Theocritus*, ed. R.J. Cholmeley, London 1901. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0228%3Atext%3DId.%3Apoem%3D1>
- The idylls of Theocritus with the fragments Bion and Moschus*, trans. by J.H. Hallard, London–New York [1924], p. XIV. <https://archive.org/details/idyllsoftheocrit1924theo/mode/1up?view=theater>
- Virgil, *Eclouges. Georgics. Aeneid*, books 1–6, trans. by H.R. Fairclough, rev. by G. Goold, Cambridge 1916, p. 24. https://www.loebclassics.com/view/virgil-eclouges/1916/pb_LCLo63.25.xml

²⁸ F. Fukuâma, *Velikij razryv*, Moskva 2003. [Ф. Фукуяма, *Великий разрыв*, Москва 2003.]

Zerov M., *Antologija rimskoj poezii: Katull. Vergilij. Goracij. Propercij. Ovidij. Marciál*, Kiïv 1920.
[Зеров М., *Антологія римської поезії: Катулл. Вергілій. Горацій. Проперцій. Овідій. Марціал*, Київ 1920.] <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9477>

Література

- Abramovič S.D., *Psihologizm rannehristianskoj literatury, ego recepcija i ottorženie*, "Naukovi pracì Kam'ânes'-Podil's'kogo nacional'nogo un-tu im. Îvana Ogiënka. Filologični nauki" 2017. [Абрамович С.Д., *Психологізм раннехристиянської літератури, його рецепція і отторження*, "Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка. Філологічні науки" 2017.]
- Čikar'kova M.Û., *Biblijne rozuminnâ lûbini âk «carâ prirodi» ta osoblivosti jogo eksplikacii v epohu tehnokratizmu*, „Učene zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernad'skogo. Seria Filosofija. Kul'tyrologija. Psihologija. Sociologija" 2010. [Чикарькова М.Ю., *Біблійне розуміння людини як «царя природи» та особливості його експлікації в епоху технократизму*, „Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Философия. Культурология. Психология. Социология" 2010], t. 23(62), no 2.
- Čiževs'kij D., *Ukraïns'ke literaturne baroko. Vibrani pracì z давн'ої literaturi*, Kiïv 2003. [Чижевський Д., *Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури*, Київ 2003.]
- Derâgin G.B., P.I. Sidorov, A.G. Solov'ev, *Social'no-psihologičeskie aspekty ženskikh seksual'nyh dejstv'ij s životnymi*, „Rossijskij psichiatričeskij žurnal" 1999. [Дерягин Г.Б., Сидоров П.И., Соловьев А.Г., *Социально-психологические аспекты женских сексуальных действий с животными*, „Российский психиатрический журнал" 1999], no 5.
- Fukuâma F., *Velikij razryv*, Moskva 2003. [Фукуяма Ф., *Великий разрыв*, Москва 2003.]
- Gifford T., *Pastoral, Anti-Pastoral and Post-Pastoral*, Cambridge 2013.
- Hejzinga J., *Homo ludens. V teni zavtrašnego dnâ. Stat'l po istorii kul'tury*, per. s nider., obš. red. i poslesl. G.M. Tavrizân, Moskva 1992. [Хейзинга Й., *Homo ludens. В тени завтрашнего дня. Статьи по истории культуры*, пер. с нидерл., общ. ред. и послесл. Г.М. Тавризян, Москва 1992.]
- Hunter R., *Theocritus and the Archaeology of Greek Poetry*, Cambridge 1996, p. 11.
- Komar M., *Czarownice i inni*, Kraków 1980.
- Kostkiewiczowa T., *Piosenka pasterska. Dziedzictwo sielanki w poezji polskiej XX wieku*, „Prace Polonistyczne" 2016, seria LXXXI, Łódź.
- Sickle J. van, *Theocritus and the Development of the Conception of Bucolic Genre*, „Ramus. Critical Studies in Greek and Roman Literature" 1976, vol. 5.
- Smith J.Z., *The Domestication of Sacrifice*, [in:] Smith J.Z., *Relating Religion. Essays in the Study of Religion*, Chicago 2004.
- Timofiejew A., *Odbrażawianie rzymskiego klasyka. Horacy i Mickiewicz w krytycznoliterackich sądach Franciszka Morawskiego*, [w:] *W cieniu Mickiewicza*, red. J. Leszczyna, M. Bąk, Katowice 2006.

Інтернет-джерела

<http://um.co.ua/11/11-5/11-51998.html>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0228%3Atext%3DId.%3Apoem%3D1>

<https://archive.org/details/idyllsoftheocrit1924theo/mode/1up?view=theater>

<https://edufuture.biz/index.php?title>

<https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9477>

<https://www.gutenberg.org/files/46938/46938-h/46938-h.htm>

<https://www.johnderbyshire.com/Readings/odes-4-7.html>

<https://www.kobo.com/au/en/ebook/ddosCdDyMzCWtck6xoAQqA>

https://www.loebclassics.com/view/virgil-eclogues/1916/pb_LCL063.25.xml

<https://www.netslova.ru/azarkovich/horatius.html>

MAŁGORZATA BAŃKOWSKA

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-5343-3836](https://orcid.org/0000-0001-5343-3836)
M.BANKOWSKA@UNIwersytetKALISKI.EDU.PL

University of Kalisz

Selected peasant issues of the 1930s in the opinions of Warsaw literary magazine columnists (*Wiadomości Literackie*, *Prosto z Mostu*, and *Pion*)

Wybrane kwestie chłopskie z lat 30. XX wieku w opiniach publicystów warszawskich magazynów literackich („*Wiadomości Literackie*”, „*Prosto z Mostu*”, „*Pion*”)

Summary: In the press of the interwar period, among the group of Warsaw opinion-forming periodicals, the three largest literary and social weeklies dominated – the liberal *Wiadomości Literackie*, the pro-Sanacja *Pion* and the right-wing *Prosto z Mostu*. These periodicals shaped the artistic tastes and socio-political views of the progressive intelligentsia. They commented on the most important events of literary and social life, including those related to the activity of rural residents. The article contains the results of a comparative analysis of the speeches of critics and columnists of the capital's literary magazines in the 1930s, relating to selected forms of social, cultural and political activity of peasants (literary and diary works, as well as strike actions). The study deals with the main themes of press discussions and literary critical essays, referring to the constitutive features of peasant literature, the social image of the village (Jalu Kurek's novel *Grypa szaleje w Naprawie*), the living conditions of peasants (*Pamiętniki chłopów*) and their political attitudes (the Great Peasant Uprising). The interpretation of press materials allowed for the formulation of conclusions about the press image of a cruel and hungry peasant, culturally excluded, and deprived of a chance to change his living conditions. The demands for the social advancement of peasants put forward by columnists of Warsaw magazines were mostly declarative and conservative.

Keywords: literary press, peasants, Great Peasant Uprising (1937), *Wiadomości Literackie*, *Pion*, *Prosto z Mostu*

Streszczenie: Na rynku prasowym międzywojnia w grupie warszawskich pism opiniotwórczych prym wiodły trzy największe tygodniki literacko-społeczne – liberalne „Wiadomości Literackie”, sanacyjny „Pion” i endeckie „Prosto z Mostu”. Periodyki te kształtowały upodobania artystyczne i poglądy społeczno-polityczne postępowych kręgów inteligencji. Na ich łamach komentowano najważniejsze wydarzenia życia literackiego i społecznego, w tym związane z aktywnością mieszkańców wsi. Artykuł zawiera wyniki analizy porównawczej wystąpień krytyków i publicystów stołecznych magazynów literackich w latach 30. XX w., odnoszące się do wybranych form aktywności społeczno-kulturalnej i politycznej chłopów (twórczość literacka i pamiętnikarska oraz akcje strajkowe). W opracowaniu omówiono główne wątki dyskusji prasowych i esejów krytycznoliterackich związane z konstytutywnymi cechami literatury chłopskiej, społecznym wizerunkiem wsi (powieść Jalu Kurka *Grypa szaleje w Naprawie*), warunkami bytowymi chłopów (*Pamiętniki chłopów*) oraz ich postawami politycznymi (wielki strajk chłopski). Interpretacja materiałów prasowych pozwoliła na sformułowanie wniosków o prasowym wizerunku chłopą okrutnego i głodnego, wykluczonego kulturowo, pozbawionego szans na zmianę warunków życia. Postulaty awansu społecznego chłopów wysuwane przez publicystów warszawskich magazynów były w większości deklaratywne i zachowawcze.

Słowa kluczowe: prasa literacka, chłopci, strajk chłopski, „Wiadomości Literackie”, „Pion”, „Prosto z Mostu”

Introduction

In 1924, Mieczysław Grydzewski launched *Wiadomości Literackie* [Literary News], a modern “Warsaw-centric”¹ social and literary magazine. The periodical, created on the model of the Parisian weekly *Les Nouvelles Littéraires*, quickly gained recognition among the readers of the cultural press,² especially those coming from the circles of the liberal intelligentsia. Innovatively and dynamically edited³ for nearly a decade, it had no equals. Its dominance in the literary press market was only challenged by the establishment of the government literary and social weekly *Pion* [Vertical] in 1933. Its first editor was the head of the press department of the Prime Minister’s Office, Tadeusz Świącicki.⁴ The task of the pro-Sanacja magazine, referred to

1 M. Szpakowska, *Wiadomości Literackie prawie dla wszystkich*, Warszawa 2012, p. 30.

2 K. Sierocka, “Warszawskie czasopisma literackie, cz. 2: lata 1932–1939,” [in:] *Warszawa II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, vol. 1, eds. E. Borecka, M. Drozdowski, H. Janowska, Warszawa 1968, p. 158.

3 K. Sierocka, “Czasopisma literackie,” [in:] *Literatura polska 1918–1975*, vol. 1: (1918–1932), scientific eds. A. Brodzka, H. Zaworska, S. Żółkiewski, Warszawa 1975, p. 113.

4 Tadeusz Świącicki served as editor-in-chief of *Pion* until November 1934. Later, the weekly was edited by W. Antoniewicz, L. Pomirowski, J. Czechowicz and R. Kołoniecki.

openly as *Anti-Literary News*, was to promote pro-state cultural policy and create public support for the political agenda of successive Colonels' cabinets.⁵ Two years later, the group of magazines that had an antagonistic attitude toward Grydzewski's paper expanded with the right-wing weekly *Prosto z Mostu* [Straight Shot], which evolved from the literary and artistic supplement to the daily *ABC* and was edited by Stanisław Piasecki, a representative of the "young" nationalists. In the 1930s, this "big three" took the lead among Warsaw's cultural periodicals, referred to – according to the nomenclature of the time – as literary and social journals.⁶ Their pages featured the most important literary and social discussions of the third decade of the century, whose participants were the most prominent critics of the interwar period: Tadeusz Boy-Żeleński, Antoni Słonimski, Karol Irzykowski, Jan Emil Skiński and Bogdan Suchodolski, as well as Stanisław Piasecki, Jerzy Pieterkiewicz, Wojciech Wasiutyński, and Jan Masdorf.

The purpose of this study is to determine how much the editors of the three ideologically different cultural periodicals were interested in peasant issues. Furthermore, it aims to reconstruct the social image of the countryside and its inhabitants presented in their pages. The source material was collected using the method of press content analysis. The search included seven full annuals of the weekly *Pion* from 1933–1939 in the original (paper) version from the resources of the Library of the University of Łódź (290 issues) and five annuals of *Prosto z Mostu* published in 1935–1939 (257 issues), deposited in the University of Warsaw CRISPA digital library. The content of *Wiadomości Literackie* was analyzed based on the bibliography of Jerzy Toporowski: *Wiadomości Literackie 1924–1933. Zestawienie treści, indeks ilustracji, pseudonimy i kryptonimy* (Warszawa 1939) and Adam Czachowski's *Wiadomości Literackie 1934–1939. Bibliografia zawartości* (Wrocław 1999). The analysis yielded 76 mentions of peasant issues (articles, reviews, letters to the editor), including 45 published in *Prosto z Mostu*, 22 in *Pion*, and 9 in *Wiadomości Literackie*. These numbers indicate directly the degree of interest of the respective journals in rural issues. For the purpose of the analysis, the most representative ones were selected on the constitutive features of peasant literature and on Jalu Kurek's novel *Grypa szaleje w Naprawie* [Influenza Ravages Naprawa] (Warsaw 1934) – recognizing it as an example of a unique creation

5 For more on this topic, see the monograph: M. Bańkowska, *Prasa, książka i polityka. Sanacyjny tygodnik Pion na tle czasopism literacko-społecznych II Rzeczypospolitej*, Kallisz 2022, pp. 61–67.

6 From the first issue, *Pion* was published with the subtitle *Tygodnik literacko-społeczny* [Literary and Social Weekly], while until 1938, *Prosto z Mostu* was published with the subtitle *Tygodnik literacko-artystyczny* [Literary and Artistic Weekly], and then as *Tygodnik literacko-społeczny*.

of the Polish countryside of the interwar period. Moreover, the subject of interest was the discussion of *Pamiętniki chłopów* [Memoirs of Peasants] from the years 1935–1936⁷ due to their outstanding factual and literary qualities. The last area of analysis was marked by the events of 1937, culminating in the Great Peasant Uprising, a politically momentous action, reflecting the social mood of the peasants and their political involvement. Due to the research perspective adopted, articles related to folk art and reviews of works of the peasant trend – other than those representative of the issues at hand – were omitted.

For the purpose of reconstructing the general ideological and literary context of the themes discussed, the most representative historical literary and press studies for the topic were used, including Maria Szpakowska's monograph *Wiadomości Literackie prawie dla wszystkich* (Warsaw 2012)⁸ and articles: Krystyna Sierocka's "Magazyny literackie dwudziestolecia międzywojennego. Przyczynek do charakterystyki,"⁹ Stanisław Jaworski's "Od Drogi do Pionu (O kształtowaniu się sanacyjnego programu 'upaństwowienia' literatury),"¹⁰ Paweł Strzelecki's "Literackie oblicze tygodnika *Prosto z Mostu*,"¹¹ and Marek Czernecki's "Narodowcy w kulturze dwudziestolecia międzywojennego. *Prosto z Mostu*: oblicze ideowe czasopisma."¹² For the reconstruction of the image of the interwar countryside, historical analyses of the peasant movement were also useful, including those published before 1989. The latter, despite their anachronistic approach, are still an important source in the study of the history of peasants in Poland.

7 In the 1930s, the Institute of Social Economy initiated massive campaigns to collect diary materials authored by workers (December 1931) and peasants (autumn 1933). These activities resulted in the publication of *Pamiętniki bezrobotnych* (Warsaw 1933) and *Pamiętniki chłopów* (vol. 1, Warsaw 1935; vol. 2, Warsaw 1936).

8 In the literature, there is no monographic (press research) study of the weekly *Prosto z Mostu*. The first attempt at a comprehensive analysis of the editorial formula and content of *Pion* was made by the author of this article in her book: *Prasa, książka i polityka. Sanacyjny tygodnik Pion na tle czasopism literacko-społecznych II Rzeczypospolitej*, Kalisz 2022.

9 K. Sierocka, "Magazyny literackie dwudziestolecia międzywojennego. Przyczynek do charakterystyki," *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1983, vol. 22, no. 1, pp. 119–130.

10 S. Jaworski, "Od 'Drogi do Pionu' (O kształtowaniu się sanacyjnego programu 'upaństwowienia' literatury)," *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej PAN* 1967, pp. 105–148.

11 P. Strzelecki, "Literackie oblicze tygodnika *Prosto z mostu*," *Prace Polonistyczne* 1980, vol. 36, pp. 233–245.

12 M. Czernecki, "Narodowcy w kulturze dwudziestolecia międzywojennego. *Prosto z Mostu*: oblicze ideowe czasopisma," *Zeszyty Społeczne KiK* 2006, no. 14, pp. 83–87.

Cultural and creative peasants – a literary discussion

The National Democracy-Sanacja press polemic on peasant creativity, its cultural-creative dimension and artistic level was initiated in January 1934 in the pages of *ABC Literacko-Artystyczne* by Piasecki, who gave his article a meaningful title, “Chłopy idą” [The peasants are coming].¹³ The starting point for the bold theses of the future editor of *Prosto z Mostu* was the dichotomy of nomadic (urban, proletarian) and sedentary (rural, peasant) civilizations propagated by critics of the nationalist trend.¹⁴ In this context, the peasant dimension and the values cultivated by it, resulting from a close connection with the land,¹⁵ were seen by Piasecki as an opportunity for the cultural development of a reborn Poland. As a result, he considered the perpetuation of primordial values ingrained in the peasantry to be the constitutive features of peasant literature. Furthermore, in the artistic sincerity of such artists as Wincenty Burek and Stanisław Młodożeniec, he saw a path to changing the national mentality and strengthening self-awareness. He wrote with conviction, “With great strides, the peasants are coming out beyond the village fences into Polish public life. And this coincides with the increasingly rapid evaporation of the sources of nobility culture in the intelligentsia.”¹⁶

Noting a number of serious social barriers preventing the autonomous development of peasant creativity, Piasecki pointed to the lack of sufficient interest in the cultural activity of peasants and the government bodies’ passivity in this regard, especially of the Polish Academy of Literature (PAL).¹⁷ Representatives of the government camp reacted almost immediately to the radical theses about the creative

13 S. Piasecki, “Chłopy idą,” *ABC Literacko-Artystyczne* 1934, no. 2, p. 1.

14 Cf. M. Urbanowski, *Nacjonalistyczna krytyka literacka. Próba rekonstrukcji i opisu w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, p. 102 et seq.

15 S. Piasecki, “Chłopy idą...,” p. 1.

16 “Chłopi wychodzą spoza wsiowskich oplotków wielką lawą w polskie życie publiczne. A zbiega się to z coraz gwałtowniejszym wysychaniem w warstwie inteligentkiej źródeł kultury szlacheckiej,” *ibidem*.

17 Polska Akademia Literatury was founded in 1933 as a pro-government organization. Its purpose was to promote the development of literature and culture of the reborn state. In addition to the Prize for the Young, for authors under 30 years of age, the PAL also awarded Academic Laurels (Gold and Silver) for special contributions to the development of Polish literature (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* 1937, nr 53, poz. 404, Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o Polskiej Akademii Literatury; *Monitor Polski*, 1934, nr 74, poz. 113, Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 21 lutego 1934 r. o odznaczeniu “Wawrzyn Akademicki”; A. Zawiszewska, “Niebezpieczne związki literatury i polityki na przykładzie Polskiej Akademii Literatury,” [in:] *Kultura i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, scientific eds. W. Mędrzecki, A. Zawiszewska, Warszawa 2012, pp. 233–254).

power of the Polish peasantry.¹⁸ Tadeusz Makarewicz retorted in *Pion* with an article entitled “Chłopy pana Piaseckiego”¹⁹ [Mr. Piasecki’s peasants], in which he criticized the equation of original peasant poetry with the official (high-brow) current. Makarewicz condemned vehemently branding artists of “allegedly peasant” origin as folk writers. As example, he cited Jan Brzuza (alias Władysław Burzjan) from Nowy Sącz, head of a department in the Ministry of Treasury, author of the collection of poems *W krzywym zwierciadle* [In the False Mirror]. He was equally critical of the achievements of other writers of the peasant trend – Młodożeniec and Wincenty Burchter. He derisively referred to them as self-made talents, incapable of co-creating “new Polish art.”²⁰

In an antinomic letter published in *Pion* at the end of March 1934, Antoni Olcha responded to Piasecki.²¹ Olcha took the position of defender of the cultural-creative potential of the peasantry and critically referred to the journalistic tendencies to “fabricate” peasant poets, especially to look for them among the representatives of the bourgeoisie. At the same time, he appealed to mainstream critics to notice the work of writers genetically connected with the land. In this context, he responded to Piasecki: “Save your breath, dear Mr. P., ‘peasants-literati’ exist, although neither you nor your opponent [Makarewicz – M.B.] know about it. And there are quite a few of us: ‘Jantek from Bugaj’ [...], J. Nocek, ‘Stach from around Wygiełzów’, R. Rydz, Kapuściński J., Fr. Macioł and many, many others.”²²

Olcha’s postulates were immediately countered by Makarewicz, whose reply appeared in the 12/1934 issue of *Pion*, side by side with Olcha’s letter. The governmental commentator on the “peasant issue” ironically expressed satisfaction at the wide interest in the discussion of peasant creativity in the “capital’s literary magazine,”²³ as he referred to the mother journal. For Makarewicz, the differences between high-circulation literature and folk literature were obvious and impassable, despite the artistic dependencies. Thus, he wrote: “It is a fortunate symptom that peasant-literati

18 The Sanacja camp presented a different conception of culture from that of the ND, i.e., subordinated to the affairs of the state and built with the participation of the political (Legion) elite. See: M. Bańkowska, op. cit. pp. 56–59).

19 T. Makarewicz, “Chłopy pana Piaseckiego,” *Pion* 1934, no. 3, p. 10.

20 Ibidem.

21 A. Olcha, “Chłopy idą, czyli pisanie o rzeczach, o których się nie ma pojęcia,” *Pion* 1934, no. 12, p. 12.

22 “Szkoda trudu, kochany panie P., ‘chłopy – literaly’ istnieją, mimo, że ani pan, ani pański przeciwnik [T. Makarewicz – M.B.] o tem nie wiecie. I jest nas nawet dosyć dużo: ‘Jantek z Bugaja’ [...], J. Nocek, ‘Stach z pod Wygiełzowa’ R. Rydz, Kapuściński J., Fr. Macioł i tyłu, tyłu innych,” ibidem.

23 T. Makarewicz, “Wywołanie wilka z lasu,” *Pion* 1934, no. 12, p. 12.

‘want to make acquaintance’ with the ‘official literary world.’ Such an acquaintance-ship will be beneficial to both sides, because everyone knows how much this ‘official’ Polish literature – poetry, as well as painting and graphics – owes to folk art.”²⁴

In April 1934, the discussion was joined by another chief critic at *Pion* J.E. Skiwski, who gave the polemic an ideological character.²⁵ The *Pion* critic categorically negated the thesis of the rebirth of national literature with the participation of peasant authors, and considered the claims made by the National Democratic circles about peasants invading literature to be unfounded. In the context of the widespread “fashion for the countryside,” he perorated: “Now again, several gentlemen are repeating rather monotonously that Polish literature will unquestionably be saved by the peasants. [...] The ground of this movement is most completely ‘evanescent,’ not justified by any carefully thought-out concept, not even by any interesting literary venture, not even by any vivid fashion of snobbery. A seasonal frenzy, taking place on a summer schedule.”²⁶ The artistic “shallowness” of the original peasant literature was contrasted by the author of *Na przelaj*²⁷ with the work of writers such as Jan Wiktor.²⁸

The first stage of the discussion on the role of the peasants in literary life was summarized in an article by Stanisław Czernik published in issue 9 of *Kamena*, titled “Najazd, którego nie było”²⁹ [The invasion that didn’t happen]. In it, Czernik called Skiwski “the general prosecutor in the initiated process [of peasant activity – M.B.]” and considered the polemics surrounding the literary activity of the peasants to be hollow and the result of faulty reasoning on the part of Warsaw critics. Pointing to the ideological basis of the dispute, he emphasized the limited socio-cultural significance of the peasants and denied the thesis of their creative competitiveness with the intelligentsia. From the perspective of an authenticist, he firmly rejected the tendency to create a myth of the upper class at the peasantry’s expense, and stressed that “the matter of unmasking this psychosis, of shattering the myth that

24 “To jest objaw radosny, że chłopi-literaci ‘chcą nawiązać znajomość’ z oficjalnym światem literackim. Takie zawarcie znajomości wyjdzie obu stronom na dobre, bo każdy o tem wie, ile owa ‘oficjalna’ literatura polska – poezji, a malarstwo i grafika, – sztuce ludowej mają do zawdzięczenia,” *ibidem*.

25 J.E. Skiwski, “Przemilczany najazd,” *Pion* 1934, no. 16, p. 2.

26 “Teraz znowu kilku panów powtarza dość monotennie, że polską literaturę stanowczo i bez gadania zbawi chłop. [...] Podłoże ruchu najzupełniej ‘doczesne,’ nie usprawiedliwione żadną przemyślaną rzetelną koncepcją, nawet żadną ciekawszą przygodą literacką, nawet żadnym żywszym snobizmem mody. Sezonowy szal, odbywający się według letniego rozkładu jazdy,” *ibidem*.

27 J.E. Skiwski in 1935 published a collection of critical-literary essays titled *Na przelaj*.

28 Cf. J.E. Skiwski, “Inferioritätskompleks,” *Pion* 1934, no. 21, p. 9.

29 S. Czernik, “Najazd, którego nie było,” *Kamena* 1934, no. 9, pp. 167–168.

is being created, is perhaps the most important social issue of today.”³⁰ He reiterated these theses in a letter to the editors of *Pion* published in issue 25 from 1934.³¹

The discussion of peasant creativity highlighted the worldview differences of the editors of the capital’s magazines. Pro-Sanacja critics generally represented an attitude of moderate acceptance of the cultural involvement of the peasantry, without reference to their political involvement.³² Nationalists, on the other hand, saw the peasantry as a force capable of initiating major cultural changes. Representatives of liberal circles showed concern for the livelihood of the lowest class, while recognizing the intelligentsia as a force for constructive social reform.

Wretched and animalized peasants – on the novel *Grypa szaleje w Naprawie*

The breakthrough moment in the “polemic on peasants”³³ was awarding of the 1935 PAL Prize for the Youth to Jalu Kurek for his novel *Grypa szaleje w Naprawie* (Warsaw 1934). The award, as well as the impressionistic, strongly naturalistic literary vision of the Podhale countryside, caused a stir in both National Democratic and government circles. Kurek’s work was simultaneously reviewed by Wasiutyński and Irzykowski in *Pion* and *Prosto z Mostu*. Writers from rural backgrounds – Wojciech Skuza and Olcha – also joined the discussion of the social novel of the “poser poet.”³⁴

The first to comment on the reportage about the misery of the Polish countryside was Wasiutyński in the pages of *Prosto z Mostu* in January 1935.³⁵ He assessed Kurek’s work as an “upsetting book,” but a valuable one, written with social and personal commitment. In his opinion, the writer’s naturalistic snobbery did not detract from the social significance of the work, in which: “The truly great question of Poland’s political system, even of Poland’s existence is combined [...] on one

30 “Sprawa demaskowania tej psychozy, rozbijania tworzącego się mitu jest najważniejszym może zagadnieniem społecznym czasów dzisiejszych,” *ibidem*.

31 S. Czernik, “O chłopów w polonistyce,” *Pion* 1934, no. 25, p. 12.

32 Sanacja politicians and ideologists (Walery Sławek, Adam Skwarczyński and others) showed tendencies to treat the peasants instrumentally as capable of pro-state action only under the leadership of the enlightened strata. Cf. J. Hampel, “Sanacja wobec strajku chłopskiego w 1937 r.,” [in:] *Bądźcie solidarni! Wielki Strajk Chłopski 1937 r.*, eds. J. Gmi-truk and D. Pasiak-Wąsik, Warszawa 2007, p. 50.

33 S. Czernik, “Najazd, którego nie było...,” p. 167.

34 W. Wasiutyński, “Głodne Podhale,” *Prosto z Mostu* 1935, no. 3, p. 4.

35 *Ibidem*.

level with the question of hungry male sex.” Noting the powerful social message of the novel, he pointed to realism far removed from Tetmajer’s and Kasproicz’s projections, revealing the truth about the village, where “there is no salt, no kerosene, no matches, no soap, the grain goes to the sequestrators, and the doctor is called only to some of the dying.”³⁶

A completely different reading of the novel’s message was offered by Skuza, who condemned the falsification of the image of the Polish countryside³⁷ and negatively assessed the bias in the creation of the characters of peasants, who are presented as “mindless and helpless animals.”³⁸ He contrasted the literary vision of the Krakow avant-gardist – a dirty, boorish, and animalized village – with the social and cultural involvement of the peasantry. He appealed with urgency: “Let no one slander the countryside and warp today’s social truth.”³⁹ He added: “at one point, the literati were making money on this ‘miserology’ of the working masses – now they’re doing the same with the countryside.”⁴⁰

Also Olcha, a participant in the cultural and educational events organized by the Naprawa residents, strongly defended rural circles and highlighted the processes of intellectual revival of the Podhale countryside. From his account, a picture of a socially active village emerged, with the economic and educational cooperative “Jutrzenka” [Dawn] operating in the mid-1930s and a small library. He wrote: “Babia Góra, Luboń, Turbacz and Giewont reverberate with the militant rhythm of the new countryside, shaking off the dust of slumber, ripping off the shackles of darkness and submissiveness to the miserable fate.”⁴¹

36 “Prawdziwie wielkie zagadnienie ustroju Polski, zagadnienie nawet bytu Polski mie-sza się [...] na jednym poziomie z zagadnieniem głodnej płci męskiej. Wskazując na potężne, społeczne przesłanie powieści, zwracał uwagę na realizm daleki od Tetmajerowskich i Kasproiczowskich projekcji, odsłaniający prawdę o wsi, w której Soli nie ma, nafty nie ma, zapalek nie ma, mydła nie ma, zboże idzie do sekwestratorów, doktora wzywają tylko do niektórych konających,” *ibidem*.

37 W. Skuza, “Nagrodzony paszkwił na wieś. O książce Jalu Kurka *Grypa szaleje w Naprawie*,” *Prosto z Mostu* 1935, no. 7, p. 2.

38 *Ibidem*.

39 “Niech nikt nie ciska oszczerstw na wieś i niechaj prawda społeczna dzisiejszych czasów nie będzie paczona,” *ibidem*.

40 “Był czas, że literaci robili interesy na tej ‘nędzologii’ mas robotniczych – obecnie zaczyna się ta sama historia we wsią,” *ibidem*.

41 “Pod Babią Górą, Luboniem, Turbaczem i Giewontem dudni bojowym rytmem nowej wsi, która otrząsa z siebie pył snu, rwie kajdany ciemnoty i uległości wobec sobaczego losu,” A. Olcha, “Oblicze żywej Naprawy. Lisy z mojej wsi,” *Prosto z Mostu* 1935, no. 13, p. 2.

Skuza's opinions overlapped with the assessments of the representative of PAL, Irzykowski,⁴² who explained the verdict of the academics by emphasizing the high stylistic qualities of the work, and justified the reprisal against the writer as stemming from personal animosities between Kurek and the authors associated with the titular Naprawa.⁴³ Despite his appreciation of the novel's artistry, he saw the source of the conflict and the cause of the press criticism in the writer's lack of creative integrity. He concluded: "I won't stand in the way of the editors of *Wieś* going after Mr. Kurek [...], because if the author is opting for integral realism, or 'authenticity'; if he is describing Naprawa in the municipality of Jordanów in such detail, he'd better describe it *cum boris et graniciebus*, along with its grocery stores, cooperatives, societies and papers."⁴⁴

In the governmental *Pion*, the unofficial PAL tribune, Irzykowski referred to the artistic and social values of the work⁴⁵ in a much more balanced tone. He assessed the writer's reportage skills as follows: "Although here and there, he uses so-called avant-garde techniques, [the novel – M.B.] is nice and simple in the old fashion. It is filled with reportage about the poor Podhale village of Naprawa near Jordanów, chronicling the life of the local peasantry and intelligentsia."⁴⁶

The novel was favorably received in the Skamander⁴⁷ circle. In the pages of *Wiadomości Literackie*, Emil Breiter referred to Kurek's work as an exemplification of the poor Polish countryside.⁴⁸ In the literary study presented, the critic pointed

42 K. Irzykowski, "W obronie laureata. Spowodu (!) artykułu W. Skuzy 'Nagrodzony paszkwil na wieś' w nr. 7 *Prosto z Mostu*", *Prosto z Mostu* 1935, no. 8, p. 2.

43 Along with Kurek, Olcha – editor of the literary magazine *Wieś – Jej Pieśń* [The Countryside – Its Song] – was also associated with Naprawa, a village located near Jordanów and Chabówka. The magazine's editorial office was located in Olcha's home in Naprawa. See: T. Bujnicki, M. Stępień, "Wieś – Jej Pieśń 1933–1934," [in:] *Literatura polska w okresie międzywojennym*, vol. 1, eds. J. Kądziała, J. Kwiatkowski, I. Wyczańska, Kraków 1979, p. 388.

44 "Nie mam nic przeciwko, żeby redaktorzy *Wsi* wyłoiili skórę p. Kurkowi [...], bo jeżeli autor puszczą się na realizm integralny, czyli na 'autentyzm', jeśli tak szczegółowo opisuje Naprawę ad Jordanów, to powinna być opisana *cum boris et graniciebus*, i ze swoimi sklepikami spożywczymi, kooperatywami, stowarzyszeniami i redakcjami," K. Irzykowski, op. cit., p. 2.

45 The nature of these evaluations was also influenced by the regard Piłsudski's elite had for Kurek's work, which was manifested, among other things, by the publication of fragments of the novel in the pages of *Droga* (11/1933) in 1933.

46 "Chociaż tu i owdzie stosuje t.zw. zdobycze awangardowe, [powieść – M.B.] jest po staremu ładna i łatwa. Wypełnia ją reportaże o ubogiej wsi podhalańskiej Naprawie, położonej koło Jordanowa, kronikarskie obrazki z życia tamtejszego chłopstwa i inteligencji," K. Irzykowski, "Naprawa nagrodzona," *Pion* 1935, no. 7, p. 2.

47 A Polish group of experimental poets founded in 1918 by Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Jarosław Iwaszkiewicz, Kazimierz Wierzyński and Jan Lechoń.

48 E. Breiter, "Powieść o nędzy wsi podhalańskiej," *Wiadomości Literackie* 1935, no. 4, p. 3.

to the realism of the novel and the social message, recognizing them as the main manifestation of the author's artistry. Braiter emphasized: "Thanks to [...] directness and truth, Kurek's latest book is bound to cause a ferment that any sincere social impulse provokes."⁴⁹ He also hoped that the novel's anticipated readership success would pique public interest in rural issues and strengthen the writer's position in Warsaw's literary circles.

The emotional dispute over the realism of Kurek's novel had a clear socio-political context. The accusatory tone of the work, reinforced by the iconoclastic tragedy of the decline in the peasantry's morals and living conditions, was linked to the post-May government. As a result, the exaggerated image of Naprawa,⁵⁰ marked by moral degeneration and impasse, along with its "unwoke" populace and its depraved behavior, poverty and narrow-mindedness, grew in the opinion of Warsaw intelligentsia circles to become a symbol of "all the poorest villages of the Republic of Poland" and became a cry "for the repair of the system."⁵¹ This cry was reinforced by the egodocuments created by the peasantry's literate representatives.

Hungry peasants pleading for rescue – the realism of *Pamiętniki chłopów*

In the fall of 1933, the Institute of Social Economy (IGS)⁵² announced a competition for memoirs on rural themes, modeled on the competition for *Pamiętniki bezrobotnych* [Memoirs of the Unemployed] held two years earlier.⁵³ Information about the literary initiative addressed to peasants appeared in the first issue of *Pion*, along with an extensive excerpt from the IGS's call for submissions.⁵⁴ It encouraged the

49 "Dzięki [...] bezpośrednio i prawdzie ostatnia książka Kurka musi wytworzyć dookoła siebie ferment, jaki wywołuje każdy szczerzy odruch społeczny," *ibidem*.

50 The name of the village (Naprawa – Eng. Repair) also gave rise to associations with the Union for the Repair of the Republic, formed in May 1926, which put forward demands for land reform and strengthening the economic position of the small peasantry (J. Pietrzak, "Program polityczny Związku Naprawy Rzeczypospolitej," *Acta Era-smiana* 2014, vol. 8, p. 342).

51 K. Irzykowski, *op. cit.*, p. 2.

52 *Pamiętniki chłopów. Nr 1–51*, Warszawa 1935, p. XXI. Available on-line: <https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/72508/edition/65800/content> [accessed on: September 12, 2022].

53 *Pamiętniki bezrobotnych. Nr 1–57* was published in Warsaw in 1933. Available on-line: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=66646> [accessed on: September 12, 2022].

54 Information about the competition was also printed by periodicals of the peasant movement, including *Zielony Sztandar* and cooperative magazines (*Przewodnik Gospodarczy*, *Spółem*), as well as *Gazeta Grudziądzka*, *Wyzwolenie*, *Gospodarz Polski*, *Gazeta*

villagers to create detailed descriptions of their living conditions, possessions, family size, educational opportunities for their children, membership in associations, etc. The following appeal was made:

Each of you who wants to contribute to the creation of a picture of how a peasant with no land or insufficient land lives in Poland today should make such a confession of his life, such a description of his struggle with poverty, and send it by December 1, 1933 to: Institute of Social Economy in Warsaw, Warsaw, 20 Czerwonego Krzyża Street.⁵⁵

The contest, with cash prizes for “good descriptions” ranging from 25 to 100 zloty, was met with a wide public response. There were 498 submissions from all over Poland, most from the central (252) and southern (139) provinces; the participants were between 15 and 80 years old. The aftermath of the contest was the first volume of *Pamiętniki chłopów*, published in 1935, presenting 51 works, preceded by an introduction by the IGS head Ludwik Krzywicki (entitled “Awaiting the dawn”) and a statistical and demographic analysis of the Polish peasantry (land ownership status, amount of debt, size of families, etc.). Among the supplementary materials was the full text of the IGS’s address regarding the competition.

The publication of *Pamiętniki* was noted by Maria Milkiewiczowa in *Wiadomości Literackie*.⁵⁶ The critic, writing about the appalling poverty of peasants, pointed to the unfavorable economic situation, the indebtedness of rural farms and the decline in prices of agricultural produce. Furthermore, she stressed the need for the social and economic transformation of the Polish countryside.⁵⁷ In reconnoitering the living conditions of the Polish peasantry, she referred to Kurek’s descriptions and Jerzy Michałowski’s sociological research, conducted in the Rzeszów region and published in the report “Wieś nie ma pracy”⁵⁸ [No jobs in the countryside]. What emerged from it was a grim picture of the village pestered by hunger and disease:

Chłopska, Chłopska Prawda, Głos Nauczycielski, and Kobieta Współczesna (Pamiętniki chłopów..., p. XIX).

55 “Každy z was, kto chce przyczynić się do stworzenia obrazu, jak żyje dzisiaj w Polsce chłop bez roli i chłop na niedostatecznym kawałku gruntu, niech robi taką spowiedź z życia swego, taki opis swego zmagania się z biedą i prześle do dnia 1 grudnia 1933 roku pod adresem: Instytut Gospodarstwa Społecznego w Warszawie, Warszawa, ulica Czerwonego Krzyża 20,” “Konkurs na *Pamiętnik chłopów*,” *Pion* 1933, no. 1, p. 10.

56 M. Milkiewiczowa, “Wolny chłop w wolnej ojczyźnie,” *Wiadomości Literackie* 1936, no. 15, p. 1; eadem, “Wieś polska ginie,” *Wiadomości Literackie* 1936, no. 20, p. 2.

57 *Ibidem*.

58 *Ibidem*.

“Everything is hungry in the countryside: people, horses, cattle, fowl, even the land,”⁵⁹ Milkiewiczowa wrote.

The second series of memoirs was published in 1936, with a foreword by Krzywicki and Maria Dąbrowska. Dąbrowska’s text was reprinted in issue 35 of *Wiadomości Literackie*.⁶⁰ The second volume consisted of 10 memoirs, each of which, as the author of *Noce i dni* wrote, deserved “a separate and thorough examination.”⁶¹ Dąbrowska referred primarily to the literary layer of *Pamiętniki* and called them “works of art,” written down by representatives of circles that “until now [...] have been silent, [...] at most kneeling, praying and singing.”⁶² According to the writer, the artistry of peasant works was embedded in the affirmation of simple life, which she expressed with the words: “The most general testimony to the distinctively modest beauty of these works is that they are filled with the love of a life endured. And such a love always has the characteristics of poetry or religion.”⁶³ Dąbrowska also saw in the peasant accounts a yearning for positive social reforms and argued for their documentary value.

The second volume of *Pamiętniki chłopów* was recognized by the editors of *Wiadomości Literackie* as the most outstanding book of 1936. As a result, in March 1937, the weekly published photos of the winners of the competition.⁶⁴

Neither volumes one nor two were commented on by the editors of *Prosto z Mostu* and *Pion*. The former explicitly boycotted the research supervised by the socialist, preacher of historical materialism, Krzywicki, but did not shy away from issues related to peasants’ livelihood problems. Around the time when the *Wiadomości* columnists presented the IGS’s *Pamiętniki*, Piasecki published articles on the state of the Polish countryside by Władysław Frącz from Ostrowiec (*powiat* of Kielce),⁶⁵ Władysław Tylka from Kościelisko,⁶⁶ and Józef Majkut from Izbica on the Wieprz

59 M. Milkiewiczowa, “Wolny chłop w wolnej ojczyźnie...,” p. 1.

60 M. Dąbrowska, “Chłopi o sobie,” *Wiadomości Literackie* 1936, no. 35, p. 1.

61 Ibidem.

62 J. Michałowski, *Wieś nie ma pracy. Wywiad społeczny w powiecie rzeszowskim*, Warszawa 1935.

63 “Najogólniejszą legitymacją swoistego skromnego piękna tych prac, będzie jeśli powiem, że wypełnia je miłość życia przecierpianego. A taka miłość ma w sobie zawsze znamiona poezji albo religii,” M. Dąbrowska, “Dokument i literatura. O *Pamiętnikach chłopów*,” *Wiadomości Literackie* 1937, no. 38, p. 2.

64 “Echa nagrody literackiej *Wiadomości Literackich* za najwybitniejszą książkę r. 1936. Autorzy *Pamiętników chłopów*,” *Wiadomości Literackie* 1937, no. 13, p. 8.

65 W. Frącz, “Wieś, czy szopka?,” *Prosto z Mostu* 1936, no. 11, p. 1.

66 W. Tylka, “Chłop a religia,” *Prosto z Mostu* 1936, no. 11, p. 2.

River⁶⁷ (under the collective title “Głosy ze wsi i o wsi” [Voices from and about the village]), as well as poetic works by Stanisław Stefan Gębala (“Zew” [Calling], “Strajk” [Strike], and “Odpowiedź ‘czerwonemu’ koledze” [Response to a ‘red’ comrade]) and Stanisław Nędza Kubiniec (“Gromada” [Band]). These materials – revealing the truth about the hard-working, miserable and hungry peasants – were an expression of opposition to the “lucrative” sentimentalism promoted by the urban “dames” and “lively gentlemen with potbellies,” as Frącz wrote.⁶⁸ Two years later, Wasiutyński discussed the first volume of the rural activists’ memoirs published by the Institute of Rural Sociology – *Wiejscy działacze społeczni: życiorysy włościan*⁶⁹ [Rural Social Activists: Biographies of Landowners].

Additionally, the silence of *Pion*’s editors on materials exposing the spiritual and material poverty of the Polish countryside in the 1930s concealed obvious considerations. Sanacja, after the first peasant protest actions, undertook wide-ranging measures to limit the influence of the peasant movement and adopted an “anti-PP” narrative.⁷⁰ At the same time, a system of repression calculated to block access to information exposing the weakness of Sanacja’s social and political program was strengthened. Thus, the initial editorial objectivity, manifested by the publication of the IGS’s call was replaced by a silent attitude towards peasant documents. Furthermore, at that time, peasants undertook intensive actions against the government of Sławoj Felicjan Składkowski, which ended with the organization of the Great Peasant Uprising.

Rebellious and cruel peasants – in the context of the Great Peasant Uprising

In the mid-1930s, the Polish countryside was painfully affected by the world economic crisis and the authoritarian rule of the Sanacja regime. The difficult socio-political situation in the country fueled discontent and intensified the opposition activities of rural communities. Their most prominent manifestation was the boycott of the September 1935 parliamentary elections and local strikes. In the atmosphere of anti-government protests in May 1936, the People’s Party (SL) organized a celebration of the People’s Day in Nowosielce.⁷¹ The rally in Nowosielce was mentioned by

67 J. Majkut, “Po siedmiu oddziałach szkoły powszechnej,” *Prosto z Mostu* 1936, no. 11, p. 1.

68 W. Frącz, “Wieś, czy szopka?...”

69 W. Wasiutyński, “Pamiętniki działaczy wiejskich,” *Prosto z Mostu* 1938, no. 9, pp. 1–2.

70 J. Hampel, op. cit., p. 53.

71 Edward Śmigły-Rydz was invited to the ceremony. The People’s Party members handed the marshal a resolution with demands to change the constitution and dissolve the

Słonimski in *Wiadomości Literackie's* "Weekly Chronicle" in July 1936. Discussing an article published in *Kurier Poranny* (by "Mr. Radziwiński"), the poet referred to the bloody figure of Szela and commented on the political and press abuse of the image of the ruthless peasant as follows:

On the occasion of the Nowosielce rally, the famous 'chain that must be pulled until the bones creak' resurfaced in the phraseology. I don't think we should insist on this expression. The chain is too closely associated with shackles, and the pulling of the chain with bourgeois misery, which put together is a rather unfortunate slogan. The Prime Minister's lapidary, soldierly expressions have their defenders in the press.⁷²

Escalating tensions, growing peasant protests and repression by the authorities⁷³ led the SL authorities to begin preparations for a nationwide strike in the spring of 1937.⁷⁴ This was preceded by a bloody crackdown on participants during the celebration of the anniversary of the 1794 Battle of Racławice and the August 15, 1937 Peasants' Day holiday.⁷⁵ According to the information contained in an official statement by the Prime Minister, 41 people were killed and 34 wounded in clashes with the police in the second half of August 1936.⁷⁶ The government side described the action

Sejm and Senate. The government of Gen. Sławoj Felicjan Składkowski did not respond to the demands. As a result, in the following months, there were numerous clashes in the southeastern provinces between demonstrating peasants and the police (J. Kowal, "Działalność Stronnictwa Ludowego w latach 1936–1937," [in:] *Dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego 1937–1957. Praca zbiorowa*, ed. J. Kowal, Warszawa 1957, pp. 20–23).

72 "Przy okazji zjazdu w Nowosielcach powrócił znowu do frazeologii wiecowej słynny 'łańcuch, który ciągnąć trzeba aż kości będą trzeszczeć.' Nie sadzę, aby się należało upierać przy tym wyrażeniu. Łańcuch za bardzo kojarzy się z kajdanami, a ciągnięcie łańcucha – z dolą burlacką, co wszystko razem nie stanowi najszcześniejszego hasła sztandaru. Lapidarne, żołnierskie wyrażenia p. premiera mają swoich obrońców w prasie," A. Słonimski, "Kronika Tygodniowa," *Wiadomości Literackie* 1936, no. 31, p. 7.

73 In July 1936, one of the most tragic strike pacifications with seven fatalities took place in Krzeszowice (J. Kowal, op. cit., pp. 20, 24).

74 M. Sioma, "Strajk chłopski w Małopolsce w ocenie rządu i *Gazety Polskiej*," *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F* 2002, vol. 57, p. 229.

75 It is worth noting that on August 15, 1937, the largest Polish cities (Warsaw, Lviv) solemnly celebrated Soldier's Day and commemorated the anniversary of the victory of the "Polish arms" over the Bolsheviks in 1920. See: "1937 sierpień 30, [Warszawa]. Oświadczenie premiera Felicjana Sławoj-Składkowskiego w sprawie strajku chłopskiego i pacyfikacji na terenie Małopolski," [in:] *Strajk chłopski w 1937 roku. Dokumenty archiwalne*, compiled by W. Matuszewska i S. Leblang, intro. and ed. W. Matuszewska, vol. 2, Warszawa 1960, p. 158.

76 *Ibidem*, p. 157.

as fraudulent and criminal⁷⁷ and took steps to silence the issue. This was reflected in the number and content of press reports.⁷⁸ The first details about the protests appeared in the pages of Piasecki's weekly only after the publication of "Prime Minister Felicjan Sławoj-Składkowski's statement on the peasant strike and pacification in Małopolska." The September 5, 1937 issue contained the following information:

All we know about the peasant incidents in Central Małopolska is what was announced in two official communiqués, which were quite sparing with words and facts. We know that the riots took place in the context of an agricultural strike proclaimed by the People's Party, and we know that dozens of people were killed and injured. It is impossible to give a more detailed account of the events on the basis of the scant material available. But one thing is clear: for ninety years, since the days of Szela, bloody peasant uprisings have been breaking out in this very area of Central Małopolska. This is the part of the country where the fragmentation of the land and the misery of the peasants is the greatest. This was the case years ago and is no different today.⁷⁹

On the same day, the Christian Democratic *Zwrot* [Turn] published an article reviewing the press commentaries on the peasants' action, including in *Polska Zbrojna* [Polish Armed Forces], *Warszawski Dziennik Narodowy* [Warsaw National Daily] and *Czas* [Time].⁸⁰ In a reckoning tone, the author codenamed R.S. assessed negatively the attitude of the government press, which "did not disown the effects of lies and acting on low instincts, fear, egoism and hatred." The columnist from Katowice was equally unsympathetic to the right-wing narrative, characterized by a "persecution

77 Ibidem.

78 Information about the protest action was mainly published by periodicals of the People's Party and the Communist Labor Party, as well as magazines associated with the Polish Socialist Party, including *Robotnik*. See: J. Gójski, "Strajk chłopski w opinii prasy krajowej," [in:] *Dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego 1937–1957*, ed. J. Kowal, Warszawa 1957, p. 98.

79 "O zajściach chłopskich w Małopolsce środkowej wiemy tylko tyle, ile ogłoszono w dwóch oficjalnych komunikatach, dość oszczędnych w słowa i fakty. Wiemy, że zaburzenia powstały na tle proklamowanego przez Stronnictwo Ludowe demonstracyjnego strajku rolnego, wiemy, że padło kilkudziesięciu zabitych i rannych. Nie sposób na podstawie szczupłych materiałów komentować obszerniej wydarzeń. Jedną jednak rzecz narzuca się uwadze: że już od lat dziewięćdziesięciu, od czasów Szeli, właśnie na tym samym terenie Małopolski Środkowej wybuchają raz po raz krwawe zaburzenia chłopskie. Jest to połać kraju, gdzie największe jest rozdrobnienie ziemi i największa nędza chłopska. Tak było przed laty i nie inaczej jest dzisiaj," "Na marginesie. Na ziemi Szeli," *Prosto z Mostu* 1937, no. 41, p. 2.

80 R.S., "Echo i wnioski," *Zwrot* 1937, no. 5, p. 3.

complex from communism.” The article also referred to Jakub Szela as a figurehead of the Polish peasantry.

The editors of *Prosto z Mostu* reacted strongly to the text. The following commentary appeared in the September 12 issue:

The Katowice-based *Zwrot*, which often implies that it is close to the peasant movement in Poland, is highly indignant that, when discussing the recent bloody events in Central Małopolska, the name of Szela is mentioned in the press. It is a pity that none of *Zwrot*'s editors came into closer contact with the Wici⁸¹ movement and its academy in Gać Przeworska. He would have learned that Szela is the figurehead of Wici, that there is no Wici meeting without reciting excerpts from Jasiński's *Song of Jakub Szela*, and that, finally, in the area where the recent events took place, the project of erecting a Szela monument or mound was widely discussed in the Wici circles. Unsurprisingly, if one knows about it, this name immediately comes to one's mind when discussing events in Central Małopolska.⁸²

The opposition press, including *Prosto z Mostu*, for fear of reprisals, usually spoke in “blanks of seizures,”⁸³ “remained benevolently silent,” or published succinct notes.⁸⁴ On the other hand, government periodicals, both daily and opinion-forming, marginalized the issue of the strike⁸⁵ in accordance with imposed directives, and some

81 Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej “Wici” – Union of Rural Youth of the Republic of Poland “Wici” was a youth organization founded in 1928. It was engaged in educational, cultural and sports activities.

82 “Katowicki *Zwrot*, dający często do zrozumienia, że jest bliski ruchowi ludowcowemu w Polsce, oburza się wielce, iż przy omawianiu ostatnich krwawych wydarzeń w Małopolsce Środkowej, pada w prasie przypomnienie nazwiska Szeli. Szkoda, że któryś z redaktorów *Zwrotu* nie zetknął się bliżej z ruchem wiciowym i jego akademią w Gaci Przeworskiej. Dowiedziałby się wówczas, że właśnie Szela – to sztandarowa postać dla wiciarzy, że nie ma wieczorku wiciowego bez recytacji fragmentów *Pieśni o Jakubie Szeli* Jasińskiego, że wreszcie na terenie, na którym rozegrały się ostatnie wydarzenia, szeroko był w kołach wiciowych dyskutowany projekt wystawienia Szeli – pomnika czy kopca. Nic więc dziwnego, że każdemu kto o tym wie, narzuca się wprost to nazwisko, gdy wypadnie omawiać wydarzenia w Środkowej Małopolsce,” “Na marginesie. Szela,” *Prosto z Mostu* 1937, no. 42, p. 2.

83 R.S., “Echo i wnioski...,” p. 3.

84 The press began reporting on the strike only in the last days of August 1937 (J. Gójski, op. cit., pp. 86, 88). The Prime Minister of the Government of the Republic, S.F. Składkowski (who was outside Poland at the time of the strike) issued official statements on the matter on August 30, 1936 (1937 *sierpień* 30, [Warszawa]..., pp. 156–158).

85 This is evidenced by sparse mentions in *Gazeta Polska* (M. Sioma, op. cit. p. 235 et seq.) and the government-run *Kurier Poranny*. The editors of the latter did not go beyond

of them, such as *Pion*, even ignored the peasants' actions. The few mentions of the strike in the literary and social press were dominated by reflections on the image of the cruel peasant in the style of Jakub Szela.

Conclusion

What emerges from the materials printed by the capital's literary magazines in the 1930s is a stereotypical image of the Polish countryside and its inhabitants. It is marked by hunger and cruelty, as well as social and cultural exclusion. In addition to these schematic portrayals, there is also a noticeable concern for the living conditions of the rural population, in line with the belief at the time that there was an urgent need to "raise the standard of living" of the peasants.⁸⁶

Piasecki's weekly *Prosto z Mostu*, the second most popular opinion-forming magazine in the capital, played a significant role in sensitizing the public to the manifestations of social and cultural activity of peasants as citizens with equal rights.⁸⁷ The extraordinary journalistic talent of the editor and the clear program made the magazine not only interesting but also an important source of information about the cultural and political involvement of the peasantry. This was determined, among other things, by the editorial policy of announcing peasant debuts and "first-hand" reportage material, understandably, to the extent allowed by the Sanacja censors.⁸⁸

The editors of *Pion* were less explicit about the participation of the peasantry in public life. A reader of the pro-Sanacja weekly, a representative of the bourgeoisie and the so-called "new class,"⁸⁹ was presented with the vision of a peasant striving for social advancement in the halls of the university.⁹⁰ However, this did not mean

publishing the Prime Minister's statement on the events in central Małopolska and propaganda reports on the objections of the population of the Jarosław *powiat* to the protest action ("Oświadczenie premiera gen. Sławoj-Składkowskiego o wypadkach w Małopolsce centralnej," *Kurier Poranny*, July 31, 1937, no. 241, p. 1; "Ludność powiatu jarosławskiego przeciwna tzw. 'strajkowi chłopskiemu,'" *Kurier Poranny*, July 31, 1937, no. 241, p. 2).

86 W. Mich, "Słowo o chłopach (1922–1939)," [in:] *Egoistyczna klasa, czy odpowiedzialni współobywatele. Problematyka chłopska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, scientific eds. E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski, Lublin 2010, p. 111.

87 P. Strzelecki, op. cit., p. 245.

88 The circulation of *Prosto z Mostu* was confiscated on average once a year. For more on this subject, see: M. Bańkowska, op. cit. p. 46.

89 The term was used in the 1930s to describe white-collar workers, mostly of working-class background. Cf: T. Brzeski, "Narodziny nowej klasy," *Pion* 1935, no. 13, pp. 1–2.

90 S. Czernik, "O chłopów w polonistyce..." p. 12; J.E. Skiwski, "Krajowe prolet-mity," *Pion* 1934, no. 23, pp. 1–2.

recognizing the value of works of peasant origin.⁹¹ Sanacja's ideological assumptions overlapped more with proletarian literature and culture.⁹² In the 1930s, Piłsudski's media continued to search for an answer to the question posed a decade earlier in *Droga* [The Way]: "Is the people the source of the nation's cultural development, or the ground on which culture will be developed?"⁹³ The answer remained ambiguous and official government policy made it impossible to objectively assess the character and importance of the peasantry, which the ruling elites still regarded as an unenlightened, easily manipulated mass.

Grydzewski's team adopted a clearly distanced attitude towards the recognition of the peasantry's participation in political and cultural life. Until the mid-1930s, this issue was practically absent from the pages of *Wiadomości Literackie*. Later, literary and sociological analyses, free of ideological elements, appeared occasionally. A reader of *Wiadomości Literackie* could therefore view the peasant as the "weakest link" of an independent state, without indication on how to activate the strength inherent in them.

Critics from the capital did not present a united front in their assessment of peasant activity. Depending on their political sympathies and the program of the magazines they represented, they preached different, often ideologically removed postulates on the importance of the peasant class in the reborn Poland: from the apotheosis and subjective perception of peasants in *Prosto z Mostu*, through the conservative attitude toward their social importance in *Wiadomości Literackie*, to the ambivalent approach (from tolerant to negative) to their role in cultural and political processes in *Pion*.

Bibliography

Print sources

ABC Literacko-Artystyczne 1934

Droga 1925

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1937

91 The exceptions were the works of Jan Wiktor and Jalu Kurek, as well as the lesser-known Juliusz Kędzior, author of the novel *Marcyna*, reviewed by the critics of *Pion*. See, e.g., K. Czachowski, "Świat książek," *Pion* 1937, no. 4, p. 8.

92 J.E. Skiwski, "Krajowe prolet-mity..." pp. 1–2.

93 "Czy lud jest źródłem rozwoju kulturalnego narodu, czy też gruntem, na którym kultura ma być rozbudowana?" [b.a.], "Ankieta w sprawie 'duszy chłopskiej,'" *Droga* 1925, no. 10, p. 5.

Kamena 1934

Kurier Poranny 1937

Monitor Polski 1934

Pamiętniki bezrobotnych, Warsaw 1933.

Pamiętniki chłopów, vol. 1, Warsaw 1935.

Pamiętniki chłopów, vol. 2, Warsaw 1936.

Pion 1933, 1934, 1935, 1937

Prosto z Mostu 1935, 1936, 1937, 1938

Strajk chłopski w 1937 roku. Dokumenty archiwalne, compiled by W. Matuszewska i S. Leblang; intro. and ed. W. Matuszewska, vol. 2, Warszawa 1960.

Wiadomości Literackie 1935, 1936, 1937

Zwrot 1937

Press publications

[b.a.], "Ankieta w sprawie 'duszy chłopskiej,'" *Droga* 1925, no. 10.

[b.a.], "Na marginesie. Na ziemi Szeli," *Prosto z Mostu* 1937, no. 41.

[b.a.], "Na marginesie. Szela," *Prosto z Mostu* 1937, no. 42.

Breiter E., "Powieść o nędzy wsi podhalańskiej," *Wiadomości Literackie* 1935, no. 4.

Brzeski T., "Narodziny nowej klasy," *Pion* 1935, no. 13.

Czachowski K., "Świat książek," *Pion* 1937, no. 4.

Czernik S., "Najazd, którego nie było," *Kamena* 1934, no. 9.

Czernik S., "O chłopów w polonistyce," *Pion* 1934, no. 25.

Dąbrowska M., "Chłopi o sobie," *Wiadomości Literackie* 1936, no. 35.

Dąbrowska M., "Dokument i literatura. O *Pamiętnikach chłopów*," *Wiadomości Literackie* 1937, no. 38.

"Echa nagrody literackiej *Wiadomości Literackich* za najwybitniejszą książkę r. 1936. Autorzy *Pamiętników chłopów*," *Wiadomości Literackie* 1937, no. 13.

Frącz W., "Wieś, czy szopka?," *Prosto z Mostu* 1936, no. 11.

Irzykowski K., "Naprawa nagrodzona," *Pion* 1935, no. 7.

Irzykowski K., "W obronie laureata. Spowodu (!) artykułu W. Skuzy 'Nagrodzony paszkwil na wieś' w nr. 7 *Prosto z Mostu*," *Prosto z Mostu* 1935, no. 8.

"Konkurs na *Pamiętnik chłopca*," *Pion* 1933, no. 1.

"Ludność powiatu jarosławskiego przeciwna tzw. strajkowi chłopskiemu," *Kurier Poranny*, July 31, 1937, no. 241.

- Majkut J., "Po siedmiu oddziałach szkoły powszechnej," *Prosto z Mostu* 1936, no. 11.
- Makarewicz T., "Chłopy pana Piaseckiego," *Pion* 1934, no. 3.
- Makarewicz T., "Wywołanie wilka z lasu," *Pion* 1934, no. 12.
- Milkiewiczowa M., "Wieś polska ginie," *Wiadomości Literackie* 1936, no. 20.
- Milkiewiczowa M., "Wolny chłop w wolnej ojczyźnie," *Wiadomości Literackie* 1936, no. 15.
- Olcha A., "Chłopy idą," czyli pisanie o rzeczach, o których się nie ma pojęcia," *Pion* 1934, no. 12.
- Olcha A., "Oblicze żywej Naprawy. Lisy z mojej wsi," *Prosto z Mostu* 1935, no. 13.
- "Oświadczenie premiera gen. Sławoj-Składkowskiego o wypadkach w Małopolsce centralnej," *Kurier Poranny*, July 31, 1937, no. 241.
- Piasecki S., "Chłopy idą," *ABC Literacko-Artystyczne* 1934, no. 2.
- R.S., "Echo i wnioski," *Zwrot* 1937, no. 5.
- Skiwski J.E., "Inferioritätskompleks," *Pion* 1934, no. 21.
- Skiwski J.E., "Krajowe prolet-mity," *Pion* 1934, no. 23.
- Skiwski J.E., "Przemilczany najazd," *Pion* 1934, no. 16.
- Skuza W., "Nagrodzony paszkwil na wieś. O książce Jalu Kurka *Grypa szaleje w Naprawie*," *Prosto z Mostu* 1935, no. 7.
- Słonimski A., "Kronika Tygodniowa," *Wiadomości Literackie* 1936, no. 31.
- Tylka W., "Chłop a religia," *Prosto z Mostu* 1936, no. 11.
- Wasiutyński W., "Głodne Podhale," *Prosto z Mostu* 1935, no. 3.
- Wasiutyński W., "Pamiętniki działaczy wiejskich," *Prosto z Mostu* 1938, no. 9.

Literature

- Bańkowska M., *Prasa, książka i polityka. Sanacyjny tygodnik Pion na tle czasopism literacko-społecznych II Rzeczypospolitej*, Kalisz 2022.
- Bujnicki T., Stępień M., "Wieś – Jej Pieśń 1933–1934," [in:] *Literatura polska w okresie międzywojennym*, vol. 1, eds. J. Kądziała, J. Kwiatkowski, I. Wyczańska, Kraków 1979.
- Czachowski A., *Wiadomości Literackie 1934–1939. Bibliografia zawartości*, Wrocław 1999.
- Czernecki M., "Narodowcy w kulturze dwudziestolecia międzywojennego. *Prosto z Mostu*: oblicze ideowe czasopisma," *Zeszyty Społeczne KiK* 2006, no. 14.
- Gójski J., "Strajk chłopski w opinii prasy krajowej," [in:] *Dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego 1937–1957*, ed. J. Kowal, Warszawa 1957.
- Hampel J., "Sanacja wobec strajku chłopskiego w 1937 r.," [in:] *Bądźcie solidarni! Wielki Strajk Chłopski 1937 r.*, eds. J. Gmitruk and D. Pasiak-Wąsik, Warszawa 2007.
- Jaworski S., "Od 'Drogi do Pionu' (O kształtowaniu się sanacyjnego programu 'upaństwowienia' literatury)," *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej PAN* 1967.

- Kowal J., "Działalność Stronnictwa Ludowego w latach 1936–1937," [in:] *Dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego 1937–1957. Praca zbiorowa*, ed. J. Kowal, Warszawa 1957.
- Mich W., "Słowo o chłopach (1922–1939)," [in:] *Egoistyczna klasa, czy odpowiedzialni współobywatele. Problematyka chłopska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, scientific eds. E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski, Lublin 2010.
- Michałowski J., *Wież nie ma pracy. Wywiad społeczny w powiecie rzeszowskim*, Warszawa 1935.
- Pietrzak J., "Program polityczny Związku Naprawy Rzeczypospolitej," *Acta Erasmiana* 2014, vol. 8.
- Sierocka K., "Czasopisma literackie," [in:] *Literatura polska 1918–1975*, vol. 1: (1918–1932), scientific eds. A. Brodzka, H. Zaworska, S. Żółkiewski, Warszawa 1975.
- Sierocka K., "Magazyny literackie dwudziestolecia międzywojennego. Przyczynek do charakterystyki," *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1983, vol. 22, no. 1.
- Sierocka K., "Warszawskie czasopisma literackie, cz. 2: lata 1932–1939," [in:] *Warszawa II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, vol. 1, eds. E. Borecka, M. Drozdowski, H. Janowska, Warszawa 1968.
- Sioma M., "Strajk chłopski w Małopolsce w ocenie rządu i Gazety Polskiej," *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F* 2002, vol. 57.
- Strzelecki P., "Literackie oblicze tygodnika Prosto z mostu," *Prace Polonistyczne* 1980, vol. 36.
- Szpakowska M., *Wiadomości Literackie prawie dla wszystkich*, Warszawa 2012.
- Toporowski J., *Wiadomości Literackie 1924–1933. Zestawienie treści, indeks ilustracji, pseudonimy i kryptonimy*, Warszawa 1939.
- Urbanowski M., *Nacjonalistyczna krytyka literacka. Próba rekonstrukcji i opisu w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997.
- Zawiszewska A., "Niebezpieczne związki literatury i polityki na przykładzie Polskiej Akademii Literatury," [in:] *Kultura i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, scientific eds. W. Mędrzecki, A. Zawiszewska, Warszawa 2012.

ANNA DROŻDŹ

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-4178-154X](https://orcid.org/0000-0002-4178-154X)

ANNA.DROZDZ@US.EDU.PL

University of Silesia in Katowice

Faculty of Humanities

Institute of Cultural Sciences

“Young people don’t even know the dish...” Disappearing day-to-day dishes in the memories of settlers in Lower Silesia Analysis of selected materials of the Polish Ethnographic Atlas

„Młodzi ludzie w ogóle nie znają potrawy...”
– zanikające dania codzienne we wspomnieniach
osadników na Dolnym Śląsku. Analiza wybranych
materiałów Polskiego Atlasu Etnograficznego

Summary: The purpose of this article is to provide an overview of the state of knowledge of age-old foods brought to Lower Silesia after the end of World War II by settlers and resettlers from the eastern corners of the country and the Eastern Borderlands. The studied region is a post-migration area, within which – in the post-war period – there were processes of reevaluation, adopting or abandoning elements of the new and found cultural heritage. These processes also involved culinary heritage. The issue of culinary traditions surfaced quite often during conversations with elderly people, who in their recollections reached back to the pre-war period in their hometowns and to the first post-war years after resettlement. The present discussion will focus primarily on liquid dishes – soups/pottages, less often on thick and baked dishes. What distinguished them is the fact that they were still prepared a few years after resettlement, but nevertheless, gradually lost their popularity and eventually were abandoned. Interesting details on the subject are provided by source materials collected during field research, as part of the Polish Ethnographic Atlas project. The source basis will be the information obtained in the questionnaire “People’s material culture.”

Keywords: Lower Silesia, old dishes, pottage, soup, culinary traditions, post-migration areas, Polish Ethnographic Atlas

Streszczenie: Celem artykułu jest przybliżenie stanu wiedzy na temat potraw dawnych, przywiezionych po zakończeniu II wojny światowej na Dolny Śląsk przez osadników i przesiedleńców ze wschodnich rubieży kraju oraz Kresów Wschodnich. Badany region jest obszarem postmigracyjnym, w obrębie którego w okresie powojennym dochodziło do procesów przewartościowania, przejmowania lub zarzucania elementów dziedzictwa kulturowego przywiezionego, jak i zastanego. Procesy te dotyczyły również dziedzictwa kulinarnego. Problematyka tradycji kulinarnych dość często pojawiała się w trakcie rozmów z osobami starszymi, które w swych wspomnieniach sięgały do okresu przedwojennego w rodzinnych stronach oraz do pierwszych lat powojennych po przesiedleniu. Niniejsze rozważania będą dotyczyły przede wszystkim dań płynnych – polewek/zup, rzadziej potraw gęstych i pieczonych. Tym, co je wyróżniało jest fakt, iż jeszcze w kilka lat po przesiedleniu były przygotowywane, niemniej stopniowo traciły swą popularność, by w końcu ulec zarzuceniu. Interesujące wiadomości na ten temat przynoszą materiały źródłowe, zebrane w czasie badań terenowych, w ramach projektu Polskiego Atlasu Etnograficznego. Podstawą źródłową będą wiadomości zgromadzone w oparciu o kwestionariusz „Ludowa kultura materialna”.

Słowa kluczowe: Dolny Śląsk, potrawy dawne, polewka, zupa, tradycje kulinarne, obszary postmigracyjne, Polski Atlas Etnograficzny

Introduction. The social and political situation in Poland after World War II

In Central and Eastern Europe, the second half of the 20th century was marked by several notable events that had a fundamental impact on the lives of millions of people. Allied decisions at the Yalta and Potsdam Conferences following the end of World War II resulted in large-scale population movements.

In Poland, indigenous peoples were expelled from lands that fell within its borders after the war. This applied to areas along the western and northern borders: Silesia, Lubusz Land, Western Pomerania, Eastern Pomerania, and Warmia and Mazury.¹ Residents from the Eastern Borderlands, primarily from Volhynia and Eastern

1 In the period before World War II, these territories belonged to the Third Reich. After 1945, when they became part of the Polish state, they were called the Recovered Territories – this had a propaganda dimension indicating the right of Poles to occupy and settle them. Today, the name Western and Northern Lands is used to refer to the region. See J. Jasiński, “Kwestia pojęcia Ziemie Odzyskane,” [in:] *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, ed. A. Sakson, Poznań 2006, pp. 15–25.

Galicia, were resettled in its place. Voluntary settlers usually arrived from the central and southern territories of the country, while forced resettlers were pressured to leave their small homelands in the eastern regions of pre-war Poland.² Various factors influenced the newcomers' decision to relocate. These were both migrations resulting from the desire to improve their material situation and forced migrations dictated by decisions of the communist authorities.³

A major change of residence, very often hundreds of kilometers away from family homes, not infrequently in localities with different histories and cultural landscapes, in the neighborhood of complete strangers, entailed socio-cultural consequences. The Western and Northern Lands, which experienced an almost complete exchange of population during this period, acquired the characteristics of a multicultural area. On the one hand, the movement of groups of thousands of people was linked to the transfer of their cultural norms and traditions to the new place of residence, on the other – the inevitable contact with the cultural heritage of others. The consequences of the aforementioned processes and the multicultural character of the regions in question were also reflected in culinary customs.

The rural culinary culture that took shape in Lower Silesia in the second half of the 20th century was distinguished by its extraordinary diversity, resulting from the fact that the area acquired multicultural characteristics during the mentioned period. It was the result of the socio-cultural transformations that took place during that time. The confrontation of the newcomers with the few indigenous people who stayed behind forced them to re-evaluate their own cultural norms, including culinary habits, and to respond to the newly learned recipes brought by others. It was during this time, in a relatively small area, that one could come across flavors representing not only most of the country's regions, but also those found beyond its borders. It was not uncommon for these to be age-old dishes. In the post-war period, for a fairly short time, the entire spectrum of these dishes existed side by side. As the living situation of settlers and resettlers stabilized, their menus also modernized and standardized.

2 A. Paprot-Wielopolska, *Żuławy i Powiśle. Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*, Warszawa 2018; J. Misztal, "Wysiedlenia i repatriacja obywateli polskich z ZSRR a wysiedlenia i przesiedlenia Niemców z Polski – próba bilansu," [in:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, eds. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996, pp. 45–74.

3 Andrew Saxon noted that migrations were diverse in nature. He lists intra- and inter-state migrations, spontaneous and organized, individual and group, voluntary, semi-voluntary and forced, permanent and temporary. See A. Sakson, "Socjologiczne problemy wysiedleń," [in:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, eds. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996, pp. 148–149.

In this study, I will attempt to shed light on the memories of selected recipes of dishes and their preparation brought by settlers and resettlers from the eastern corners of the country and the Eastern Borderlands. I will focus primarily on those that were still prepared a few years after settlers arrived in Lower Silesia, which, however, in the opinion of the inhabitants of the surveyed villages, belonged to the group of old dishes that for various reasons were vanishing. These will be mostly cooked dishes – in the form of pottages/soups.

Source materials collected during field research as part of the Polish Ethnographic Atlas (hereafter: PAE) project provide interesting insights on this subject. I will analyze this issue on the basis of source materials collected in the villages that were PAE research sites, in the territory of the current Lower Silesian province, based on the questionnaire "People's material culture." These are villages inhabited mostly by immigrant populations. In only three of them did the researchers note that few indigenous families remained in place. These records are interesting in that they have not yet been analyzed in depth and with the specifics of post-migration areas in mind. Compiling the statements of the settlers reveals not only their culinary traditions brought from their hometowns, but also how they value them against foreign traditions and patterns coming from the neighboring towns under the influence of modernization.

Western and Northern Lands in the materials of the Polish Ethnographic Atlas

Beginning in 1945, regular research visits were launched as part of the Polish Ethnographic Atlas project. They covered more than 300 villages in Poland within the borders established after World War II, of which about 1/3 were located in the Western and Northern Territories.⁴ The collected material is stored in the archive of the Polish Ethnographic Atlas, which is currently housed in Cieszyn. Some of it is available on-line at <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/>

4 A detailed discussion of the issues related to the emergence of the concept of atlas research and the formation of publishing plans, as well as the temporal and spatial scope of research can be found in the following texts: J. Bohdanowicz, "Polski Atlas Etnograficzny – wykładnia zadań i metod pracy," [in:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, vol. 1: *Rolnictwo i hodowla*, part 1, ed. J. Bohdanowicz, Wrocław 1993, pp. 7–49; A. Pieńczak, Z. Kłodnicki, J. Koźmińska, *Polski Atlas Etnograficzny – historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*, Katowice 2017; A. Pieńczak, "The Digital Platform of the Polish Ethnographic Atlas – From Idea to Implementation", *Český lid. Etnologický časopis (Ethnological Journal)* 2018, no. 4/105, pp. 459–473. Due to the fact that there is an exhaustive literature available on the aforementioned issues, I will not elaborate on this topic here.

The premise of these explorations was the systematic collection of information that would allow the reconstruction of the successive stages of the development of folk culture in its regional variants. The collected data was also to form the basis for ethnographic mapping, showing its spatial variation. Almost every questionnaire-notebook contained instructions on how to conduct the research. According to Józef Gajek, the originator and long-time coordinator of this project, their application helped obtain results of top quality. The high degree of detail in these guidelines left no room for any dialogue with the respondent and the introduction of subjective conclusions from the interactions occurring during the interview.⁵ The priority was to obtain such information that could be used in ethnogeographic analysis. Taking cues from the questionnaire on transportation and land communication, for example, he stressed that the following details should be included first and foremost:

The existence or absence of the phenomenon under study in a particular village a) at the time of the study, b) or in the past. This requires determining as precisely as possible: a) whether the phenomenon is old or new; b) whether it is vital or obsolete, vanishing, sporadic; whether it occurs frequently or rarely; c) details on when it appeared, began to disappear or disappeared.⁶

In addition to determining the origins and chronology of the appearance of certain elements, they needed to be classified and systematized,⁷ and linguistic issues⁸ had to be presented.

As a separate topic, the author of the questionnaire singled out phenomena occurring after World War II in the northern and western regions of Poland. Many of the questionnaires included abbreviated questions that addressed this subject, for example:

Problems in the Western Territories. The idea is, as before, to capture the phenomena associated with the great migration after World War II. Thus, it is necessary to answer the following questions: a) what were the forms and functions of the phenomena the settlers found after arriving in the Western Territories? b) In terms of the phenomenon under study, what did they bring with them and from which locations of their former residence? c) which of the found forms were adopted

5 For more on this topic, see: A. Drożdź, *Re/konstrukcje codzienności. Przeszłość w materiałach źródłowych Polskiego Atlasu Etnograficznego*, Gdańsk 2018.

6 J. Gajek, "Transport i komunikacja lądowa. Kwestionariusz nr 5," *Archiwum Etnograficzne* 1960, no. 22, pp. 8–9.

7 *Ibidem*, pp. 9–10.

8 *Ibidem* pp. 10–11.

a/ without change, b/ with changes – what kind of changes? d) which forms brought are preserved in the new environment – or influence the formation of new forms?⁹

The aforementioned regions were marked by a variety of cultural phenomena and processes resulting from their post-migration specificity. Without taking into account their contemporary socio-political context and the individual narratives of the residents of the localities under study, it was impossible to draw valuable conclusions. In turn, giving voice to the main actors of the research situation – the researcher and the respondent – negated the possibility of ethnogeographical interpretation of the information. Thus, on the maps of the Polish Ethnographic Atlas, the mentioned areas have little representation. Researchers dealt with the challenge posed by the territory in question in different ways. On the one hand, they were equipped with extremely detailed guidelines for research situations. On the other, they constantly experienced – without preparation – the peculiarities of the multicultural environment. This cognitive dissonance was reflected in the quality of the field materials. Despite a number of shortcomings¹⁰ resulting largely from the methodology of the information-gathering process itself, as well as the theoretical assumptions made earlier, the source materials collected in the PAE archive still constitute an interesting and so far, under-analyzed, source of knowledge about the area in question and the processes taking place there.

This text is based on records made in twenty-one villages – research sites in Lower Silesia. These are the following villages: Poświętne (near Bolesławiec), Stary Węgliniec (near Zgorzelec), Szyszkowa (near Lubań Śląski), Górczyca (near Lwówek Śląski), Modła (near Głogów), Ogrodziska (near Lubin), Słup (near Jawor), Lubomin (near Walbrzych), Ryczeń (near Góra Śląska), Wrzosy (near Wołów), Piersno (near Środa Śląska), Książnica (near Dzierżonów), Wilcza (near Nowa Ruda), Idzików (near Bystrzyca Kłodzka), Pawłów Trzebnicki and Bukowice (near Trzebnica), Polanowice (near Wrocław), Zielenice (near Strzelin), Starczówek (near Ząbkowice Śląskie), Guzowice (near Milicz) and Zawidowice (near Oleśnica). In almost all of the above-mentioned villages, native residents were displaced. In only several of them did a handful of indigenous families remain. Successive waves of settlers arrived in their place. For the most part, these were people from eastern and central Poland (the vicinity of Rzeszów, Kraków, Łódź and Poznań) and the eastern lands of the Second Polish Republic (from the Tarnopol, Stanisławów and Lwów provinces).

⁹ Ibidem, p. 11.

¹⁰ E.g., the lack of complete information regarding the place where the respondents came from, and by extension, the region from which the tradition in question originated, or combining many statements with one/two pieces of general information, even though at the time of the research, the village was inhabited by people who came from at least several different regions.

Some of the recorded statements came from people born in Podlasie, the Vilnius area and Belarus. What characterized the villages surveyed is their great diversity. The relatively small villages were populated by families from different regions of Poland – past and present.

The field explorations discussed here were conducted between the late 1960s and 1980s.¹¹ The issue of old foods appeared during conversations with elderly people, who in their recollections reached back to the pre-war period spent in their hometowns and the period after the resettlement, i.e., the first post-war years. Less frequently, they concern reproduced memories – those of parents cited by their adult children. A peculiarity of the materials relating to the selected issue is that they come almost exclusively from resettlers who arrived in Lower Silesia from the Eastern Borderlands. They mention primarily foods cooked in liquid form – pottages/soups, and to a small extent, stews.

Pottages/soup in the memories of resettlers and settlers in Lower Silesia

In the post-war period in Lower Silesia, pottages and soups were extremely popular. There was great diversity in the way these terms were defined in this area. This probably stemmed from the different culinary traditions practiced by the local population and the post-war settlers, as well as the fact that the term “pottage” (“polewka”) was disappearing and was increasingly replaced by the term “soup” (“zupa”).¹² The records made during the research indicated that the semantic scope of the term “pottage” was narrowing, and it increasingly came to mean inferior dishes.

These dishes existed in the shared consciousness of the region's residents both as a vivid memory of the flavors typical of the newcomers' former hometowns, and as one of the essential elements building the contemporary menu. Among the characteristics of the group of dishes in question were their great variety and the dynamics of the changes taking place within them. Despite the difficulties, it was possible

11 The research was conducted based on *Kwestionariusz – notatnik dla kartograficznych studiów etnograficznych: Ludowa kultura materialna (zagadnienia wybrane)*, compiled by J. Gajek, Wrocław 1964.

12 In the village of Szyszkowa, the researcher recorded that “young people don't even know what a pottage would be.” In Zielenice, on the other hand, in addition to information stating that pottage and soup mean the same dish, there were some that indicated a wide variety in this regard: “polewka – flour is poured into boiling milk; polewka – flour is fried and added to the soup with pepper and salt; polewka – grease, onions, meat from a rooster, poured with water and cream.” This leads to the conclusion that already at the time of the research, it was difficult to determine clear ranges of meaning for both terms. The clash of several culinary traditions in one place highlighted the fluidity of these meanings.

to distinguish several categories of this type of dish. The starting point was their essential ingredient: animal-based products – meat, fat, dairy; grain products, including flour and fermented flour as well as various kinds of groats; and finally, vegetables, including pickles.

The first category was pottages/soups with meat as the base ingredient. These were primarily meat stock – so-called “rosolanki”¹³ and “juchy”/“juszki.”¹⁴ It was common to use poultry for their preparation, slightly less often beef. Some dishes required the addition of milk. In Ogrodziska, respondents mentioned a dish called “maczanka,” “made of sour milk with the addition of sweet milk and cream – for soaking dumplings.”¹⁵ In Starczówek, on the other hand, “borscht made from whey or sour milk” was cooked.

Another group of cooked liquid dishes called for flour and fermented flour.¹⁶ These included: “zur,”¹⁷ “kisiel,”¹⁸ “kwasza,”¹⁹ “kulesza”²⁰ and “czyr.”²¹ Stories relating to these dishes point to their age-old character. Though consumed in Lower Silesia at the time of the research, they were starting to disappear and were mostly the culinary heritage of older resettlers and settlers.

The most common of all the dishes mentioned was “zur” – sour soup. It was known and consumed by both displaced persons from eastern and central Poland (post-war) and the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic. In all the towns surveyed, the term “zur” was used to describe a dish prepared from sour rye flour,²² less often from oat flour.²³ Resettlers from the Eastern Borderlands and some

13 Noted in the villages of: Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Polanowice.

14 Noted in the villages of: Lubomin, Wilcza, Pawłów Trzebnicki, Starczówek.

15 “Maczanka” was also mentioned by residents of the villages of Lubomin and Idzików.

16 The latter are usually distinguished by their sour taste, so they may also belong to the group of sour foods.

17 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Modła, Ogrodziska, Lubomin, Słup, Wrzosey, Wilcza, Idzików, Starczówek, Guzowice, Bukowice, and Zawidowice.

18 Noted in the villages of: Poświętne, Górczyca, Ryczeń, Piersno.

19 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Słup, Piersno, Idzików, Zielenice, Starczówek.

20 Noted in the villages of: Ogrodziska, Lubomin, Piersno, Zielenice, Starczówek.

21 Noted in the villages of: Lubomin, Piersno, Starczówek, Zawidowice.

22 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Modła, Ogrodziska, Lubomin, Książnica Śląska, Wilcza, Idzików, Pawłów Trzebnicki and Bukowice, Polanowice, Starczówek, and Guzowice.

23 Noted in the villages of Ryczeń and Wrzosey.

settlers used interchangeably the name flour borscht for this pottage/soup.²⁴ In the villages surveyed, the term "kisiel" was also used for a dish prepared with fermented flour. In Stary Węgliniec, villagers specified the difference between the aforementioned dishes as follows: "żur is thin, and kisiel is thick."²⁵ In the village of Modła, on the other hand, the researcher noted: "The elderly repatriates from the Lwow province used the word 'kisiel' instead of the word 'żur' – they think it is the same thing."²⁶ In villages where the newly-arrived population had no contact with the autochthons, respondents expressed the opinion that the latter did not know such pottage/soup and did not consume it. People who got to know the local population after arriving in Lower Silesia had different knowledge. Their narratives included information about such a dish – called "Sauerteigsuppe" – commonly consumed before World War II.²⁷

At the time of the research, respondents living in Lower Silesian villages indicated that this dish was vanishing and was prepared increasingly less often by people of the younger generation.²⁸ More often, the dish appeared on the menus of older people who remembered foods common in their hometowns. In Szyszkowa, the researcher observed: "After World War II, settlers from Tarnopol, Stanisławów and Lwow provinces sporadically cooked żur. Nowadays they do not cook this dish,"²⁹ or in the village of Słup: "They eat it sporadically – the phenomenon is disappearing. Żur is cooked only by older housewives from Tarnopol, Stanisławów and Lwow provinces." Probably before arriving in Lower Silesia, the pottage/soup in question was customarily eaten in winter (less often in summer). This practice continued in some villages after World War II: "Żur is eaten more often in autumn and winter, about twice a week,"³⁰ "it is eaten rarely, only in winter,"³¹ "consumption depends on individual preferences. It is eaten more often in autumn and winter,"³² or "Nowadays it is eaten less and less often, in summer almost not at all, in winter a little

24 Noted in the villages of: Poświętne, Słup, Piersno, Polanowice, and Zawidowice – information came from settlers from Częstochowa; Pawłów Trzebnicki – information came from settlers from Łódź.

25 A similar distinction was noted in the village of Wrzosy.

26 Similar information was noted in the village of Ryczeń.

27 Noted in the villages of: Lubomin, Guzowice, Bukowice.

28 Noted in the villages of: Stary Węgliniec, Modła, Ogrodziska, Idzików, Bukowice.

29 Similar information was noted in the village of Górczyca.

30 Noted in the village of Książnica Śląska.

31 Noted in the village of Wilcza.

32 Noted in the village of Pawłów Trzebnicki.

more often.”³³ In Starczówek, the researcher recorded that “the elderly mention that they used to eat it very often, and now, in the Western Territories, almost not at all.” Respondents pointed to a few reasons for abandoning the dish. Some emphasized the change in daily practices and the direction of land cultivation. In the village of Lubomin, interviewees justified the abandonment of preparing “żur” as follows: “It was cooked more often when bread was baked at home, then sourdough was used to sour the flour. Today, żur is rarely eaten anymore.” In Ryczeń, on the other hand, it was pointed out that “in the past, it was eaten often, nowadays it is not cooked because there are no oats (oats had to be ground on querns).”

As I indicated earlier, the pottage/soup in question was prepared using water and fermented flour (also known as “żur”). This essential ingredient was most often obtained by leaving rye flour, soaked in warm water, in a warm place overnight. To speed up the process, bread crust was added.³⁴ In the recollections of older respondents, a slightly different way of making “żur” is provided. It involved home-baked bread. In this recipe, “they used to sour [the flour] by adding the dough from the kneading trough or bread crusts, and garlic.”³⁵ Using oat flour meant that the method of obtaining said “żur” was also different. In the village of Ryczeń, sourdough was prepared from oat flour as follows: “one boils oats, dries them and grinds them, this oat flour is poured over with boiled warm water, ensiled and strained, the husks are discarded and this white water from oat flour is boiled. One eats sour soup with bread.” The pottage/soup cooked with the fermented flour was characterized by a distinct sour taste. The additives used determined whether the dish would acquire a stronger or, on the contrary, mild flavor. The former was achieved with garlic, while the latter with cream.³⁶

Another vanishing dish, mentioned briefly in reminiscences, was “kisiel.” It was a dish similar to “żur,” generally prepared from oat flour, quite common in eastern Poland and the Eastern Borderlands.³⁷ Interviewees from Tarnopol and Lwow

33 Noted in the village of Guzowice.

34 Noted in the villages of: Poświętne, Słup, Pawłów Trzebnicki, Polanowice.

35 Noted in the village of Stary Węgliniec. A similar method was used in the villages of: Szyszkowa, Górczyca, Lubomin, Książnica Śląska, and Bukowice. In the indicated villages, the disappearance of bread baking in the new place of residence determined the abandonment of making “żur” and eating this dish.

36 In Polanowice, resettlers from the Vilnius area prepared this dish as follows: “Rye flour is poured over with water to make it sour, the sour liquid is mixed with water and poured over with cream.”

37 In the past, it was prevalent over a much wider area, including Rus', as mentioned, for example, by Aleksander Brückner: “Kisiel ruski, our żur (our żyr and ruski kisiel' in W. Potocki) made of oat flour soured overnight, somewhat thicker than żur; both fasting

provinces noted that they knew this dish, but no longer made it.³⁸ In several localities, interviewees gave details of how the dish in question was prepared. In Ryczeń, "Kisiel was made from oats in the following way: oats were thrashed in a 'stępa',³⁹ thrown into the embers, then this flour was poured with warm water, strained through a sieve and this liquid was boiled. After it was boiled, it solidified like pudding. It was sliced and eaten with pears, sometimes topped with oil." In Wrzosey, people who came from across the Bug River and from Polesie pointed out several variations of this dish: "thick kisiel – flour is poured with warm water, left overnight, water is added and boiled; oat flour is poured with warm water, left overnight, the next day it is strained and this water is boiled with salt, you eat it with milk or poppy seeds or with sweet water; 'Parysz' – rye and buckwheat flour, with a bit of rye, steeped, poured over with water. After 24 hours, boiled (sweet and sour taste)." They usually prepared this dish on their own 2–3 times a year.

Other variants of the dish in question were less common. In the recollections of settlers from Zielenice, "kisiel" was one of the dishes eaten during the fasting period before Easter. The peculiarity of this recipe was the addition of beets: "Kisiel was made of leavening from wholemeal flour; the leavening was mixed with water, passed through a sieve, and beets were added – this is never made here anymore." In Piersno, a dish with similar ingredients was called "kwasza": "rye bran and rye dough are poured over with water and left for one day. It's the base for cooking barszcz with the addition of beets." It appeared on the menu exceptionally, in situations when the farm ran out of pickled beets. Also in Starczówek, it was reported: "kisiel from beets – well-known in my hometown, but no longer made."

The sweet variety of "kisiel" was mentioned during discussions in two villages. In the village of Ryczeń, settlers mentioned that "kisiel" made from cranberries used to be consumed in Belarus. On the other hand, the narrative recorded in Polanowice was about the Vilnius area: "Kisiel – water with juice or cranberries; it is boiled and potato flour diluted in a small amount of cold water is poured into the boiling water. Together, it is boiled with sugar." As interviewees emphasized, this dish appeared on Sunday and holiday menus.

An equally old dish, known only to resettlers from the Eastern Borderlands, was "kwasza." At the time of the research, it was no longer prepared, and it persisted only in the memories of older respondents. It was noted most often by those who came

dishes and hated because of their vile taste and constant repetition." A. Brückner, *Encyclopedia staropolska*, vol. 2: K–M, Warszawa 1939, p. 585.

³⁸ Noted in the villages of: Stary Węgliniec, Modła, Ogrodziska, Lubomin, Wilcza, Pawłów Trzebnicki, Guzowice, Idzików.

³⁹ "Stępa" – an instrument for thrashing, grinding, or crushing grain, a type of primitive quern. See: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/stepa;5501106.html> [accessed on: June 20, 2023].

to Lower Silesia from the vicinity of Tarnopol, Stanisławów, Lwow and Volhynia. Settlers from central Poland and autochthons did not make such a dish at all. From the narratives of the resettlers, it appears that in earlier times (i.e., immediately after they arrived in Lower Silesia), the older housewives still made it. In Szyszkowa, the researcher observed that "they do not make it now, but right after settling, this dish was sometimes cooked." Similar information was obtained in Górczyca: "Nowadays this dish is disappearing, they hardly ever make it; right after the settlement, it was made by older housewives."

"Kwasza" was a type of pottage usually prepared from ensiled buckwheat flour,⁴⁰ rye flour⁴¹ or a mixture: "made from buckwheat flour with the addition of half or 1/3 rye flour."⁴² Taste-wise, it resembled "żur" or "kisiel"; also the ways to speed up the fermentation process were similar to the aforementioned dishes. An older method was to use leftover sourdough⁴³ from the kneading trough, while a slightly newer method was to add bread crusts to water and flour:⁴⁴ "Back in the day, for souring they used the dough from the kneading trough, but now the older housewives who do this sour the dough with bread crusts."⁴⁵ It can be assumed that there were more variants of this soup in the past, as may be evidenced by the descriptions, already scarce at the time of the research, that explain slightly different ways of making it. In the village of Piersno, one of the respondents "only heard her father say they used to do this: rye bran and rye dough was poured over with water and left in a clay pot for one day – you used it to cook barszcz with beets." In the village of Starczówek, on the other hand, the dish prepared on the basis of sour rye flour was sweetened.

The pottage/soup called "kulesza" was known in several Lower Silesian villages. This dish, both in terms of its ingredients and consistency, shared common roots with the southern European dish called "mamalyga." In Poland's southeastern edges, it was found, for instance, in the form of thick Hutsul "kulesza."⁴⁶ The tradition of

40 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, and Górczyca.

41 Noted in the villages of: Lubomin, Piersno, and Starczówek.

42 Noted in the villages: Szyszkowa and Słup. Similarly, in the village of Zielenice, the following recipe was recorded: "use rye and buckwheat flours, mix, brew with hot water, put in a warm place, cover, after two days boil."

43 Noted in the villages of Szyszkowa and Górczyca.

44 Noted in the villages of Poświętne and Górczyca.

45 Noted in the village of Słup.

46 Nowadays one can find at least a few recipes on the internet for preparing this dish, such as: <https://www.hajduczeknaturalnie.pl/huculska-kulesza-mamalyga-bryndza/> [accessed on: March 24, 2023].

making it in the surveyed villages arrived there together with resettled families. Its archaic nature may be evidenced by the residual information relating to its ingredients and recipe, as well as inaccuracies encountered in this regard. According to the recorded statements, in most cases, the basic ingredient was corn flour.⁴⁷ Only in Ryczeń was "kulesza" called a type of "krupnik," which was cooked from barley groats. In villages where some residents probably still knew the taste of this dish, they provided details on how to prepare it. In Piersno, it was made "thick with corn flour, which was cooked in milk with salt or water." In Starczówek, interviewees reported that "kulesza" was cooked only with milk. Its ingredients were similar to "czyr," only its consistency was thicker. With regard to the dish in question, its density varied considerably. As a rule, it could be described as a type of very thick pottage/soup, while some narratives suggested that its texture was different. In Zielenice, it was described as "a thick, baked dish made of corn flour."

A fairly well-known group of dishes (to both the younger and oldest interviewees) were pottages/soups, whose distinguishing feature was the dough and so-called "lane ciasto" – dough drops cooked with water or milk. They were usually referred to by the name "zacierka" or "ścieranka." The aforementioned "czyr" also belonged to this group. In Lower Silesia, it was mentioned by interlocutors coming from the southeastern borderlands of Poland.⁴⁸ This dish was still cooked by the residents of the surveyed villages a few years after the resettlement, which made it possible to record several recipes. They suggest that it was a dish of a thin consistency, usually cooked in milk, with the addition of, for example, noodles (although it could be flour alone). In Zawidowice, "flour is mashed with eggs and poured over hot milk." In Zielenice, on the other hand, "czyr is noodles finely tossed into milk."

Another group of dishes was based on various types of groats cooked in water or milk. This category of dishes included "tłókno," whose main ingredient was roasted groats, which was indicated as a staple in the old Slavs' cuisine.⁴⁹ At the time of conducting research in Lower Silesia, knowledge of this dish was extremely rare. The method of its preparation was brought by resettlers from the village of Pruzana (today's Belarus), who settled in Ryczeń. The interviewees gave the following method of its preparation: "when you make barley groats in querns, you get flour. This flour – or 'tłukno' – was poured over with water, made and eaten raw. This was known in Pruzana. You ate it without any side dishes."

47 Noted in the villages of: Zielenice, Starczówek, Piersno, and Lubomin.

48 Noted in the villages of: Lubomin, Piersno, Zielenice, Starczówek, and Zawidowice.

49 Information on this subject can be found, among others, in: H. Lis, P. Lis, *Kuchnia Słowian. O żywności, potrawach i nie tylko...*, Kraków 2009; K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, vol. I: *Kultura materialna*, Warszawa 1967.

The most common element determining the flavor of the dish in question was a specific vegetable, somewhat less often, a whole set of vegetables (referred to as “zupa jarzynowa” – vegetable soup). In narratives recorded in Lower Silesian villages, a whole spectrum of different pottages/soups made on the basis of a specific vegetable were listed. Among those mentioned, tomatoes, cucumbers, peas, beans and sorrel appeared most often. This group also included mushroom soup, which was very popular in the studied area. However, the high prevalence of some selected vegetables in Polish culinary traditions meant that the number of cooked liquid dishes using them was somewhat higher. The vegetables in question were beets, white cabbage and potatoes. The aforementioned vegetables appeared in pottages/soups in pickled form (or were served sour), but dishes in which they were not processed in this way were equally common.

A common liquid dish made from beets was “barszcz” – borscht. It was a pottage/soup prepared using water from pickled beets. At the time of the research, it was mentioned in almost all the villages visited.⁵⁰ In Wrzosey, the name “barszcz” was applied to many pottages/soups with a sour taste: “barszcz – from beets; czorny borszcz – liver, a piece of meat, a little vinegar; borszcz – from potatoes; borszcz – from sorrel. Each borszcz must be soured.” Piersno villagers, on the other hand, cooked two types of “barszcz”: “Barszcz – pickled beets, water, water from pickled beets, dill, meat, fat or bones, onions, sour cream, eaten with potatoes or bread; beets have been pickled by slicing and putting them into a barrel and pouring them over with water. Barszcz – the sweet kind needs vinegar, cream, onions, and beans on the side.” The resettlement of people from eastern Poland to Lower Silesia often led to a clash of different cultural traditions, including culinary norms and traditions. In such a confrontation, some – more archaic – recipes lost their importance and gradually faded. In Zielenice, such a process took place in the case of older ways of preparing “barszcz”: “Barszcz – you pickle beets in a barrel (for 1 week), beets are sliced. Here, you don't make barszcz like this anymore. Here, you make barszcz like this: beets finely chopped, juice from pickled cucumbers or apples or vinegar, tomato, add cream, salt, water and boil. You eat it with potatoes or bread.”

Like beets, cabbage was also used for culinary purposes, in several ways. The most popular was a pottage/soup made from sauerkraut – “kapuśniak,”⁵¹ somewhat less common was a dish cooked using the liquid from the pickled vegetable – “kwaśnica.”⁵²

50 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Modła, Ogrodziska, Słup, Lubomin, Idzików, Polanowice, Guzowice, Bukowice and Zawidowice.

51 Noted in the villages of: Poświętne, Stary Węgliniec, Szyszkowa, Modła, Słup, Ryczeń, Książnica Śląska, Wilcza, Idzików, Pawłów Trzebnicki and Bukowice, Polanowice, Zielenice, and Guzowice.

52 Noted in the village of Polanowice.

TABLE 1. List of pottages/soups prepared in families of settlers who arrived in Lower Silesia after 1945

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents
meat	rosolanka	Górczyca	settlers – eastern Poland
		Polanowice	–
		Stary Węgliniec	–
		Szyszkowa	settlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces
	jucha/juszka	Lubomin	settlers – from across the Bug River
		Pawłów Trzebnicki	resettlers – Tarnopol province, Volhynia
		Starczówek	–
Wilcza		–	
milk	maczanka	Idzików	–
		Lubomin	settlers – from across the Bug River
		Ogrodziska	resettlers – Lwow province
	barszcz made from whey or sour milk	Starczówek	–
	flour and fermented flour	żur	Bukowice
Górczyca			settlers – eastern Poland
Guzowice			–
Idzików			–
Książnica Śląska			–
Lubomin			settlers – from across the Bug River

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents
		Modła	settlers – Lwow province
		Ogrodziska	–
		Pawłów Trzebnicki	settlers – Łódź province
		Piersno	–
		Polanowice	settlers – Vilnius area
		Poświętne	–
		Ryczeń	–
		Słup	resettlers – Lwow, Tarnopol, Stanisławów provinces
		Starczówek	–
		Stary Węgliniec	–
		Szyszkowa	resettlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces
		Wilcza	–
		Wrzosa	–
		Zawidowice	settlers – Częstochowa province
		kisiel	Górczyca
	Guzowice		resettlers – Tarnopol, Lwow provinces
	Idzików		resettlers – eastern Poland
	Lubomin		settlers – from across the Bug River
	Modła		resettlers – Lwow
	Ogrodziska	resettlers – Lwow	
Pawłów Trzebnicki	resettlers – Tarnopol, Volhynia		
Piersno	–		

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents	
		Polanowice	settlers – Vilnius area	
		Poświętne	–	
		Ryczeń	resettlers – Lwow province, Belarus	
		Starczówek	–	
		Stary Węgliniec	–	
		Wilcza	–	
		Wrzosa	settlers from across the Bug River and Polesia	
		Zielenice	–	
		kwasza	Górczyca	–
			Idzików	resettlers – eastern Poland
			Lubomin	settlers – from across the Bug River
			Piersno	–
			Poświętne	–
			Słup	resettlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces
			Starczówek	–
Stary Węgliniec	resettlers – Tarnopol, Lwow provinces			
Szyszkowa	resettlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces			
Zielenice	–			
kulesza	Lubomin	settlers – from across the Bug River		

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents
		Ogrodziska	settlers – eastern Poland
		Piersno	–
		Ryczeń	–
		Starczówek	–
		Zielenice	–
	czyr	Lubomin	settlers – from across the Bug River
		Piersno	–
		Starczówek	–
		Zawidowice	settlers – Krynica
		Zielenice	–
goats	tlókno	Ryczeń	settlers – the village of Próżana (Belarus)
pickled beet	barszcz	Bukowice	resettlers – eastern provinces of Poland settlers – Łódź province
		Stary Węgliniec	–
		Szyszkowa	settlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces
		Górczyca	–
		Guzowice	–
		Idzików	–
		Lubomin	settlers – from across the Bug River
		Modła	resettlers – Lwow province settlers – Rzeszów, Kielce provinces

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents		
		Ogrodziska	resettlers – Lwow province		
		Piersno	–		
		Polanowice	–		
		Poświętne	–		
		Ryczeń	settlers – Belarus		
		Słup	–		
		Wrzosa	–		
		Zawidowice	settlers – Częstochowa province, Krynica		
		Zielenice	–		
		sauerkraut	kapuśniak	Bukowice	–
				Guzowice	–
				Idzików	–
				Książnica Śląska	–
				Modła	–
Ogrodziska	resettlers – Lwow province				
Pawłów Trzebnicki	–				
Polanowice	–				
Poświętne	–				
Ryczeń	–				
Słup	–				
Starczówek	–				
Stary Węgliniec	–				
Szyszkowa	settlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces				

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents	
potato		Wilcza	–	
		Zawidowice	–	
		Zielenice	resettlers – Tarnopol province	
	kwaśnica	Polanowice	–	
	zalewajka	Bukowice	–	
		Guzowice	–	
		Idzików	–	
		Pawłów Trzebnicki	–	
		kartoflanka	Bukowice	–
			Górczyca	–
			Guzowice	–
			Książnica Śląska	–
			Polanowice	–
			Ryczeń	–
			Starczówek	–
			Stary Węgliniec	–
			Szyszkowa	settlers – Tarnopol, Stanisławów, Lwow provinces
	Wilcza		–	
	Wrzosa	–		
	Zawidowice	–		
jucha/juszka	Idzików	–		
	Lubomin	settlers – from across the Bug River		

The base ingredient of the pottage/soup	Name of the dish	The locality where the dish was recorded after 1945	Place of origin of the respondents
		Modła	settlers – southeastern borderlands of the Second Polish Republic
		Ogrodziska	–
		Starczówek	–

Note: In many cases, the place of origin of the respondents is not provided – this is indicated by the symbol “–”.
 Source: Archives of the Polish Ethnographic Atlas in Cieszyn; <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/>

In Starczówek, the ingredients of such pottage/soup depended on the season: “kapuśniak from sauerkraut, in the summer from fresh cabbage.” A similar variation took place in Zawidowice: “kapuśniak from sauerkraut (pickled in a stone pot) or sweet cabbage.”

The last mentioned vegetable – potato – was not soured, nevertheless, potato pot- tages/soups with a sour taste appeared in some of the surveyed villages. These were the so-called “zalewajki,” or dishes based on boiled potatoes soured with “zur.”⁵³ Another variant of pottage/soup with the addition of this vegetable was “kartoflanka.” Its basic ingredients were potatoes, other vegetables, fat, and meat.⁵⁴ In Wrzosey, “karto- flanka” was prepared as follows: “Potatoes are boiled, mashed and then poured over with milk.” Settlers and resettlers from the southeastern borderlands of Poland also recalled a pottage/soup called “jucha” or “juszka.”⁵⁵ Its main ingredient was also the aforementioned potatoes, nevertheless, what distinguished it was that it was served during fasts: “a thin potato soup.”⁵⁶

Pottages/soups, which were common in the hometowns of settlers and resettlers, were subjected to evaluation upon arrival in Lower Silesia, resulting in a process of modification and then, in many cases, abandonment. The confrontation of differ- ent culinary traditions led to the supplanting of more archaic dishes (both in terms

53 Noted in the villages of: Idzików, Pawłów Trzebnicki and Bukowice, and Guzowice.

54 Noted in the villages of: Stary Węgliniec, Szyszkowa, Górczyca, Ryczeń, Książnica Śląska, Wilcza, Polanowice, Starczówek, Guzowice, Bukowice, and Zawidowice.

55 Noted in the villages of: Modła, Lubomin, Idzików, Starczówek, and Ogrodziska.

56 Noted in the village of Starczówek.

of ingredients and preparation), whose place was taken by dishes associated with more developed regions and urban food trends. Increasing access to store-bought food products also played a significant role.

Conclusion

The interviews, which were conducted with residents who had arrived in Lower Silesian villages after World War II, produced interesting information, the analysis of which allows us to develop at least several interpretive threads. First of all, they indicate the great dynamics of the various processes that took place in the post-war period in the post-migration and multicultural areas, which the Polish Western and Northern Territories had become. The population arriving from various parts of Poland and the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic was forced to undertake the task of reevaluating their own traditions and cultural norms in confrontation with the cultural differences of other newcomers and the cultural heritage of the autochthons. This process also involved culinary culture. The evaluation of recipes familiar from their hometowns in the new reality usually fell to their disadvantage. Simple dishes of few ingredients, often age-old, usually cooked, were gradually abandoned. In the first years after settlers' arrival in Lower Silesia, they were still prepared, however, over time, after adaptation to the new living conditions, they appeared less frequently on the local menu. As a rule, they were cooked by older people who knew their taste and had the skills to prepare them. In this case, one can talk about the sentimental significance of these foods. For representatives of the younger generation, who were unfamiliar with the context in which these dishes functioned, they were losing their meaning, which made it easier to phase them out.

An additional value of the collected source materials, pertaining to the issue at hand, is their comprehensiveness. Based on them, it can be concluded that many dishes of old genealogy (known for at least several generations) were preserved – until the time of the research – in the southeastern edges of the country, as confirmed by the memories of resettlers and settlers coming from those parts. Pottages/soups, cooked with just a few basic ingredients, were notable for their variety and popularity.

Bibliography

Archival sources

Kwestionariusz – notatnik dla kartograficznych studiów etnograficznych: Ludowa kultura materialna (zagadnienia wybrane), compiled by J. Gajek, Wrocław 1964.

Polish Ethnographic Atlas

Literature

- Bohdanowicz J., "Polski Atlas Etnograficzny – wykładnia zadań i metod pracy," [in:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, vol. 1: *Rolnictwo i hodowla*, part 1, ed. J. Bohdanowicz, Wrocław 1993.
- Brückner A., *Encyclopedya staropolska*, vol. 2: K–M, Warszawa 1939.
- Drożdż A., *Re/konstrukcje codzienności. Przeszłość w materiałach źródłowych Polskiego Atlasu Etnograficznego*, Gdańsk 2018.
- Gajek J., "Transport i komunikacja lądowa. Kwestionariusz nr 5," *Archiwum Etnograficzne* 1960, no. 22.
- Jasiński J., "Kwestia pojęcia Ziemie Odzyskane," [in:] *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, ed. A. Sakson, Poznań 2006.
- Lis H., Lis P., *Kuchnia Słowian. O żywności, potrawach i nie tylko...*, Kraków 2009.
- Miształ J., "Wysiedlenia i repatriacja obywateli polskich z ZSRR a wysiedlenia i przesiedlenia Niemców z Polski – próba bilansu," [in:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, eds. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996.
- Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian*, vol. I: *Kultura materialna*, Warszawa 1967.
- Paprot-Wielopolska A., *Żuławy i Powiśle. Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*, Warszawa 2018.
- Pieńczyk A., "The Digital Platform of the Polish Ethnographic Atlas – From Idea to Implementation," *Český lid. Etnologický časopis (Ethnological Journal)* 2018, no. 4/105.
- Pieńczyk A., Kłodnicki Z., Koźmińska J., *Polski Atlas Etnograficzny – historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*, Katowice 2017.
- Sakson A., "Socjologiczne problemy wysiedleń," [in:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, eds. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996.

Internet sources

<http://www.archiwumpae.us.edu.pl/>

<https://www.hajduczeknaturalnie.pl/huculska-kulesza-mamalyga-bryndza/>

AGNIESZKA BARTNIK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-3518-1318](https://orcid.org/0000-0003-3518-1318)

AGNIESZKA.BARTNIK@US.EDU.PL

University of Silesia in Katowice

Faculty of Humanities

Institute of History

Feeding pigs in ancient Rome

Żywnienie trzody chlewnej w starożytnym Rzymie

Summary: Pigs were popular farm animals in ancient Rome. They were bred to obtain meat, fat and as sacrificial animals. The ancients believed that pigs were relatively low maintenance and, therefore, recommended keeping at least a few on the farm. The diet of pigs was similar to wild boars'. The Romans preferred to put pigs to pasture, but at the same time, they emphasized that animals should have access to wetlands, food of animal origin and highly diverse plant food. The works of agronomists note numerous plant species that should be native to the regions intended for pig grazing. In the autumn-winter period, the diet of pigs was supplemented by feeding acorns, leaves, chaff, etc. A separate diet based on barley or roasted wheat was used in the case of sows and piglets. The activities of the breeders were aimed at increasing the milk production of sows and ensuring the healthy development of piglets. The way pigs were fed in ancient Rome indicates the considerable knowledge of the breeders of that time. The preferred diet not only provided nutrient-rich food, but it also helped to keep the animals in good shape.

Keywords: pigs, breeding, nutrition, pastures, ancient, Rome

Streszczenie: Świnie były popularnymi zwierzętami hodowanymi w starożytnym Rzymie. Hodowano je w celu pozyskania mięsa, tłuszczu oraz jako zwierzęta ofiarne. Antyczni uważali, że świnie należą do stosunkowo niekłopotliwych w utrzymaniu zwierząt i dlatego zalecali trzymanie w gospodarstwie przynajmniej kilku sztuk. Dieta świń była zbliżona do sposobu odżywiania dzików. Rzymianie preferowali trzymanie świń w trybie pastwiskowym, jednak równocześnie podkreślali, że zwierzęta powinny mieć dostęp do mokradeł, pokarmu pochodzenia zwierzęcego oraz mocno zróżnicowanego pokarmu roślinnego. W pracach agronomów wymieniono liczne gatunki roślin,

które powinny występować na obszarach przeznaczonych pod wypas świń. W okresie jesienno-zimowym dieta świń była uzupełniana poprzez skarmianie żołądźmi, liśćmi, plew itd. Odrębną dietę opartą m.in. na jęczmieniu czy prażonej pszenicy stosowano w przypadku macior i prosiąt. Działania hodowców miały na celu zwiększenie mleczności macior oraz zapewnienie lepszego rozwoju prosiąt. Sposób żywienia świń w starożytnym Rzymie wskazuje na dużą wiedzę ówczesnych hodowców. Preferowana dieta nie tylko zapewniała bogate w składniki odżywcze pożywienie, ale także pozwalała utrzymać zwierzęta w dobrej kondycji.

Słowa klucze: świnie, hodowla, żywienie, pastwiska, starożytność, Rzym

The domestic pig (*Sus domestica*) is a domesticated form of the wild boar, a large mammal in the *Suidae* family. It was subject to so-called polytopic domestication, meaning that domestication efforts were undertaken in different parts of the world, at different times.¹ In the case of the pig, one or several centers of domestication cannot be clearly identified as it was a widespread process occurring wherever the right conditions were met, that is, wild boars existed in the region and humans were willing to initiate domestication.² The aforementioned method of domestication stemmed from the fact that the wild boar was a ubiquitous species. It populated Europe, Asia and North Africa. There are dozens of subspecies of the wild boar, which is a result of the adaptation of the species to local conditions. The ancestors of the pigs farmed during European and Asian antiquity are quite commonly considered to be subspecies of the Eurasian wild pig, including the European wild boar (*Sus scrofa scrofa*) found in Europe and North Africa, and the Asian ones: the Indian wild boar (*Sus scrofa cristatus*) and the banded pig (*Sus scrofa vittatus*). Boars are omnivorous, feeding on acorns, beechnuts, tuberous plants, rhizomes, fungi, earthworms, insects, rodents and even carrion.³

1 T. Cucchi et al., "Early Neolithic pig domestication at Jiahu, Henan Province, China: clues from molar shape analyses using geometric morphometric approaches," *Journal of Archaeological Science* 2011, vol. 38, pp. 11–13; G. Larson et al., "Worldwide Phylogeography of Wild Boar Reveals Multiple Centers of Pig Domestication," *Science* 2005, vol. 307, pp. 1618–1620; U. Albarella, S. Pyne, "Neolithic pigs from Durrington Walls, Wiltshire, England: a biometrical database," *Journal of Archaeological Science* 2005, vol. 32, p. 590.

2 U. Albarella, K. Dobney, P. Rowley-Conwy, "The domestication of the pig (*Sus scrofa*): new challenges and approaches," [in:] *Documenting domestication: new genetic and archaeological paradigms*, eds. M.A. Zeder, D.G. Emshwiller, B.D. Smith, Berkeley 2006, pp. 209–210.

3 A. Rekiel, M. Sońta, "Baza pokarmowa przedstawicieli rodziny świniowate (Suidae)," *Przegląd Hodowlany* 2019, no. 1, p. 16; G. Massei, P.V. Genov, "The Environmental impact of wild boar," *Galemys* 2004, no. 16, pp. 136–139; M. Dardaillon, "Seasonal feeding habits of the wild boar in a Mediterranean Wetland, the Camargue (Southern France)," *Acta Theriologica* 1987, vol. 32, pp. 393–396.

The domesticated pig gained new morphological features: its skeleton became smaller and more delicate, its teeth grew smaller, and its skull became broader, with a short front section and a collapsed profile.⁴ Down hairs disappeared, while multicolored coat and patches appeared, and striation faded in piglets.⁵ The ears became floppy, the tail hairless and curled, and the length of the intestines increased.⁶

The earliest skeletal material showing domestication traits dates from the 9th to 8th centuries BC and comes from the Middle Eastern site of Çemi Hallan.⁷ However, a notable spread of pig breeding and an increase in the number of sites where the remains of these animals can be found had not occurred until the 7th century BC.⁸ In earlier periods, domestication was not consistent; occurring sporadically, it was interspersed with periods when pigs were not raised at all.⁹

The earliest traces of the presence of pigs in Europe are dated to around 6500 BC – and based on analysis of bone material, it was considered local domestication.¹⁰ In the prehistoric period in the Central European Plain, pigs were not

- 4 C. Lega et al., “Size matters: A comparative analysis of pig domestication,” *The Holocene* 2016, vol. 26, pp. 327–332; J. Owen et al., “The zooarcheological application of quantifying cranial shape differences in wild boar and domestic pigs (*Sus scrofa*) using 3D geometric morphometric,” *Journal of Archaeological Science* 2014, vol. 43, pp. 159–167; A. Evin et al., “The long and winding road: identifying pig domestication through molar size and shape,” *Journal of Archaeological Science* 2013, vol. 40, pp. 735–743.
- 5 M. Fang et al., “Contrasting mode of evolution at a coat color locus in wild and domestic pigs,” *PLoS Genetics* 2009, vol. 5, pp. 1–6.
- 6 M.D. Price, A. Evin, “Long-term morphological changes and evolving human-pig relations in the northern Fertile Crescent from 11,000 to 2000 cal. BC,” *Archaeological and Anthropological Sciences* 2019, vol. 11, pp. 241–245.
- 7 S. Weber, M.D. Price, “What the pig ate: A microbotanical study of pig dental calculus from 10th–3rd millennium BC northern Mesopotamia,” *Journal of Archaeological Science: Reports* 2016, vol. 6, p. 821; B.M. Starkovich, M.C. Stiner, “Halan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey,” *Anthropozoologica* 2009, vol. 44, pp. 42–44; B.L. Peasnell et al., “Hallan Çemi, pig husbandry, and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zargos Arc (Turkey),” *Paléorient* 1998, vol. 24, pp. 35–41.
- 8 A. Lasota-Moskalewska, *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa 2005, p. 137.
- 9 M. Price, H. Hongo, “The Archaeology of Pig Domestication in Eurasia,” *Journal of Archaeological Research* 2020, vol. 28, pp. 606–615; M. Fang, L. Andersson, “Mitochondrial diversity in European and Chinese pigs is consistent with population expansions that occurred prior to domestication,” *Proceedings of the Royal Society B. Biological Sciences* 2006, vol. 273, pp. 1803–1810; E. Giuffa et al., “The Origin of the Domestic Pig: Independent Domestication and Subsequent Introgression,” *Genetics* 2000, vol. 154, pp. 1785–1791.
- 10 G. Larson et al., “Ancient DNA, pig domestication, and the spread of the Neolithic into Europe,” *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 2007, vol. 104, pp. 15276–15281.

particularly popular. The situation changed in antiquity. In Egypt in the Predynastic and early Dynastic periods, these animals were of major economic importance,¹¹ and the ancient Greeks raised them on a large scale.¹²

A further increase in the significance of pig farming occurred in ancient Rome, where the animals were raised primarily for their meat, eaten after cooking or processed into various types of cured meats, although their fat, lard and blood were also used. Pork was one of the most popular meats on Roman tables. Numerous recipes for dishes prepared from pork were given by Apicius and Anthimius. Dishes were made from virtually all parts of the pig, while Galen, among others, considered it the most nutritious of all foods. Cured meats and hams prepared from pork were also frequently consumed.¹³

This article aims to discuss and analyze the extremely important issue of pig feeding in ancient Rome. Animal husbandry, including pig breeding, was at a high level. Breeders were aware of the individual needs and preferences of each animal species. They also attached great importance to their welfare, the preparation of suitable housing, their diet and health. Furthermore, they saw a connection between the feeding methods and the quality of the product. For this reason, an analysis

11 L. Bertini, E. Cruz-Rivera, "The size of ancient Egyptian pigs. A biometrical analysis using molar width," *Bioarchaeology of the Near East* 2014, vol. 8, pp. 83–86; R.A. Lobban, "Pigs in ancient Egypt," [in:] *Ancestors for the Pigs. Pigs in Prehistory*, ed. S.M. Nelson, Philadelphia 1998, pp. 114–140; H.M. Hecker, "A zooarchaeological inquiry into pork consumption in Egypt from prehistoric to the new kingdom times," *Journal of the American Research Center in Egypt* 1982, vol. 19, pp. 59–61.

12 P. Pakkanen, "Beyond Skin-deep: Considering the pig in ancient Greece through the particularities of its skin," *Kernos* 2021, vol. 34, pp. 123–158; P. Halestead, "A pig fed by hand is worth two in the bush: ethnoarchaeology of pig husbandry in Greece and its Archaeological implications," [in:] *Ethnozooarchaeology: the present and past of human-animal relationship*, eds. U. Albarella, A. Trentacoste, Oxford 2011, pp. 160–174.

13 Apicius, *De re coquinaria*, 8.7.1–17; Anthimius, 9–10. See more: Z. Rzeźnicka, "Rola mięsa w diecie okresu pomiędzy II a VII w. w świetle źródeł antycznych," [in:] *Dieetyka i sztuka kulinarna antyku i wczesnego Bizancjum (II–VII w.)*. Część II. Pokarm dla ciała i ducha, ed. M. Kokoszko, Łódź 1997, pp. 226–237; cf.: eadem, "Ham in Ancient and Byzantine Dietetics, Medicine and Gastronomy," [in:] *Tasting Cultures: Thoughts for Food*, ed. M.J. Pires, Oxford 2015, pp. 115–130. See also: Z. Rzeźnicka, M. Kokoszko, K. Jagusiak, "Cured Meats in Ancient and Byzantine Sources: Ham, Bacon and 'Tucchetum,'" *Studia Ceranea* 2014, vol. 4, pp. 252–259; M. MacKinnon, "High on the hog: linking zooarchaeological, literary and artistic data for pig breeds in Roman Italy," *American Journal of Archaeology* 2001, vol. 105, pp. 649–673; F. Frost, "Sausage and meat preservation in antiquity," *Greek, Roman and Byzantine Studies* 1999, vol. 40, pp. 243–247; M. Corbier, "The ambiguous status of meat in ancient Rome," *Food and Foodways. Explorations in the History and Culture of Human Nourishment* 1989, vol. 3, pp. 223–264.

of the methods of feeding pigs and an assessment of the impact of the methods used at the time on the condition of the animals can provide important information about the zootechnical knowledge of the ancient Romans and their ability to select a diet that was best-suited for particular groups of animals.

Pig breeding in ancient Rome was quite prevalent. They were probably kept on most farms, at least to meet a household's own needs. Pork was very popular, as were the meats made from it; the fat was used both in cooking and in human and veterinary medicine. It was believed that the owner of a farm should keep pigs, which is confirmed, e.g., by the account of Terentius Varro, who, referring to his ancestors, noted: "quis enim fundum colit nostrum, quin sues habeat, et qui non audierit patres nostros dicere ignavum et sumptuosum esse, qui succidiam in carnario suspenderit potius ab lanario quam e domestico fundo?"¹⁴ Lucius Junius Moderatus Columella added about the pigs: "nam ubi est ubertas pabuli, submittere prolem semper expedit."¹⁵ Pigs for breeding were selected carefully, paying attention to their age, coat color and conformation.¹⁶ Great importance was attached to the length and build of their legs. This issue was crucial due to the mobility of animals. It was also recommended that the breeds of pigs be selected according to the characteristics of the farms where they would be kept. For cold and mountainous areas, different breeds were recommended than for farms in coastal regions, plains or areas with higher temperatures.

Proper nutrition of pigs was of utmost importance, as the breeding goal was to achieve healthy animals raised to the appropriate weight, whose meat was characterized by tastiness and aroma. In ancient Rome, pigs were raised primarily for meat, and as a result, efforts were made to attain regular, rapid weight gains. Equally important was the question of the taste of the meat. The ancients were aware that the diet of animals could affect the taste of the meat or milk obtained from them. Galen and Pliny the Elder mentioned that feeding dried figs to the swine made their liver taste sweeter. Adding acorns and beechnuts to their diet was also said to have a positive effect on the quality of meat.¹⁷ Furthermore, the improper feeding of sows,

14 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.3. "And who has not heard that our fathers called him lazy and extravagant who hung in his larder a flitch of bacon which he had purchased from the butcher rather than got from his own farm?"

15 Columella, *De re rustica*, 7.9.5. "For where there is abundance of fodder, it always pays to rear stock."

16 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.3–5.

17 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.6; Galen, *De alimentorum facultatibus*, 679.6–12, 620.9–11; Plinius, *Historia Naturalis*, 8.77.209, 16.8.25. Cf.: M. Karwowska, "Wpływ zastosowania ekstraktu lucerny w żywieniu świń na barwę mięsa," *Żywność. Nauka. Technologia. Jakość* 2008, vol. 15, pp. 282–287.

or farrowing sows or piglets could lead to a number of diseases, the treatment of which generated costs, thus reducing the profitability of breeding.¹⁸

Pigs are omnivorous animals, which means that the structure of their digestive system is adapted to take in and digest food of both plant and animal origin. Hence, their diet can include a wide set of feeds, such as green fodder, dried fodder, grains, and industrial/production waste, etc.¹⁹ The gastrointestinal tract of the pig is relatively short²⁰ as a result of which food content passes through it quickly, so the time required for digestion and absorption of food is shorter than in other livestock. Pigs take their food greedily, swallowing the fodder quickly without thoroughly breaking it down in the mouth. The fodder taken in such a manner lingers in the stomach, where digestive juices have little or no access to the chyme, resulting in poor utilization of nutrients. This affects pigs' health and productivity negatively. This issue is not only a problem nowadays – in ancient Rome breeders also had to face similar challenges.

The Romans tended to believe that pigs should be put to pasture. Humid places were considered particularly desirable, as pigs were thought to like not only water,

18 Improper feeding of piglets can cause hypoglycemia, anemia, immune disorders, diarrhea, parakeratosis and even sudden cardiac death. See A. Zaworska, "Choroby prosiąt spowodowane nieprawidłowym żywieniem," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2012, no. 3–4, pp. 10–14; M. Pomorska-Mol, K. Kwit, "Niedokrwistość u prosiąt," *Weterynaria w Terenach* 2014, vol. 8, pp. 24–28; A. Kwit, A. Jabłoński, "Niedokrwistość prosiąt osesków," *Lecznica Dużych Zwierząt. Ogólnopolski Kwartalnik dla Lekarzy Weterynarii* 2011, vol. 6, pp. 29–32; J.R. Mroczek, "Niedokrwistość prosiąt – przyczyny i zapobieganie," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2008, no. 1, pp. 14–16; Z. Trawal, "Hipoglikemia prosiąt – choroba osesków," *Top Agrar Polska* 1995, no. 3, pp. 54–55. In sows, dietary mistakes can lead to malnutrition, infertility and birth complications, cannibalism, gastric ulcers, gastric overload and the MMA syndrome. See: B. Fuchs, "Żywnienie świń," [in:] *Żywnienie zwierząt i paszoznawstwo. Podstawy szczegółowego żywienia zwierząt*, eds. D. Jamróz, A. Potkański, Warszawa 2013, pp. 243–244; K. Kotowski, "Bezmleczność poporodowa u loch (zespół MMA)," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2011, no. 3, pp. 22–28; K. Kotowski, B. Kotowski, "Wybrane poglądy na występowanie zespołu MMA u loch, zapobieganie i leczenie," *Trzoda Chlewna* 2007, vol. 45, pp. 110–114.

19 B. Wojtaszczyk, "Żywnienie świń. Pasza gospodarska czy pełnoporcjowa?" *Farmer* 2018, no. 4, pp. 226–229; K. Lipiński, "Pszonica w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2014, vol. 52, pp. 39–43; M. Świątkiewicz, E. Hanczakowa, A. Olszewska, "Suszony zbożowy wywar gorzelniany (DDGS) w żywieniu świń," *Wiadomości Zootechniczne* 2014, vol. 52, pp. 141–153; P. Bieliński, "Żywnienie świń 'na mokro,'" *Hoduj z Głową – Świnie* 2011, no. 3, pp. 20–22; M. Kasprówic-Potocka, "Kukurydza w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2009, vol. 47, pp. 34–38; A. Mai-Kaldonska, "Prawidłowe żywienie świń," *Rada: Rolnictwo, Aktualności, Doradztwo, Analizy. Miesięcznik Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Bartoszewicach* 2008, no. 4, p. 19; A. Konarkowski, "Śruta słonecznikowa w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2007, vol. 45, pp. 56–61.

20 The total length of the digestive tract of an adult pig is 22–27 meters and has a capacity of 25–27 liters.

but also mud.²¹ Columella added that the pig could be grazed both in the mountains and the lowlands, although, like Terentius Varro, he stressed that the pig preferred muddy lands.²² The author of *De re rustica* mentioned that the best places for grazing pigs were groves with trees, such as the oak (*Quercus L.*), the cork oak (*Quercus suber L.*), the beech tree (*Fagus L.*), the Turkey oak (*Quercus cerris L.*), the evergreen oak (*Quercus ilex L.*), the wild olive (*Olea europaea var silvestris*), the terebinth tree (*Pistacia terebinthus L.*), and the hazel (*Corylus L.*), as well as wild fruit trees, including the Midland hawthorn (*Crataegus laevigata Poir.*), the carob (*Ceratonia siliqua L.*),²³ the common juniper (*Juniperus communis L.*), the bird's-foot trefoil (*Lotus L.*), the grape vine (*Vitis vinifera L.*), the dogwood (*Cornus L.*), the strawberry tree (*Arbutus uendo*), the plum tree (*Prunus L.*), the Chinese date (*Ziziphus jujuba*), and the wild pear (*Pyrus pyraster*).²⁴ The aforementioned group of plants was preferred due to their different fruiting seasons, which provided valuable, varied food throughout the year. Palladius made similar comments on pig feeding.²⁵ In places where there was no access to groves, pigs were to be grazed on muddy plains, so they could riffle in the swamp, pick earthworms, and in the summer, pull the roots of aquatic plants, such as the lakeshore bulrush (*Schoenoplectus lacustris L.*), club rush (*Scripus L.*) or reeds (*Phragmites L.*).²⁶ Pastures were the basis for feeding pigs during the summer. The animals were driven out in the morning before the heat arrived. They were led to a shady place with access to water.²⁷ Grazing was resumed after the midday heat subsided. Interestingly, the Romans also drove pigs out to pasture during the winter but not until the frost had cleared and the ice melted.

Based on the accounts of ancient authors, it is clear that there was a preference for the natural feeding of pigs with pasture greens, plants found in wetlands, various types of shrub twigs, and fruits of trees growing in groves. Such a method of feeding pigs was well thought out and also indicated the deep knowledge of breeders about the needs of the swine. The authors of agronomic works were aware that farms were located in various settings, which translated into differences with respect to access to water, native vegetation, etc. Given the variety of climatic conditions

21 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.5.

22 Columella, *De re rustica*, 7.9.6.

23 The carob (*Ceratonia siliqua L.*) and the period of its sowing or planting seedlings were also mentioned by Palladius (*Palladius, Opus agriculturae*, 3.25.27).

24 Columella, *De re rustica*, 7.9.6.

25 Palladius, *Opus agriculturae*, 3.26.3.

26 Columella, *De re rustica*, 7.9.7; cf.: Palladius, *Opus agriculturae*, 3.26.3.

27 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.6.

and locations of individual farms, it is clear that the recommendations were theoretical to some extent. However, their diversity suggests that they tried to ensure the welfare of animals regardless of the location of the farm. They stressed that pigs were not particularly picky about terrain, but should have access to water or mud. Agronomists also listed several plant species that should be included in pig foraging areas. In antiquity, plants popular in pig feeding included the cork oak (*Quercus suber* L.), the Turkey oak, also known as the Austrian oak (*Quercus cerris* L.), and the evergreen oak or holly oak (*Quercus ilex* L.). The cork oak is a common tree in the Mediterranean, the Austrian oak is found in southeastern Europe and Asia Minor, and the evergreen oak grows throughout the Mediterranean, so their leaves and acorns were readily available. Their acquisition did not require financial outlay, which made farming more profitable. Furthermore, the ancients believed that the consumption of acorns by pigs had a positive effect on the texture of pork.²⁸ Other plants commonly found in the Mediterranean were the wild olive (*Olea europaea* var. *silvestris*), the vine (*Vitis vinifera* L.), and terebinth trees (*Pistacia lerebinthus* L.). As in the case of oaks, access to them was relatively easy and did not generate costs for the farmer. The issue of “fruit trees,” which were recommended for feeding pigs, was similar. Interestingly, not all plants identified by agronomists as fruit trees meet these criteria. Among the fruit trees listed in the ancient messages were the Midland hawthorn (*Crataegus laevigata* Poir.), the carob (*Ceratonia siliqua* L.), the common juniper (*Juniperus communis* L.), the bird’s-foot trefoil (*Lotus* L.), the grape vine (*Vitis vinifera* L.), the dogwood (*Cornus* L.), the strawberry tree (*Arbutus uendo*), the plum tree (*Prunus* L.), the Chinese date (*Ziziphus jujuba*), and the wild pear (*Pyrus pyraster*).²⁹ All these plants were commonly found in the Mediterranean region. Most of them were not intentionally cultivated by humans, and therefore, did not require labor and investment. The choice of areas where the aforementioned plants grew naturally reduced the cost of feeding the pigs while providing them with a balanced diet. For the same reason, it was important to have access to swampy areas and the vegetation found there, such as the lakeshore bulrush and the club rush (*Scirpus* L.). In the case of the aforementioned plants, it was equally important for the pigs to be able to root in the soil. The need to obtain food on their own forced the animals to move, which had a positive effect on their physical condition.

An analysis of the pig diet proposed by ancient authors clearly shows that it largely coincided with how wild boars fed.³⁰ The large variety of plants and fruits used in the feeding of pigs enriched their diet, which increased the chance of keeping them

28 Galen, *De alimentorum facultatibus*, 620.9–11.

29 Columella, *De re rustica*, 7.9.6.

30 A. Rekiel, M. Soñta, op. cit., pp. 16–17.

in good health. The different plant species suggested for pig feeding were characterized by different nutrient contents. The bird's-foot trefoil is high in protein, minerals, including calcium and magnesium, and has a higher carotene content than other legumes. Today, the fruits listed by the Romans are still used in the diet of pigs, as is animal protein, except that nowadays it is usually fed to them in the form of post-production waste obtained from dairies or meat plants. Undoubtedly, the diet proposed by the ancient Romans was healthy for the animals, especially since it was known that the swine should have access to swamps and food of animal origin. The possibility of rooting had a positive influence on the level of their fitness and well-being, and the access to animal protein, such as earthworms and snails, had a beneficial effect on the digestive system of the animals.³¹ The breeds of pigs raised by the ancient Romans were more primitive than modern breeds, and as a result, the diet proposed by the ancients, similar to that of the wild boars, was beneficial to them.

In addition to pasture feeding, pigs received supplementary food for part of the year due to the inability to provide them with sufficient amounts of nutritious fodder on pastures. Terentius Varro claimed that pigs primarily fed on acorns,³² broad beans³³ and grains,³⁴ such as barley. According to the agronomist, the use of the aforementioned fodder not only contributed to an increase in the weight of the animals, but also supposedly made the meat taste better.³⁵ The way pigs were fed was

31 Modern breeders also realize the importance of animal protein in pig nutrition, see: A. Weiner et al., "Przetworzone białko zwierzęce – aktualne aspekty stosowania i wykrywania," *Życie Weterynaryjne* 2014, vol. 89, pp. 427–430.

32 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.6. On the role of acorns in pig nutrition, see: S. Mason, "Acornutopia? Determining the role of acorns in past human subsistence," [in:] *Food in antiquity*, eds. J. Wilkins, D. Harvey, M. Dobson, Exeter 1999, pp. 15–16.

33 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.6. Broad beans, in various forms, are also used in pig nutrition today, see: M. Kasprowicz-Potocka, "Nasiona roślin strączkowych w żywieniu świń – bób i bobik," *Trzoda Chlewna* 2012, vol. 50, pp. 44–46.

34 Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.6. Grains still play an important role in pig nutrition today. Compared to antiquity, the types of grains used for fodder have slightly changed. In antiquity, it was most often barley, while today, wheat and millet are used on a much wider scale, see.: M. Kasprowicz-Potocka, "Jęczmień – podstawowe zboże w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2016, vol. 54, pp. 27–29. Cf.: K. Lipiński, op. cit., pp. 39–43; eadem, "Zboża w żywieniu świń – proso," *Trzoda Chlewna* 2012, vol. 50, pp. 45–46; eadem, "Zboża w żywieniu świń – pszenica," *Trzoda Chlewna* 2011, vol. 49, pp. 48–51; A. Frankiewicz, "Pszenica i produkty jej przetwarzania w żywieniu trzody chlewnej," *Trzoda Chlewna* 2008, vol. 46, pp. 56–58.

35 Galen and Pliny the Elder also wrote about the effect of food on the taste of meat, recommending feeding dried figs to pigs, which reportedly makes the liver taste sweeter. See: Galen, *De alimentorum facultatibus*, 679.6–12; 704.3–4. Cf.: Plinius, *Historia Naturalis*, 8.77.209. Feeding acorns and beech fruit was also thought to have a positive effect on meat quality, see: ibidem, 16.8.25.

modified periodically, depending on the availability of a certain type of fodder, and the age and condition of the animals. Columella pointed out that putting the pigs to pasture could be insufficient, and during periods when there was a shortage of fodder outside, they had to be fed additionally in pigsties.³⁶ For this reason, the agronomist recommended collecting water in cisterns and as many acorns as possible.³⁷ Similarly to Varro, Columella also mentioned the use of broad beans and legumes in the pigs' diet, although he stressed that these should be added when they reach a low price.³⁸ Like the older authors, Palladius recommended feeding pigs with acorns during the winter. Additionally, he was one of the first to include chestnuts and peelings from various fruits in pig nutrition.³⁹ The use of the aforementioned feeds, according to the ancients, was especially important in the spring, since it was believed that the juices contained in green plants harmed pigs.⁴⁰ For this reason, it was advised that before the pigs were driven out to spring pastures, they should be fed on the stored fodder to avoid upsetting their stomachs, which could lead to weight loss.⁴¹ The feeds mentioned by agronomists, including grains or broad beans, are still widely used in pig nutrition today. The ancients preferred grains such as barley, while today many other species are used, which is linked, on the one hand, to the cultivation of grains unknown in antiquity, and, on the other, to a greater knowledge of nutrient absorption, resulting in a more efficient selection of fodder. Acorns, which were one of the most popular feeds in ancient Rome, are barely used in industrial farming. This is not because they are considered to have low value as feed, but because the scale of breeding is too massive today. Herds kept on Roman farms were much smaller, and as a result, stockpiling acorns was much easier. Nowadays, due to the scale of production and the number of acorns that can be extracted from a single tree, it is uneconomical to use them on a larger scale in the feeding of pigs. Acorns as an element of the pig diet are used in small specialized farms, often focused on raising old local breeds and producing traditional pork products.⁴² Breeders try to feed the animals in the old-fashioned way, which is supposed to translate into a unique taste and texture of the meat obtained.

³⁶ Columella, *De re rustica*, 7.9.8.

³⁷ *Ibidem*, 7.4.8.

³⁸ *Ibidem*, *De re rustica*, 7.4.9.

³⁹ Palladius, *Opus agriculturae*, 3.26.3.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Columella, *De re rustica*, 7.4.9.

⁴² Today acorns are still a staple in the diet of Iberian pigs, the meat of which is used to make traditional cured meats. See: V. Rodríguez-Estévez, A. García, A.G. Gómez, "Characteristic of the acorns selected by free range Iberian pigs during the montanera season,"

The ancient Romans devoted considerable attention to pig nutrition. Agronomists of that time also recorded information on the need to change the diet of pregnant sows and young piglets. Already Terentius Varro observed that after farrowing, the sow should be further strengthened with the right food to increase her milk production for the piglets. It was recommended to feed the female two pounds of barley soaked in water and give her a drink twice a day, which was supposed to promote her lactation.⁴³ Breeders paid close attention to whether the sow had enough milk to feed all her young. If the female was unable to provide the suckling piglets with sufficient milk, the young were additionally fed roasted wheat until they reached the age of three months.⁴⁴ Terentius Varro stressed the importance of the suitable preparation of wheat, as served raw was believed to cause an upset stomach. The use of wheat in piglet feeding also indicates considerable concern for the young in the herd, as wheat fetched high prices and farmers tried to avoid using it as fodder.

According to ancient authors, initially, the basis for the piglets' diet should be their mother's milk. Then they were fed grape pomace and when they got older, they joined the herd out on pasture.⁴⁵ The aforementioned diet was used until they grew teeth – then their diet was the same as adult pigs.²

The ancient Romans based the diet of the swine on plants, fruits, etc. which the animals found on their own while grazing. Their preferred pasture rearing had many advantages, as it allowed the animals to consume a variety of foods, both of plant and animal origin. It also had a positive effect on their health and significantly reduced breeding costs. It was not without reason that the Romans recommended the selection of wet, marshy areas, where the animals could not only dig up the roots of aquatic plants, but also eat the animals found there, providing the body with the necessary animal protein. Selecting groves and areas covered with numerous, diverse species of shrubs and trees for pasture served a similar purpose – the animals had access to food that did not generate additional costs. Different flowering and fruiting periods of the plants found on farms and grazing grounds extended the time when no additional expenses had to be incurred for feeding the pigs. The method of feeding pigs, favored by the ancients, resembled the diet of the wild boars. Efforts were made to avoid feeding the animals grain, even in winter; instead, they were given

Livestock Science 2009, vol. 122, pp. 169–175; A.J. Rey et al., “Feeding Iberian pigs with acorns and grass in either free-range or confinement affects the carcass characteristics and fatty acids and tocopherols accumulation in Longissimus dorsi muscle and backfat,” *Meat Science* 2006, vol. 73, pp. 66–73; R. Nieto et al., “Amino acid availability and energy value of acorn in the Iberian pig,” *Livestock Production Science* 2002, vol. 77, pp. 227–238.

⁴³ Varro, *Rerum rusticarum*, 2.4.15–17.

⁴⁴ *Ibidem*, 2.4.21.

⁴⁵ *Ibidem*, 2.4.20.

acorns or waste, including fruit peelings or pomace, which undoubtedly had a positive effect on the cost of breeding. The price of fodder, as mentioned by agronomists, was one of the decisive factors in limiting its use in the pigs' diet. Only sows and piglets were fed grain. Even today, breeders try to minimize breeding costs by using various types of feed mixes or industrial waste, although the significant difference in the diet of modern pigs is due to two main factors: 1) the breeding of completely different breeds of pigs with different nutritional requirements; 2) the possibility of using plants and products not available in antiquity. The differences in ancient and modern pig nutrition do not mean that the diet used by the ancients was ineffective. Nowadays, pasture-raising and feeding, which was a staple in antiquity, is practiced only marginally. This is probably due to the different breeds currently raised and the greater efficiency, for example, in terms of weight gain, when using ready-made feed mixtures provided in the piggeries. This does not imply a complete abandonment of pasture feeding, nevertheless, this method is used in a small number of regions when raising pigs used for traditional local pork products. Currently, this type of traditional breeding is much more expensive than industrial breeding, and as a result, it is not used on a large scale. The method of feeding pigs preferred by the ancient Romans had advantages in addition to disadvantages. Keeping animals on pasture increased the likelihood of disease, especially parasitic. Pasture infections were not only a problem in the past. Today, the reduction or complete abandonment of grazing pigs stems not only from the differences in the breeds' requirements, but also from the efforts to eliminate potential infections.

Bibliography

Print sources

- Anthimius – Anthimus, *On the observance of foods. De observatione ciborum*, ed. M. Grant, Totnes-Blackawton 2007.
- Apicius, *De re coquinaria* – Apicius, *A critical edition with an introduction and an English translation of the Latin recipe text Apicius*, eds. Ch. Grocock, S. Grainger, Blackawton-Totnes 2006.
- Columella, *De re rustica* – Lucius Iunius Moderatus Columella, *On agriculturae and trees*, eds. H.B. Ash, E.S. Forester, E.H. Heffner, London–Cambridge 1941–1955.
- Galen, *De alimentorum facultatibus* – Galeni, “De alimentorum facultatibus libri III,” [in:] *Claudii Galeni opera omnia*, ed. D.C.G. Kühn, vol. VI, Lipsiae 1923.
- Palladius, *Opus agriculturae* – Palladius, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De Institutione*, ed. R.H. Rodgers, Leipzig 1975.
- Plinius, *Historia Naturalis* – Pliny, *Natural History*, Vol. III: Books 8–11, ed. H. Rackham, Cambridge 1940.
- Varro, *Rerum rusticarum*. – M. Terentii Varronis, *Rerum rusticarum libri tres*, Leipzig 1929.

Literature

- Albarella U., Dobney K., Rowley-Conwy P., "The domestication of the pig (*Sus scrofa*): new challenges and approaches," [in:] *Documenting domestication: new genetic and archaeological paradigms*, eds. M.A. Zeder, D.G. Emshwiller, B.D. Smith, Berkeley 2006.
- Albarella U., Pyne S., "Neolithic pigs from Durrington Walls, Wiltshire, England: a biometrical database," *Journal of Archaeological Science* 2005, vol. 32.
- Bertini L., Cruz-Rivera E., "The size of ancient Egyptian pigs. A biometrical analysis using molar width," *Bioarchaeology of the Near East* 2014, vol. 8.
- Bieliński P., "Żywienie świń 'na mokro,'" *Hoduj z Głową – Świnie* 2011, no. 3.
- Corbier M., "The ambiguous status of meat in ancient Rome," *Food and Foodways. Explorations in the History and Culture of Human Nourishment* 1989, vol. 3.
- Cucchi T. et al., "Early Neolithic pig domestication at Jiahu, Henan Province, China: clues from molar shape analyses using geometric morphometric approaches," *Journal of Archaeological Science* 2011, vol. 38.
- Dardaillon M., "Seasonal feeding habits of the wild boar in a Mediterranean Wetland, the Camargue (Southern France)," *Acta Theriologica* 1987, vol. 32.
- Evin A. et al., "The long and winding road: identifying pig domestication through molar size and shape," *Journal of Archaeological Science* 2013, vol. 40.
- Fang M. et al., "Contrasting mode of evolution at a coat color locus in wild and domestic pigs," *PLoS Genetics* 2009, vol. 5.
- Fang M., Andersson L., "Mitochondrial diversity in European and Chinese pigs is consistent with population expansions that occurred prior to domestication," *Proceedings of the Royal Society B. Biological Sciences* 2006, vol. 273.
- Frankiewicz A., "Pszenica i produkty jej przetwarzania w żywieniu trzody chlewnej," *Trzoda Chlewna* 2008, vol. 46.
- Frost F., "Sausage and meat preservation in antiquity," *Greek, Roman and Byzantine Studies* 1999, vol. 40.
- Fuchs B., "Żywienie świń," [in:] *Żywienie zwierząt i paszoznawstwo. Podstawy szczegółowego żywienia zwierząt*, eds. D. Jamróz, A. Potkański, Warszawa 2013.
- Giuffa E. et al., "The Origin of the Domestic Pig: Independent Domestication and Subsequent Introgression," *Genetics* 2000, vol. 154.
- Halestead P., "A pig fed by hand is worth two in the bush: ethnoarchaeology of pig husbandry in Greece and its Archaeological implications," [in:] *Ethnozoarchaeology: the present and past of human-animal relationship*, eds. U. Albarella, A. Trentacoste, Oxford 2011.
- Hecker H.M., "A zooarchaeological inquiry into pork consumption in Egypt from prehistoric to the new kingdom times," *Journal of the American Research Center in Egypt* 1982, vol. 19.
- Karwowska M., "Wpływ zastosowania ekstraktu lucerny w żywieniu świń na barwę mięsa," *Żywność. Nauka. Technologia. Jakość* 2008, vol. 15.

- Kasprowicz-Potocka M., "Jęczmień – podstawowe zboże w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2016, vol. 54.
- Kasprowicz-Potocka M., "Kukurydza w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2009, vol. 47.
- Kasprowicz-Potocka M., "Nasiona roślin strączkowych w żywieniu świń – bób i bobik," *Trzoda Chlewna* 2012, vol. 50.
- Kasprowicz-Potocka M., "Zboża w żywieniu świń – proso," *Trzoda Chlewna* 2012, vol. 50.
- Kasprowicz-Potocka M., "Zboża w żywieniu świń – pszenica," *Trzoda Chlewna* 2011, vol. 49.
- Konarkowski A., "Śruta słonecznikowa w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2007, vol. 45.
- Kotowski K., "Bezmleczność poporodowa u loch (zespół MMA)," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2011, no. 3.
- Kotowski K., Kotowski B., "Wybrane poglądy na występowanie zespołu MMA u loch, zapobieganie i leczenie," *Trzoda Chlewna* 2007, vol. 45.
- Kwit A., Jabłoński A., "Niedokrwistość prosiąt osesków," *Lecznica Dużych Zwierząt. Ogólnopolski Kwartalnik dla Lekarzy Weterynarii* 2011, vol. 6.
- Larson G. et al., "Ancient DNA, pig domestication, and the spread of the Neolithic into Europe," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 2007, vol. 104.
- Larson G. et al., "Worldwide Phylogeography of Wild Boar Reveals Multiple Centers of Pig Domestication," *Science* 2005, vol. 307.
- Lasota-Moskalewska A., *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa 2005.
- Lega C. et al., "Size matters: A comparative analysis of pig domestication," *The Holocene* 2016, vol. 26.
- Lipiński K., "Pszenica w żywieniu świń," *Trzoda Chlewna* 2014, vol. 52.
- Lobban R.A., "Pigs in ancient Egypt," [in:] *Ancestors for the Pigs. Pigs in Prehistory*, ed. S.M. Nelson, Philadelphia 1998.
- MacKinnon M., "High on the hog: linking zooarchaeological, literary and artistic data for pig breeds in Roman Italy," *American Journal of Archaeology* 2001, vol. 105.
- Mai-Kaldonska A., "Prawidłowe żywienie świń," *Rada: Rolnictwo, Aktualności, Doradztwo, Analizy. Miesięcznik Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Bartoszewicach* 2008, no. 4.
- Mason S., "Acornutopia? Determining the role of acorns in past human subsistence," [in:] *Food in antiquity*, eds. J. Wilkins, D. Harvey, M. Dobson, Exeter 1999.
- Massei G., Genov P.V., "The Environmental impact of wild boar," *Galemys* 2004, no. 16.
- Mroczek J.R., "Niedokrwistość prosiąt – przyczyny i zapobieganie," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2008, no. 1.
- Nieto R. et al., "Amino acid availability and energy value of acorn in the Iberian pig," *Livestock Production Science* 2002, vol. 77.
- Owen J. et al., "The zooarchaeological application of quantifying cranial shape differences in wild boar and domestic pigs (*Sus scrofa*) using 3D geometric morphometric," *Journal of Archaeological Science* 2014, vol. 43.

- Pakkanen P., "Beyond Skin-deep: Considering the pig in ancient Greece through the particularities of its skin," *Kernos* 2021, vol. 34.
- Peasnell B.L. et al., "Hallan Çemi, pig husbandry, and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zargos Arc (Turkey)," *Paléorient* 1998, vol. 24.
- Pomorska-Mol M., Kwit K., "Niedokrwistość u prosiąt," *Weterynaria w Terenie* 2014, vol. 8.
- Price M.D., Evin A., "Long-term morphological changes and evolving human-pig relations in the northern Fertile Crescent from 11,000 to 2000 cal. BC," *Archaeological and Anthropological Sciences* 2019, vol. 11.
- Price M., Hongo H., "The Archaeology of Pig Domestication in Eurasia," *Journal of Archaeological Research* 2020, vol. 28.
- Rekiel A., Sońta M., "Baza pokarmowa przedstawicieli rodziny świniowate (Suidae)," *Przeгляд Hodowlany* 2019, no. 1.
- Rey A.J. et al., "Feeding Iberian pigs with acorns and grass in either free-range or confinement affects the carcass characteristics and fatty acids and tocopherols accumulation in Longissimus dorsi muscle and backfat," *Meat Science* 2006, vol. 73.
- Rodríguez-Estévez V., Garcia A., Gómez A.G., "Characteristic of the acorns selected by free range Iberian pigs during the montanera season," *Livestock Science* 2009, vol. 122.
- Rzeźnicka Z., "Ham in Ancient and Byzantine Dietetics, Medicine and Gastronomy," [in:] *Tasting Cultures: Thoughts for Food*, ed. M.J. Pires, Oxford 2015.
- Rzeźnicka Z., "Rola mięsa w diecie okresu pomiędzy II a VII w. w świetle źródeł antycznych," [in:] *Dietetyka i sztuka kulinarna antyku i wczesnego Bizancjum (II–VII w.). Część II. Pokarm dla ciała i ducha*, ed. M. Kokoszko, Łódź 1997.
- Rzeźnicka Z., Kokoszko M., Jagusiak K., "Cured Meats in Ancient and Byzantine Sources: Ham, Bacon and 'Tucetum,'" *Studia Ceranea* 2014, vol. 4.
- Starkovich B.M., Stiner M.C., "Halan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey," *Anthropozoologica* 2009, vol. 44.
- Świątkiewicz M., Hanczakowa E., Olszewska A., "Suszony zbożowy wywar gorzelniany (DDGS) w żywieniu świń," *Wiadomości Zootechniczne* 2014, vol. 52.
- Trawal Z., "Hipoglikemia prosiąt – choroba osesków," *Top Agrar Polska* 1995, no. 3.
- Weber S., Price M.D., "What the pig ate: A microbotanical study of pig dental calculus from 10th–3rd millennium BC northern Mesopotamia," *Journal of Archaeological Science: Reports* 2016, vol. 6.
- Weiner A. et al., "Przetworzone białko zwierzęce – aktualne aspekty stosowania i wykrywania," *Życie Weterynaryjne* 2014, vol. 89.
- Wojtaszczyk B., "Żywnienie świń. Pasza gospodarska czy pełnoporcjowa?" *Farmer* 2018, no. 4.
- Zaworska A., "Choroby prosiąt spowodowane nieprawidłowym żywieniem," *Hodowca Trzody Chlewnej* 2012, no. 3–4.

MAŁGORZATA ŁAPA [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8901-8028](https://orcid.org/0000-0001-8901-8028)

MALGORZATA.LAPA@UNI.LODZ.PL

University of Lodz

Faculty of Philosophy and History

Department of Contemporary History of Poland

SEBASTIAN LATOCHA [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-4226-9131](https://orcid.org/0000-0003-4226-9131)

SEBASTIAN.LATOCHA@UNI.LODZ.PL

University of Lodz

Faculty of Philosophy and History

Department of Cultural Anthropology

Wiktor Schramm's voice in the discussion on the use of the Josephine cadastre in the study of agriculture and agricultural technology in Galicia in the 18th century (W. Schramm, "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich," Poznań 1951)

Wiktora Schramma głos w dyskusji na temat wykorzystania katastru józefińskiego w badaniach nad rolnictwem i techniką rolniczą w Galicji w XVIII wieku (W. Schramm, „Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich...,” Poznań 1951)

Summary: Wiktor Schramm (1885–1958) was a scholar and educator born in Olchowa and living in Poznań. He was a professor at the University of Poznań, its pro-rector, as well as the founder (1919) and head of the Department of Agricultural Economics (initially, Zakład Ekonomii Rolniczej and after 1945 – Katedra). His research interests included agriculture and agricultural economics, accounting, economic history and the organization and methodology of university teaching as well as the natural sciences and ethnography. The article summarizes the current state of knowledge about Schramm's scholarly activities and presents his hitherto unpublished article as

a voice in the discussion of the use of the cadastre, known as the Josephine metric, which was created in the late 18th century in the area of Galicia. It also discusses the metric itself, which is a contemporary source for researching the past and the changes that took place in Galicia from the 18th–21st centuries. Nowadays, the materials produced during the implementation of land surveys in the Austro-Hungarian monarchy of Joseph II are stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. The article points out the untapped potential of the Josephine metric in the study of such sciences as economic history, historical ethnography, demography, geography, natural sciences and others.

Keywords: Josephine metric, cadastre, Wiktor Schramm, 18th-century Galicia, agricultural history, historical source, historical ethnography, Jerzy Fierich

Streszczenie: Wiktor Schramm (1885–1958) to urodzony w Olchowie i mieszkający w Poznaniu naukowiec i dydaktyk. Był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego, jego prorektorem oraz twórcą (1919) i kierownikiem Zakładu, a po 1945 r. Katedry Ekonomii Rolniczej. Jego zainteresowania naukowe obejmowały: rolnictwo i ekonomię rolniczą, rachunkowość, historię gospodarczą oraz organizację i metodykę nauczania uniwersyteckiego, a także nauki przyrodnicze i etnografię. Artykuł podsumowuje aktualny stan wiedzy o działalności naukowej W. Schramma oraz prezentuje jego niepublikowany dotąd artykuł będący głosem w dyskusji na temat wykorzystania powstałego w końcu XVIII w. na obszarze Galicji katastru, zwanego metryką józefińską. Omawia także samą metrykę, stanowiącą współcześnie źródło do badań nad przeszłością i zmianami, jakie zachodziły na terenie Galicji w XVIII–XXI w. Współcześnie materiały wytworzone podczas realizowania w monarchii austro-węgierskiej Józefa II pomiarów gruntów są przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. W artykule zwrócono uwagę na niewykorzystany potencjał metryki józefińskiej w badaniach takich nauk, jak: historia gospodarcza, etnografia historyczna, demografia, geografia, nauki przyrodnicze i inne.

Słowa kluczowe: metryka józefińska, kataster, Wiktor Schramm, Galicja XVIII w., historia rolnictwa, źródło historyczne, etnografia historyczna, Jerzy Fierich

Introductory remarks

The human activity of tillage and its history in the Polish lands already seem to be well studied. The historical and economic literature, as well as that of ethnography and cultural history, are abundant with varying degrees of insight to be gleaned. However, some sources have not been sufficiently analyzed and interpreted by researchers, including fiscal materials produced in the late 18th century in the Austrian partition. Created as a result of a survey carried out in 1785–1789 in the area of Galicia, the Josephine cadastre, as it is referred to, was of interest to Polish researchers in the 1930s

and early 1950s. We should add that due to the change of borders that followed the end of World War II, access to the materials stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv was impossible, or at least significantly restricted, but another wave of interest in these materials can be observed in the 21st century. The political changes that took place in Central and Eastern Europe after the dismantling of the communist system and the creation of the Ukrainian state paved the way for Polish researchers to access the archival legacy stored in the former eastern lands of the Republic. The young generation of historians is seizing the opportunities now available.

With the above in mind, we turn to a hitherto unpublished text on the use of the Josephine metric by agricultural economist and economic historian Wiktor Schramm. This review article, which was written at the beginning of the 1950s, reveals methodological traps that the researcher of Galician agriculture Jerzy Fierich failed to avoid. It seems it may offer clues to contemporary researchers.

This paper's authors aim to present the silhouette of Wiktor Schramm, an outstanding scholar from Poznań, and to acquaint a wider circle of researchers with his article, which is a voice in the discussion on the use of the cadastre composed in Galicia at the behest of Emperor Joseph II. For a full understanding of the theses contained in Schramm's text, the circumstances of the metric's creation and contents are also discussed. Finally, the possibilities of using this source by researchers of such disciplines as economic history, historical ethnography, demography, geography, the natural sciences and others are indicated.

An outline of Wiktor Schramm's scholarly biography

Wiktor Franciszek Schramm was born on June 27, 1885, in Olchowa in the powiat of Lisko (from 1931 – Lesko) in the Podkarpacie region. His parents, Julian Schramm, a professor at the Jagiellonian University, and Józefa (née Bugiel), made sure their son received a thorough education. After graduating from St. Anne's Middle School in Krakow, he studied animal husbandry at the Agricultural College of Krakow University, where he earned his engineering degree in 1907. As he wrote in his *curriculum vitae*, he then continued his education – he went to Königsberg in Prussia, where he studied dairying and breeding at the Kleinhof Tappiau Experiment Station.¹ He broadened his knowledge at the universities of Berlin and Breslau. In the fall of 1909, he re-enrolled at Jagiellonian University and spent a year attending

1 Archiwum Akt Nowych (hereinafter: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (hereinafter: MWRIOP), t. 5560, k. 14, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919]; J. Broda, "Schramm Wiktor Franciszek" (1885–1958), [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXXV, Warszawa–Krakow 1994, p. 127.

lectures on economics, history, sociology and philosophy.² He expanded his theoretical knowledge by visiting model farms in Galicia, Bohemia, Moravia, Hungary, northern Germany, East Prussia, Wielkopolska and the Kingdom of Poland. At that time, he began his professional work at the Przeworsk Ordinance owned by Jerzy Mycielski. Initially, he was an economic adjunct (November 1, 1907–October 30, 1908) and soon took over the management of the Białoboki economy, and then the management of the Maniów and Orczki manors in the Szczucin demesne³ (November 1, 1908–October 30, 1909). In 1911, he was appointed the administrator of the Olchowa family farm. In 1913, he became a professor at the National Secondary Agricultural School in Czernichów near Krakow, where he taught social economics, statistics, elements of law, agrarian legislation and subjects related to the running of a rural farm, its management, organization, accounting and taxation. The First World War interrupted Schramm's professional career. In September 1914, he joined the Polish Legions; from September 1917, he served in the Polish Army, and then from November 1, 1918 to October 6, 1919, with the rank of major commissary officer, he went to the reserve as head of the Food Section of the Economic Department at the commissariat of the Ministry of Military Affairs.⁴

In the years 1910–1917, fraught with personal and world events that disrupted the “theoretical works in progress [...]”⁵ Schramm prepared his doctoral dissertation. He commented on his work:

In Krakow, I began my dissertation, which with its topic brought me to the agrarian question from the point of view of historical development. I turned to land and municipal records already published for material, already found in manuscripts at the libraries of Krakow, Przemyśl, Lwow (bishop's records) and in private hands (the Krasickis, etc.). [...] Observation of the rapidly changing foothills gave me rich material for the history of land ownership and direct eyewitness material for my

2 AAN, MWRiOP, t. 5560, k. 12–13. Akta osobowe Wiktor Schramm. Odpis dyplomu Uniwersytetu Jagiellońskiego [1917].

3 *Klucz* – several estates owned by one owner, usually located close to each other, organized into a single economic organism, under one management of the owner, official or bursar.

4 *Ibidem*, k. 14–15, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919]; *ibidem*, k. 38, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Dep. VII. Intendenty. L. 89619/21 Og. Org, Warszawa dn. 3 X 1921. Odpis zaświadczenia o pełnieniu służby wojskowej; *ibidem*, k. 50, Administracja Dóbr i Interesów Ordynacji Przeworskiej l.119, Przeworsk dn. 7 XI 1909. Odpis świadectwa; AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Ankieta personalna, 9 VI 1950; J. Broda, op. cit., pp. 627–628; *Dziesięciolecie Intendenty Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1929, p. 542. Cf: T. Schramm, “Wiktor Schramm – profesor Uniwersytetu,” *Kronika Miasta Poznania* 2019, no. 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, pp. 260–261.

5 AAN, MWRiOP, t. 5560, k. 15, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919].

work on colonization and the transformation of forms of rulership closely linked to the basic idea of the doctoral thesis [...].⁶

Based on his work in the newly emerging specialty of economic history, entitled "Powiat liski. Kolonizacja i stosunki gospodarcze do początku XVII wieku" [The *powiat* of Lisko. Colonization and economic relations until the beginning of the 17th century], he received a Doctor of Philosophy degree; his promotion took place on November 12, 1917.⁷

Schramm's university career began on September 1, 1919 in Poznań. At that time, he was appointed as a deputy professor at the Faculty of Agronomy and Forestry established on August 6 at the Piast University in Poznań (from 1920 – the University of Poznań).⁸ He cooperated in the organization of the Faculty, and in the autumn of 1919, he launched and organized the Department of Agricultural Economics, which he headed from its early days.⁹ It should be noted that Schramm played a significant role in the establishment of the Faculty of Agronomy and Forestry as a fully-fledged university unit, rather than an entity with a formula similar to vocational studies. As he wrote in a prepared statement: "For farmers, a university cannot be identified with a vocational school, because this [...] strips the [vocational – M.L., S.L.] academies of their field of activity, and it is unnecessary and harmful to the country as a whole."¹⁰ He established a rich library at the department, and held lectures and seminars for the growing number of students

6 "W Krakowie rozpocząłem pracę doktorską, która tematem swoim sprowadziła mnie na kwestię agrarną z punktu widzenia rozwoju historycznego. Zwróciłem się po materiały do aktów ziemskich i grodzkich już to ogłoszonych drukiem, już to leżących w rękopisach po bibliotekach Krakowa, Przemyśla, Lwowa (akta biskupie) i prywatnych (Krasickich itd.). [...] Obserwacja zmieniającego się szybko podgórze dała mi bogaty materiał do historii własności ziemskiej oraz bezpośredni naoczny do pracy nad kolonizacją i przemianą form władania ściśle związaną z podstawową myślą pracy doktorskiej [...]" *ibidem*, k. 14, 15.

7 A. Marciniak, "Materiały Wiktora Schramma," *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 1967, no. 10, p. 22.

8 During the 1919/1920 academic year, he taught organization and management of rural farms (third year of agriculture) and introduction to agriculture (first year of agriculture). See: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów w półroczu jesiennym 1919*, Poznań 1919, pp. 52–53.

9 AAN, MWRIOP, t. 556o, k. 54, Akta osobowe Wiktor Schramm. Odpis pisma rektora Uniwersytetu Poznańskiego z dn. 30 VII 1919 do Wiktora Schramma; *Wydział Rolniczo-Leśny Uniwersytetu Poznańskiego. Sprawozdanie za pierwsze 15 lat istnienia 1919/1920–1933/1934*, Poznań 1934, pp. 123–137.

10 "Uniwersytet dla rolników nie może być identyfikowany ze szkołą fachową, bo jest to [...] odbieranie akademiom [zawodowym – M.L., S.L.] ich pola działania, niepotrzebne i szkodliwe dla całego kraju." Cited in T. Schramm, "Wiktor Schramm..." p. 263.

of economics who specialized in agricultural issues. Temporarily, he also lectured at the Agricultural Academy in Bydgoszcz, teaching courses for Land Office valuers.¹¹

The next stage of his scholarly career was his habilitation. He submitted the work entitled "Swoiste prawa rozwoju terytorium ziemi jako podstawy indywidualnego gospodarstwa wiejskiego" [The specific laws of land territory development as the basis of the individual rural farm] on April 5, 1921. He delivered the habilitation lecture "Udział czynników gospodarstwa wiejskiego w budowie dochodu" [Participation of rural farm factors in the construction of income] on November 12, after which the University Senate approved granting Dr. Schramm the *veniam legendi* in agricultural economics.¹² Consequently, the following year, on May 1, Schramm was appointed associate professor of agricultural economics at the Faculty of Agronomy and Forestry at the University of Poznań.¹³ On June 12, 1929, the President of the Republic Ignacy Mościcki signed his appointment to full professorship.¹⁴

Schramm headed the Department of Agricultural Economics from the time it was established in 1919 until September 1, 1939. After the end of the war, which he spent at his family estate in Olchowa,¹⁵ he returned to Poznań in the spring of 1945, where he was the chair of the Department of Agricultural Economics until October 31, 1950. His organizational skills were evidenced by the continuous development of his subordinate

11 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma.

12 AAN, MWRIOP, t. 5560, k. 18–19, Akta osobowe Wiktor Schramm. Pismo Dziekanatu Wydziału Rolniczo-Leśnego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 21 XII 1921 r.

13 Ibidem, k. 32, Akta osobowe Wiktor Schramm. Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Naczelnika Państwa z dn. 14 IV 1922 r. nr 3328-IV/22 w przedmiocie mianowania dr. Wiktora Schramma; ibidem, k. 41, Królewsko-polskie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia publicznego sekcja Nauki i Szkół Wyższych, Warszawa d. 15 V 1922 r. nr 4426-IV/22. Odpis pisma do dra Wiktora Schramma.

14 Ibidem, k. 67, Pismo Uniwersytetu Poznańskiego. Dziekanat Wydziału Rolniczo-Leśnego L.dz.165/26 z dn. 8 II 1926 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wniosek w sprawie zamianowania prof. nadzw. Dr. Wiktora Schramma profesorem zwyczajnym ekonomii rolniczej; ibidem, k. 88, Wniosek Rady Ministrów z dn. 4 VII 1929 r. o mianowanie profesora dra Wiktora Schramma profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Poznańskiego.

15 During the war, Schramm was arrested twice. See: the memoir of his son, Ryszard Wiktor Schramm (R.W. Schramm, "Gniazdo," *Tygodnik Sanocki*, April 13–20, 2001, no. 15–16, pp. 10–11. Cf. idem, *Prywatna podróż pamięci*, Lesko 2003). After the front had passed, in December 1944, the Schramm family was ordered to leave the ancestral seat, which soon, already looted, burned down. "Of the great number of manuscripts, records, notes, documents, accounts, of the many letters collected in the library in Olchowa [...] almost nothing remained. Only a minuscule part was salvageable." Cited in: T. Schramm, "Wiktor Schramm..." p. 271.

unit. Shortly after the end of hostilities, he rebuilt its infrastructure, and recovered some of the facilities and equipment and a significant part of the library stock, which in 1951, had about 7,000 volumes.¹⁶

The high teaching qualifications of Prof. Schramm should be emphasized. At the University of Poznań, he taught economics, rural science, taxation, administration, calculation and accounting, introduction to agricultural geography, and to agricultural science. He conducted proseminars, tutorial classes and seminars. He was the head of the specialization in agricultural economics and under his supervision, 14 students received doctoral degrees in agriculture, three candidates conducted the habilitation procedure, and 173 students completed the specialization, earning engineering or master's degrees.¹⁷

Prof. Schramm's knowledge and skills were recognized by the university community, which elected him to the position of pro-rector. On August 26, 1946, Minister of Education Czesław Wycech sent a letter informing Schramm that he had approved his election to the position of pro-rector of the University of Poznań for the academic years 1946/1947 and 1947/1948.¹⁸ During the 1946/1947 academic year, Schramm served as pro-rector of the University of Poznań actively and without hindrance. However, it is not clear how his second year in this high office went. On the one hand, pro-rector Schramm was mentioned in the minutes of the University's Senate until November 27, 1947. On the other, the university's staff composition that was published for the year 1947/1948 contains information that the position of pro-rector was vacant. In 1956, Prof. Marian Trojanowski wrote about the reasons for the shortened pro-rectorial term in the year 1947/1948 as "lying outside the University."¹⁹ Therefore, it might be assumed that the situation was linked to a political action to force professorial staff into retirement or remove them from the university using a variety of criminal charges.²⁰ As it seems, the removal of Schramm

¹⁶ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/55*, Poznań 1958, pp. 688–690.

¹⁷ AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma; F. Dembiński, "Wiktor Schramm," *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1958, p. 135.

¹⁸ AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo ministra oświaty I.Pers–12117/46 z dn. 22 VIII 1946 r. do W. Schramma.

¹⁹ Ibidem, Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

²⁰ Tomasz Schramm, grandson of the article's protagonist, wrote on this subject in an article first published in 1983 in *Polityka Polska* no. 2–3; subsequently reprinted in 1994 and in 1998. See: T. Schramm, *Kilka mniej znanych kart z dziejów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994, p. 26.

from the position of pro-rector, contrary to the opinion of Trojanowski, was carried out by the hands of his university associates. On December 4, 1947, Rector Stefan Błachowski, submitted a copy of Schramm's written resignation from his position to the Minister of Education. As it soon turned out, the reason for the pro-rector's decision was the University authorities' claim that the appointment had not been approved by the ministry. This was untrue, so the ministry immediately (on January 9, 1948) made a correction, demanding that the rector explain "why the said letter [issued on August 22, 1946] was not delivered to the person concerned."²¹ Despite the intervention (which may have been faked and it seems, did not involve informing Schramm of his legal situation), the Ministry and the University's subordinate authorities, using a *fait accompli* and indirectly forcing his resignation, removed him from his position as pro-rector. The case of getting rid of a highly meritorious professor from the office of pro-rector has not been clarified to this day and raises a number of doubts. According to Tomasz Schramm, the idea that Rector Błachowski – considered "reactionary" according to the security authorities – was involved in the procedure seems unlikely. He points to the infamous attitude of Schramm's colleague at the Faculty of Agronomy and Forestry, Professor Bolesław Kuryłowicz, who was the pro-rector from the 1948/1949 academic year. This opinion appears valid as "[Kuryłowicz – M.Ł., S.L.] was widely regarded as an 'arm of the authorities' at the university, and this referred not only to party influence, but also

²¹ In the records, there is no response from the University. The personal file of Schramm contains his letter (signed by the author) to the Minister of Education dated December 3, 1947, which reads: "I have the honor to send the Minister, a copy of my submitted resignation from the position of pro-rector of the University of Poznań. As an active professor at the U.P., I cannot be indifferent to the reason for not confirming me as pro-rector, and therefore I kindly ask the Minister to grant me an audience" ["Mam zaszczyt przesłać Ob. Ministrowi w odpisie wniesioną rezygnację ze stanowiska prorektora Uniwersytetu Poznańskiego. Jako czynnemu profesorowi U.P. nie może być mi obojętną przyczyna niezatwierdzenia mnie na stanowisku prorektora i dlatego uprzejmie proszę Ob. Ministra o wyznaczenie mi audyencji"]. The next document is a letter from Schramm (the lack of a signature and the writing style may raise doubts as to authorship), also dated December 3, 1947 and probably sent by Rector Błachowski (as evidenced by the rector's letter dated December 4, 1947, no. 10773/47), which reads: "In view of the fact that by this time, I have not been hired for the position of pro-rector for reasons unknown to me, and considering the scholarly work I have begun, I am putting forward my resignation from the position of pro-rector" ["Wobec niezatrudnienia mnie do tego czasu na stanowisku prorektora, z niewiadomych mi przyczyn, oraz z uwagi na rozpoczęte prace naukowe, proszę o przyjęcie mej rezygnacji z zajmowanego stanowiska prorektora"]. See: AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo rektora Uniwersytetu Poznańskiego Nr 10773/47 z dn. 4 XII 1947 r. do Ministerstwa Oświaty w Warszawie; ibidem, Brudnopis pisma Ministerstwa Oświaty z dn. 9 I 1948 r. do rektora Uniwersytetu Poznańskiego; ibidem, Pismo W. Schramma do ministra oświaty z dn. 3 XII 1947 r.; ibidem, Kopia pisma W. Schramma [?] do ministra oświaty z dn. 3 XII 1947.

to the influence of the Security Office.”²² As an executor of state policy toward universities, he was the author of purges carried out among the professorial staff.²³ This issue remains to be clarified.

In the case of Schramm, further dramatic events unfolded in 1949. On December 8, he was detained on a street in Poznań, on which his student and colleague commented: “The atmosphere of the creative didactic and scholarly work of the establishment was [...] brutally interrupted.”²⁴ Accused of espionage, he spent more than three months in detention, until March 24, 1950. The investigation was dropped due to lack of evidence of guilt and the detainee’s poor health.²⁵

After his release from prison, he briefly continued to work at the Department, but as of October 31, 1950, despite staff shortages and the Faculty Council’s request to extend his employment for the 1950/1951 academic year, Minister of Education Witold Jarosiński retired him.²⁶ Thus, “in spite of his full physical and mental strength, [...] in spite of many years of dedicated pedagogical and scholarly work, he was not only forced out of the Department, of which he was the creator and organizer, but was prevented from maintaining closer contact with it, which deepened the moral harm already inflicted.”²⁷ Six years later, on December 18, 1956, at the request of the pro-rector for science of the Higher School of Agriculture, Prof. Trojanowski, the Council of the Faculty of Agriculture decided to reactivate Schramm as an active professor at the Department of Economics of Socialist Agricultural

22 T. Schramm, “Wiktor Schramm...,” p. 273. See also: idem, *Kilka mniej znanych...*, pp. 8–9.

23 This is confirmed by the recollections of University employees at the time. For a more extensive discussion of the state’s policy toward universities and its employees, especially professors, see: T. Schramm, *Uniwersytet Poznański w latach 1945–1956* (typescript). Marcin Kruszyński stated that at that time, “a procedure was created for universities to be headed by non-partisan people, who were always [placed – TS] beside ‘party professors,’ whom I will refer to as ‘pro-rector controllers,” cited in: *ibidem*. At the University of Poznań, Professor Kuryłowicz became such a pro-rector. We thank Prof. Tomasz Schramm for providing the manuscript and permission to use it.

24 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

25 T. Schramm, “Wiktor Schramm...,” p. 273.

26 AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki Nr D.K.2733/50 z dn. 14 IX 1950 r. do W. Schramma; *ibidem*, Pismo Rady Wydziału Rolnego Uniwersytetu Poznańskiego do Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki, Poznań 1 VII 1950 r.

27 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

Enterprises of the university. He returned to work on February 1, 1957.²⁸ Less than a year later, on January 16, 1958, he died.

Schramm was one of the most creative theoreticians of Poznań's Faculty of Agronomy and Forestry in the agricultural section.²⁹ His research interests centered on several fundamental problems: agriculture and agricultural economics, accounting, economic history and the organization and methodology of university teaching, as well as the natural sciences and ethnography. Although he was not an ethnologist by training, his broad research perspective on agriculture as a system of interrelated elements (from the problems of agricultural economics to the folk culture) manifested an ethnological holism, that is, a theory of reality as a holistic system that cannot be reduced to the sum of its components.³⁰ Although in his works such a statement did not appear explicitly, their analysis shows that intuitively, like an anthropologist, he felt the need to study agriculture as a social institution,³¹ that is, as a whole. For him, a member of a rural, agricultural community was not a one-dimensional *homo economicus* working the land, devoid of his own lifestyle and folklore. His output – if we use contemporary nomenclature – is part of the problems of economic anthropology, which studies the cultural dimension of forms of human farming, work strategies and survival.³² As a scholar, Schramm “built agricultural economics on a broad basis, outlined its wide-ranging tasks and goals, and saw it as the ‘number one agricultural science.’”³³ He shared his knowledge in more than one hundred and sixty publications: studies, dissertations and popular articles.³⁴

28 The Higher School of Agriculture in Poznań took over agricultural and forestry education from the University of Poznań in 1951. Ibidem, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Decyzja o powołaniu W. Schramma, pismo DR.IV/V-4-50/56/6 z dn. 2 I 1957 r.

29 B. Okoniewska, “Poznańskie środowisko nauk rolniczych i rola w nim Wiktora Schramma (lata 1919–1939),” *Kronika Wielkopolski* 1983, no. 1(30), p. 109.

30 Cf.: J. Drozdowicz, “Kultura jako całość i zróżnicowanie w optyce antropologii i badań nad edukacją,” *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* 2017, no. 1(11), pp. 99–121.

31 Cf.: W.H. Hamilton, “Institution,” [in:] *Encyclopaedia of the Social Science*, vol. VIII, eds. E.R.A. Seligman, A. Edwin, London 1932, pp. 84–89.

32 Cf.: Ch. Hann, K. Hart, *Economic Anthropology: History, Ethnography, Critique*, Cambridge–Malden 2011; A. Krzyworzeka, “Antropologia ekonomiczna w badaniach rolników i społeczności wiejskich,” *Więś i Rolnictwo* 2013, no. 3, pp. 53–73.

33 A. Marciniak, op. cit., p. 26.

34 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wykaz prac i publikacji prof. Wiktora Schramma, pp. 1–12. For a discussion of some of Schramm's academic achievements, see: B. Okoniewska, op. cit., pp. 117–133.

Among his works on agricultural economics is a publication entitled “Ziemia jako podstawa gospodarstwa wiejskiego” (1922) [Land as the basis of a rural farm], in which he analyzed the functions of the plots of land and the area of a farm, its size and constant variability. He devoted a series of studies to the essence and characteristics of farm income and the problems of value and price. In the works “Charakter dochodu z gospodarstwa ziemskiego i udział czynników w jego budowie” (1922) [The nature of farm income and the contribution of factors to its development] and “Dochód” (1931) [Income], he clarified the categories of income and introduced the breakdown of factors determining the existence of a farm into primary and secondary categories.

Also noteworthy is Schramm's research on the formation of land prices after the end of World War I, when the value of money and economic conditions were changing. As an expert working for the International Commission of Experts at the Mixed Polish-German Tribunal in Paris – as a result of his arbitration work in the dispute with the Free City of Danzig over the liquidation of agricultural estates – he prepared, along with Charles Tanner, Ole H. Larsen, Paul Borgedal and Friedrich Aereboe, an expert report “Rapport d'expertise de la Commission d'experts instituée par le Tribunal arbitral mixte germano-polonais conformément a son ordonnance du 2 décembre 1925” (Liestal 1927), which put the problem of land price formation in the context of interstate settlement conditions at the time.

In numerous theoretical considerations, he undertook an analysis of land values and prices and the reasons for their variation. These include “Targ ziemią w woj. poznańskim i pomorskim w latach 1920–1925” (1927) [Land market in the Poznań and Pomeranian provinces in 1920–1925], “Ceny sprzedażne większych majątków ziemskich w województwach zachodnich Polski w pierwszych latach powojennych” (1925) [Sale prices of major landholdings in the western provinces of Poland in the first postwar years], “Ceny gospodarstw wiejskich w latach 1926–1928” (1929) [Prices of rural farms in 1926–1928], “Problem wartości i cen ziemi” (1935) [The problem of land values and prices], “Cena – miernik wartości ziemi (Uwagi i uzupełnienia do ‘Problem wartości i cen ziemi’)” (1935) [Price – a measure of land value (notes and additions to “The problem of land values and prices”)], and “Sprzedażne ceny gospodarstw wiejskich w województwie poznańskim i pomorskim” (1935) [Sale prices of rural farms in the Poznań and Pomeranian provinces]. Performing the painstaking work of analyzing purchase-sale deeds, he laid the foundation for the theory of assessing the value of rural farms. He was the first to point out the difficulties of identifying the factors responsible for the formation of land prices locally. Based on many years of research on the agricultural land market in Poland, he distinguished the features shaping the price of land depending on its quality, location, type of farm and its size. He considered its location, especially near urban centers, to be the most important, as confirmed by

contemporary economists.³⁵ His work also made a valuable contribution to the world literature on taxation theory.

He conducted statistically-based research on the organizational forms of rural farms, which built the knowledge of their organic whole as a creation resulting from the impact of man on the farm and the farm on man. Is this precisely not the chief task of economic anthropology studying the interrelationship of culture and economics? He published "Problem poznawania organizacji gospodarstwa ziemskiego" (1939) [The problem of studying the organization of a landholding], "Nowe typy gospodarstwa wiejskiego" (1947) [New types of a rural farm], "Mierniki 'najlepszej' wielkości gospodarstwa" (1947) [Measures of the "best" size of a farm], and "Studia nad organizacją gospodarstwa wiejskiego" (1948) [Studies on the organization of a rural farm].

Another field of Schramm's scholarly interests involved physiography. He analyzed the characteristics of the natural conditions of the selected area (its geological structure, relief, water relations, climate, soils, flora and fauna) and their impact on the development of economic relations. In this vein, he examined forms of farming in mountainous areas, about which he wrote in "Zmiana form władania ziemią na Pogórzu Galicyjskim" (1913) [Changing forms of land ownership in the Galician Foothills] and in "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjologiczno-gospodarczych" (1951/1961) [Forms of rural settlement in the Central Carpathians in the context of historical development and physiological-economic conditions]. The latter work was one of Bronisława Kopczyńska-Jaworska's references in her ethnological study of the traditional pastoral economy of the Carpathians.³⁶ This means that Schramm's work had an impact not only on the development of the main discipline he represented, but also on others, including Polish ethnography. He researched the issues of the primeval slash-and-burn cultivation and its leftovers ("Szczałki systemu leśno-polowego-ogniowego na Pogórzu Galicyjskim" – 1910 [Remnants of the forest-field-fire system in the Galician Foothills]). He also characterized manor farms in Wielkopolska and agricultural relations in Bohemia.

In addition, he dealt with the problems of agricultural education, the methodology of teaching at universities, the organization of science, and the functioning of scientific and research institutes.³⁷ An analysis of Schramm's scholarly output leads

35 See, e.g.: E. Weil, "Determinanty kształtujące cenę ziemi rolnej," *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 2003, pp. 153–167; T.K. Grabowski, "Analiza statystyczna cen ziemi rolniczej w Polsce (2005–2010)," *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych* 2012, vol. XIII, no. 1, pp. 106–117.

36 B. Kopczyńska-Jaworska, *Stosunki gospodarczo-społeczne w tradycyjnej kulturze Karpat Północnych*, vol. I, Łódź 1967.

37 B. Okoniewska, op. cit., pp. 113–114.

to the conclusion that he was “a promoter of the humanization of agricultural science [...]. For him, the rural economy was coexistence, cooperation and symbiosis of man and land,” and the problems he undertook and solved “put him at the forefront of Polish agricultural economists.”³⁸

Prof. Schramm was actively involved in scientific publishing. Thanks to his efforts, the publication of *Roczniki Nauk Rolniczych (Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych [Yearbooks of agricultural and forestry sciences])* was resumed in 1922. Except for the period of World War II, he was their editor-in-chief from 1923 to 1949. Under his editorship, 44 volumes of this publication came out, bringing together most of the scholarly works in the field of agriculture in the interwar period.³⁹

Some of the materials compiled and prepared for printing by Schramm were not published. The typescript of a textbook on agricultural economics was lost during World War II. Moreover, the following papers were never printed: “Wpływ środowiska i pochodzenia na niektóre właściwości zwierząt domowych. Bydło karpackie – szkic biologiczny” [The influence of environment and origin on some characteristics of domestic animals. Carpathian cattle – a biological outline]; “Ekonomia rolnicza na tle egzaminów końcowych w Szkole Rolniczej w Czernichowie 1888, 1910–1911” [Agricultural economics and the final examinations at the Agricultural School in Czernichów 1888, 1910–1911]; “Osadnictwo w b. zaborze pruskim ze szczególnym uwzględnieniem działalności Komisji Kolonizacyjnej. Według danych Urzędu Osadniczego w Poznaniu” [Settlement in the former Prussian partition with special reference to the activities of the Colonization Commission. The data of the Settlement Office in Poznań]; “Rolnictwo Polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich oraz krytyczne uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7” [Polish agriculture at the end of the 18th century against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich, ‘Farm cultures, crop rotation and harvests in the Josephine cadastre 1785/7’]; “Osady Holenderskie ‘Olędry’ w maj. Wyszynskim Raczyńskich 1746–1766. Materiały – Kontrakty – Notaty” [Dutch settlements ‘Olędry’ in the Wyszynski Raczyński estate 1746–1766. Materials – Contracts – Notes], and the doctoral dissertation cited above.

In the interwar years, Schramm was one of the most respected specialists in agricultural economics in Poland. This is evidenced by his participation as an expert

³⁸ See posthumous recollections by Witold Staniewicz: W. Staniewicz, “Prof. dr Wiktor Schramm (1885–1958),” *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, vol. 26, no. 1, p. 6. Felicjan Dembiński wrote about Schramm in a similar vein (“Wiktor Schramm...,” p. 135).

³⁹ When Schramm was the head of the journal, 699 papers and larger studies were published, as well as 230 abstracts of unpublished works, 86 articles and 1,472 papers (mostly foreign works). For details see: AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., *Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma*.

and super-arbitrator in the International Commission of Experts at the Mixed Polish-German Tribunal in Paris (established in 1925), which dealt with the valuation and liquidation of land estates in the former Prussian partition, or his representation of the Polish government in the dispute with the Free City of Danzig concerning agricultural estates. At that time, he prepared an extensive expert report presenting Poland's position. For several years, he participated in conferences and commissions of the Mixed Tribunal, traveled to Paris, Geneva, Lausanne, Venice, Berlin, Vienna, Gdańsk and other cities.⁴⁰ Prof. Schramm's position is also illustrated by his involvement in a number of scientific bodies in Poland and abroad.

Characterizing the work of his subordinate, the dean of the Faculty of Agriculture at the Higher School of Agriculture in Poznań, Konstanty Stecki, in 1956, wrote: "Prof. Schramm's wide range of scholarly interests and his great academic achievements have won him the reputation in the country as the most outstanding agricultural economist."⁴¹

The Josephine metric – origins, contents and significance for scholarly research

The subject of the polemic presented below by Schramm are the books of measurements made for calculating the property tax base for Galician villages, known as the Josephine metric or Josephine cadastre. In the 1880s, Emperor Joseph II initiated a package of reforms in the Austro-Hungarian monarchy he ruled. These affected many areas of life – from the abolition of peasant serfdom through administrative and judicial reforms (involving the creation of a unified system of state administration, the unification of administrative and judicial procedures, and the strengthening of the equality of subjects before the law), fiscal reforms, which became the basis for the creation of a modern tax system, to the expansion of the educational system and the regulation of the functioning of religious communities.⁴²

The Josephine metric was the result of work on the construction of a modern tax system – the first land cadastre drawn up in Galicia in 1785–1789. The tax reform, which the cadastre was to serve, was intended to improve tax collection based

40 Ibidem; J. Broda, op. cit., p. 628.

41 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma.

42 See in more detail: F. Fejtö, *Józef II. Habsburg rewolucjonista*, Warszawa 1993, pp. 210–220, 269–284; M. Moras, "Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa," *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 2013, vol. XVI, pp. 132–149; W. Styś, "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2, pp. 57–67.

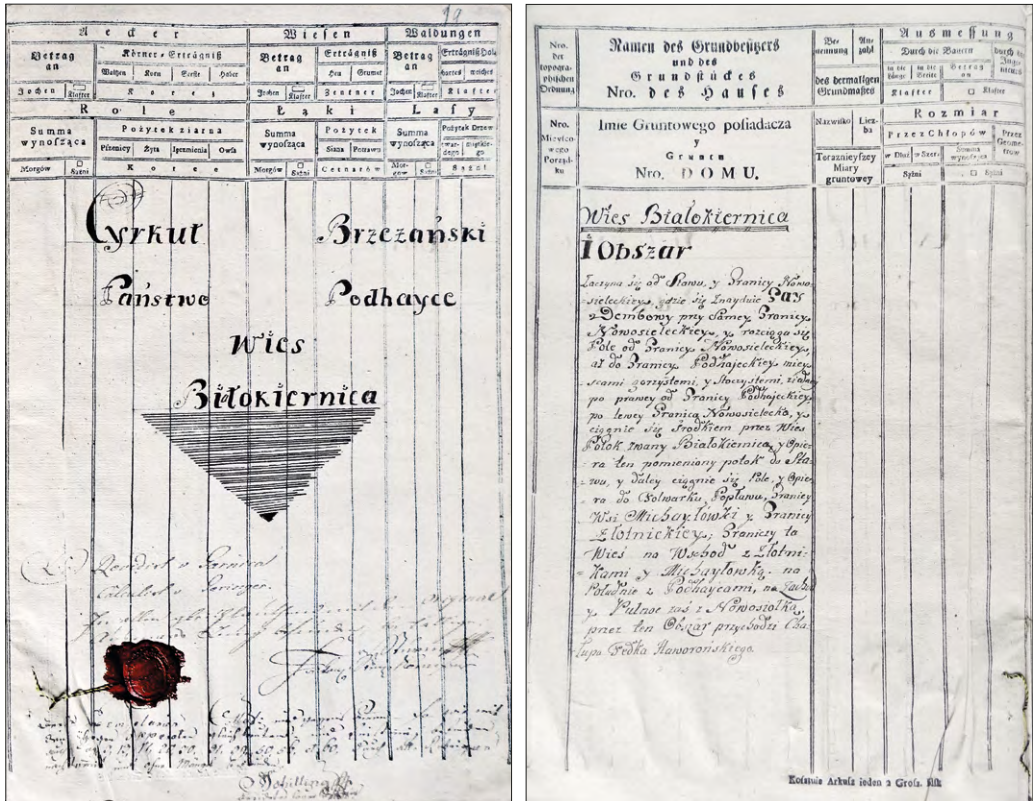

FIG. 1–2. Josephine metric – titular page and description of the boundaries of the village of Białokiernica in the Brzeżany Kreis

Source: Collection of Kamil Struś

on the criterion of the taxpayer's gross income,⁴³ and not, as before, on his social background. The census was prepared based on a patent ("Patent das neue Steuerregulierungsgeschäft betreffend = Uniwersał co się nowy fassjonowania tydze"⁴⁴ [The patent concerning the new tax regulation]) issued by Emperor Joseph II on April 12, 1785, and ordering that all land in the country be measured. Detailed rules

⁴³ Such a solution met with widespread resistance from Galician residents. Eventually, the basis of the new tax system, which was uniform for the entire Austrian state, became pure income – net.

⁴⁴ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych, Lwow 1785, pp. 46–49. Polish language version: ibidem, pp. 59–61.*

for the conduct of the survey commissions were contained in a special instruction: "Informacja dla zwierzchności gruntowych, mandatariuszy lub ich substytutów i oficyalistów oraz gromad, jak mają postępować w sprawie zbliżających się spisów, pomiarów i zeznawania gruntów"⁴⁵ [Information for land superintendents, stewards or their substitutes and officials, as well as the townships, on how they are to proceed with the upcoming land census, surveys and statements]. The land survey was carried out between 1785 and 1789 in the areas of Galicia, Bohemia, Moravia, Silesia of Lower and Upper Austria, Styria, Carinthia and Krajina, as well as in Gorizia and Gradisca.⁴⁶ The cadastre was compiled for each municipality. It covered all land and house owners within the rural municipalities. The measurements were made by the dominions with the participation of the subjects. The entire work was controlled by the Kreis authorities. In 1785–1789, the arable land used by the rural population was censused. Uncultivated lands, such as mountains, rocks, swamps, public and dirt roads, drainage ditches, dams, rivers, ponds, lakes and building plots were not subject to the census.

Among the numerous documents created between 1785 and 1789 as a result of survey work, the most important are the following:⁴⁷

1. "Opisanie granic – określenie granic danej miejscowości" [Boundary description – the demarcation of the boundaries of a given locality]. A document prepared before the start of the survey. It was a protocol of a site visit consisting of going around the entire village, marking all boundary mounds, including the distance between them. The protocol was comprised of a detailed description of the area, listed its subdivision and natural obstacles, and indicated with which villages the measured settlement bordered.
2. "Księgi pomiarów – metryki przychodu gruntowego (*Grundertragsmatrikel*)" [Measurement ledgers – land revenue metrics]. Each contained a list of parcels of land located in the area of the settlement – the village – divided into niwy, information on the land user and a description of the location of the land, its area and the yield obtained. The sheets of the ledger were divided into seven columns, which included the parcel number, the name of the land user, the dimensions and farm culture of the land, and information on the area of a given piece of land.

⁴⁵ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum...*, pp. 61–70. See: J. Wydro, "Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji," *Studia Historyczne* 1967, vol. 1/2, p. 146.

⁴⁶ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum...*, pp. 47, 59.

⁴⁷ Description of the documents comprising the Josephine metric based on: W. Styś, op. cit., pp. 69–72; K. Ślusarek, *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik*, Krakow 2022, pp. 3–12; D. Nowak, "Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego Ukrainy we Lwowie," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2019, pp. 42–45.

For arable fields, data on average grain yields – wheat, rye, barley and oats (over three years) were presented. For meadows, hay yields were determined, and in the case of forests – the average annual timber harvest.

3. "Prawidła faszjonowania" [Taxation rules]. The document characterized in detail the individual fields belonging to the surveyed village. Consideration was given to their location, boundaries, area, types of soils and how they were cultivated, as well as the type of grain sown most often and the size of the harvest in fertile and "lean" years. It described the location of fields and their geographical conditions affecting the type and size of crops, such as location in a valley or on a mountainside, shade or sun exposure. The type of crop rotation was indicated, such as three-field, two-field, annual cultivation, cultivation after two, three or four fallow years. Estimated yields and reasons for lower or higher than average yields in a given year were given.
4. "Obrachunek kontrolowanego przychodu z gruntu dla ról za trzy lata i dla łąk, ogrodów i pastwisk za 1 rok" (*Berechnung des Controlierten Grundertrags*) [Calculation of the controlled land revenue for arable land for three years, and for meadows, gardens and pastures for one year]. It was a kind of summary of "Prawidła faszjonowania." The document, usually drawn up in German, recorded successive fields and data on the yields achieved from them – for fields on a three-year basis, and for meadows, gardens and pastures on an annual basis.
5. "Sumariusz fasji gromadzkiej – sumariusz gruntów dominikalnych i rustykalnych" (*Summarium*) [The summary of the communal taxation – the summary of dominical and rustical lands]. It recorded a summary of the area of land and the income received from it. Distances from the nearest market were taken into account. The register used a division between manorial land (including parsonage land) and peasant land.

At the time of the census, a number of other supporting documents were also produced to supplement those listed above. "Anmerkungen" – a document containing the comments of the Kreis committee on "Prawidła faszjonowania," including a description of the various fields and a summary of the principles of estimating the collections. "Sumariusz generalny z pomiaru wszystkich realności" [General summary from the measurement of all realities] (consignment – listing of manorial, parsonage and peasant lands) duplicated the data from the "Sumariusz fasji gromadzkiej." The difference was putting parsonage land in a separate column. It was supplemented by a document entitled "Konsygnacja gruntów plebańskich" [Consignment of parsonage lands] concerning Roman Catholic parishes, Greek Catholic parishes, Orthodox churches, and monasteries. "Tabela oszacowania dochodu z lasów dworskich" (*Wald Abschätzungs-Klassifikations Tabella*) [A table of estimates of revenue from manorial forests] contained information on the proper names and area of forests,

Namen der Gemeinde.	Imiona Gromady.	N e t e r				W i e c i e n				W a l d u n g e n	
		Beitrag an	Walden	Walden	Walden	Beitrag an	Walden	Walden	Walden	Beitrag an	Walden
Wies Horzów		R o l e				L a k i				L a f y	
Die Dorfsatz befindet		Zwierchność Dwariska połada.				Summa				Summa	
Von Wäldern, Wäldern und Waldungen		Raß, Ak., 1. Klasse				Summa				Summa	
Von Wäldern		Sawów				Summa				Summa	
Von Zirkelwäldern, Östern, Östern und Dürren		w Ugorach, Ogródach, Krzakach i Półwiskach				Summa				Summa	
Die Unterthanen Kohlen		Poddani pofachaj				Summa				Summa	
Von Wäldern, Wäldern und Waldungen		Raß, Ak., 1. Klasse				Summa				Summa	
Von Zirkelwäldern, Östern, Östern und Dürren		w Ugorach, Ogródach, Krzakach i Półwiskach				Summa				Summa	
Summa der Entrichtig		Summa całkowita				Summa				Summa	
Plange Körner, Körner, in zwei Arten		Cala Ziarno we 2. Latach				Summa				Summa	
Gang Körner, in einem Jahr		Cala Ziarno we 1. Roku				Summa				Summa	
Im Durchschnitt fällt auf 1. Hektar		Szczelnia kład na 1. Morg.				Summa				Summa	
Durchschnitt auf 1. Hektar, die Fläche zu 1. Hektar ist 1. Hektar		Szczelnia lasu na 1. Hektar, wyliczu po 1. Korci na 1. Morg. rachnie				Summa				Summa	
Durchschnitt auf 1. Hektar, nach der korrekten Fläche		Szczelnia lasu na 1. Korci podług interwencyj praktycznych wyliczu po 1. Korci				Summa				Summa	
Anmerkungen. Przytłuki.		Wszystko to jest Pasy. Za kładem 1000 + Pasy. Huty & Jawan. Przemysł & Miejsce. Przemysł & Andrzej. Przemysł & Zygmunt. Przemysł &				Summa				Summa	

FIG. 3. Josephine metric – a summary of the communal taxation of the village of Horzów in the Sanok Kreis

Source: *Metryka józefińska jak źródło do dziejów miejscowości galicyjskich w końcu XVIII wieku*. Published on-line: <https://galarchives.com/2023/01/24/metryka-jozefinska-jak-zrodlo-do-dziejow-miejscowosci-galicyjskich-w-koncu-xviii-wieku/> [accessed on: July 20, 2023].

species and age of the forest stand, as well as estimates of the amount of timber that could be harvested. A list of unsown and abandoned land as well as the reason for this condition was described in “Konsygnacja gruntów pustych” [Consignment of vacant land]. Similar documents provided information on the consignment of rivers and lakes or hay harvests. “Wykaz cen płodów rolnych i drewna” [The list of crop and timber prices] included the prices of crops and timber at the nearest market and was used to convert the harvest into monetary value. In the Josephine metric, there were also other documents, not directly related to the cadastre, but nevertheless extremely interesting. An example of this is “Tabela do opodatkowania domowego służąca” [Table for household taxation], which lists owners and possessors of real estate in the area of the surveyed village. Such indices were arranged according to house numbers, and next to each person’s name, there were annotations regarding taxes, as well as their occupation and source of income.

On the basis of the data contained in said documents, the monetary value of the collections was determined for each user, and “Sumariusz fasji pieniężnej z ekstraktów wyprowadzonej” [Summary of the monetary tax derived from the extracts] was prepared. Next, manorial, parsonage and peasant incomes were calculated. And at the end, a summary of all the income of a given community was drafted (*Summarische Geldertrag*).

In 1907, the land cadastre books from the Josephine era were deposited in the National Archives of Land and Municipal Deeds in Lwow. There they were organized and cataloged. It should be added that since its creation, and especially after 1820, when it became obsolete, the cadastre was affected by various events, and some of the materials were destroyed. Finally, between August and September 1907, the Josephine metric, consisting of 5,546 books, was secured in the archive.⁴⁸ Soon more books donated by tax offices were also placed there. Thus, the total number of metrics transferred for deposit amounted to 11,092 fascicles (files).⁴⁹ These materials are now stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (Центральний державний історичний архів України), in the Josephine Metric Complex (Фонд 19 “Йосифінська метрика”). It consists of documents pertaining to nineteen administrative districts – the *Kreises* of Bochnia, Dukla, Zamość, Nowy Sącz, Rzeszów, Stanisławów, Tarnów, Myślenice, Brzeżany, Zaleszczyki, Lwow, Przemyśl, Samborsk, Sanok, Stryj, Tarnopol, Brody and Żółkiew.⁵⁰

48 In October 1907, Henryk Chodynicki enthusiastically wrote: “It is therefore extremely fortuitous that such an abundant resource of historical material has been [...] virtually saved from extinction. [...] The Josephine Metric, in its part relating to Galicia, was kept until recently in the local customs office. The conditions were deplorable: stored in some old chapel, without light and without air, these books lay in piles, one on top of the other, in dampness and dust, close to decay” [“Niezmiernie więc radować się należy, że tak obfity zasób materiału historycznego, został [...] od zagłady niemal uratowany. [...] Metryka Józefińska w części swojej, odnoszącej się do Galicji, przechowywaną była do niedawna w tutejszym urzędzie cłowym. Stan w jakim się znajdowała był opłakany: w jakiejś dawnej kapliczce, bez światła i bez powietrza leżały te księgi stosami, jedno na drugich, w wilgoci i kurzu, blizkie butwienia”]. Cf. H. Chodynicki, “Metryka józefińska w depozycie archiwum krajowego we Lwowie,” *Słowo Polskie* (evening edition), October 8, 1907, no. 468, p. 2. See also: S. Sochaniewicz, *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwow 1912, pp. 52–53, (a copy of the Scientific and Literary Guide, a supplement to *Gazeta Lwowska* 1912, no. 9); W. Styś, op. cit., p. 68.

49 W. Dolinowski, “Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933,” *Archeion* 2014, vol. CXV, pp. 277–278.

50 For a description of the complex see: <https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html> (accessed on: April 25, 2023). Cf.: Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraini, m. L'viv: Putivnik, L'viv–Kiiv 2001 [Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путивник, Львів–Київ 2001], p. 114.

One of the most valuable parts of the Josephine metric are “prawidła faszjonowania” – the taxation rules. They provide an insight into the level of farm culture of a given locality. Although this and other documents occurred in individual tax returns irregularly, the metric can be a source for the study of the socio-economic relations of rural communities in Galicia at the end of the 18th century. It provides an opportunity to determine the size of peasant farms, the division of their land into fields, meadows, pastures and forests. In addition, it makes it possible to examine the type and quantity of crops grown, the size of harvests and average yields, the prices of crops at markets, the amount of farm income calculated in money and the burden imposed on them on behalf of manor and parsonage, as well as the amount of taxes imposed. The same potential exists for manorial farms, for which it is possible to further determine the amount of labor required for farming and, consequently, the productivity of serf labor. In addition, it allows to specify the income of landowners not only from the manor, but also from tributes and rents.

Thus, this rich archival material provides a basis for conducting historical and economic research both in terms of describing individual localities (villages and towns, some of which were agricultural or semi-agricultural), as well as larger territorial units, districts or *Kreises*, or for analyzing the agricultural economy throughout Galicia. A shortcoming of the source in question is that it lacks data on livestock breeding and industrial occupations of the population, which were quite important at the time.⁵¹ Thus, the indicated deficiency impoverishes the possibility of a comprehensive analysis of the economic dynamics prevailing in Galicia at the end of the 18th century. Certain segments of the preserved documentation can serve for ethnographic-historical, demographic and biographical research. This is an important source of information on the shape of the material culture of the discussed localities in the past in the context of microhistory and ethnographic monographs.

In recent years, studies have been published indicating that the Josephine metric can be and is used, albeit so far to a limited extent, for the study of the social structure of villages,⁵² income from economic activities (primarily agricultural),⁵³

51 In some fascicles, one can find this type of information, but these are exceptional cases.

52 T.J. Filozof, “Galicyjski kataster podatkowy jako źródło do badania struktury społecznej wsi,” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2005, *Prace Historyczne*, vol. 12, pp. 109–122; K. Ruszała, “Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła,” [in:] *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, eds. T. Kargol, K. Ślusarek, Krakow 2014.

53 See, e.g.: *Życie gospodarcze Ziemi Sanockiej od XVI do XX w.*, ed. R. Lipelt, Sanok 2004; K. Ślusarek, “Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich,” [in:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie*

economic statistics,⁵⁴ the regulation of the legal status of real estate,⁵⁵ the history of localities,⁵⁶ the transformation of the natural environment,⁵⁷ as well as military history.⁵⁸ Thanks to the comparison of current data with information from the Josephine cadastre, researchers (of various scholarly disciplines) of contemporary agriculture in Galicia can investigate this issue in terms of tradition, heritage, legacy and Braudel's the *longue durée*,⁵⁹ that is deep time.

Wiktor Schramm's article "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich. Uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7" [Polish agriculture at the end of the 18th century against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich]

Wiktor Schramm began writing the article probably in 1950, and finished preparing the text in April 1951. This was a particularly difficult period for the author. In 1947, he was removed from his position as pro-rector of the University of

Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018, pp. 267–269; A. Falniowska-Gradowska, *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982; A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*, Toruń 2009.

- 54 The possibility of using the Josephine cadastre for statistical research was pointed out by Józef Rutkowski ("Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej," *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych* 1917, vol. 2, pp. 57–92).
- 55 P. Hanus, "Wykorzystanie dokumentacji byłego katastru austriackiego do regulacji stanu prawnego nieruchomości," *Geomatics And Environmental Engineering* 2007, vol. 1, no. 4, pp. 127–138.
- 56 See, e.g.: J. Bodaszewski, "Wieś Jaszczew k. Jedlicza w świetle mapy Miega i tzw. Metryki Józefińskiej w latach 1787–1789. Przyczynek do historii miejscowości," *Prace Historyczno-Archiwalne*, Rzeszów 2022, vol. XXXIV, pp. 246–286; *Państwo wojnicke w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopoń*, publ. J. Szymański, Wojnicz 2000; *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 1: *Brody*, compiled by T. Kargol, Kraków 2018; *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 40: *Nadworna i Zborów*, compiled by R. Mel'nyk, Kraków 2020.
- 57 M. Augustyn, "Opis granic wsi Ustrzyki Górne z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką," *Bieszczad* 2010, no. 16, pp. 50–79; S. Kucharczyk, M. Augustyn, "Górna granica lasu na terenie wsi Ustrzyki Górne i Wołosate w końcu XVIII wieku," *Roczniki Bieszczadzkie* 2012 (20), pp. 15–27.
- 58 M. Baczkowski, "Metryka józefińska jako źródło do dziejów wojskowości ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Galicji," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2022, pp. 9–23.
- 59 F. Braudel, "Histories et sciences sociales. La longue durée," *Annales E.S.C.* 1958, vol. X–XII, pp. 725–753.

Poznań in unclear circumstances, and on December 8, 1949, he was arrested and placed in a detention center, where he remained until March 24, 1950. After his release from prison, he briefly worked at the university, after which he was retired on October 31, 1950. Undoubtedly, the years of harassment and repression left their mark on this energetic and creative mind. Perhaps the remedy for the dramatic events of those years was writing activity. In that period, Professor Schramm, an outstanding expert in agricultural issues, including the history of agricultural relations in the Polish lands in the modern era and his contemporary time, prepared several publications, such as the article "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych"⁶⁰ [Forms of rural settlement in the Central Karpaty in the context of historical development and physiological-economic conditions] and the review article published below.

The immediate impetus for devoting attention to the Josephine metric was the publication of Jerzy Fierich's article, "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7," featured in *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* in 1950, vol. 12, pp. 25–67. Probably immediately after its publication, amazed by the changes made to the earlier version known to him and the author's failure to comply with the reviewer's comments, he proceeded to evaluate this text. This is evidenced by the following note: "In the original conception of his work, in reference to some villages or regions [J. Fierich] quoted a series of data separately for manors and separately for peasant farms, and this is the form in which I reviewed Fierich's work before it was printed. I had reservations that it was unclear on what basis the division into crop rotation, and manorial and peasant plantings was made. Subsequently, the author of the text removed the parts that could raise doubts and were not sufficiently explainable [...], and added appendices to the paper."⁶¹

⁶⁰ The article was published after the author's death, in 1961. It corresponds with the content of the text published below ("Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich. Uwagi do pracy J. Friedricha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7"), explaining, among other things, the terminology used in it. See: W. Schramm, "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych," *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D.

⁶¹ "W pierwotnym koncepcie swej pracy [J. Fierich] przytoczył co do niektórych wsi czy rejonów szereg danych osobno dla folwarków, a osobno dla gospodarstw chłopskich, i w tej formie pracę Fiericha miałem do wglądu przed jej drukiem. Miałem zastrzeżenia, że niejasnym jest, na jakiej podstawie jest przeprowadzony podział na zmianowania, obsiewy folwarczne i chłopskie. Następnie autor tekstu usunął części mogące nasuwać wątpliwości i nie dość dające się wyjaśnić [...], a dołączył do pracy dodatki," Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, Materiały Wiktora Schramma, sygn. 20, k. 5.

Thus, Schramm knew the author of the reviewed article and his scholarly work. In the early 1950s, Fierich (1900–1965) was a well-known statistician, economist and historian of agricultural science. In 1946, he was appointed full professor and head (until 1950) of the Department of Political Economy at the Academy of Commerce in Krakow and of the Department of the History of Economic and Social Doctrines at the Cooperative Study at the Faculty of Agriculture of the Jagiellonian University (until 1949). From 1950–1965, he headed the Department of Statistics at the Krakow School of Economics. The list of Fierich's publications indicates the diversity of his interests in such sciences as statistics, economics, agricultural theory, economic history, history of science, and philosophy. However, it should be emphasized that this is a body of work that is difficult to evaluate both in terms of content and form; it requires further research.⁶²

The text of the article prepared by Schramm in late 1950 and early 1951, despite repeated efforts, was never published. In the author's list of scholarly achievements compiled in 1956, it was noted that it was submitted for publication to the Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences.⁶³ However, its subsequent fate is not clear. The article, and certainly its main theses, were known to the scholarly community of Poznań. The professor took an active part in the work of the Department of History and Social Sciences of the Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences.⁶⁴ On May 8, 1951, that is, immediately after writing the article, Schramm delivered a paper at the Historical Commission of this department entitled "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich (uwagi do pracy J. Fiericha pt. Kultury rolnicze z mianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7)." The meeting was attended by 23 people. Director Kazimierz Kaczmarczyk, Prof. Zdzisław Kaczmarczyk, Prof. Józef Matuszewski, Dr. Władysław Rusiński, Prof. Adam Vetulani and the speaker took part in the discussion of the theses presented.⁶⁵

⁶² From 1918–1920, he was a student at the Agricultural College of the Jagiellonian University, then studied at the Faculty of Philosophy of this university. In 1922, he returned to agriculture and finally received his diploma in agricultural engineering at the Faculty of Agriculture and Forestry of the Lwow Polytechnic University (Dubliany seat) in 1924. He received his doctorate in 1932 and his habilitation in 1936 at the Faculty of Agriculture of the Jagiellonian University. He began working at the department in 1935. See: K. Zając, "Profesor dr hab. inż. Jerzy Fierich – uczony i pedagog," *Folia Oeconomica Cracoviensia* 1982, vol. 25, pp. 3–21; S. Brzozowski, "Jerzy Fierich 1900–1965," *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1965, no. 4, pp. 591–594.

⁶³ AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wykaz prac i publikacji prof. dr. Wiktora Schramma [1956].

⁶⁴ Soon after his release from prison, on April 5, 1950, he took an active part in the Department's meeting.

⁶⁵ See: *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1950–1951*, no. 1(42), p. 13. No record of the discussion of the meeting has been found in the archival materials stored in the PTPN Library.

The question arises: What was the reason for not publishing the article? At the moment, it cannot be answered. Perhaps it was part of the practices by the authorities to hinder the publication of texts that were considered harmful to the system of power. At that time, there was a campaign to remove books from libraries and block publications. The argument that the works were not up-to-date was often used. For this reason, the censors' expressed their reservation over, e.g., Wiktor Schramm and Helena Schrammówna's dissertation entitled "Materiały do osadnictwa i spraw gospodarczych we wsiach doliny Tarnawki i Hoczewki Ziemi Sanockiej" [Materials for settlement and economic affairs in the villages of the Tarnawka and Hoczewka Valleys of the Sanok Land]. In this case, "The reviewers were bothered by the antiquated 'spirit of solidarity' in the described rural community."⁶⁶ It can be assumed that a similar fate was shared by the article on the Josephine metric. This is all the more likely because these actions were part of the then restrictive activities of the state authorities against universities and their staff, especially professors.⁶⁷

The basis of the edition is the original text compiled by Schramm, stored in the Archives of the Polish Academy of Sciences branch in Poznań, in the group: Materiały Wiktora Schramma [Wiktor Schramm's materials], syg. 20. It is a typescript with handwritten notes, accompanied by several footnotes and a bibliography. The whole contains 25 pages, folia 3–27.

The source material indicates that the title of the article had two small modifications. The first page of the typescript was titled by the author: "Wiktor Schramm, Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich oraz krytyczne uwagi do pracy J. Fiericha, 'Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze Józefińskim 1785/7,' Poznań 1950" [Wiktor Schramm, Polish agriculture at the end of the 18th against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich, 'Farm cultures, crop rotation and harvests in the Josephine cadastre 1785/7,' Poznań 1950].

⁶⁶ E. Dąbrowicz, "Zdezaktualizowane: na marginesie 'wykazu książek podlegających wycofaniu 1 X 1951 r.," *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica* 2003, vol. 19, pp. 55–56.

⁶⁷ According to Julia Brystygierowa's commentary, "The Polish intelligentsia is opposed to the communist system and there is no chance of re-educating it. What remains is to liquidate it. However, one cannot make the mistake that was made in Russia after the revolution, exterminating the intelligentsia and retarding the country's economic development. A system of terror must be created so that representatives of the intelligentsia do not dare to be politically active," cited in: S. Jankowiak, T. Schramm, "Uniwersytet w przestrzeni politycznej w latach 1945–1989," [in:] *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019*, eds. S. Jankowiak, T. Schramm, Poznań 2019, p. 15. See in more detail: T. Schramm, *Uniwersytet Poznański...*

On the other hand, the notation on the titular page and on the cover of the folder in which he kept the typescript reads: "Wiktora Schramm, Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk Józefińskich. Uwagi do pracy J. Fiericha, 'Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w Katastrze Józefińskim 1785/7'" [Wiktora Schramm, Polish agriculture at the end of the 18th against the Josephine metric. Notes to the work of J. Fierich, 'Farm cultures, crop rotations and harvests in the Josephine Cadastre 1785/7']. Below is information about the place and probably the time of the text's creation: Poznań March–April 1951.

We are publishing Prof. Schramm's work in its entirety, without omissions. Per the author's suggestion in the typescript, we have included handwritten notes and corrections found in the typescript text without marking them. For easier reading, we have expanded some non-standard abbreviations, which, along with minor additions, have been indicated with square brackets. We have only made the necessary changes to bring the narrative in line with the rules of modern spelling (conjunctive and disjunctive spelling) and Polish punctuation. We corrected obvious minor mistakes (e.g., spelling errors) without signaling them. The author's footnotes have been marked with asterisks (*). In addition, the work has been annotated with explanatory footnotes. To distinguish our footnotes from Schramm's, numerals were used. There, we provide information that makes the text more readable. This mainly concerns the explanation of terminology not used today, such as measurements and weights. In addition, we have provided the text of the article with three maps presenting the Kingdom of Galicia and Lodomeria. One of them comes from Fierich's article – it is an illustration of the remarks made by Schramm.

We would like to thank Professor Tomasz Schramm for giving us permission to publish the article authored by his grandfather.

WIKTOR SCHRAMM

Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich Uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7, Poznań kwiecień 1951

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, Materiały Wiktora Schramma, sygn. 20, k. 3–27.

Metryki Józefińskie, powstałe na skutek wykonania patentu fiskalnego z roku 1785, podstawy wielkiej reformy podatkowej, objęły szczegółowy spis wszystkich użytkownych gruntów w zaborze austriackim, z podaniem wielkości gruntów urodzajnych, ustaleniem wielkości zbiorów i wymienieniem wszystkich posiadaczy. Odnośnie do każdej wsi, każdej gromady, powstał wtedy cały kompleks aktów, zawierający wykaz właścicieli, wielkości posiadanych gruntów, wysokości obsiewów

i zbiorów itd. itd.⁶⁸ Te dla historii gospodarczej oraz historii techniki rolniczej niezwykle bogate w treść zbiory objęły dla Galicji 5546 fascykułów⁶⁹. Oczywiście poszczególne wsie nie były jednakowo opracowane, jakkolwiek w większości znalazły się tam zestawienia przychodu gruntowego, prawidła faszjonowania⁷⁰, opisy warunków fizjograficznych, glebowych, nazwiska właścicieli, ilości i obszary gospodarstw, obszary kultur, ilości obsiewów, zbiorów itd. itd. Wydzielone po zebraniu materiału sumariusze ogólne osobno przechowywano w Wiedniu, same akta z sumariuszami lub bez itp. w zbiorach archiwalnych w stolicy kraju tj. we Lwowie. – Niestety te obfite i cenne materiały nie zostały nigdy należycie opracowane i wyzyskane dla historii gospodarczej i historii rolnictwa. Poza zebraniem rozporządzeń, rozkazów itp. w zbiorze Pillera⁷¹, ogólniejszym opracowaniem odnośnie całości E.[Eugeniusza] Barwińskiego i M.[ichała] Wąsowicza „Reformy Józefa II i jego następców” 1938⁷², ogólniejszym zbieraniem danych o tych materiałach W.[incetego] Stysia „Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji” 1932⁷³, z bogatego tego źródła raczej tylko przygodnie korzystali różni autorzy przy opracowywaniu przeważnie monograficznym tych lub owych zagadnień co do pewnych wsi, mniejszych kompleksów itp.

J.[erzy] Fierich w roku 1938 w Rocznikach Nauk Rolniczych i Leśniczych ogłosił krótką rozprawę „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce w drugiej połowie

68 (*) The compilation of proper land revenue metrics was preceded by a whole series of various protocols, taxation rules, descriptions, lectures, etc., with various names beginning in 1772 with “describing the inventories of all estates.”

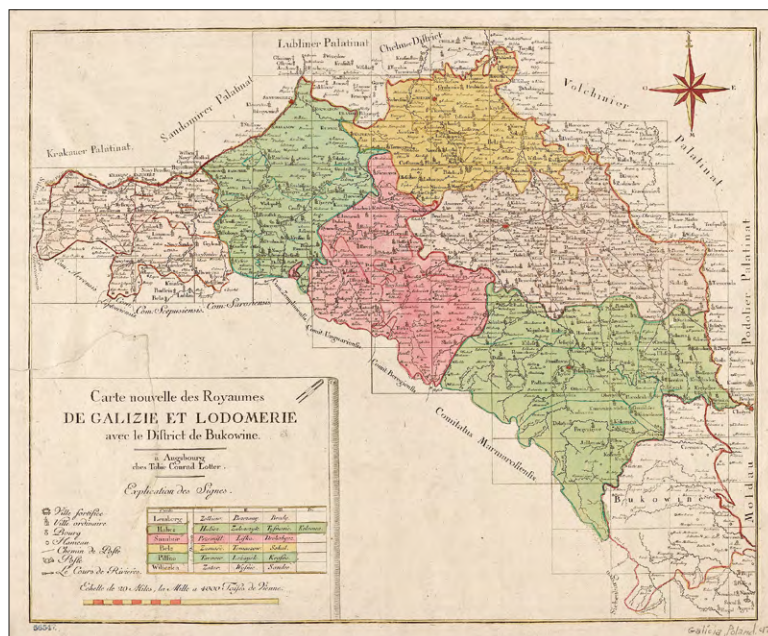
69 (*) S. Sochaniewicz, *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912, (a copy of the Scientific and Literary Guide, a supplement to *Gazeta Lwowska* 1912, no. 9).

70 *Fasja* – in the past, a tax declaration, a statement of the amount of property revenue and expenditure to submit to the tax authorities, being the basis for the determination of tax.

71 The author was referring to a collection of Austrian government law collections published by Antoni Piller's printing house in Lwów.

72 Schramm gave an incomplete title and an incorrect publication date for this work; it should be 1935. See: E. Barwiński, M. Wąsowicz, “Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne,” *Ziemia Czerwieńska* 1935, vol. 1, z. 2, pp. 251–289. An offprint of the article was published in Lwów that same year.

73 (*) In place of the Josephine tax metrics, which were abandoned after the death of Joseph II, there are records of the provisional land cadastre on the basis of Francis' patent of 1819, the so-called Franciscan metrics, which thus become a continuation and supplement to the Josephine metrics. [ed.: W. Styś, “Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2, pp. 57–92].

MAP 1. Administrative division of the Kingdom of Galicia and Lodomeria, author and publisher T.C. Lotter, Augsburg [ca. 1780].

Source: Public domain – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/CarteNouvellesdesRoyaumesdeGalizieetLodomerie_large.jpg

XVIII wieku⁷⁴, przełamując impas na tym odcinku i zwracając uwagę tym samym na bogactwo tego źródła. Ostatnio ogłosił na podstawie w istocie tego samego materiału, który miał do swych „Uwag” przed wojną, pracę „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze Józefińskim 1785/7” (Roczniki [niki] Dziejów Społecznych i Gospodarczych, T. XII, Poznań 1950)⁷⁵. – W rozprawie tej daje pogląd na istotę źródła i jego wielkie bogactwo, zwraca słusznie uwagę na jego niewykorzystanie. Podane przezeń szczegóły, przytoczone cytaty rozporządzeń itp. oraz literatura uwalniają mnie od zatrzymywania się nad tymi sprawami. Co z resztą omówił poprzednio w roku 1932 W. Styś w cytowanej wyżej rozprawie. Przeprowadzenie materiału całego przerastało siły i możliwości jednego człowieka. Już samo rozejrzanie się w wielu setkach fascykułów, zorientowanie się w treści i formie

74 J. Fierich, „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku,” *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV, z. 2–3, pp. 240–263.

75 J. Fierich, „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII, pp. 25–67.

ujęcia aktów odnośnie z górą 5½ tysiąca wsi, rozmaicie mimo wszystko opracowanych i odnotowanych, było pracą ogromną.

Toteż Fierich wybrał metodę wyboru reprezentatywnego, a mianowicie przez wzięcie do opracowania wsi leżących na skrzyżowaniu poziomych i pionowych linii na mapie w siatce 36 na 18 km. Tam, gdzie z tych lub owych względów brakło odnośnych aktów (zaginięły, [były] niedostateczne itp.), zastąpiono wybraną mechanicznie wsią inną itd. Ostatecznie oparł swą pracę obrazującą w jego ujęciu całość „reprezentatywnie” na materiale 130 wsi, tj. zaledwie 2,3% całości ujętej katastrzem, a odnośnie zasiewów i stosunków upraw tylko na 119 wsiach, a nawet na 100, względnie tylko 72 wsiach (1,3% całości) i to nie zawsze o pełnowartościowym materiale podstawowym. Już to samo nie pozwala na – w myśl rachunku prawdopodobieństwa reprezentatywności w środowisku badanym statystycznie – wyciąganie wniosków odpowiadających rzeczywistości w jakimś możliwym do przyjęcia stopniu; jest to przecież wybór mechaniczny według szablonowej siatki rozłożenia poddanych badaniu obiektów, a przy materiale z istoty swej bardzo różnym o cechach różnych, niejednakowo ujętych w źródłach wzrastają trudności jego zestawienia do badań statystycznych. Tak tedy w założeniu samym tkwi poważny błąd metodyczny, niedający się poprawić. Przez fakt przepracowania tego materiału przez Fiericha, przez podział na 8 względnie 7 okręgów, oraz przez przeliczenia szczegółowe, a zwłaszcza dla tak czułych, a bezsprzecznie fascynujących zagadnień jak zmianowania czy płodozmiany, całość coraz bardziej maleje w swej wartości reprezentatywnej, ludząc pozorami ścisłej pracy i wnikliwego dochodzenia do wniosków, tak dalece, że niestety praca nie daje wyników co do zasadniczych, podstawowych, postawionych sobie przez autora problemów, uzmysłowionych sobie prawdopodobnie, jak sądzić można ze sposobu zebrania materiału, dopiero po jego zebraniu i porobieniu wyciągów. Zebrano mniej więcej 10 razy mniej, niżby powinno być dla reprezentatywnego rachunku statystycznego, a nawet dla takiego rodzaju zbiorowości jak b.[ardzo] różnorodne gospodarstwa wiejskie żąda się – dla możliwości wyciągnięcia wniosków – 20% całości.

Zewnętrzna forma, dobry sposób napisania tym bardziej wprowadza w błąd czytających, a nierozumiejących poruszanych zagadnień lub niezgłębiających sposobu dojścia autora do wniosków. Toteż nie dla krytyki, mało jakby się może zdawało uzasadnionej, dla samej krytyki, lecz dla zwrócenia uwagi, aby nie posługiwać się wnioskami autora, w oparciu jakoby o już naukowo zbadany kompleks zagadnień, uważam za potrzebne zwrócenie uwagi na kilka podstawowych spraw. Ponieważ praca ukazała się niedawno, w czasopiśmie powszechnie historykom znanym, nie rozwodzę się nad szczegółami, które każdy ma w głowie lub łątwo odtworzyć i skontrolować może. Zastrzeżenia moje przechodzę jak najkrócej.

1. Mechaniczny wybór jednostek, mających reprezentować całość zbiorowiska, na skrzyżowaniu siatki 36 na 18 km jest niewystarczający – jak to wyżej zaznaczy-

łem – i przypadkowy. Wyniki autora co do niejednych pozycji ujawniają to dobitnie.

2. Chcąc metodą statystyczną ujmować jakiegokolwiek zjawisko ekonomiczne, złożone, wieloobliczowe, o szeregu komponentach, musi się mieć *a priori* koncepcję, co chcemy zbadać i czego się dowiedzieć, a potem dopiero można zbierać materiał. Robotą mechaniczną dochodzimy zawsze do niewystarczających wyników lub fałszywych.
3. Fierich z materiału podstawowego nie wyłowił tamoistnych [tam istniejących] czynników statystycznych, tj. w danym razie obsiewów, zbiorów, a zwłaszcza następstwa obsiewów (zmianowań i płodozmianów) osobno dla gospodarstw folwarcznych, a osobno dla chłopskich, co odnośnie przeważnej części materiału wyjściowego było możliwe, gdyż wymieniano właścicieli dokładnie po nazwisku przy każdym osobno wyłączonym, zapisywanym kompleksie pól, tzw. – zupełnie zresztą niesłusznie i fałszywie – „niwie” i jej części parceli. Autor najwidoczniej tego nie przeprowadzał, posługując się dla zobrazowania stosunków własności folwarcznej i chłopskiej sumariuszami tabel spisowych. W pierwotnym koncepcie swej pracy przytoczył co do niektórych wsi czy rejonów szereg danych osobno dla folwarków, a osobno dla gospodarstw chłopskich, i w tej formie pracę Fiericha miałem do wglądu przed jej drukiem. Miałem zastrzeżenia, że niejasnym jest, na jakiej podstawie jest przeprowadzony podział na zmianowania, obsiewy folwarczne i chłopskie. Następnie autor tekstu usunął części mogące nasuwać wątpliwości i nie dość dające się wyjaśnić pozycje folwarczne i chłopskie, a dołączył do pracy dodatki, m.in.: *Dod.[atek] 2*, wyjaśniający sposób obliczeń zmianowań itp. itp., przy czym *ad* obliczenia II.A. pisze: „Obliczenie stosunku kultur na gruntach chłopskich i dworskich jest na podstawie powyższego materiału bardzo łatwe”⁷⁶. A tymczasem tak nie jest, jeśli spytamy o stosunki obsiewów. Możemy poznać według przytoczonego przykładu stosunek ról chłopskich do folwarcznych, całkowitych zbiorów jednych do drugich, ale nie możemy wiedzieć, ile i jakich obsiewów folwarcznych, a ile i jakich chłopskich było w polach („niwie”) pierwszym, drugim, dziesiątym... Nie wiadomo, które niwy czy parcele i w jakim procencie swej przestrzeni do kogo należały. Tylko jeśli by autor przy każdym polu wynotował z materiału wyjściowego (o ile tam było to zapisane, a w zasadzie było), że np. dwór miał z X [iks] m[ór]g danej niwy $\frac{1}{4}$, gospodarz A. – $\frac{1}{4}$, gosp.[odarz] B. – $\frac{1}{8}$, gosp.[odarz] C. – $\frac{1}{8}$, gosp.[odarz] D. – $\frac{1}{4}$ itp. lub, że niwa Y [igrek] była cała obsiewana przez folwark itd., można by ustalić stosunki obsiewów i ich następstwo dla gruntów folwarcznych osobno i chłopskich osobno. Autor tego śledzenia, zresztą bardzo żmudnego, nie przeprowadził dla zbadanych wsi i dlatego

76 J. Fierich, „Kultury rolnicze...”, p. 62.

opuścił w druku podawanie osobno danych dla jednych i drugich gospodarstw, przytaczając tylko zestawienia dla całości, a w rozdziale o zbiorach dając ich podział na folwarczne i wiejskie tylko w oparciu o „sumariusze” Z *Dodatku 2*. przytoczonego przez autora wypadłoby, jakoby materiał nie dawał podstawy do takiego rozdziału. Szereg fascykułów józefińskich pozwalało jednak to różniczenie przeprowadzić, naturalnie nakładem dużej pracy, jak to wiadomo z innych fragmentarycznych prac różnych autorów opartych na metrykach józefińskich oraz z ogłoszonych drukiem ich wyciągów. Sam Fierich nawet przytacza dane, że chłopci np. we wsi X „nie ugorują nigdy, dwór ugoruje co 3 lata”⁷⁷, że we wsi Y „dwór nigdy nie sprawia (dalszych pól)”⁷⁸, że we wsi Z „dwór ugoruje, chłopci raz wraz owies sięją”⁷⁹, we wsi [ach] YZ „tylko grunta chłopskie częściowo nieugorowane”⁸⁰ itd. itd. – Tego rodzaju ciekawe notaty mamy już w poprzedniej rozprawie „Uwagi...”. Tymczasem w pracy z roku 1950 nie są te dane szerzej wyzyskane. Budzi się tedy wątpliwość: autor wnioski swe ujął tylko w oparciu o „sumariusze”, ale czy zbierał materiał także w nawiązaniu do istotnych szczegółów gospodarczych, jakich dostarczyć mogło ścisłejsze rozpracowanie surowego materiału zapisów metrykalnych, czego potem nie wyzyskał czy też zaniedbał. Pominięcie omówienia tej ważnej sprawy, czy też pominięcie przyznania się być może do niedociągnięć, uważam za błąd metodyczny. Nie mamy mocno zaznaczonej, a tym mniej wyjaśnionej różnicy sposobu gospodarki, a zwłaszcza jakości i układu obsiewów w folwarkach i w gospodarstwach chłopskich, co dla charakterystyki rolnictwa końca XVIII wieku grało niemałą rolę i bez czego tegoż rolnictwa nie zrozumiemy należycie, ani jego poziomu, ani techniki organizacyjnej.

4. Opracowując materiał Fierich podzielił całość na wyodrębnione okręgi, a więc regiony czy krainy geograficzno-rolnicze⁸¹. Zasady podziału opracował dla niego – jak

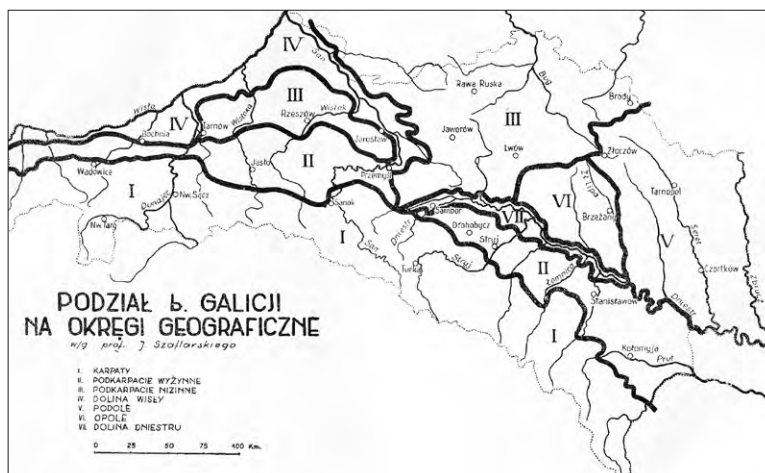
77 The village of Bilczyce located in Małopolska, *powiat* of Wieliczka, municipality of Gdów. Ibidem, p. 49.

78 The village of Sieklówka located in Podkarpacie, *powiat* of Jasielsk, municipality of Kocłaczyce. Ibidem.

79 The village of Tropie located in Małopolska, *powiat* of Nowy Sącz, municipality of Gródek nad Dunajcem. Ibidem.

80 The village of Łętowe located in Małopolska, *powiat* of Limanowa, municipality of Mszana Dolna. Ibidem.

81 (*) Fierich writes: “due to the diverse natural conditions of economic development of individual villages, the necessity arose to distinguish ... geographical districts” [“ze względu na niejednakowe warunki naturalne rozwoju gospodarczego poszczególnych wsi powstała konieczność wyodrębnienia ... okręgów geograficznych”]. J. Fierich, “Kultury rolnicze ...,” p. 29.

MAP 2. Division of former Galicia into geographic districts according to Józef Szaflarski

Source: J. Fierich, "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII, p. 67.

podaje – prof. [Józef] Szaflarski. – Podział na tych 8 względnie 7 krain jest konsekwentnie zastosowany przy opracowaniu całości problemu, dla scharakteryzowania wszystkich spraw, a w szczególności stosunków obsiewów, zmianowań itd., zmiennych rzecz jasna ze zmiennością cech fizjograficznych i rolniczych poszczególnych rejonów. Owoż w pracy nigdzie nie podano, na rozróżnieniu jakich cech jest tenże podział przeprowadzony w ujęciu choć coś niecoś precyzyjniejszym odnośnie momentów dzielących krainy geograficzno-rolnicze: I. Karpaty; II. Podkarpacie wyżynne; III. Podkarpacie nizinne (łącznie potem przez autora w większą krainę Podkarpacia); IV. Dolina Wisły; V. Podole; VI. Opole; VII. Dolina Dniestru.

Ścisła analiza zjawisk branych pod uwagę i podanie momentów wyróżniających krainy geograficzno-rolnicze jest istotą racjonalności podziału, pominąć tego nie wolno. Jest to tym przykrzejsze, że przeglądnięcie nawet tylko częściowe materiału zbadanych wsi, uporządkowanych przez autora według schematu zasięgu krain, wykazuje szereg zadziwiających niedomogów i niespodzianek; błędów, niweczących sens podziału na takie właśnie krainy, jak to niżej wykażemy – nie mówiąc o znikomej ilości obiektów w niektórych zwłaszcza okręgach, mających „reprezentować” całą krainę. Oczywiście nasuwa się pytanie, czy można było materiał, niestety mało liczny, dzielić na części bez niweczenia sensu istotnego, jaki może dać rachunek statystyczno-matematyczny – a jeśli już dzielić, to czyż autor nie mógł wybrać jako kanwy podziału rejonów podawanych chociażby w mapach polskich 1:500 000 (po ich uproszczeniu), a zwłaszcza – naszym zdaniem – podziału używanego przez dawną statystykę galicyjską „naturalne, przyrodzone, regiony rolnicze”

(w[e]dł[ug] powiatów sądowych Galicji zachodniej i wschodniej) po jego uproszczeniu i nieodzownym (wobec małej liczebności) skomasowaniu. Wprawdzie i ten podział miał niemało niedomagań – o czym niejednokrotnie pisano – ale jednak był bliższy prawdy niż podział Szaflarski–Fierich, a równocześnie dawał możliwość porównania z późniejszymi co do czasu danymi statystycznymi. Jest to osobne, ważne zagadnienie i nie chcę się nad nim zatrzymywać. – Przykładowo wymieniam niektóre rażące niedomogi układu [podziału] na okręgi według autora.

Dlaczego duży teren od Sanoka poprzez Lwów na Żółkiew, Brody, Radziwiłłów, otwierający się na północ w Lubelskie i Wołyń ma być „Podkarpaciem nizinnym”, to trudno zrozumieć. Nie chodzi tu o nazwę, ale o istotę. Teren ten obejmuje przecież krainy doprawdy gruntownie różne od Podkarpacia. Autor zalicza tu [na]leżące do Podkarpacia, i łącząc oba tj. wyżynne i nizinne Podkarpacie razem, wyciąga stąd wnioski charakteryzujące jakoby całą krainę Podkarpacia. Jeśli przykładowo zanalizujemy np. okręg (cyrkuł) Brody–Żółkiew („Podkarpacie”), widzimy dziwolągi. Oto na 17 wsi tego okręgu najmniej 9–10 to wsie typowo nizinne, płaskie, na aluwiach i torfach, wsie na bagnistych rozlewiskach Bugu i Styru itp. Przegląd na jakiegokolwiek mapie już nas o tym dowodnie przekonuje, a cóż dopiero szczegółowa analiza i znajomość terenu. Popatrzmy na szereg wsi tego „Podkarpacia”: Koniuszków – w płaskich, wielkich bagnach nad [rzekami] Bońdurką i Styrem (koło Brodów), Środopole – w płaskich bagnach nad kanałami Styru *ad* Radziwiłłów, Wierzbłany–Humiska – w bagnach nadbużańskich koło Buska, Korsów–Kizia – w bagnach nad Słonówką Styrową *ad* Brody–Leszniów, Dobraczyn – na

MAP 3. Galicja (physical)

Source: <https://biuletynpolonistyczny.pl/en/events/galicja-1916-plusminus-dziesiec-lat-przestrzenie-dyskursow-historia-literatury-kultury-jezyki-miedzynarodowa-konferencja-naukowa,860/details>

bagnistej równinie nad Bugiem *ad* Krystynopol, Worochta – w bagnach nad Rzezczyką, dopływem Sołokiji, Żółtańce – na pagórkach między dwiema bagiennymi dolinami, ale i Bortków na zupełnej równinie pod Glinianami, i równinny Cerków w Cieszanowskim, i Hulcze w grzędzie Sokalskiej koło Belza, podobnie jak Horochów częściowo na bagnach pod Lipą, i Korczów w bagnach nad Sołokiją.

Do „Podkarpacia” w znaczeniu krainy rolniczej zaliczył autor Lubień w nizinnych bagnach nad Wereszycą (chyba raczej już do doliny Dniestru). Idźmy dalej. Razem na 28 wsi tzw. „Podkarpacia” według autora około 10, tj. przeszło 1/3 leżało bez najmniejszej wątpliwości na płaskich terenach bagnistych. Czyż z takiej zbiorowości reprezentatywnej można mieć obraz „Podkarpacia”? Nawet w ujęciu tak szerokim (i zupełnie nieusprawiedliwionym) jak u autora? Powstała fikcja!

Z innych okręgów Okocim zaliczony do Podgórza wyższego, a tuż obok i niemal takie same Bilczyce jest to jakoby rejon Doliny Wisły. Zmiennica (*ad* Jasionów) z dołów Sanockich zaliczane do Podgórza wyższego itd.

Czyż wyłączenie w ten sposób takich okręgów zadość uczyniło postawionej przez Fiericha „konieczności” wyodrębniania okręgów dla wyrównania „niejednakowych warunków naturalnych rozwoju gospodarczego poszczególnych wsi”⁸²? (I co przez to rozumiał?) Okręg doliny Dniestru długi [na] ponad 150 km reprezentowany przez cztery wsie, wszystkie skupione tylko na zachodnim zasięgu. Kraina „Doliny Wisły” podsunęta na południowym wschodzie aż poza Przemyśl w górę Sanu obejmuje okręg Gdowa, Rzeszowa, Grębowa, Leżajska – czy to jest „doliny Wisły” w tym ujęciu, jak ją rozumieć musi myśląca geografia rolnicza? Wsie reprezentatywne dla tej krainy wiślańskiej jak Rysie Rudy, Jamnice, Rzochów znalazły się z powodu „miarodajnej” siatki przypadkowo w środku puszczy, a te trzy pozycje wynoszą 30% całej zbiorowości próbnej. – I oto gdy dolina Wisły ma 65% lasów, Karpaty wykazują lasów tylko 43,5%. Opole reprezentowane przez 5 wsi bezleśnych miało lasów mniej niż Podole⁸³. To „diabolo” statystyki, która może być brzytwą i nie uprawnia wtedy do wnioskowania: krążek kręci się w lewo, w prawo lub staje nieruchomy w powietrzu.

82 Ibidem.

83 (*) It should be noted that § 39 of the Information instructed that the group of meadows include meadows, gardens (regardless of what was grown there), pastures, fallow land and set-aside land not included in the fields under cultivation because of the poor quality of the soil, as well as clay pits, bushes (“thickets of brushwood”), and forests “which are in such a position that the owner cannot have any income or benefit from them, either through the sale of timber or any other use.” – This makes the forest calculations all the more questionable. Cf.: *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych*, Lwow 1785, p. 69.

5. Na tle takich niedomogów wnioski muszą być nie słuszne. Ale co gorzej, Fierich mówi, że Podkarpacie najbardziej odpowiada przeciętności całości, dając to jako wynik swych obliczeń i rozumowań. No tak, ale dlatego, że „Podkarpacie” u Fiericha sięga spod wysokich gór po Sokal, Brody i Radziwiłłów, i że liczebność badanych wsi wynosi na tym terenie 42% całości. Musi być zatem równość przeciętności całości. Przecież to wynik czysto normalno-rachunkowy! Statystyka bywa rzeczą niebezpieczną, wszystko powie i prawdę, i nieprawdę. Jeśli byśmy wzięli krainy IV, V, VI, VII – 30 wsi razem (a można by i taki kompleks nazwać „jednym” okręgiem, skoro autor uważa łącznie oba podgórze [Podkarpacia] wyżynne i nizinne za jedną krainę, mimo diametralnie różnych rejonów jak Krakowskie, Bocheńskie, Tarnowskie, Rzeszowskie, Stanisławowskie, Kołomyjskie, Lwowskie, Żółkiewskie, Sokalskie, Brodzkie), to otrzymamy przekrój jeszcze bardziej zbliżony do „przeciętności statystycznej” całości niż „obu Podkarpaci”. Oto znów sztuczki matematyki, tego subtelnego pomocniczego aparatu, niemogącego zastąpić myślącej głowy; – oto znów „djabło” statystyki. Oczywiście to nie są prawdy, to żłudy!

Przechodzę do niemal najistotniejszej części pracy Fiericha: stosunki obsiewów, zmianowania. Autor tym zagadnieniom poświęcił najwięcej uwagi. Istotną treścią tak ogłoszonych w roku 1938 „Uwag nad techniką rolniczą...”, jak rozprawy z roku 1950 miało być właśnie rozgryzienie i oświetlenie, co siano, ile, w jakim ustosunkowaniu i następstwie, w jakim zmianowaniu. Rolnika to rzecz jasna w pierwszym rzędzie absorbowało. Niewiele wiemy o sprawach dawnych zmianowań na ziemiach naszych. Wiadomo, jak wiele jest pod tym względem fałszywych przekonań, niepewnych przekazów i wielkiego niezrozumienia istoty zmianowania i płodozmianu, tej podstawowej, kardynalnej treści rolnictwa i jego techniki organizacyjno-produkcyjnej. Jest rzeczą zdumiewającą, że o zmianowaniach i płodozmianach nawet ostatnich czasów, z zupełnie niedawno minionej teraźniejszości bardzo niewiele wiadomo w ujęciu generalniejszym, że nieświadomość, pomylenie pojęć jest częstym niedomaganiem nawet teoretyków uprawy roli i roślin, zasklepiających się jednostronnie w zagadnieniach uprawowo-nawozowych lub odmianowych, przy czym zmianowanie i płodozmian, ta podstawowa więźba, ten węgiel budowy rolnictwa, zbyt lekko przechodzi przez palce i jest – niezrozumiany i niedoceniany. Cóż mówić dopiero o przeszłości dawniejszej. Poza literaturą techniczno-sprawozdawczą, ale niemal zawsze posługującą się „przykładami” lub teoretyzowaniem kazuistyczno-formalistycznym, zestawień ogólniejszych dla różnych rejonów fizjograficzno-gospodarczych nie mamy. Toteż zadanie postawione sobie przez Fiericha mogło być istotnie pasjonującym. Ale czy materiał metryk józefińskich dozwalał na uzyskanie dostatecznego wglądu i czy materiał z tychże metryk wyłowiony i uporządkowany przez Fiericha, w sposób jak wyżej zaznaczyłem, umożliwiał mu danie obrazu zbliżonego do rzeczywistości? Oto pytania, na które niestety nie

mogę odpowiedzieć pozytywnie po dokładnym rozejrzeniu się w metodzie pracy i wnioskowaniu Fiericha. – Pomijam kardynalną sprawę okręgów gospodarczych, uniemożliwiającą na tej podstawie wyodrębnienie zjawiska zmianowań w ściśle sprecyzowanych rejonach geograficzno-fizjograficznych, w ujęciu klimatu, gleby itd., czy w rejonach geograficzno-rolniczych w ujęciu na tle przyrodniczym jeszcze warunków strukturalnych i organizacyjnych form gospodarki człowieka. Jak wyodrębnione przez Fiericha okręgi nie odpowiadają słusznej prawdzie i nie dają dostatecznej podstawy do uznania uzyskanych charakterystyk cyfrowych za wystarczający stopień reprezentatywności co do poprzednio poruszanych zjawisk, tak w jeszcze wyższym stopniu nie dają obrazu form gospodarowania w znaczeniu następstwa upraw, zmianowań. Oczywiście ważnym powodem jest tu fakt, że kataster tego nie notował⁸⁴.

Prowadzony dla celów podatkowo-fiskalnych ujął tylko, co było zasiane (w pewnych wypadkach mogło być zasiane) w momencie spisu, względnie, dla uzyskania pewniejszej słuszności fasjonowania, dla uniknięcia chwilowych odskoków, co było w roku spisu z podaniem obsiewów w okresie trzech lat, tj. przed rokiem spisu, w roku spisu i w roku następnym⁸⁵. Ale to nie jest zanotowaniem całego cyklu zmianowaniowego, to nie jest podaniem jego rotacji zamkniętego kręgu cyklicznej kolejności. Zapewne „system trójpolowy” w pewnym stopniu mógł się pokrywać z możliwością uchwytu jego szczegółów przez obserwację czy zanotowanie trzech lat po sobie następujących obsiewów. Ale przecież właśnie chodziło przy śledzeniu stosunków obsiewów i ich następstwa (zmianowań) o zbadanie, czy, o ile, gdzie, w jakich granicach i odmianach tenże system trójpolowy np. panował jako zjawisko generalne. Jeśli badamy trójpolówkę uchwycem trzech lat po sobie idących, a co przedtem się działo i co się potem ma stać, nie wiemy, to badamy trójpolówkę trójpolówką, co w samym założeniu musi kryć niebezpieczeństwo popełniania błędów i niedopatrzeń.

Śledząc jedną i drugą pracę Fiericha, doszedłem do poglądu, że tak było i u niego. Wprawdzie tu i ówdzie spostrzeża on i dopatruje się w niektórych notatach metryk zmianowań więcej polowych nawet aż do 20-polowych, ale przemożny nacisk kolejnych trzech lat zapisów przeważał i sugerował. Podział na okręgi nie dopomógł do zorientowania się w zawiłym problemie i do uniknięcia pozornej tylko ścisłości obserwacji.

84 (*) The most interesting data in this regard is contained in the so-called “Prawidła fasjonowania,” where, in addition to a description of the fields (“niwy”) and their soils, information is provided on their sowings, yields, and sometimes in general the “economic system,” such as three-field, two-field, set-aside for this many years, etc.

85 (*) Per instructions, for manorial crops, the average of 9 years was sometimes given according to farm records.

Do tego dołączyła się kapitalna wada metryk, że w myśl instrukcji podawano w nich nie obsiewy istotne, lecz według grup roślin „szacunkowych”, drogą charakterystyki przez standardowe uprawy przewidziane przez instrukcję do przeprowadzenia fasji, tj. przez „4 główne zboża”, pszenicę, żyto, jęczmień, owies. Przy tym ani *Patent* z roku 1785, ani *Informacja* nie dają żadnych wskazówek, jakie rośliny uprawne przeliczano na pszenicę, jakie na żyto, jakie na jęczmień, jakie na owies i czy we wszystkich stronach te same; a zapewne że nie; – miarą była raczej cena sprzedażna ziemiopłodu, a nie jego charakter. Fierich, widząc te niedomogi, stara się ustalić drogą okrężną tę zastępowalność różnych roślin przez „4 główne”. Wnikliwą analizą pewnych pozycji wsi, dla których mimo przepisów zanotowano i inne ziemiopłody, a nie tylko 4 reprezentacyjne, w niemałym stopniu to mu się udaje. Ale mimo wszystko pełnej pewności naprawienia tych niedomogów materiału, jeśli chodzi o kardynalne zagadnienie zmianowania, uniknąć się nie dało i rachunek na tym odcinku jest tylko przypuszczalny.

A ponieważ zapiski pozwalające na wnikliwsze rozejrzenie się w rzeczywistych stosunkach obsiewów są bardzo nieliczne (przeważnie tylko z Dukielskiego i Rzeszowskiego), więc Fierich rozumuje z nielicznych wypadków o stosunkach dla innych wsi i innych okręgów, inaczej zresztą zrobić nie mógł. Przypomnijmy, że do zbadania obsiewów dało się użyć tylko 119 (względnie 100, a nawet tylko 72) wsi, a więc jeszcze mniej niż dla całości reprezentowanego materiału w ogóle. To wszystko osłabia wnioskowanie. Fierich zwłaszcza w [pracy] „Uwagi...” z roku 1938 podał kilka bardzo ciekawych szczegółów i przykładów co do różnych obsiewów na polach dworskich i polach chłopskich oddzielnie, w różnych wsiach, z różnych rejonów. W [artykule] „Kultury rolnicze...” w tej formie, w jakiej je drukiem ogłosił, opuścił autor zestawienia uogólniające, te ciekawe, jednak niestety tylko przykładowe i kazuistyczne dane, które rzuciły zdaniem moim wiele światła na poruszane problemy w gospodarstwach folwarcznych i chłopskich, jakkolwiek zapewne, że usposabiały równorzędnie do krytyczniejszego spojrzenia na ustalone wyniki generalne, bo często z nimi niezgodne. Praca zyskała na tym swoją spoistość i akuratność literacką – straciła przez fakt ukrycia jej niedomogów, tj. niedomogów materiału i niedomogów metody ich zbierania. Stała się o wiele mniej szczerą. A wielka szkoda. Przecież więcej nam zależy na prawdzie i stopniu prawdopodobieństwa jej poznania, niż na formie gładkiej i „niebudzącej wątpliwości”, wskutek niedomowień i opuszczenia momentów wątpliwych i zdradzających nie dość precyzyjną metodę pracy, czy nie dość dobry materiał wyjściowy, przyjęty za reprezentację całości.

Przechodzę do sprawy zmianowań. Zagadnienie roślin uprawnych: a) ich rodzajów i wzajemnych stosunków ilościowych; b) ich zbiorów; c) ich wzajemnego układu i następstw w czasie (zmianowań) – jest z punktu widzenia techniki rolniczej problemem niemal najważniejszym z poruszanych przez autora. Tak by się wydawało, że i autor tak rozumiał [tę problematykę], dając swej pierwszej pracy

tytuł „Uwagi nad techniką rolniczą...”, a obecnie ogłoszonej – „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory...”. – Wobec tego analiza ogłoszonych wyników i sposobów, w jaki do nich doszedł autor, ma wagę podstawową.

Zwracam uwagę najpierw na *Dodatek* do pracy, który wyjaśnia sposób dojścia do obliczeń i wyników przytoczonych w pracy⁸⁶. – I oto tutaj uwidaczniają się niedomogi metodyczne.

6. Autor nie przeprowadził z materiału wyjściowego opisu wyróżnianych w zestawieniach „pól” czy „niw”, a w nich parcel, podziału na obsiewy folwarczne i obsiewy chłopskie, lecz dane te wzięł tylko z sumariuszy. Wobec tego nie mamy danych dla zestawień statystycznych osobno zmianowań folwarcznych i osobno zmianowań chłopskich, co ma oczywiście dalsze konsekwencje.
7. Ad. pkt. A. wyjaśnień *Dodatku* 2. Obliczenie stosunku kultur na gruntach dworskich i chłopskich jest oczywiście „bardzo proste”, jak autor pisze⁸⁷, właściwie nawet nie ma co liczyć, tylko dodać 4 pozycje, bo już jest to w sumariuszu „zbiory”. Cóż z tego, skoro to nie jest przedstawieniem stosunku obsiewów folwarcznych i chłopskich w płodozmianie czy zmianowaniu, tj. z uwzględnieniem układu obsiewów i ich powtórnego następstwa w czasie, co jest istotnym zagadnieniem zmianowania. Tego kardynalnego zagadnienia nie da się odtworzyć z materiału tak zebranego jak u autora, jak to już wyżej nadmienialiśmy.
8. Obliczenie wysokości zbioru na jednostkę przestrzeni. Tak jak autor zestawiał w załączonym przykładzie, nie mamy wyliczonej wielkości zbioru w przestrzeni obsiewu, co jest istotną, nieodzowną, powszechnie używaną miarą, lecz zbioru z jednostki całkowitej przestrzeni roli, co jest miarą niemal bez wartości. W przytoczonym przykładzie np. wypada dla gospodarstw folwarcznych 6,6 mierzyc⁸⁸ z morga całkowitej przestrzeni roli, dla gospodarstw chłopskich 6,2 mierzycy (mierzycy = ½ korca)⁸⁹. To oczywiście może z zasady wprowadzić w błąd, a czego

86 J. Fierich, „Kultury rolnicze...”, pp. 61–63.

87 *Ibidem*, p. 62.

88 *Mierzycy* – the Lower Austrian *mierzycy* (*Niederösterreichische Metzen*) – was the basic unit for calculating the monetary value of crops from the fields. According to the Information, a *mierzycy* amounted to ½ of a *korzec*, or 61.48682 liters.

89 *Korzec* (plural: *korce*) – a unit of measurement of granular materials used since the Middle Ages. Its size varied depending on the area in which it occurred. In 1764, a system of measurement called *staropolski* [Old Polish] was introduced in the Commonwealth, according to which 1 *korzec* = 120.6 liters. In the area of Galicia, a system of measurements derived from Old Polish measurements was introduced, first in 1787 in Lwow and its environs, and then from 1801 throughout Galicia. According to it, 1 *korzec* = 123 liters. In Josephine metric sheets from the Galician territories, all grain harvests were given in Galician *korce* (122.97364 liters). A *korzec* was divided into 32 *garnce* [pots, gallons] and 64 *półgarnce* [half-gallons]. For grain harvests, the value in *korce*

autor nie podał wyraźnie. Zbiór przeciętny z całej przestrzeni roli jest bardzo drugorzędną miarą, o technice uprawy prawie nic nie mówi, a wprowadzać może łatwo niewgrzyżającego się w sprawy rolnictwa, np. historyka gospodarczego, w poważny błąd. Dla przytoczonego przykładu przez autora wypadalby zbiór z morgi obsiewu 9,5 mierzyc, jednak bez możliwości rozdziału na plon folwarków i plon gospodarstw chłopskich, co jest dużym brakiem. Są to niedomogi wynikające z niedostatecznego podejścia metodycznego do zbierania materiału podstawowego i naprawić się potem już nie dają. Dlatego to wiele ciekawych i charakterystycznych szczegółów co do obsiewów folwarcznych i chłopskich, ich różnego formowania się itp., przytoczonych już poprzednio w [artykule] „Uwagi...”, jak również w obecnej szacie „Kultury rolnicze...” w ich formie drukiem ogłoszonej, zawisło w powietrzu. A wielka szkoda. W pewnym znaczeniu byłyby te dane nawet ciekawsze od statystycznego zestawienia, jakie wybrał autor, o czym już wcześniej wyżej mówiłem.

9. W tym samym ustępie wyjaśnień (punkt E)⁹⁰ podaje autor sposób obliczania zbiorów poszczególnych ziemiopłodów, oczywiście szacunkowych, w folwarkach i gosp.[odarstwach] chłopskich z przestrzeni obsianej, a nie z całości roli. Ale te dane znowu bez możliwości rozdziału na folwarki i gosp.[odarstwa] chłopskie, co jest niewykonalnym z powodów nam już znanych. Niestety autor nie podaje, wyraźnie, słowami, że jest to wysokość przestrzeni obsianej. Zestawienie w tym punkcie raz zbiorów z jednostki wszystkich gruntów, to znów z jednostki przestrzeni obsianej, bez zaznaczenia tego przez piszącego może prowadzić łatwo do omyłek i błędnych wniosków. Tyle ogólnych uwag co do wyjaśnień metody opracowań.

Przechodzę w krótkości do uwag do III ustępu tekstu, Zmianowania⁹¹. Najpierw do wstępnych „uwag ogólnych”. Autor w ujęciu swym niestety nie uwydatnia, że zmianowanie – według przyjętej nomenklatury, której bez naruszenia możliwości porozumienia się między sobą przestrzegać musimy – jest to pewne ustalone następstwo, czyli stała kolejność obsiewów, powtarzająca się w zamkniętym cyklu lat, tzw. rotacji. Jeśli nie ma zamkniętego cyklu, jeśli nie ma powtarzalności, nie możemy mówić o zmianowaniu, lecz tylko o mniej lub więcej przypadkowym następstwie obsiewów w jakiejś, bliżej nie określonej ilości lat, zależnej tylko od długości obserwacji. W takim ujęciu, jedynie możliwym do przyjęcia i powszechnie przyjętym przez teorię i praktykę dla porozumienia się między sobą, nie jest

and *pólgarnce* was entered in the sheets (e.g., 3 and 2/64 of a *korzec*). On the other hand, for sowings, the data was provided in *korce* and *garnce* (e.g., 3 and 2/32 of a *korzec*).

⁹⁰ J. Fierich, „Kultury rolnicze...” p. 63.

⁹¹ Ibidem, pp. 40–46.

zmianowaniem zaobserwowane czy zanotowane dowolnie, nieskontrolowane co do przeszłości i nieprzewidziane co do przyszłości następstwo obsiewów, wywołane być może już to brakiem jakiegokolwiek porządku w gospodarce polowej, już to dyktowane chwilową sytuacją przyrodniczą czy gospodarczą, jakimś chwilowym widzimisię gospodarza itp. Oczywiście przewidziane i w planie ustalone następstwo rotacji lat może ulegać drobnym odchyleniom w pewnych latach czy pewnych polach, wywołanym czysto chwilową jakąś sytuacją jak wymarzeniem ozimych, brakiem nasienia itp., bez naruszania jednak istoty cykliczności i bez naruszania położenia istotnych punktów więzby zmianowania, jak roku ugorowania, lat odłogowania, roku nawożenia podstawowego itd. itd. W ten sposób ujęte pojęcie zmianowania, a jest to przecież kardynalna sprawa organizacji gospodarki polowej i normalnego biegu techniki rolnictwa, nie może tedy dawać się zwodzić drugorzędnymi, tu i ówdzie w rotacji lat pojawiającymi się drobniejszymi odchyleniami, niezmiennymi istoty porządku zmianowaniowego, oraz nie dopuszcza do uważania za odmienne zmianowania takich objawów, przy których jedno konkretne następstwo obsiewne od drugiego różni się drobiazgowo, jak tym, że np. w takim samym polu zmianowaniowym – tj. będącym w identycznej sytuacji w układzie rotacyjnym powtarzalnego, zasadniczego następstwa – znajdzie się zamiast części owsa jęczmień, zamiast części żyta powiedzmy pszenica, zamiast części ziemniaków buraki itp. itp. Tylko jeśli te częściowe zastępstwa innym ziemiopłodem stają się trwałe, są dyktowane ustaloną potrzebą gospodarstwa, a więc wchodzi w plan organizacyjny porządku upraw polowych, powstaje nowe zmianowanie, tj. nowy, powtarzalny i powracający w zamkniętym cyklu rotacji lat program obsiewny.

Dotyczy to w jeszcze wyższym stopniu płodozmianu. Płodozmian jest to zmianowanie zbudowane celowo, stabilizujące zwartą, harmonijną całość gospodarstwa polowego w swych powtarzanych cyklach, w konsekwentnym oparciu o warunki ekologiczne i przyrodnicze wymogi uprawianych roślin. Zmianowanie, które umożliwia wyzyskanie do maksimum stanowisk między plonem poprzednim i następnym z równorzędnym uwzględnieniem momentów gospodarczych (potrzeby tych lub innych plodów, ilości i rozkładu w czasie nakładów materialnych i pracy), wykazujące trwałość swej struktury, – przy czym chodzi nie tylko o maksymalne uruchomienie darmowych sił przyrody, ale i o optymalny dobór i ułożenie źródeł sił (czynników i elementów), tak, aby to ich uaktywnienie miało cechy stałej tendencji zwykłej, wzmaganie efektu.

Mówiąc o zmianowaniach, musimy rozróżniać rzeczy trwałe i ważne od rzeczy przygodnych i drugorzędnych. Inaczej trudno dojść do porozumienia. U Fie-richa nie ma tego umiaru w traktowaniu zmianowań. Gdy napotkał na drobne, drugorzędne lub chwilowe niuanse, wyróżniał „nowe” zmianowanie. Naliczył ich setki. A przy tym – to rzecz nie bez znaczenia – miał do dyspozycji przecież zapiski w gruncie rzeczy nie zmianowań, lecz tylko kolejność obsiewów faktycznych

(rzadziej przypuszczalnych) z trzech lat po sobie następujących w momencie spisu metryk. Czy następstwo w poprzednich latach i spodziewane następstwo w przyszłości było takie samo, nie mógł się upewnić. A więc poza wielością „zmianowań” powstaje dla mnie duża wątpliwość, czy nie uważał tych trzech lat za miarodajne bez zastrzeżeń – i powstała oczywiście trójpolówka. Jeszcze w tych wypadkach, gdzie co trzeci rok (prawdopodobnie, bo i tu pewności nie ma) powtarzający się rytm ugorowania trzymał na wodzy cały początek zmianowaniowy, ma to cechy znacznego prawdopodobieństwa; ale przy braku tego wskaźnika utrzymującego nieodzowny rytm cykliczności zmianowaniowej staje się obserwacja zjawiska wątpliwą i – sądząc z dostępnego autorowi materiału spisu tylko z trzech lat po sobie następujących – nie wskazuje niezbicie, czy nie jest to np. trzyletni wycinek z jakiegoś cyklu ewentualnie dłuższego, o ewentualnie różnych następstwach uprawianych roślin, lub tylko po prostu spis z trzech lat niebędący wynikiem z jakiegoś następstwa, które nie istniało, gdyż gospodarstwo było nieuregulowane, przygodne, zmienne, jak na nowinach⁹², karczowiskach poleśnych i wypaleniskach, po wsiach zarębnych⁹³, na osuszonych bagniskach czy starych odłożyskach⁹⁴ itd. Niejedne dane z form ustrojowych gospodarki polowej z drugiej połowy XVIII wieku i jeszcze w XIX wieku świadczą za takimi stanowiskami dowodnie.

Wszystkie te sprawy u Fiericha zupełnie się nie ujawniły, zgubione w nie całkiem słusznym ujęciu zmianowania i w oparciu jego pracy w ujęciu ostatecznym o „statystyczne” opracowanie nie dość precyzyjnego materiału. Na tym tle powstaje kilka fikcji, jak ogromna ilość zmianowań, wielka ich liczba nawet w jednej wsi (kilkanaście), jak całe rozważania na temat tzw. przez autora zmianowań „ułamkowych”, z których „z powodu dużej ilości możliwych kombinacji [...] niemal każde [...] było odmienne od wszystkich innych”⁹⁵. Te przez autora zwane zmianowania ułamkowe są to po prostu uprawy (ewentualnie zmianowanie) o polach składanych, nazwa i zjawisko bardzo powszechne; jak wiadomo były nawet kierunki budowania dla celów instruktorsko-drobnorolnych „zmianowań składnikowych”.

92 *Nowina* or *nowizna* – an area developed agriculturally for the first time or after a hiatus of many years.

93 *Zarębek* – in the past, a settlement unit created in the forest away from residential areas. *Zarębek* villages – established in mountain valleys in areas after cleared forests. They occupied the valleys of smaller mountain streams, sometimes on the steep slopes of these valleys with inferior soils.

94 *Odłożysko* – a set-aside, a field lying fallow.

95 J. Fierich, „Kultury rolnicze...” p. 41.

„Te zmianowania ułamkowe – pisze Fierich – w dużym stopniu zmieniły ilość typów zmianowań”⁹⁶ (oczywiście nie typów). Wszystko to uderzyło autora, mimo jego swoistego ustosunkowania się do pojęcia „zmianowanie”, więc jak pisze: „te zmianowania ułamkowe, zwłaszcza bardziej skomplikowane, mogą rodzić jednak podejrzenie, że były sztucznie konstruowane”⁹⁷. Nie wiadomo co autor rozumie przez „sztucznie konstruowane”. Czy podawanie w momencie spisu z fantazji dla wyrównania i dania do spisu zbliżonego rzeczywistego stosunku obsiewów? Być może, ale niekoniecznie. Odzwierciedlały one przeważnie po prostu fakt, że żadnego zmianowania nie było.

Ale te wszystkie sprawy odzwierciedlały jeszcze inne rzeczy, znacznie głębsze i o znaczeniu podstawowym, na które specjalnie [trzeba] zwrócić by baczną uwagę. Wskazywały na zależność kolejności obsiewów: a) od struktury wsi niwowych⁹⁸ (w różnych ich postaciach) oraz struktury wsi łańowych⁹⁹ i struktury wsi

96 Ibidem.

97 Ibidem.

98 *Wieś niwowa* [the *niwa* village] – was characterized by Schramm as follows: “Such a village consisted of several or a dozen fields of various sizes (soil, partly meadows, rarely pastures, because these are in common ownership in such a village and lie separately), and each farmer has essentially a share in such a strip of fields. An individual farm consists of a number of separate pieces, as many as there are ‘niwy’ and is a priori disjointed” [“Składała się taka wieś z kilku lub kilkunastu różnej wielkości kawałków pól (roli, częściowo łąk, rzadko pastwisk, bo te są w takiej wsi własnością wspólną i leżą osobno), a każdy gospodarz ma w zasadzie udział w każdym takim błamie pól. Gospodarstwo indywidualne składa się z szeregu osobnych kawałków, tylu ile jest ‘niw,’ i jest a priori zdekomasowane”]. See: W. Schramm, “Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych,” *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D, p. 45.

99 *Wieś łańowa* [the *łań* village] – Schramm described in detail the establishment and layout of the *łań* village in his work “Formy osadnictwa...,” pp. 31–47. *Łań* villages were created in “a form organized as to the division of the entire land. [The landowner] delimited a certain space, divided into equally sized unit farms, bound together into a whole with responsibilities and collective benefits. [...] He gave the village a uniformly delineated form, consisting of a series of adjacent, individually compact units, left to themselves for further development. The individual farm was strengthened within the boundaries set for it by the division of a measured single łań of land” [“postaci planowo zorganizowanej co do podziału gruntów całości. [Właściciel terenu] wyznaczał pewną przestrzeń, dzieloną na równe dla wszystkich wielkości jednostkowych gospodarstw, wiążących się w całość odpowiedzialnością i łącznymi świadczeniami. [...] Nadawał wsi jednolicie wytyczoną formę, złożoną z szeregu obok siebie leżących, zwartych indywidualnie jednostek, pozostawionych sobie samym w dalszym zagospodarowaniu. Gospodarstwo indywidualne wznaczało się w granicach wyznaczonych mu nadziałem wymierzonego w jednym kawałku łańu”]. Ibidem, p. 35.

zagrodniczych¹⁰⁰ czy zrębnych; – b) od konfiguracji terenu i jego podziału według cech fizjograficznych i stosunków odległościowych od centrum gospodarczego; – c) od pojęcia sposobu wynotowania do metryk spisowych wyodrębnianych parcel, „osobnych” pól, z tzw. „głównych pól”, czyli „niw” (najzupełniej niesłusznie tak zwanych i nazwą w błąd wprowadzających). Zastosowany dla celów kancelaryjno-porządkowych spisów podatkowych metryk józefińskich (i późniejszych zestawień, które weszły stopniowo aż w budowę tabel katastralnych) podział na „place”, „główne pola” i „niwy” (a w nich parcele) wprowadzał nieraz chaos i bardzo utrudnia odczytanie dawnych zapisów i wyciągów.

Uprzymiśnijmy sobie, że te wyodrębnione „niwy” to niekoniecznie były jednorodne użytki gospodarcze; przeciwnie składały się często (b.[ardzo] rozmaicie) z różnego rodzaju części, tak że w jednej niwie były i role i łąki i pastwiska i krzaki i las itd. Niejednokrotnie (np. we wsiach łańowych) granice „niw” przecinały naturalną więźbę organizacyjną gospodarstwa, tworząc fikcję wielości systemów uprawnych, zmianowań itd. (por. „Informacja... jak się przy spisie gruntów zachować...” – Zbiór Pillera, rok 1785, przytoczone przez Fiericha)¹⁰¹. Wszystko to jest możliwe do odczytania, zresztą żmudnego, na tle i w oparciu o mapy każdego z branych pod uwagę obiektów.

Statystyczne opracowania wielu obserwowanych zapisków bez szczegółowego i wszechstronnego zanalizowania i poznania każdej ze składowych badanej liczebności – w danym wypadku obiektów wybranych za reprezentatywne – nie może dać wyników zadowalających. Porównywać i zestawiać statystycznie wolno tylko zespoły uporządkowane według reguły równe z równym, podobne z podobnym. Spozstrzegał to – acz w stopniu niedostatecznym – Fierich, wspominając w uwagach ogólnych o „Binnenschläge”¹⁰² i „Aussenschläge”¹⁰³ – nie wiadomo dłaczego

100 *Wieś zagrodnicza* [the *zagroda* village] – a settlement, which was characterized by the predominance of small farms (homesteads), without the presence of a manor and serf farms next to them. The genesis of the emergence of these settlements is not clear: they may have performed commercial and service functions to the surrounding villages (pre-town functions), competed with urban crafts (such villages were established near towns) or, finally, served as a reservoir of hired laborers and serfs for nearby manors.

101 Specifically in: *Informacya dla gruntowych zwierzchności, mandatarjuszów lub ich substylutów y officialistów, jako też y dla gromad, iak się przy następującym spisywaniu, rozmiarze i fassyi, czyli wyznawaniu gruntów zachować maia*, [w:] *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galicie Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam decembris Anno 1785. Emanatorum = Kontynuacya Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Grudnia Roku 1785. Wypadłych*, Leopoli [Lwow] 1785, pp. 62–70.

102 J. Fierich, “Kultury rolnicze...” p. 40.

103 *Ibidem*.

w oparciu o podręcznikowe wyrażenia niemieckie. Znać to u niego w niejednych szczegółach podanych między wierszami lub w przypisach.

Trudno zatrzymywać się nad wszystkimi szczegółami pracy omawianej. Wspomnę tylko, że zanotowana w ciągu trzech lat spisu kolejność obsiewu owies, owies, owies, – lub jęczmień, jęczmień, jęczmień, – lub pszenica, pszenica, pszenica, – zupełnie mnie nie przekonuje o jednopółwce typu „wieczny” owies, „wieczna” pszenica, jak przyjmuje Fierich. – Fakt, że spotkał się z czteropółwką tylko 6 razy, równie rzadko (nie podaje ile razy) z pięciopółwką itd. częściowo z dłuższym okresem rotacyjnym aż do 20-półwki, w naszym rozumieniu nie jest całkiem przekonującym. Przy spisie podającym obsiewy i zbiory trzech lat lub najwyższe, najniższe i średnie było prawdopodobnym, żeby się w ogóle z takimi wskazówkami nie spotkał, co nie dowodziłoby jeszcze, że w rzeczywistości takich różnych zmianowań nie było. W drugiej połowie i pod koniec XVIII wieku sporo było jednak jeszcze ziemi zagospodarowanej według typu wieloletnio-odłogowego i form z tego systemu się wywodzących, ze skracającym się i stopniowym zanikiem odłogu i ugoru. Gospodarstwa chłopskie we wsiach łańowych miały z reguły wielopolowe różne następstwa. Łan¹⁰⁴ w swej podstawowej formie zbudowany był z wielu składowych kawałków, „stajonek”¹⁰⁵; łań frankoński¹⁰⁶,

104 *Łan* (plural: *łany*) – a unit of area found in Polish territories since the 13th century. Initially, the terms “łań” (*laneus*) or “włoka” (*mansus*, *volok*) were used interchangeably to refer to a *pełnorolny* [full-time farming] peasant farm charged with certain obligations to the feudal lord. In the Middle Ages, *łań* was associated with the institution of rent law and colonization under German law (mainly in areas east of the Elbe and Solava rivers). The size of a *łań* as a unit depended on the local size of the basic units of length (*rod*, *sznur*, *ell*) and the accepted standard of measurement of *łań* (or *volok*) related to the quality of the soil, terrain and others. (*Nowa Encyklopedia Powszechna* PWN, Warszawa 1995). In the areas of Poland, *łany* varied in size, e.g.: in Małopolska, *łań* was greater – the Franconian or German *łań* – equal to 43.5 morgens (23–28 hectares); in Wielkopolska, Mazowsze and Kujawy, and after 1569, in Podlasie, the lesser *łań* – the Flemish or Chełmno *łań* (Chełmno *volok*) – equal to 30 morgens (16.8–17 ha) was introduced. In addition, other *łany* of widely varying size (from 3 to 50 ha) were encountered, such as the *kmiecy łań*, *polski łań* (3–9 ha), the *królewski łań* (equal to 3 greater or 4 lesser *łany*), or the *rewizorski łań* and others. In the 19th century, in the territory of the Kingdom of Poland, another *łań* – the *nowopolski volok* was introduced (about 16.8 hectares). Schramm characterized *łany* in his work “Formy osadnictwa...,” p. 101–106.

105 *Stajonko* – a measure of the area of a field, a *zagon* [belt], one-third of a *stajanie* [approx. furlong]. See: Schramm, “Formy osadnictwa...,” p. 138.

106 *Łan frankoński* [the Franconian *łań*] – a measure of land area equal to 24.2 hectares = 48 morgens. Schramm described the Franconian *łań* as follows: “The greater Franconian *łań* [...] is based on the full dimension of 18 *stajania* of 30 rods (7 and ½ ells each) lengthwise and 30 rods widthwise. [...] which in effect amounts to the measure of a morgen of 300 rods, i.e., a Polish greater morgen” [“Łan frankoński duży [...] jest oparty o pełny wymiar 18 stajai 30 prętowych (po 7 i ½ łokcia) wzdłuż i 30 prętów wszerz. [...] co w rezultacie sprowadza się do miary morgi 300 prętowej, tj. morgi polskiej większej.” Ibidem, p. 101. The lesser Franconian *łań* “is based on the *stajanie* dimension of 30 rods lengthwise and

łan podgórski¹⁰⁷ (panujące miary w byłej Galicji zwłaszcza zachodniej i środkowej) w zasadzie składał się np. z 18 stajonek, które w postaci zanikowej dotrwały jednak wyraźnie do ostatnich naszych czasów itd. itd. – Fierich po analizie ustala, mimo wszystko, że klasyczna trójpółowka: ozimina, jarzyna, ugór nie obejmowała więcej niż $\frac{1}{3}$ część pól ornych. Zapewne, że mniej więcej tak było. Niestety nieodżałowaną jest szkoda, że wszystkie zagadnienia zmianowaniowe nie są u Fiericha rozdzielone na folwarczne i chłopskie. Jest to konsekwencją wyjściowej niedokładności, niepozwalającą wnikać w istotę techniki rolniczej XVIII wieku. Nie dowiadujemy się, jak było po folwarkach, jak u chłopów, jak było w różnych typach wsi. Nie wiemy np. czy ta $\frac{1}{3}$ pól ornych klasycznej ugorowej trójpółowki to nie są przede wszystkim role folwarczne lub może role folwarczne i wsi niwowych zorganizowanych w sposób robocizno-kolektywny. Kto wie, czy za tym nie świadczyłyby silniejsze występowanie trójpółowki ugorowej w dolinie Wisły – w ujęciu krain przez Fiericha – zwłaszcza na tzw. Podkarpaciu nizinym ($\frac{2}{3}$ ogólnej przestrzeni roli). Nie wiemy jaka część gospodarstw chłopskich była przez władzę dworską przymusowo zorganizowana w postaci roboczo-kolektywnej, w znaczeniu kolektywno-produkcyjnej, tj. z przymusem ilościowych upraw i ich następstwa. Rzecz ta jest nieprzebadana w ogóle dla naszej przeszłości i u Fiericha również nie [jest] zaznaczona. Faktem jednak jest, że w dobie daleko posuniętej zależności wsi od gospodarki dworskiej i jej interesów występowały takie objawy organizacji nie tylko na terenach typowo zbożowej gospodarki, na nizinnych, urodzajnych z natury

24 rods widthwise [...]. This consequently leads to a measure of a morgen of 240 rods” [“oparty jest o wymiar stajania 30 prętów wzdłuż a 24 prętów wszerz [...]. To w rezultacie prowadzi do miary morgi 240 prętowej”]. Ibidem, p. 104.

107 *Łan podgórski* [the submontane *łan*] – according to Schramm, two types of submontane *łany* could be distinguished: *wielki* and *zwykły* [greater and ordinary]. The greater submontane *łan* “corresponds to the size of 72 morgen of 300 rods or 90 morgen of 240 rods. [...] In its essence, at the same length (540 rods), it has one and a half the width of a lesser Franconian *łan*. Furthermore, this *łan* includes (in its width) not only agricultural land and possibly other land, such as forest, etc. to be cleared, but also the inter-*łan* road. Thus, 24 + 12 rods of the *łan* use + 4 rods of the inter-*łan* road, which later vanished and was basically absorbed into the usable *łan*” [“odpowiada wielkości 72 morgów 300 prętowych względnie 90 morgów 240 prętowych. [...] Istotą jego jest przy tej samej długości (540 prętów) półtora szerokości łanu frankońskiego małego. Jednak poza tym łan ten obejmuje w sobie (w swej szerokości) nie tylko użytek rolny i ewentualny inny jak leśny itp. przeznaczony do wykarczowania, ale również drogę międzyłanową. A więc 24 + 12 prętów użytku łanowego + 4 pręty drogi międzyłanowej, później w zasadzie zanikłej i dołączonej do łanu użytkowego”]. Ibidem, p. 104. The submontane ordinary *łan* “is [...] 540 rods long, including the road (= $\frac{2}{3}$ of the road of the submontane greater (*królewski*) *łan* and 24 + 2.666 rods wide. Such a *łan* has an area of 48 morgen of 300 rods or 60 morgen of 240 rods. This corresponds to the size of $\frac{3}{4}$ of the submontane greater *łan*” [“ma [...] długości 540 prętów, wraz z drogą (= $\frac{2}{3}$ drogi łanu podgórskiego wielkiego (królewskiego) szerokość 24 + 2,666 pręta. Łan taki ma powierzchnię 48 morgów 300 prętowych względnie 60 morgów 240 prętowych. Odpowiada to wielkości $\frac{3}{4}$ łana podgórskiego wielkiego”]. Ibidem, p. 106.

glebach lessowych itp., ale nawet – choć z rzadka – na wyższym podgórzu. W tych wypadkach trójpolówka np. mogła być i była oczywiście taka sama w gospodarstwach bezpośrednio folwarcznych, jak i na gruntach chłopskich, rzecz jasna po wykluczeniu przestrzeni pozostawionej chłopom na indywidualne potrzeby obsiewne różnymi ziemiopłodami, np. warzywami, okopowymi, leczniczymi itp., co w rzeczywistości mieściło się przeważnie w polach położonych blisko wsi, chałup, tj. w „niwie ogrody”, względnie zgodnie z pierwotną informacją „metryk” zaliczone było częstokroć do „łąki”. Według ogólnoinformacyjnych danych przestrzeń ta zajmowała przeważnie około 6% roli uprawnej. Fierich nie podał procentowych stosunków upraw rolniczych bez lasów, względnie samej roli ornej w gospodarstwach folwarcznych i chłopskich. Według materiałów przez niego zebranych wypadałby ten rachunek w grubych zarysach jak w tablicy załączonej. W ten sposób zestawiony materiał zniewala 1) do wyodrębnienia osobno okręgu I. Karpaty jako wykazującego wyraźnie inne ustosunkowanie struktury gospodarczej i odmienne przeznaczenia robocizny pańszczyźnianej (małe folwarki, robocizna leśna). 2) Przy ściślejszym rozpatrzeniu nie użytków rolniczych, lecz samej roli ornej nasuwają się ponadto poważne wątpliwości co do wyboru przez Fiericha obiektów, chociażby w przybliżeniu odpowiadających przeciętności, w okręgu IV. Dolina Wisły, gdzie występuje przytłaczająca ilość gospodarstw niemal wyłącznie leśnych, jak to wyżej zaznaczyliśmy, ze znikomą przestrzenią pól folwarcznych, – i w okręgu VII. Dolina Dniestru, reprezentowanej zaledwie przez trzy obiekty, w których stosunek ról folwarcznych do chłopskich przypadkowo wypadł 1:1, co było życiową niemożliwością. Ta paradoksalność wypadała w rachunku statystycznym dlatego, że były to jednostki (obiekty, wsie) wyodrębnione sztucznie z jakichś kompleksów gospodarczych większych, gdzie wzajemne zależności ról folwarcznych i chłopskich (użytków rolniczych folw.[arcznych] i chłop.[skich]) oczywiście tak samo jak świadczeń roboczo-pańszczyźnianych zazębiały się i ustosunkowywały we wzajemny układ w obrębie jakiegoś kompleksu, a nie w niesamoistnej, z nazwy tylko istniejącej samodzielnie jednostki organizacyjnej.

Tego rodzaju wzajemne skrzyżowanie zależności pańszczyźnianych, a w następstwie uprawowych z wyłonionych według nazw „gmin” czy „wsi” występują i w innych materiałach wyjściowych wziętych przez Fiericha do opracowania, jak to [wynika] z luźnych jego uwag np. do wsi wykazujących np. 90% gruntów dworskich, a w jednym wypadku nawet 100%. Większa ilość jednostek wziętych do obliczeń niwelowała jednak w ujawnionych w ogłoszonych zestawieniach nierealne i nieodpowiadające rzeczywistości wysoki. Z tych powodów przyjmujemy średnią po wyeliminowaniu budzących wątpliwości trzech okręgów. Stosunek użytków rolniczych folwarcznych do odrabiających pańszczyznę użytków rolniczych chłopskich po tej eliminacji wynosi średnio 1:2,1, tj. tyle samo co stosunek dla samej roli ornej. Całego tego problemu, wybitnie charakterystycznego, Fierich nie porusza i nie wyjaśnia. A przecież sprawy te z pewnością wybitnie wpływały na układ stosunków i formowanie ich następstw, zmianowań.

TABLE 1. Kultyry folwarczne i chłopskie¹⁰⁸

OKRĘG	Użytki rolnicze			Sama rola orna		
	folwarczne	chłopskie	stosunek folwarcznych do chłopskich	folwarczne	chłopskie	stosunek folwarcznych do chłopskich
I Karpaty	12	88	1 : 7,3	20	80	1 : 4,0
II Podkarpacie wyżynne	29	71	1 : 2,3	28	72	1 : 2,6
III Podkarpacie nizinne	34	66	1 : 1,9	27	73	1 : 2,6
IV Dolina Wisły	22	78	1 : 3,5	9	91	1 : 10,0
V Podole	30	70	1 : 2,3	35	65	1 : 1,9
VI Opole	36	64	1 : 1,8	38	62	1 : 1,6
VII Dolina Dniestru	26	74	1 : 2,7	53	47	1 : 0,9
średnio	27	73	1 : 2,7	30	70	1 : 2,3
średnia użytków rolnych bez okręgu I	29,5	70,5	1 : 2,4			
średnia użytków rolnych i rola orna bez I, IV, VII	32	68	1 : 2,1	32	68	1 : 2,1

W grubym rachunku około 30% powierzchni ziemi ornej były to role folwarczne. Na nich być może, że pod koniec XVIII wieku w dominującej przewadze występowała trójpolówka. Dla całej Galicji, całej ziemi ornej zestawili Fierich około 44% powierzchni pod trójpolówką; jakkolwiek mamy poważne zastrzeżenia przeciw temu rachunkowi z uwagi na zebranie materiału i metodę jego ujęcia i interpretacji, jak to wyżej mówiliśmy, spróbujemy przyjąć tę cyfrę do zarysu obliczenia. Wypadałoby zatem, że około 14% powierzchni całości przypadłoby na role chłopskie stosujące trójpolówkę, co stanowi około 20% roli chłopskiej, bez wliczania 5 do 6% „ogrodów” pozostających poza obrębem obsiewów zmianowianych. Fierich podaje pewne uwagi, że część folwarków wykazywała inne zmianowania, np. wieloletnie, odłogowe itp. (Podole, Opole – co prawda tylko 3 obiekty ogólne, zapewne i Karpaty, które i z innych względów trzeba by wyłączyć). Jeśli byśmy odliczyli zatem z gospodarstw folwarcznych jakąś niewielką zapewne część na te inne typy uprawowe, wypadałoby, że gospodarstwa chłopskie miały nieco

¹⁰⁸ (*) In addition to or in lieu of Fierich's Table 2. J. Fierich's article includes a table entitled "Kultyry dworskie i chłopskie w 100 wsiach" [Manorial and peasant cultures in 100 villages]. See: J. Fierich, "Kultyry rolnicze..." p. 34.

ponad 20% roli w trójpolówce. Tak czy owak trójpolówki ugorowej gospodarstwa chłopskie miały średnio $\frac{1}{5}$ lub niewiele większą część swej przestrzeni ornej, i to jest ważne i wiele mówiące. Oczywiście rachunku tego nie sposób odtworzyć w jakimś lepszym przybliżeniu wobec braku zestawionego materiału. O ile rachunek ten i w jakim stopniu pokrywałby się z faktem występowania wsi ujętych przez dwór w organizację uprawowo-robociznową z przymusem następstwa obsiewów, o ile różnie układał się w różnych rejonach, o ile i czy odzwierciedlał istotę gospodarki wsi niwowych w przeciwieństwie do wsi łąnowych, zagrodniczych itp., niestety nie wiemy. Właściwie Fierich zupełnie pominął problem, z jednej strony pochopnie dopatrując się trójpolówki na tle trzyletnich notowań obsiewów przez metryki józeffińskie, z drugiej strony nie dzieląc następstwa obsiewów i zmianowań na folwarczne i chłopskie, w ramach jakichś racjonalnych okręgów gospodarczych, w następstwie nie rozwijając i nie wyjaśniając istoty zagadnienia nawet na materiale przez siebie zebranym i w swoisty sposób schematycznie ułożonym.

Omawiając zbiory przyjmuje autor jako ich miarę zbiór z jednostki całkowitej przestrzeni użytków rolniczych w szerokim ujęciu, jak to wyżej zaznaczyliśmy. Tymi wielkościami, a nie zbiorem z jednostki roli obsianej, charakteryzuje wyznaczone przez siebie okręgi. Trzeba na to uważać, gdyż oczywiście liczby są nieporównywalne z normalnie używanymi miernikami zbiorów, wykazując w przecięciu około $\frac{2}{3}$ istotnej wysokości z uwagi na w przybliżeniu 30% ugorów w badanym zbiorowisku. Do obliczeń wysokości zbiorów użyto danych tylko ze 100 wsi, a dla obsiewów i zbiorów tylko z 72 wsi. Przeprowadzenie korektury na zbiory bez wliczania ugorów jest niewykonalne z braku [danych] wyjściowych. W grubym przybliżeniu wypadłyby zbiory dla okręgu Karpat zamiast 2,3 korca z morgi – ca. 3,7; dla Podkarpacia wyżynnego zamiast 3,0 – ca. 4,6; dla P.[odkarpacia] nizinnego zamiast 3,1 – ca. 4,2; dla doliny Wisły zamiast 2,6 – ca. 3,2; dla Podola zamiast 3,6 – ca. 5,3; dla Opola zamiast 3,2 – ca. 5,0; dla doliny Dniestru zamiast 4,4 – ca. 4,6. Istotne wysokości zbiorów, tj. z przestrzeni obsianej, są tedy nie tylko wyższe o $\frac{1}{3} \pm$ od rachunku z jednostki użytku rolnego (nawet razem ze stawami jw.), co jest jasne, ale są także równiejsze; odpowiadają bardziej rachunkowi ilości ziaren zbioru z jednego zasianego, na co metryki zwracały dużą uwagę i czym w zasadzie mierzyły wydajność (§ 1 *Patentu*), a co naszym zdaniem świadczy o życiowym podchodzeniu do zagadnień wysokości zbiorów oraz o tym, że w wielu wypadkach liczono przestrzeń roli według zasiewów (1 korzec zb.[oża] chlebowego = 1 morga), na co już zwracaliśmy uwagę lub że tym zestawieniem kontrolowano rzetelność ustalanych liczb zbiorów, a co za tym idzie i dochodu (charakter fiskalny metryk). Zestawiając ilości wysiewu przytacza Fierich według zapisków w metrykach wysiewy na morgę w garncach, przy czym najczęściej używane były wysiewy po 32 garncie względnie 40 garncy na morgę przy pszenicy, życie, jęczmieniu, u owsa przeważnie 48 garncy (czasem 40) względnie 64 garncie na morgę. Wyliczając średnie itp.,

notuje m.in., że w Karpatach o ile siano pszenicę, to siano jej z zasady 40 garncy, na Podolu zawsze tylko 32 garnce; największe wysiewy jęczmienia spotykamy w Karpatach, największe [wysiewy] owsa (64 garnce) tylko w Karpatach; ilości pośrednie między wysiewem w Karpatach i na Podolu spotkać można na Podkarpaciu nizinnym itd.¹⁰⁹ Tych kilka danych daje wiele do myślenia. Uderza nas najpierw, że ilość podawanego wysiewu dla poszczególnych zbóż (w zasadzie zawsze tylko jedna dla całej wsi) jest szablonowo jak gdyby ustalona w pewnej ścisłej wielkości np. 32 garnce lub 40 garncy lub 48 garncy itp. Bliższe zastanowienie się utwierdza mnie niezbitnie w przekonaniu, że jest to rzeczywiście ilość nie faktycznie dokonanego wysiewu (wahania w życiu praktycznym musiały być różne zależnie od pory siewu – wczesne, późne – itp., nie sztywno ujęte 32, 40, 48, 64 itp.), lecz przyjęcie przy sporządzaniu metryk średniego wysiewu według norm szablonowych, tak jak notowano normy wysiewu np. w kalendarzach rolniczych lub obliczano powierzchnię z ilości obsiewu. Zapewne można by doszukać się wskazówek w rozporządzeniach i instrukcjach władz niższych nadzorczych przy sporządzaniu fałszy i zestawień metrykalnych.

Wiele mówiącym jest stosunek liczbowy: 40 do 32, 64 do 48 itd. Jest to najzupełniej ściśle taki sam stosunek, jak wielkość morgi 300 prętowej, tj. normalnej morgi polskiej (nowopolskiej) do „małej” morgi. Jak wiadomo, łany jako miara powierzchni (i miara nadziału gospodarstwa) były u nas generalnie biorąc już to polskie (nowopolskie, na tle chełmińskich – włóka), już to frankońskie względnie podgórskie. Pierwsze zbudowane w oparciu o morgę 300-prętową, drugie w oparciu o morgę 240-prętową. Przyjmowano w metrykach jako przeciętną normę obsiewu po prostu na 1 morgę 1 korzec zboża chlebowego (pszenicy, żyta). Jeśli to była normalna morga polska, to był to korzec, czyli 32 garnce na jedną morgę, jeśli to była (jak w łanach frankońskich i pochodnych łanach podgórskich) „mała” morga, 240-prętowa, to wypadało to w przeliczeniu na morgę 300-prętową (normę obrachunkową jednostki obszaru) 40 garncy. Przy owsie był to wysiew na nizinach (na morgę 300-prętową) 40, najczęściej 48 garncy, czyli $1\frac{1}{4}$ korca, najczęściej $1\frac{1}{2}$ korca, w górach (morga 240-prętowa) po przeliczeniu na morgę obrachunkową 300-prętową 48, często 64 garncy, tj. półtora korca, często półtora plus $\frac{1}{2}$ półtorej korca. Owsa jako zboża lekkiego i o znacznych wahaniami jakości siano więcej w mierze korcowej i o większej amplitudzie ilości garncy, co całkiem jasne, zwłaszcza w górach, *ubi steriles dominabant avenae*. Należy przyjąć, że znaczną ilość morgów użytkowanych rolniczo ustalano w momencie sporządzania metryk józefińskich nie

109 (*) In some villages, sowings were given in *korce*. However, it should be borne in mind that the measure of a *korzec* was not strictly unified everywhere. A *korzec* equaled 32 *garnce*, i.e., 4 quarters of 2 *garnce* each. The Polish morgen of 300 rods = 0.55987 ha; the lesser morgen of 204 rods = 0.44787 ha.

przez pomiar, lecz po prostu przez zanotowanie obsiewów, biorąc za miernik 1 korzec zboża chlebowego na 1 morgę. O ile bowiem przestrzeń łąnów, jako podstawowej miary wielkości (w formie całych łąnów, półłanków, ćwiercin itp.), był w zasadzie ściśle wymierzany w prętach długości i szerokości, o tyle przestrzeń użytków orných była z pewnością w licznych wypadkach ustalana według przeciętnego obsiewu na poszczególnych – jak mówiliśmy, dla celów ewidencyjno-kancelaryjnych fasji podatkowych – sztucznie ustalanych i wytyczanych „polach”, „głównych polach” itp. partiach (niesłusznie zwanych „niwach”), a w nich na parcelach. O ściślejszych, nowych pomiarach pól w czasie sporządzania metryk józefińskich się nie myślało. Dopiero później, w okresie wykonywania patentu franciszkańskiego z roku 1819, przy sporządzaniu katastru tzw. indemnizacyjnego (1845–1854, „Protokoły parcel gruntowych”) i w ciągu dalszych prac, aż do ostatecznego katastru („Arkusze posiadłości gruntowych i oszacowania”) przeprowadzono pomiary. Wówczas, w roku 1785, chodziło o szybką, jakkolwiek możliwie dokładną robotę. To też posługiwano się codzienną, chłopską miarą, stosowaną i potem przez wiek cały miarą wysiewu w „korcach” względnie jego częściami, mierzycach, ćwierciach kopiastych i strychowanych, w garncach lub w „worach”¹¹⁰. Dotyczyło to w ogóle gospodarstw, ale zwłaszcza gospodarstw chłopskich. Dotyczyło indywidualnych gospodarstw wsi łąnowych lub na łąnowej kanwie zbudowanych wsi niwowych, względnie łąnową miarą ujmowanych nowych sadyb, zagród, wsi zagrodniczych czy zarębnych itd. itd. Jest rzeczą wybitnie ciekawą, że 32 garnce zboża chlebowego to wysiew Podola, Doliny Wisły, 40 garncy to wysiew Karpat, względnie na nizinach owsa 40, a najczęściej 48 garncy (tj. 1¼ korca, najczęściej półtora korca), a 48, często 64 garnce (tj. półtora korca, a często półtora korca plus ½ półtorę korca) w Karpatach; dalej, że wysiew na Podkarpaciu jest i taki, i taki, przeciętnie pośredni. Układ zatem taki, jak układało się realnie faktyczne ustosunkowanie występowania łąnów wielkich polskich (chełmińskich, średzkich) oraz łąnów frankońskich i podgórskich. Otwarte pole dalszych badań w łączności i w oparciu o analizę szczegółowych map.

Byłoby rzeczą ciekawą przebadać wszechstronniej obfitą i bogatą spuściznę metryk józefińskich z ich różnymi alegatami. Rzuciłoby to wiele światła na ciągle jeszcze mało znaną sprawę struktury wsi polskiej, jej konstrukcji gospodarczej, układu gospodarczo-socjalnego, formy zagospodarowania folwarku i wsi niwowych, łąnowych, zagrodniczych, formy ujmowania przez nie techniki rolniczej, stosunków obsiewnych, zmianowań itd. Już w samym swym założeniu wyjściowym sprowadzał kataster józefiński wszystko do uporządkowania w myśl założeń

110 (*) When considering the tables of the taxation, Wiatr arrives at a similar conclusion of determining the space of use according to seeding, “Stróże...: one korzec of wheat, rye, barley per morga ‘all equally to the manor and in each land’” [“wszyscy jednakowo z dworem i w każdym gruncie”].

ujednostajnienia: obsiewy, zbiory, podstawowy rachunek jednakowych morgów 300-prętowych (jakkolwiek były próby wprowadzenia miar austriackich morgów (Joch) 400-prętowych, austriackich sążni itp.), ale kryje kataster jednak w sobie bardzo wiele spraw dawniejszych, nie zawsze łatwych do wyśledzenia i zrozumienia. Kataster józeffiński mógłby być wnikliwym i po jego przepracowaniu ze znajomością rzeczy pod wielu względami okazać się źródłem przebogatym. Mało nad nim pracowano w historii gospodarczej, a zwłaszcza w historii rolnictwa, jego organizacji i techniki. Niestety kataster jest obecnie niedostępny do opracowania.

Ogłoszona przez J. Fiericha w roku 1938 rozprawa „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku” dała wiele ciekawych szczegółów. Ogłoszona jednak na podstawie tych samych materiałów praca z roku 1950 „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józeffińskim 1785/7” jako mająca pretensje dać pogląd syntetyczny na całość poruszanych zagadnień, niestety nie zadowala z uwagi na brak tła i ze względów na metodę, a w jej następstwie wyniki, które – mimo pewnych zastrzeżeń autora – wprowadzają w błąd i podają nieodpowiadające prawdziwie charakterystyki. W szczególności dotyczy to trzech spraw:

1. Bezkrytycznego posługiwania się metodą statystyczną, bez jej zrozumienia, w zakresie niedopuszczalnym, mianowicie matematycznym rachunkiem reprezentacji przy materiale bezsprzecznie niewystarczającym i do tego nieuporządkowanym (tak jak go autor zebrał).
2. Nieuzasadnionego i niesłusznego podziału na krainy geograficzne – rolnicze.
3. Nierozróżniania istoty gospodarstwa folwarcznego i gospodarstwa chłopskiego (pańszczyźnianego) w okresie sporządzania metryk józeffińskich we wszystkich poruszanych przez autora zagadnieniach, a w szczególności w odniesieniu do stosunków obsiewów, ich następstwa i zmianowań, co w rezultacie daje zupełnie błędny obraz.

Te zasadnicze niedomogi tym bardziej należy wziąć pod uwagę, że przy formalnie jasnej konstruktywnie i dobrej słownie formie ujęcia pracy, dotyczącej ciekawego zagadnienia, tym łatwiej wprowadzają w błąd, sugerują fałszywy obraz i poddają cyfrowe ujęcia zjawisk nieodpowiadające rzeczywistości.

Oto przyczyny, że uważałem za słuszne zreferować pracę krytycznie. Rolnictwo i technika rolnicza końca XVIII wieku w oparciu m.in. o bogate akta józeffińskie czeka dalej na swego dziejopisa i statystyka.

Literatura

- Barwiński E. i Wąsowicz M., *Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne*, Lwów 1935.
- Fierich J., „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józeffińskim 1785–1787,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII.

Fierich J., "Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku," *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV.

Schramm W., "Sprawy osadnicze i gospodarcze we wsiach doliny Tarnawki i Hoczewki Ziemi Sanockiej," (dotychczas nie drukowana).

Sochaniewicz S., *Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912 (odbitka z *Przewodnika naukowego i literackiego*, dodatku do „Gazety Lwowskiej” 1912, nr 9).

Styś W., *Drogi postępu gospodarczego wsi. Studium szczegółowe na przykładzie zbiorowości próbnej wsi Husowa*, Wrocław 1947.

Styś W., "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932, vol. II.

Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Wiatr St., "Stróże, wieś powiatu gorlickiego. Część I," *Rocznik Nauk Rolniczych i Leśnych* 1948, vol. 50.

W tekście powołano się również m.in. na archiwalia ew.[entualnie] ogłoszone drukiem ("Edicta et mandata..." – "Provinzial Gesetzsammlung des Königreiches Galizien u. Lodomerien") już to rękopiśmienne zbiory, podane m.in. ewentualnie ściślej u [Eugeniusza] Barwińskiego, [Jerzego] Fiericha, [Wincentego] Stysia itd.

Praca W.[aławia] Tokarza opiera się m.in. o spisy, raporty, wyciągi i sumariusze nawiązujące do metryk józefińskich. Niektóre notaty znajdują się również w pracach St.[efana] Pawlika.

W. Styś w pracy *Drogi postępu...* pomieścił szereg szczegółowych danych z metryk józefińskich, podobnie St.[efan] Wiatr w pracy "Stróże..." korzystał obficie z aktów józefińskich i franciszkańskich.

Z tych i innych podobnych prac można zyskać pogląd na to, jak był notowany materiał spisowy w metrykach i różnych załącznikach do metryk, zwłaszcza, że tak Styś jak Wiatr dają w przypisach lub w treści teksty niejednych aktów w brzmieniu pełnym.

W opracowaniach historycznych i u niektórych badaczy są, choć nieliczne, wypisy z aktów józefińskich i franciszkańskich dla niektórych rejonów czy wsi.

Co do różnych form gospodarki, wsi niwowych, łąnowych itp., podziału pól, obsiewów, zmianowań m.in. trójpolówki itp. w różnych typach wsi sprawy były poruszane częściowo przez niektórych autorów. Obszerniej nieco sprawę tę wraz podaniem literatury omówiłem m.in. w niedrukowanej dotychczas pracy "Sprawy osadnicze i gospodarcze..."¹¹¹.

Odnosnie do metod statystycznych i reprezentatywności itp. wystarczające wiadomości dają podstawowe podręczniki.

Poznań, kwiecień 1951

111 Most likely, what is referenced is the work entitled "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach." It was not published until 1961 (*Roczniki Nauk Rolniczych* 1961, Seria D, p. 184).

Bibliography

Archival sources

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Edukacji Narodowej

Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu

Materiały Wiktora Schramma

Print sources

Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galicie Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyroków Y Rozkazów Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych, Lwow 1785.

Gazeta Lwowska 1912

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań 1958.

Polityka Polska 1983

Schramm R.W., "Gniazdo," *Tygodnik Sanocki*, April 13-20, 2001, no. 15-16.

Schramm R.W., *Prywatna podróż pamięci*, Lesko 2003.

Słowo Polskie 1907

Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1950-1951, no. 1(42).

Uniwersytet Poznański. Spis wykładów w półroczu jesiennym 1919, Poznań 1919.

Wydział Rolniczo-Leśny Uniwersytetu Poznańskiego. Sprawozdanie za pierwsze 15 lat istnienia 1919/1920-1933/1934, Poznań 1934.

Literature

Augustyn M., "Opis granic wsi Ustrzyki Górne z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką," *Bieszczad* 2010, no. 16.

Baczkowski M., "Metryka józeffińska jako źródło do dziejów wojskowości ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Galicji," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2022.

Barwiński E., Wąsowicz M., "Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne," *Ziemia Czerwieńska* 1935, vol. 1, z. 2.

Bodaszewski J., "Wieś Jaszczew k. Jedlicza w świetle mapy Miega i tzw. Metryki Józefińskiej w latach 1787-1789. Przyczynek do historii miejscowości," *Prace Historyczno-Archiwalne*, Rzeszów 2022, vol. XXXIV.

Braudel F., "Histories et sciences sociales. La longue durée," *Annales E.S.C.* 1958, vol. X-XII.

- Broda J., "Schramm Wiktor Franciszek" (1885–1958), [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXXV, Warszawa–Kraków 1994.
- Brzozowski S., "Jerzy Fierich 1900–1965," *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1965, no. 4.
- Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. L'viv: Putivnik, L'viv–Kiïv 2001 [*Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник, Львів–Київ 2001*].
- Dąbrowicz E., "Zdezaktualizowane: na marginesie 'wykazu ksiązek podlegających wycofaniu 1 X 1951 r.," *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica* 2003, vol. 19.
- Dembiński F., "Wiktor Schramm," *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1958.
- Dolinowski W., "Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933," *Archeion* 2014, vol. CXV.
- Drozdowicz J., "Kultura jako całość i zróżnicowanie w optyce antropologii i badań nad edukacją," *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* 2017, no. 1(11).
- Dziesięciolecie Intendencji Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1929.
- Falniowska-Gradowska A., *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982.
- Falniowska-Gradowska A., Leśniak F., *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*, Toruń 2009.
- Fejtö F., *Józef II. Habsburg rewolucjonista*, Warszawa 1993.
- Fierich J., "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII.
- Fierich J., "Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku," *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV, z. 2–3.
- Filozof T.J., "Galicyjski kataster podatkowy jako źródło do badania struktury społecznej wsi," *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2005, *Prace Historyczne*, vol. 12.
- Grabowski T.K., "Analiza statystyczna cen ziemi rolniczej w Polsce (2005–2010)," *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych* 2012, vol. XIII, no. 1.
- Hamilton W.H., "Institution," [in:] *Encyclopaedia of the Social Science*, vol. VIII, eds. E.R.A. Seligman, A. Edwin, London 1932.
- Hann Ch., Hart K., *Economic Anthropology: History, Ethnography, Critique*, Cambridge–Malden 2011.
- Hanus P., "Wykorzystanie dokumentacji byłego katastru austriackiego do regulacji stanu prawnego nieruchomości," *Geomatics And Environmental Engineering* 2007, vol. 1, no. 4.
- Jankowiak S., Schramm T., "Uniwersytet w przestrzeni politycznej w latach 1945–1989," [in:] *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019*, eds. S. Jankowiak, T. Schramm, Poznań 2019.
- Kopczyńska-Jaworska B., *Stosunki gospodarczo-społeczne w tradycyjnej kulturze Karpat Północnych*, vol. I, Łódź 1967.

- Krzyworzeka A., "Antropologia ekonomiczna w badaniach rolników i społeczności wiejskich," *Wieś i Rolnictwo* 2013, no. 3.
- Kucharczyk S., Augustyn M., "Górna granica lasu na terenie wsi Ustrzyki Górne i Wołosate w końcu XVIII wieku," *Roczniki Bieszczadzkie* 2012 (20).
- Marciniak A., "Materiały Wiktora Schramma," *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 1967, no. 10.
- Moras M., "Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa," *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 2013, vol. XVI.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 1: *Brody*, compiled by T. Kargol, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 40: *Nadwórna i Zborów*, compiled by R. Mel'nyk, Kraków 2020.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1995.
- Nowak D., "Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego Ukrainy we Lwowie," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2019.
- Okoniewska B., "Poznańskie środowisko nauk rolniczych i rola w nim Wiktora Schramma (lata 1919–1939)," *Kronika Wielkopolski* 1983, no. 1(30).
- Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopień*, publ. J. Szymański, Wojnicz 2000.
- Ruszała K., "Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła," [in:] *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, eds. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014.
- Rutkowski J., "Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej," *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych* 1917, vol. 2.
- Schramm T., *Kilka mniej znanych kart z dziejów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994.
- Schramm T., *Uniwersytet Poznański w latach 1945–1956* (typescript).
- Schramm T., "Wiktor Schramm – profesor Uniwersytetu," *Kronika Miasta Poznania* 2019, no. 1: *Uniwersytetowi na stulecie*.
- Schramm W., "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych," *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D.
- Sochaniwicz S., *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912.
- Staniewicz W., "Prof. dr Wiktor Schramm (1885–1958)," *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, vol. 26, no. 1.
- Styś W., *Drogi postępu gospodarczego wsi. Studium szczegółowe na przykładzie zbiorowości próbnej wsi Husowa*, Wrocław 1947.
- Styś W., "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2.

Ślusarek K., "Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich," [in:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów*, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018.

Ślusarek K., *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik*, Kraków 2022.

Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Weil E., "Determinanty kształtujące cenę ziemi rolnej," *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 2003.

Wiatr St., "Stróże, wieś powiatu gorlickiego. Część I," *Rocznik Nauk Rolniczych i Leśnych* 1948, vol. 50.

Wydro J., "Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji," *Studia Historyczne* 1967, vol. 1/2.

Zajac K., "Profesor dr hab. inż. Jerzy Fierich – uczoney i pedagog," *Folia Oeconomica Cracoviensia* 1982, vol. 25.

Życie gospodarcze Ziemi Sanockiej od XVI do XX w., ed. R. Lipelt, Sanok 2004.

Internet sources

<https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html>

WITOLD JARNO

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-5845-6057](https://orcid.org/0000-0002-5845-6057)

WITOLD.JARNO@UNI.LODZ.PL

University of Lodz

Faculty of Philosophy and History

Department of Polish and World History after 1945

The role of the Polish Army in the military settlement action in the years 1945–1948

Rola Wojska Polskiego w akcji osadnictwa
wojskowego w latach 1945–1948

Summary: The article discusses the issue of military settlement on the so-called Recovered Territories in the years 1945–1948. The text examines the role of the army and military institutions in this process, the status of military settlers and the system of mutual links between military and civilian institutions dealing with military settlement. The article presents the overall organizational effort related to military settlement, difficulties accompanying settlers, problems of cooperation between military institutions and civil administration and the scale of military settlement against the background of the nationwide settlement action. The action of military settlement took place in extremely difficult conditions (e.g. migration and resettlement of the Polish and German population, or war damage). Despite this, between 1945 and 1948, about 534,000 people with the status of military settlers (including demobilized soldiers, as well as members of their families and families of fallen soldiers) settled in the so-called Recovered Territories. Of these, fewer than 180,000 people settled in the districts designated in June 1945 only for military settlements, while the vast majority (354,000) lived outside these districts. Nevertheless, the settlement of 180,000 people in border *powiats* can be considered a great success in the process of their development, conducive to better protection of the new Polish-German border. Military settlers played an important role in the process of settling the so-called Recovered Territories, because they constituted almost 12% of all settlers. Due to the extensiveness of the issue concerning the broadly understood Polish settlement in these lands in the first post-war years, the subject matter discussed in the article was limited to selected issues of military settlement, which were discussed on the basis of archival materials and Polish historiography related to the topic of this type of settlement.

Keywords: military settlement, military settler, Recovered Territories, history of Poland after World War II

Streszczenie: Artykuł omawia zagadnienie osadnictwa wojskowego na tzw. Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1948. W tekście omówiono rolę wojska i instytucji wojskowych w tym procesie, status osadnika wojskowego oraz systemu wzajemnych powiązań instytucji wojskowych i cywilnych zajmujących się osadnictwem wojskowym. W artykule zaprezentowano całokształt wysiłku organizacyjnego związanego z osadnictwem wojskowym, trudności towarzyszące osadnikom, problemy współpracy instytucji wojskowych z administracją cywilną oraz skalę osadnictwa wojskowego na tle ogólnokrajowej akcji osiedleńczej. Osadnictwo wojskowe przebiegało w niezwykle trudnych warunkach (np. ruchy migracyjne i przesiedleńcze ludności polskiej i niemieckiej, czy zniszczenia wojenne), lecz mimo to na tzw. Ziemiach Odzyskanych osiedliło się w latach 1945–1948 około 534 tys. osób mających status osadnika wojskowego (wliczając w to zdemobilizowanych żołnierzy, jak i członków ich rodzin oraz rodziny po poległych żołnierzach). Spośród nich, w powiatach wyznaczonych w czerwcu 1945 r. wyłącznie dla osadnictwa wojskowego osiedliło się 180 tys. osób, podczas gdy zdecydowana większość (354 tys.) zamieszkała poza tymi powiatami. Tym niemniej, osiedlenie 180 tys. osób w powiatach przygranicznych można uznać za duży sukces w procesie ich zagospodarowania, sprzyjający zarazem lepszej ochronie nowej granicy polsko-niemieckiej. Osadnicy wojskowi odegrali ważną rolę w procesie zasiedlania tzw. Ziemi Odzyskanych, bowiem stanowili niemal 12% wszystkich osadników. Z uwagi na obszerność zagadnienia dotyczącego szeroko rozumianego osadnictwa polskiego na tych ziemiach w pierwszych latach powojennych – poruszaną w artykule tematykę ograniczono zasadniczo do wybranych zagadnień osadnictwa wojskowego, które omówiono w oparciu o materiały archiwalne oraz dorobek polskiej historiografii związanej z tematem tego typu osadnictwa.

Słowa kluczowe: osadnictwo wojskowe, osadnik wojskowy, Ziemie Odzyskane, historia Polski po II wojnie światowej

Introduction

Military settlement in 1945–1948 was an important part of the process of settling and developing the so-called Recovered Territories and post-war migration. It sheds light on the key issues that accompanied the nationwide settlement action. The change of Poland's post-war borders triggered major migrations in the Polish lands, and military settlements were obviously linked to them, especially with regard to the so-called repatriation of the Polish population from beyond the Bug River. This is because a large part of the soldiers of the so-called People's Polish Army came from the former Eastern Borderlands, from where their families arrived to Poland as part of resettlement, hoping for new homes and land in the former German territories.

Military settlement played an important role in the first period of the development of the so-called Recovered Territories, when Poles from the former Polish territories – which were part of the Polish state before 1939, as well as after World War II) – were afraid to settle on lands taken from the Germans due to their ambiguous legal status. Poles from the Eastern Borderlands had similar dilemmas, but were offered little choice in the matter. Of course, over time, as the influx of settlers increased rapidly as part of a nationwide settlement campaign, the role of military settlement in this process diminished significantly – as did the military’s participation in the takeover and development of the so-called Recovered Territories. The purpose of this article is to discuss the overall organizational effort related to military settlement in 1945–1948, the structures of military institutions involved in this settlement, the difficulties accompanying the settlers, the factual cooperation between military and civilian institutions, and the role of military settlement in the process of populating the so-called Recovered Territories. Due to the extensiveness of the issue concerning the broadly understood Polish settlement in these lands in the first post-war years, the subject matter discussed in the article was limited to selected issues of military settlement. The considerations were based on the findings of Polish historiography regarding this type of settlement, as well as on archival materials from the Archives of New Records and the Central Military Archives.

Substantive findings

With the end of World War II, a new stage in the history of Poland began, one of the elements of which was the settlement of the so-called Recovered Territories including the southern part of the former East Prussia, Central and Western Pomerania, the Lubuskie Land, and Lower Silesia with the Opole region. In the face of the new territorial shape of Poland imposed by the Soviet Union, the Polish communist authorities, whose formation in July 1944 was catalyzed by the Soviets, devoted considerable space in their propaganda to the question of moving away from the orientation of the Jagiellonian-era Poland to the Piast-era Poland. This had already been intimated in the PKWN [The Polish Committee of National Liberation] manifesto from July 21, 1944, which stressed the need for action to return to the “motherland of the Piast lands.” A week later, on July 27, the Committee concluded a secret agreement on the matter with the Soviet government, which was to support the shape of the future Polish western border based on the line of the Lusatian Neisse and the Oder (with Szczecin remaining on the Polish side). Disputes on this issue between the victorious powers resulted in the fact that it was not until the Potsdam Conference (July 17–August 2, 1945) that Poland was granted the right to manage the German lands located east of the line of the aforementioned rivers. Definitive recognition of this border was to take place at the planned peace conference, which never happened.

Consequently, for a number of years, the unsettled legal status of the Polish-German border aroused controversy between the authorities of the Polish People's Republic and the Federal Republic of Germany.¹ It should be noted that at the Potsdam Conference, the course of the aforementioned border was *de facto* accepted, which was indirectly confirmed by the superpowers' agreement to displace the German population from the lands taken over by Poland, which accelerated their Polonization.²

The settlement and management of the so-called Recovered Territories by Poland was neither an easy nor a quick task, as the not fully regulated status of these lands raised many concerns about their eventual nationality, which was not conducive to the process of their settlement by Polish settlers. Another problem was that the territories were still inhabited by the German population, whose displacement did not begin until the first few years after the war. Nevertheless, already in the first months of 1945, the Polish authorities – based on the secret agreement concluded with the Soviet Union in July 1944 – took steps to create the germ of their own administrative structures in the so-called Recovered Territories, which before the Potsdam Conference meant, in fact, carrying out a policy of accomplished facts. As early as February 2, 1945, the Office of the Western Territories was established (headed by Edmund Giebartowski), which in April was subordinated to the Ministry of Public Administration (MAP).³ As a result, all matters related to the process of settling the new lands were concentrated in the hands of the head of this ministry, i.e., Edward Ochab, who also assumed the post of Plenipotentiary General for the Recovered Territories. Meanwhile, under a March 14 resolution of the Council of Ministers, the entire area⁴ was

1 In practice, this continued until the signing of the treaty between Poland and West Germany on December 7, 1970, and the confirmation of its provisions in the course of German unification signed on September 12, 1990.

2 More on this issue, see: M. Jaworski, *Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973; A. Magierska, *Ziemie zachodnie i północne w 1945 r. Kształtowanie się podstaw polityki integracyjnej państwa polskiego*, Warszawa 1978; W. Materski, *Dyplomacja Polski "lubelskiej" lipiec 1944–marzec 1947*, Warszawa 2007.

3 The following abbreviations are used in the text: AAN – Archiwum Akt Nowych [Archives of New Records], CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego [Central Military Archives of the Military Historical Bureau], DP – Dywizja Piechoty [Infantry Division], MAP – Ministerstwo Administracji Publicznej [Ministry of Public Administration], MON – Ministerstwo Obrony Narodowej [Ministry of National Defense], MZO – Ministerstwo Ziem Odzyskanych [Ministry of Recovered Territories], OW – Okręg Wojskowy [Military District], PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny [State Repatriation Office], and WBBH – Wojskowe Biuro Badań Historycznych [Military Bureau of Historical Research].

4 Without the area of the former Free City of Danzig, which was considered part of the so-called "lands given" and on March 30, 1945 was incorporated into the then established province of Gdańsk.

divided into four administrative districts, appointing a Provisional Government plenipotentiary with broad powers in each. These were Gen. Aleksander Zawadzki in District I (Opole Silesia), Stanisław Piaskowski in District II (Lower Silesia), Aleksander Karczocho-Józefski in District III (Western Pomerania) and Capt. Jerzy Sztachelski in District IV (Mazury). These districts served as provincial authorities at the time and functioned until three new provinces (of Olsztyn, Szczecin and Wrocław) were created in their place by a resolution of the Council of Ministers on May 29, 1946.⁵

The lands taken over by Poland were severely devastated (due to warfare, the plundering policies of the Soviet authorities and post-war looting), which – combined with a destroyed communications network, a ruined irrigation system and a shortage of livestock and seed materials – further hampered their settlement. The first organized groups of Polish settlers began arriving in the so-called Recovered Territories in the early spring of 1945, which was actively encouraged by the Polish state authorities in the following months. However, until the middle of that year, the settlement process moved slowly and only accelerated after the Potsdam Conference, when these lands were de facto granted to Poland and it was decided that the German population would be displaced from them.⁶

As part of the Polish settlement campaign in the so-called Recovered Territories, an important role was played by military settlements, which were intended to fulfill four basic purposes: to be a kind of reward for the toil and efforts demonstrated by soldiers during the war, to provide repatriated military families from across the

5 A. Ogrodowczyk, “Udział Wojska Polskiego w przejściu i zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich 1945–1947,” *Przegląd Zachodni* 1970, no. 3, p. 122; Z. Misztal, “Udział Ludowego WP w tworzeniu administracji państwowej i zagospodarowaniu kraju po zakończeniu II wojny światowej,” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1981, R. XXVI, no. 1, pp. 26–27; R. Polkowski, “Rola pełnomocników Rządu Tymczasowego w tworzeniu władzy i administracji państwowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski w 1945 r.,” *Zeszyty Naukowe ASW* 1987, R. XV, issue 48, pp. 66–80. On March 30, 1945, Col. Jakub Prawin became the plenipotentiary in District III, and on April 11, Lt. Col. Leonard Borkiewicz became the plenipotentiary in District IV.

6 S. Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005, p. 86 et seq.; B. Nitschke, *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*, Zielona Góra 1999, pp. 75, 221–235; L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003, pp. 66–68; D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002, pp. 82–93; A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003, pp. 135–136; P. Kacprzak, *Organizacja i przebieg wysiedleń ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*, Sulechów 2008, pp. 212–215. According to D. Matelski (*Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa–Poznań 1999, pp. 222, 225), the territory of the Third Reich east of the Oder and Lusatian Neisse was inhabited by around 9.6 million people before the outbreak of war, and after the front passed through it in 1945, only by about 3.7 million people, including 2.5 million Germans and 1.2 million Polish indigenous people.

Bug River with a new place to settle, to accelerate the process of settling and re-Polonizing these lands, and to serve as a type of protective barrier along the border strip. The latter objective was not only to improve the security situation in the border zone (e.g., against looters and robber gangs⁷), but also to inhibit the return of the German population to the east. For this purpose, on June 3, 1945, the Supreme Command of the Polish Army issued Order No. 111 on military settlement action based on the voluntary resettlement of soldiers and their families and priority in receiving farms in the said border strip. Military units and institutions were to compile, as soon as possible, lists of soldiers of the so-called People's Army expressing a desire to settle in the so-called Recovered Territories, as well as lists of soldiers and partisans killed during the war (for obvious reasons, at the time, this generally applied to People's Army partisans) – in order to grant land to their families. At the same time, the commands of the First and Second Polish Army proceeded to take stock of German farms in the designated *powiats*⁸ and drew up relevant lists for each town (including the size of individual farms and the condition of residential and farm buildings). In turn, the General Quartermaster's Office of the Polish Army was ordered to allocate the necessary number of cars and supplies for military settlement purposes. Subsequently, 12 *powiats* were designated along the line of the Oder and Lusatian Neisse rivers, from which the army displaced the German population in late June and early July (implementing, as it were, the policy of accomplished facts, as this was carried out before the Potsdam Conference). These *powiats* were divided into five settlement districts: the first (counting from the north) included the *powiats* of Wolin-Kamień and Gryfino; the second – the *powiats* of Chojna, Sulęcín and Rzepin; the third – the *powiats* of Krosno, Gubin, Żary and Żagań; the fourth – the *powiats* of Lubań and Zgorzelec; and the fifth – the *powiat* of Lwówek.⁹

7 Looting and theft in *powiats* designated for military settlements were almost as common as in the rest of the so-called Recovered Territories. Military settlers had their cows, horses, wagons and home furnishings stolen, which was carried out by both domestic looters and Red Army soldiers. This was undoubtedly one of the more severe problems in these lands in the first post-war years. Archiwum Akt Nowych (henceforth: AAN), Ministerstwo Ziem Odzyskanych (henceforth: MZO), sygn. 196.969, k. 5, Meldunek Wydziału Osadnictwa Wojskowego o kradzieżach w powiecie żagańskim od października 1945 r. do lutego 1946 r.

8 A *powiat* is a unit of local government and administration in Poland, equivalent to a county.

9 Ibidem, sygn. 196.965, k. 9–10, Instrukcja dla referatów wojskowych przy PUR z 19 VII 1945 r.; L. Grot, "Organizowanie osadnictwa wojskowego na ziemiach północnych i zachodnich," *Zeszyty Naukowe WAP* 1971, no. 23(69), pp. 67–68; *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, ed. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989, pp. 52–53; A. Ogrodowczyk, *Pomorze przywrócone. Wkład Wojska Polskiego w przejęcie i zagospodarowanie Pomorza Zachodniego w latach 1945–1947*, Warszawa 1974, pp. 97–100; idem, "Osadnictwo wojskowe," [in:] *Ludowe Wojsko Polskie w walce, służbie i pracy na ziemiach*

The assumptions of the military settlement action contained in the order of June 3, 1945 were further developed in an instruction of June 18 and in an order of the Supreme Command of the Polish Army of June 21. Under the latter, the General Inspectorate of Military Settlement was established in Poznań, headed by Gen. Karol Świerczewski, hitherto commander of the Second Polish Army (Col. Piotr Jaroszewicz became his deputy). Moreover, the Central Military Settlement Commission in Poznań was established, which was subordinate to the General Inspectorate, and district and *powiat* military settlement inspectors were appointed (the latter in settlement districts consisting of at least two *powiats*). The district inspectors were: in the first settlement district – Col. Wiktor Lemontowicz (commander of the 12th DP), in the second district – Col. Stanisław Kupsza (commander of the 5th DP), in the third district – Col. Andrzej Czartoryski (commander of the 11th DP), in the fourth district – Col. Paweł Jaroszenko (commander of the 7th DP), and in the fifth district – Col. Aleksander Struc (commander of the 10th DP). In order to streamline the settlement action, the district and *powiat* inspectors further established district and *powiat* military settlement commissions. Subsequently, three Central Distribution Points were established for *powiats* designated for military settlement: in Stargard Szczeciński for *powiats* that were part of the Pomeranian OW (Lt. Józef Nowakowski became the head of this point, and from August 4, Lt. Stanisław Moskaluk), in Gorzów Wlkp. for the *powiats* of the Poznań OW (Capt. M. Studziński), and in Żagań (later transferred to Legnica) for *powiats* of the Silesian OW (Capt. Edward Klita). In addition, *powiat* distribution points were organized in each of the 12 *powiats* in charge of directing incoming settlers to particular localities.¹⁰

zachodnich i północnych 1945–1950, ed. S. Gać, Poznań 1983, pp. 189–190; K. Mamak, *Osadnictwo wojskowe na Ziemi Lubuskiej*, Poznań 1979, p. 36; S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963, p. 130. On the other hand, Z. Wojdalski (“Ludowe Wojsko Polskie w odbudowie kraju w latach 1944–1948,” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1974, R. XIX, no. 2, p. 471) reported that there were 13 *powiats* designated for military settlements, mentioning separately the *powiats* of Wolin and Kamień, which in other publications were often listed as the *powiat* of Wolin-Kamień. Moreover, H. Wichrowski (“Z problematyki osadnictwa wojskowego na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945–1948,” *Zeszyty Naukowe WAP* 1981, no. 107, p. 76) reported that in the autumn of 1945, the *powiat* of Lidzbark was designated in the Mazurian District for the settlement of disabled veterans.

¹⁰ AAN, MZO, sygn. 196.964, k. 259–261, Instrukcja o osadnictwie wojskowym z 18 VI 1945 r.; H. Dominiczak, *Wróciliśmy na Ziemię Lubuską. Udział Wojska Polskiego w zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1948*, Warszawa 1974, p. 83; A. Ogrodowczyk, *Nad Odrą i Bałtykiem. Osadnictwo wojskowe na zachodnich i północnych ziemiach Polski po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1979, p. 90; C. Osękowski, “Osadnictwo wojskowe na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1948,” [in:] *Polskie tradycje wojskowe Środkowego Nadodrza*, ed. A. Toczewski, Zielona Góra 1986, pp. 98–99; idem, “Oficjalne i faktyczne cele osadnictwa wojskowego na pograniczu

As part of the military settlement action, a general assumption was made that military settlers would be directed only to the designated 12 *powiats*, to which the MAP and the Ministry of Agriculture and Agrarian Reform would stop the influx of civilian settlers. In order to facilitate military settlements, military settlement offices were established at the provincial branches of the State Repatriation Office (PUR).¹¹ This was important, because in the initial period, it often happened that military units sent their own operational groups – bypassing the civil administration and PUR offices – who then independently took over German farms the discussed *powiats*, which in practice hampered the process of coordinating military settlement actions.¹²

However, despite the efforts made (including the July 16, 1945 establishment of the principles of cooperation between the military authorities and the MAP, PUR and the Polish Western Union), it was not possible to develop harmonious cooperation between all the institutions involved in the military settlement process, as this was, objectively speaking, extremely difficult in the conditions of the time. On the one hand, military institutions tried to informally expand the scope of their competence in the aspect of military settlement actions, often ignoring local administrative authorities; on the other hand, the state settlement apparatus created resettlement outposts also in *powiats* designated for military settlement, which led to frequent disputes over competence.¹³ There had been attempts to standardize these issues by the order of the Supreme Command of the Polish Army of September 24, 1945, which forbade commanders of military units to settle military settlers in designated *powiats* without consulting the civil administration, and ignoring this prohibition was to be subject to severe penalties.¹⁴ This clearly indicates that in the summer of that year there was considerable independence in the process of military settlements on the part of military commanders and a lack of cooperation in this regard with local civilian authorities. As a result, in *powiats* designated for military settlements, these authorities also tolerated the settlement of others or transferred livestock from there to civilian settlers in other *powiats*. For example, a report dated

polsko-niemieckim po drugiej wojnie światowej,” *Śląskie Studia Historyczne* 1993, no. 3, pp. 55–57.

11 K. Kersten, “Osadnictwo wojskowe w 1945 roku. Próba charakterystyki,” *Przegląd Historyczny* 1964, no. 4(55), pp. 646–647; A. Ogródowczyk, *Osadnictwo wojskowe...*, pp. 196–197; L. Styś, *Osadnictwo wojskowe na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 1978, p. 14; C. Osękowski, *Oficjalne i faktyczne...*, pp. 55–56. More about PUR’s activities: S. Banasiak, op. cit., p. 29 et seq.; D. Sula, op. cit., p. 25 et seq.

12 S. Banasiak, op. cit., p. 132.

13 K. Kersten, op. cit., p. 648.

14 AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej (henceforth: MAP), sygn. 199.2468, k. 19, Pismo pełnomocnika rządu na Dolny Śląsk z 18 VII 1945 r.

January 26, 1946 stated that on the orders of West Pomeranian Governor Leonard Borkiewicz, 50 cows were moved from the landed estates included in the military settlements in the *powiat* of Kamień to Szczecin, which hindered the settlement action, as military settlers usually did not have their own livestock.¹⁵

Lt. Franciszek Górecki wrote about other problems of military settlers in relation to the activities of the District Inspectorate of Military Settlement of the Pomeranian OW in 1945. Here are some characteristic examples of this:

[...] when a settler's family arrives in the designated area, having no assigned farm or housing, they are forced to suffer hunger and cold in the open air, because the railroad does not allow them to stay in the wagon for more than three hours, and it does not consider the settler's position that for the time being, before they get a roof over their heads, they must stay in the wagon. [...] Throughout the District there are almost no Polish doctors and no pharmacies. This is one of the most pressing issues [...] the health condition of the settlers who are undernourished, emaciated and own no warm clothes requires particularly urgent medical care. In the area, there used to be well-stocked hospitals, doctors' and dentists' offices, and pharmacies, all of which were plundered, goods smuggled out and sold privately while the rest was destroyed. [...] The security office and Militia do not provide sufficient guarantees of peace and safety for the people settled here; they are mostly recruited from people who are irresponsible and do not understand their tasks, often abusing their power. There are frequent incidents of assaults, looting, and even murders [...] With few exceptions, efforts to establish cooperation between the Military Settlement and the Civil Administration and the various Offices have so far yielded no positive results [...] None of the settlers are able to pay the taxes imposed by the local government, or pay benefits in kind, and the best evidence of this is the great number of petitioners applying for relief in each Inspectorate.¹⁶

15 Ibidem, sygn. 196.969, k. 17, Pismo mjr. Buszkiewicza, Inspektora Osadnictwa Wojskowego w powiecie kamieńskim z 26 I 1946 r.

16 “[...] gdy rodzina osadnika przyjedzie na wyznaczony teren, nie mając przydzielonego gospodarstwa, czy też mieszkania, zmuszona jest cierpieć głód i chłód pod gołym niebem, bo kolej nie pozwala na zatrzymanie się w wagonie dłużej niż trzy godziny i nie wchodzi w położenie osadnika, że na razie, zanim zdobędzie dach nad głową, musi pozostać w wagonie. [...] Na całym Okręgu prawie że lekarzy Polaków nie ma, jak również i aptek. Jest to jedna z najbardziej palących spraw [...] stan zdrowotny osadników niedożywionych, niezaopatrzonych w ubrania ciepłe, wynędzniałych – wymaga więcej niż kiedykolwiek opieki lekarskiej. Były na terenie dobrze zaopatrzone w sprzęt szpitalne, gabinety lekarskie, dentystyczne i apteki, wszystko to zostało rozkradzione, wywiezione, sprzedane prywatnie, a reszta zniszczona. [...] Urząd bezpieczeństwa i Milicja nie daje wystarczającej gwarancji spokoju i bezpieczeństwa osiedlonym tu ludziom, rekrutuje się przeważnie z ludzi nieodpowiedzialnych i nierozumiejących

In another report regarding the military settlement, Lt. F. Górecki stated that its “condition is exceptionally severe and in addition to an enormous amount of work, it requires the need to organize everything almost anew and from the ground up.”¹⁷ The Ministry of Agriculture and Agrarian Reform reported on the situation of military settlers in a similar vein – for example, a letter dated January 28, 1946 noted that: “the military settlers and their families have poor access to provisions and no means of subsistence as they have taken over the farms after the harvest and have no food stores or livestock,”¹⁸ while a letter dated February 4 stressed the following:

Military settlers and their families in *powiats* designated for military settlement are in very difficult material conditions [...] There are no more supplies or livestock on their assigned farms. They generally lack clothing, warm underwear and footwear. Having no financial resources of their own and receiving no aid, they cannot purchase these things. The group that suffers the most as a result of the clothing shortages are the children attending schools that are sometimes several kilometers away.¹⁹

swych zadań, często nadużywających swej władzy. Częste wypadki napadów, grabieży, a nawet morderstw [...] Wysiłki nawiązania współpracy Osadnictwa Wojskowego z Administracją Cywilną i poszczególnymi Urzędami nie dały dotychczas pozytywnych wyników, poza wyjątkami [...] Żaden z osadników niezdolny jest opłacać podatków wymaganych przez samorząd, ani też uiszczać świadczeń rzeczowych, a najlepszym tego dowodem, jest ich wielka ilość, jako petentów o zapomogi w każdym Inspektoracie.” Ibidem, sygn. 196.966, k. 4-7, Sprawozdanie z działalności Okręgowego Inspektora Osadnictwa Wojskowego por. Franciszka Góreckiego za czas od 1 X do 15 XI 1945 r.

- 17 “stan jest wyjątkowo ciężki i wymagający poza olbrzymim nakładem pracy, konieczności organizowania wszystkiego niemal od nowa i od podstaw.” Ibidem, sygn. 196.966, k. 12, Memoriał Okręgowego Inspektora Osadnictwa Wojskowego por. Franciszka Góreckiego z 12 XI 1945 r.
- 18 “osadnicy wojskowi i ich rodziny są w złych warunkach aprowizacyjnych nie mając środków do życia, ponieważ objęli gospodarstwa po zbiorach i nie mają żadnych zapasów żywnościowych ani inwentarzy.” Ibidem, sygn. 196.964, k. 206, Pismo Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w sprawie aprowizacji osadników wojskowych z 28 I 1946 r.
- 19 “Osadnicy wojskowi i ich rodziny w powiatach przeznaczonych na osadnictwo wojskowe znajdują się w bardzo ciężkich warunkach materialnych [...] Nie znajdują oni już w przydzielonych gospodarstwach żadnych zapasów, ani inwentarza. Z reguły brak im odzieży, ciepłej bielizny, obuwia. Nie mając własnych pieniężnych zasobów i nie otrzymując żadnych zapomóg nie mogą tych rzeczy nabyć. Wskutek braku odzieży najwięcej cierpi dziatwa uczęszczająca do szkół odległych nieraz o kilka kilometrów.” Ibidem, sygn. 196.964, k. 209, Pismo Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w sprawie opieki nad osadnikami wojskowymi z 4 II 1946 r.

These are, of course, only examples of the difficulties that military settlers faced almost daily, although gradually, most of them were overcome. However, this process was neither easy nor quick.

Another problem was the issue of whether the military settlements in the *powiats* designated for this type of settlement should cover their entire area, only a narrow border strip or rural areas, as signaled in a letter dated July 18, 1945. S. Piaskowski, Government Plenipotentiary for District II (Lower Silesia), postulated limiting military settlements in districts bordering with German lands to: "a) a border strip 20 km wide excluding the remaining parts of these districts from military settlement, b) the rural settlement, lifting all restrictions on the specialized urban professionals within the entire border strip designated for military settlement purposes."²⁰

The rationale for these demands was prosaic: the eastern areas of these *powiats* (located at least 20 kilometers from the border) were no longer to exhibit the characteristics of borderlands, while urban settlement required specialized professional staff (both in administration and industry) that military settlement could not provide. In both of these matters, the civilian authorities did not strictly adhere to the initial guidelines, as the district military settlement plenipotentiaries signaled in their reports. For example, Col. Ludwik Dmyszewicz (plenipotentiary in the Silesian OW) reported in a letter dated February 5, 1946 that "an increasing number of civilian settlers or repatriates from abroad are now being settled in the military settlement *powiats*."²¹

The matter was not normalized until February 1946, when the Ministry of Recovered Territories (MZO) stated that other settlers could also be sent to *powiats* designated for military settlement to populate rural areas (they should, however, have their own livestock in this case) and urban areas (all kinds of professionals were to be sent there, such as doctors, clerks, craftsmen or engineers).²² Interesting data on this subject is contained in the report of the Regional Plenipotentiary for Military Settlement of the Silesian Military District Command, dated March 15, 1946, on the inspection of the five *powiats* designated for military settlement (of Lwówek, Lubańsk,

20 "a) pasa granicznego w szerokości 20 km z wyłączeniem pozostałych części tych obwodów spod osadnictwa wojskowego, b) osadnictwa wiejskiego przy uchyleniu wszelkich ograniczeń odnośnie wyspecjalizowanego miejskiego elementu fachowego na terenie całego pasa granicznego przeznaczonego na cele osadnictwa wojskowego." AAN, MAP, sygn. 199.2468, k. 2, Pismo pełnomocnika rządu na Dolny Śląsk z 18 VII 1945 r.

21 Ibidem, MZO, sygn. 196.969, k. 5, Pismo ppłk. L. Dmyszewicza do Pełnomocnika Naczelnego Dowództwa WP ds. Osadnictwa Wojskowego z 5 II 1946 r.

22 Ibidem, sygn. 196.969, k. 3, Pismo MZO w sprawie osiedlania repatriantów cywilnych na terenach osadnictwa wojskowego do centrali PUR w Łodzi z 28 II 1946 r.

Zgorzelec, Żary and Żagańsk), which shows that by that time, a total of 74,424 Poles had been settled in them, including 46,653 on the rights of military settlers, which meant that almost 38% of the population in that area were civilian settlers.²³

At the end of September 1945 – in connection with the ongoing process of transition of the Polish Army to a peacetime footing – the military settlement system was reorganized by incorporating it into the structures of civilian settlement, which was aptly summarized by K. Kersten: “After the reorganization, military settlement lost its character as a separate, organized form of settlement.”²⁴ To this end, the Supreme Command of the Polish Army issued an order on September 24 to dissolve the Central Military Settlement Commission and to subordinate the General Inspectorate of Military Settlement to the Minister of Public Administration. From that point forward, the Inspectorate only supervised military settlement through three district inspectorates subordinate to it, with headquarters in

TABLE 1. Military settlement in five *powiats* in the area of the Silesian Military District according to a report dated March 15, 1946.

Specification	<i>powiat</i> of Lwówek	<i>powiat</i> of Lubańsk	<i>powiat</i> of Zgorzelec	<i>powiat</i> of Żary	<i>powiat</i> of Żagań	total
arable land (ha)	35,000	21,700	27,000	25,000	21,000	129,700
settled military families	4,745	3,904	2,213	2,655	1,272	14,645
vacant farms	–	–	356	1,794	1,128	3,278
total settled Polish population	29,550	17,694	7,360	13,570	6,250	74,424
including military settlers	24,104	12,300	3,346	4,288	2,615	46,653

Source: CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.4, Sprawozdanie Okręgowego Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego Dowództwa Śląskiego OW z 15 III 1946 r., k. 56.

²³ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (henceforth: CAW WBH), Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.4, k. 56, Sprawozdanie Okręgowego Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego Dowództwa Śląskiego OW z 15 III 1946 r.

²⁴ K. Kersten, op. cit., p. 657.

Szczecin, Poznań and Legnica – these, in turn, were subordinate to the *powiat* inspectorates still operating in the *powiats* designated for military settlement. Based on the aforementioned order, a new body was also established in the form of the Plenipotentiary of the Supreme Command of the Polish Army for Military Settlement, who, through the General Inspectorate of Military Settlement (part of the MAP), represented the affairs of the army in the area of military settlement and ensured the cooperation of the field civil and military administrations in the matter of assistance to military settlers. The position of plenipotentiary was assumed by Gen. Waclaw Szokalski (former commander of the Pomeranian OW). Essentially, civilian bodies (including provincial and *powiat* commissions for military settlements) took over all matters related to military settlements, and the role of the army was limited to providing assistance in terms of transportation and material resources for agriculture and medical care for settlers. To this end, in late 1945, district military settlement plenipotentiaries were appointed in the Pomeranian, Poznań, Silesian and Warsaw OWs (in selected *powiats* of the latter, military settlers also began to be settled) to coordinate military settlement activities. At the end of 1945 and the beginning of 1946, these positions were assumed by Lt. Col. Marian Frühauf in the Warsaw OW, Lt. Col. Juliusz Sielecki in the Pomeranian OW, and Lt. Col. Ludwik Dmyszewicz in the Silesian OW (no data on this subject from the Poznań OW).²⁵

Furthermore, military settlement commissions were established in civil administration structures at the provincial and *powiat* levels. The provincial commissions consisted of the governor as chairman, the OW commander, the president of the Provincial Land Office, the provincial head of the PUR, the district inspector of military settlement, and the delegate of the provincial Union of Settlers, while the *powiat* commissions were comprised of the *starosta*²⁶ as chairman, an officer appointed by the OW commander, the land commissioner, the *powiat* head

25 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.1, k. 169, Rozkaz Naczelnego Dowództwa WP w sprawie osadnictwa wojskowego z 24 IX 1945 r.; AAN, MAP, sygn. 199.2468, k. 18–19, Pismo pełnomocnika rządu na Dolny Śląsk z 18 VII 1945 r.; ibidem, MZO, sygn. 196.965, k. 1, Rozkaz Naczelnego Dowództwa WP o osadnictwie wojskowym z 24 IX 1945 r.; ibidem, k. 2, Zarządzenie w sprawie osadnictwa wojskowego na Ziemiach Odzyskanych z 24 IX 1945 r.; AAN, Wojskowe Biuro Badań Historycznych (henceforth: WBBH), sygn. IV.3.56, B. Bełczewski, *Osadnictwo wojskowe na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (typescript), p. 40; ibidem, sygn. 47, W.L. Ząbek, *Warszawski Okręg Wojskowy w latach 1945–1949*, Warszawa 1990 (typescript), p. 438; A. Ogrodowczyk, *Pomorze przywrócone...*, pp. 100–104; S. Chojnecki, “Wkład Wojska Polskiego w zasiedlanie ziem zachodnich i północnych,” [in:] *Z historii tamtych lat. Ludowe Wojsko Polskie w akcjach społeczno-politycznych 1944–1975*, Warszawa 1980, p. 170.

26 *Starosta* is the head of a *powiat* administration.

of the PUR, the *powiat* inspector of military settlement, and the delegate of the *powiat* Union of Settlers. The provincial commissions henceforth set plans for military and civilian settlement in their subordinate areas, collected funds for settler assistance, established rules for material assistance to military settlers and supervised the activities of *powiat* commissions. The latter (in addition to implementing the military settlement plans approved for them) also organized a network of agricultural instructors and security guards comprised of settlers, who received support in every area.²⁷

To give the settlement process a more organized form – apart from the already existing PUR – based on the decree of November 13, 1945 “On the Administration of the Recovered Territories,” a new department was established in the form of the Ministry of the Recovered Territories, which was headed by Władysław Gomułka throughout its existence (i.e., until January 21, 1949). Within this ministry, a Settlement Department was created, which, through its subordinate settlement sections in provinces (districts) and settlement offices in *powiats*, directed the entire settlement action in the so-called Recovered Territories.²⁸

However, there were still disputes between civilian and military institutions (albeit on a smaller scale). For example, the leadership of the Ministry of Defense (MON), while aiming to accelerate military settlement, did not pursue a consistent policy: on the one hand – it forbade military settlers and their families from settling in designated *powiats* without permission of the civil administration, while on the other – it allowed them to settle outside these *powiats* although, in this case, they did not receive the rights of military settlers. An additional problem was the inadequate cooperation between military institutions and civilian authorities, both in terms of coordinating military settlement in the *powiats* designated for it, as well as the allocation of post-German farms, assistance to military settlers, or in matters of excessive tax burdens. There were, of course, at least several reasons for this state of affairs, including the poorly qualified staff in the civil administration in the so-called Recovered Territories, the bureaucratic manner in which settlers’ affairs were handled, the not always clear regulations and competencies of the various military and civilian institutions involved in the military settlement action, as well as the frequent changes in the regulations themselves. These problems were quickly recognized, as can be seen from a report dated August 20, 1945:

27 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.1, k. 169–170, Rozkaz Naczelnego Dowództwa WP w sprawie osadnictwa wojskowego z 24 IX 1945 r.

28 Dziennik Ustaw 1945, no. 51, item 295, p. 451. Ministerstwo Ziem Odzyskanych rozwiązano w styczniu 1949 r. (ibidem, 1949, no. 4, item 22, p. 20).

Based on the order of the Commander-in-Chief issued to halt civilian settlement in the *powiats* along the Oder and Nissa rivers – they [civilian authorities – W.J.] are sending us whole masses [of civilian settlers – W.J.] who are taking over the best houses, leaving old and dilapidated ones for the military settlers; this is one of the reasons why our foundations are undermined and the military settlers are obstructed.²⁹

A report of June 5, 1946 further notes: “Land offices generally have a negative attitude toward soldiers. The same also persists in other settlement offices, especially in the Poznań and Pomeranian provinces.”³⁰

Indeed, in the summer of 1945, the structure of the military settlement mechanism was designed so that a permanent apparatus dealing with this settlement on behalf of the MAP operated alongside the military authorities (which were assumed to be temporary). In theory, the two divisions (military and civilian) were supposed to work in tandem and coordinate their activities, but in practice this was not always the case.

Hence, on February 1, 1946, the Ministry of Defense handed over all matters of military settlement to civilian authorities (that is, to the MZO, in which the Military Settlement Department was created, and to the PUR agencies) while dissolving the provincial and *powiat* inspectorates of military settlement. From that point on, the action of settling the so-called Recovered Territories (now managed by the aforementioned ministry) accelerated, partly thanks to the creation – by order of the ministers of the MZO and MAP on March 29 – of settlement departments in the offices of general administration authorities at the provincial and *powiat* levels.³¹ A little earlier, by order of the Minister of Defense No. 70 of February 28, 1946 – the hitherto existing military agricultural estates were liquidated, while the so-called “barrack-adjacent farms” [*gospodarka przykoszarowa*] were organized at military units, the purpose of which was to grow fresh vegetables and vegetables for their own needs

29 “Według rozkazu Naczelnego Wodza wydanego w celu wstrzymania osadnictwa cywilnego na tereny pow. nad Odrą i Nissą – przesyłają nam [władze cywilne – W.J.] całymi masami [osadników cywilnych – W.J.], którzy zajmują najlepsze domy, pozostawiając dla osadników wojskowych stare i zniszczone – jest to jeden z powodów, które podważają nasze fundamenty i tamują osadników wojskowych.” AAN, Państwowy Urząd Repatriacyjny (henceforth: PUR), sygn. 200.XI.241, k. 457, Raport por. Józefa Nowakowskiego z 20 VIII 1945 r.

30 “Urzędy ziemskie z reguły odnoszą się do żołnierzy negatywnie. Ten sam stosunek jest i w innych urzędach osiedleńczych, zwłaszcza w województwie poznańskim i pomorskim.” Ibidem, MZO, sygn. 196.965, k. 41, Sprawozdanie z przebiegu akcji osadnictwa wojskowego z 5 VI 1946 r.

31 Ibidem, Związek Osadników Wojskowych, sygn. 418.10, k. 1–3, Okólnik ministra Ziem Odzyskanych nr 61 z 5 VI 1946 r.; ibidem, MZO, sygn. 196.965, k. 29, Pismo MZO w sprawie akcji osadnictwa wojskowego z maja 1946 r.

(the property and livestock of the liquidated agricultural estates had been transferred to civilian authorities).³²

After the introduction of the above-mentioned changes, the military settlement action was concentrated in the offices of the general administration authorities: settlement departments in provincial offices and settlement offices in *starostwa*. On behalf of the army, it was henceforth only supervised by district and *powiat* military settlement plenipotentiaries, acting under the direction of the Plenipotentiary of the Commander-in-Chief of the Polish Army for Military Settlement.³³ Soon, in order to further improve the coordination of military settlement affairs with civilian authorities, by order No. 95 of June 12, 1946, this post was replaced by Office of the Plenipotentiary of the MON for Military Settlement, thanks to which the previous plenipotentiary, Gen. W. Szokalski, was able to penetrate more effectively into all matters relating to this settlement (in 1947, his deputy was Major Bohdan Tuszowski).³⁴ Incorporating all matters of military settlement into the nationwide settlement campaign directed by the Military Settlement Department in the MZO, PUR agencies and other general administration offices, proved to be the right solution, as it streamlined and accelerated the difficult process of developing the so-called Recovered Territories.³⁵

At the same time, the area of military settlement began to expand. In addition to the previous western border *powiats*, by the end of 1945 it also included the Baltic coastal strip from Elbląg to Wolin Island (parts of the *powiats* of Szczecin, Nowogard, Kołobrzeg, Sławieński, Wejherowo, Gdańsk and Elbląg), and based on an MZO decree of January 30, 1947, as well as the northern areas of Warmia and Mazury,

32 Ibidem, MZO, sygn. 196.965, k. 33–34, Rozkaz ministra Obrony Narodowej nr 70 z 28 II 1946 r.

33 CAW WBH, Główny Zarząd Polityczno-Wojskowy, sygn. IV.502.1.27, bp., Rozkaz NDWP nr 220 z 24 IX 1945 r.; AAN, MZO, sygn. 196.965, k. 43–44, Pismo Śląsko-Dąbrowskiego Urzędu Wojewódzkiego w sprawie osadnictwa wojskowego z 12 VIII 1946 r.; H. Dominiczak, *Wróciliśmy...*, pp. 100–102; S. Chojnecki, *Wkład Wojska Polskiego...*, pp. 162–167; A. Ogrodowczyk, *Osadnictwo wojskowe...*, pp. 195–197, 221; idem, *Żołnierze Wojska Polskiego na Śląsku Opolskim i Dolnym 1945–1948*, Opole 1978, pp. 92–95.

34 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.75, k. 60, Rozkaz MON nr 1005 o reorganizacji Biura Pełnomocnika MON ds. Osadnictwa Wojskowego z 18 VIII 1947 r.

35 Ibidem, sygn. IV.500.7.2, k. 1, Rozkaz NDWP nr 95 z 12 VI 1946 r.; AAN, MZO, sygn. 196.964, k. 146, Pismo MZO w sprawie organizacji referatów osadnictwa wojskowego z 20 II 1946 r.; A. Ogrodowczyk, *Osadnictwo wojskowe...*, pp. 221–228; S. Chojnecki, “Udział wojska w akcji osiedleńczej na ziemiach zachodnich i północnych,” [in:] *Udział Ludowego Wojska Polskiego w wielkich akcjach społeczno-politycznych w latach 1944–1973*, ed. M. Jaworski, Warszawa 1977, pp. 202–213; H. Wichrowski, op. cit., p. 82.

several *powiats* of Białystok Province,³⁶ and in January 1948, the entire so-called Recovered Territories.³⁷

Settlement Order No. 111 of June 3, 1945 defined the categories of military persons who could be granted the military settler status. These included soldiers and partisans who took part in the fighting, as well as the families of soldiers and partisans killed in combat (of course, this generally referred to soldiers of the so-called People's Army and leftist partisans). A month later (under Instruction No. 2 of the Military Settlement Commission, dated July 19), the possibility of acquiring the rights of a military settler was also extended to Polish soldiers who had been outside the country during the war – as it was defined – “not of their own volition.” It referred to those serving in the Polish Armed Forces in the West and was presumably intended to incentivize them to return to the country.³⁸ A military settler could receive a 10-acre plot of land (the number of farm buildings corresponded to the size of the family), so-called “first-class” food stamps, free medical care, a six-month cash benefit, as well as priority in obtaining various types of permits to establish craft workshops. After the law “On the Agricultural System and Settlement in the Recovered Territories and the Former Free City of Danzig” came into effect on October 13, 1946 (passed on September 6), the area of land per farm ranged between 7 and 15 hectares – depending on the class of land and climatic and terrain conditions. Plots of land could be obtained for ownership (free of charge) by Polish citizens who arrived in the so-called Recovered Territories as part of the settlement campaign conducted by the state authorities, as well as by people who had lived there before January 1, 1945 – as long as they held Polish citizenship. Moreover, five categories of persons who had priority in receiving a farm were defined:

- 1) demobilized soldiers and disabled service members of the Polish army who took part in the battles for Poland; and participants in partisan fights for Poland, except for those who acted against Democratic Poland; 2) security service officers who became disabled in connection with their service in defending the democratic principles of the system of the Polish State; 3) widows and orphans of soldiers and partisan combatants who died fighting for Poland, as well as widows and orphans of security

36 The military settlement was extended to the following *powiats* of Olsztyn province: Bartoszyce, Braniewo, Giżycko, Iława, Kętrzyn, Lidzbark, Morąg, Olsztyn, Pasłęka, Reszel and Węgorzewo, as well as to three *powiats* of Białostok province: Elk, Gołdap and Olecko.

37 W. Gieszczyński, *Państwowy Urząd Repatriacyjny w osadnictwie na Warmii i Mazurach (1945–1950)*, Olsztyn 1999, p. 111.

38 A. Ogrodowczyk, *Pomorze przywrócone...*, pp. 98–99; C. Osękowski, *Oficjalne i faktyczne...*, pp. 59–60.

service officers who died in connection with their service in defense of the democratic principles of the Polish State, and persons whose sole breadwinners were the aforementioned soldiers, partisan combatants and security service officers; 4) repatriates; 5) owners of smallholder and dwarf farms located in the areas of the Polish State (outside the Recovered Territories and the former Free City of Danzig).³⁹

The concept of a “military settler” was further clarified in an MZO order of January 14, 1948, issued in consultation with the MON and MAP. According to this legislation, military settler status could be granted to the following persons: 1) disabled veterans (with a loss of earning capacity of at least 45%) who were seriously injured between September 1939 and May 9, 1945 while serving in the so-called People’s Army, in Polish military formations adjacent to the allied armies, soldiers of the Polish Army from the September 1939 campaign, as well as disabled veterans participating in partisan fights against the Germans and their allies in the ranks of the People’s Guard, the People’s Army, the Home Army, the Peasant Battalions, the Polish People’s Army and the Security Corps; 2) demobilized soldiers of the so-called People’s Army, other Polish military formations adjacent to the allied armies from September 1939 to May 9, 1945, participants of the September 1939 campaign, and soldiers demobilized after the end of the war who settled in the so-called Recovered Territories with the consent of the state authorities before May 9, 1946 (provided they did not act against “Democratic Poland”); 3) participants of the organizations listed in the first point taking part in partisan combat against the German occupiers, who settled in the so-called Recovered Territories with the consent of the state authorities before May 9, 1946, having done military service; 4) in special cases, the Minister of Recovered Lands could also recognize other persons who took part in the fight against the Germans as military settlers (provided they had the appropriate certificate from the Minister of National Defense), including security officers who became disabled in the defense of “Democratic Poland,” widows and orphans of soldiers, partisan combatants killed in the fight for Poland, or in defense

³⁹ “1) zdemobilizowani żołnierze i inwalidzi wojska polskiego, którzy brali udział w walkach o Polskę; oraz uczestnicy walk partyzanckich o Polskę z wyjątkiem tych, którzy występowali przeciwko Polsce Demokratycznej; 2) funkcjonariusze służby bezpieczeństwa, którzy w związku ze służbą w obronie demokratycznych zasad ustroju Państwa Polskiego zostali inwalidami; 3) wdowy i sieroty po żołnierzach i uczestnikach walk partyzanckich poległych w walkach o Polskę, jako też wdowy i sieroty po funkcjonariuszach służby bezpieczeństwa, którzy polegli w związku ze służbą w obronie demokratycznych zasad Państwa Polskiego, oraz osoby, których jedynymi żywicielami byli wymienieni żołnierze, uczestnicy walk partyzanckich i funkcjonariusze służby bezpieczeństwa; 4) repatrianci; 5) właściciele gospodarstw małorolnych i karłowatych, znajdujących się na obszarach Państwa Polskiego (poza obszarem Ziemi Odzyskanych i b. Wolnego Miasta Gdańska.” *Dziennik Ustaw 1946*, nr 49, poz. 279, p. 515.

of post-war power, as well as persons whose only breadwinners were representatives of the above-mentioned groups.⁴⁰

The military settlement action began in June 1945 and lasted until July 1948. In the first months – until October 1945 – it was carried out exclusively by the military authorities, through the commands of the three western military districts (Pomeranian, Poznań and Silesian). Later, there was a fundamental development of the military settlement lasting from October 1945 to July 1948, in which civilian offices in charge of nationwide settlement took over the leadership. Military authorities merely cooperated with them in this regard, providing assistance to military settlers.⁴¹

Detailed rules for organizing the military settlement action in its initial period were included in the order of the Supreme Command of the Polish Army No. 141 of July 5, 1945. It stipulated that each military unit ought to settle between a dozen and several dozen military families in the *powiats* designated for military settlement. This was supposed to be carried out as soon as possible and unaided to create “settlement nests” for further settlement action. To achieve this, unit commanders prepared lists of soldiers who expressed a desire to resettle with their families in the border *powiats* along the Oder and Lusatian Neisse line. Officers were then to be sent to the Inspector of Military Settlement in Poznań in order to determine the settlement area for a given unit, and later – in agreement with local civilian authorities – a specific village or several villages allotted for military settlement were to be selected for the unit. Based on soldiers declaring their willingness to settle in the western peripheries of Poland, operational groups were formed, which, after reaching the designated localities, performed the necessary preparatory work, such as repairing residential and farm buildings, obtaining livestock and grain for planting, and, if necessary, displacing Germans still living in those localities. After a few weeks, other operational groups were formed to organize the transportation of military settlers’ families to their new place of residence – usually this was done by rail transport under the protection of the soldiers of the unit organizing

40 1) zdemobilizowani żołnierze i inwalidzi wojska polskiego, którzy brali udział w walkach o Polskę; oraz uczestnicy walk partyzanckich o Polskę z wyjątkiem tych, którzy występowali przeciwko Polsce Demokratycznej; 2) funkcjonariusze służby bezpieczeństwa, którzy w związku ze służbą w obronie demokratycznych zasad ustroju Państwa Polskiego zostali inwalidami; 3) wdowy i sieroty po żołnierzach i uczestnikach walk partyzanckich poległych w walkach o Polskę, jako też wdowy i sieroty po funkcjonariuszach służby bezpieczeństwa, którzy polegli w związku ze służbą w obronie demokratycznych zasad Państwa Polskiego, oraz osoby, których jedynymi żywicielami byli wymienieni żołnierze, uczestnicy walk partyzanckich i funkcjonariusze służby bezpieczeństwa; 4) repatrianci; 5) właściciele gospodarstw małorolnych i karłowatych, znajdujących się na obszarach Państwa Polskiego (poza obszarem Ziemi Odzyskanych i b. Wolnego Miasta Gdańska.” Dziennik Ustaw 1946, no. 49, item 279, p. 515.

41 Dziennik Urzędowy Ministerstwa Ziemi Odzyskanych 1948, no. 3, item 17, pp. 2–3.

such passage. In the second period of the military settlement action (from October 1945), an order was issued to abandon the previous practice of carrying out settlement with military forces alone, in view of the inclusion of this type of settlement in the nationwide settlement system. To this end, provincial and *powiat* commissions for military settlements were established, as previously stated, to determine settlement plans and ways to implement them. The basic form of military settlement – due to the fact that the main part of the army was peasants – was the allocation of land plots to demobilized soldiers, and in the event of an insufficient number of farms, a type of parceling-cooperative settlement was promoted (in large land estates under military administration). In practice, this form was not as popular as individual settlements. On the other hand, in cities, military settlers were allocated so-called garden-vegetable plots of up to 4 hectares, and in the coastal region, military settlers (usually former sailors) were given ownership of small houses with modest allotments, since the source of their livelihood was going to be their participation in the development of merchant shipping, fishing (sea and inland) and fish processing.⁴²

According to preliminary assumptions from the summer of 1945, by the end of that year, the military authorities planned to settle about 100,000 military settlers (including their family members) in the designated 12 *powiats*; they were going to be distributed mainly in rural areas, with only a small portion in cities. It is worth noting that military settlers were the pioneers of Polish settlement in the summer of 1945. Undoubtedly, the main incentive for them was the larger size of the farms granted to them free of charge than for the other settlers, as military settlers received an average of 10–15 hectares of farmland each. For security reasons, efforts were made to settle them in larger groups in selected localities. The action at the time largely included soldiers coming from the former Eastern Borderlands, who had been forced by the post-war changes to the country's borders to leave their homeland and start a new life in an unfamiliar environment. According to Arkadiusz Ogrodowczyk's findings, in the first period of military settlement in the *powiats* along the new Polish western border, 53,275 people had managed to settle by the end of October (including settled soldiers and members of their families – there were 13,641 such families). Of these, as many as 60% took up residence in the western *powiats* of the Pomeranian OW (mainly the *powiats* of Chojna and Gryfino), about 25% in the western *powiats* of the Poznań OW (mainly the *powiats* of Gubin and Rzepin), and only about 10% in the western *powiats* of the Silesian OW.⁴³ In turn, according to a report by the Plenipotentiary of the Supreme Command of the Polish Army for Military Settlement

42 A. Ogrodowczyk, *Pomorze przywrócone...*, pp. 100–104.

43 Idem, *Osadnictwo wojskowe...*, pp. 190, 202–203, 216.

issued on November 29, 1945 – by that date, more than 160,000 people had settled in all the *powiats* designated for military settlement, of whom about 60% were reported to be military settlers and their families. This meant a significant acceleration of the settlement action, as within a few weeks, the number of military settlers in these *powiats* had almost doubled (from 53,000 to about 95,000).⁴⁴

The results of the military settlement action in 1945 showed how unrealistic the initial assumption was to create a belt settled by a compact settlement community based on the military tradition and enjoying greater privileges over other settlers. Despite official prohibitions, civilian settlers steadily flowed into these *powiats* and soon began to comprise a significant percentage of the settled Polish population there – according to Krystyna Kersten, by the end of 1945, it was already around 40%. On the other hand, almost from the very beginning, the military settlers demanded the right to settle freely in the entire so-called Recovered Territories, which happened, but only at the end of the settlement campaign.⁴⁵

The military settlers – despite promises from the army – were not provided with adequate farming conditions in 1945, and faced many problems on a daily basis: “The supplies were low, grain had been harvested and threshed by Soviet troops, some of it by Polish soldiers, and taken away. The little grain harvested by the settlers is not enough to feed them, much less to sow. The headcount of horned and polled cattle and horses is simply disastrous.”⁴⁶ This situation was probably influenced by the poor cooperation between the military and civilian authorities at the time. In that period, they were actually conducting separate settlement actions, which was one of the reasons why three ministries (National Defense, Public Administration and Agriculture, and Agrarian Reform) combined their efforts in this aspect and in late September 1945 created a nationwide leadership of the settlement action, in which civilian authorities began to play a fundamental role.⁴⁷ This significantly accelerated the military settlement action in 1946, which also included – in addition to the *powiats* designated for military settlement – other *powiats* in the so-called Recovered Territories. In this case, however, the settlers were not entitled to the rights of military settlers, which meant that they benefited to a lesser degree from the assistance provided by both military and civilian authorities, usually receiving neglected farms, with smaller areas and little livestock, and did not qualify

44 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.4, bp., Sprawozdanie z inspekcji terenów osadnictwa wojskowego nad Odrą i Nysą z 29 XI 1945 r.

45 K. Kersten, op. cit., p. 656.

46 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV.500.7.4, k. 92, Sprawozdanie z inspekcji terenów osadnictwa wojskowego nad Odrą i Nysą z 29 XI 1945 r.

47 A. Ogrodowczyk, *Osadnictwo wojskowe...*, p. 221.

for tax exemptions. This aroused great dissatisfaction among these settlers, and only after months of efforts by the military authorities, in January 1948, were the privileges enjoyed by military settlers extended to the entire area of the so-called Recovered Territories. At that time, the military settlement action was slowly coming to an end, and by order of the Ministry of Defense No. 147 of July 19, 1948, its formal termination came with the dissolution of the Office of the MON Plenipotentiary for Military Settlement: "With the completion of the military settlement action and the Board of Armed Struggle for Independence and Democracy assuming the care for military settlers in the territory of the recovered lands and demobilized soldiers in the central provinces, I order that by August 1, 1948, the Office of the Minister of Defense Plenipotentiary for Military Settlement be dissolved."⁴⁸

In the process of settling and managing the so-called Recovered Territories, one cannot forget the aid that the army provided to military settlers. This consisted not only in supporting and coordinating the military settlement process itself, cooperating in this aspect with local authorities and various civilian institutions, but also in providing direct assistance on the plots of the military settlers, where soldiers serving in the ranks of the army worked and supplied the settlers with the equipment necessary for this work (tools, seeds, beast of burden and breeding animals). The scale of this assistance can be illustrated by the fact that between 1945–1947, the army handed over or sold at lower prices the following: 47,000 head of horned cattle, almost 42,000 horses, 23,000 sheep, 16,000 pigs, several thousand horse-drawn vehicles and more than 40,000 sets of horse harnesses.⁴⁹

An equally important element in the process of military settlement was the activity of the Union of Military Settlers, whose Provisional General Board was constituted on March 28, 1946 (Gen. Waclaw Szokalski became its chairman, and Lt. Col. Bronislaw Belczewski its vice-chairman). The union assisted military and civilian institutions in the development of military settlements, and settlers in matters of livelihood, and represented their interests before state authorities. It also worked to extend the rights of military settlers to all demobilized soldiers settled throughout the so-called Recovered Territories. In the difficult post-war period, the Union managed to achieve considerable successes, as only by July 1, 1947, it had additionally provided the military settlers with more than 8,000 horses from the army, a large number of wagons and harnesses for horses, 24 cars from the army demobilization, 800 cows, and 50 cartons of powdered milk to feed the children of the military settlers. Furthermore, it actively supported the settlers in agricultural work (sowing

48 CAW WBH, Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego, sygn. IV,500.7.2, k. 49, Rozkaz MON nr 147 z 19 VII 1948 r.

49 Z. Wojdalski, op. cit., pp. 472–473.

and harvesting action). The Union grew rapidly in terms of organization, for after less than a year and a half of activity, it had almost 100,000 members organized in 7 districts, 107 branches and 1,324 clubs. Thanks to this, with the help of the Union, military settlers organized nearly 300 cooperatives of various types (agriculture and commerce, dairy and egg production, transportation, fishing, horticulture or bee-keeping) in the so-called Recovered Territories, as well as more than 40 hotels, inns and canteens designed to furnish military settlers on the move with accommodation and cheap food. No less important was the Union's cultural and educational activities, which included the establishment of more than a thousand community centers, although it should be added that they also carried out a kind of indoctrination of the settlers to ensure their "proper politicization" and the "consolidation of the ideology of Polish democracy."⁵⁰

However, the reality of the daily life of the military settlers often differed from the official propaganda, numerous expressions of which can be found in the documents of the Union of Military Settlers. For example, in one of the petitions of settlers residing in the *powiat* of Lębork written on June 1, 1947 and sent to Gen. W. Szokalski, they complained about poor treatment from local civilian offices, excessive taxes and fees for the livestock and post-German furniture they had received, while asking for more financial and material aid.⁵¹ The Union's reports contain information about these irregularities, such as the report for November 1946, which notes, among other things:

The distribution of horses from the Polish Army demobilization was completed as ordered. This action encountered great difficulties at first, as Unit Commanders preferred to sell horses to civilian settlers, without the intermediation of the union, at a higher price than was stipulated by the order of the D.O.W. 2. It often happened that the horses were incapacitated, blind or lame and died a few days after purchase, as a result of which settlers were exposed to losses.⁵²

⁵⁰ AAN, MZO, sygn. 196.967, k. 28–34, Sprawozdanie z działalności Tymczasowego Zarządu Głównego za czas od powstania Związku Osadników Wojskowych do 1 VII 1947 r.

⁵¹ Ibidem, k. 39, Pismo osadników wojskowych z powiatu lęborskiego do gen. W. Szokalskiego z 1 VI 1947 r.

⁵² "Rozdział koni pochodzących z demobilu WP został ukończony zgodnie z rozkazem. Akcja ta napotkała z początku na duże trudności, ponieważ Dowódcy Jednostek woleli sprzedawać konie osadnikom cywilnym, bez pośrednictwa związku, za cenę wyższą, niż była przewidziana rozkazem D.O.W. 2. Często zdarzało się, że konie były niezdolne do pracy, ślepe lub kulawe i kilka dni po kupnie zdychały, wskutek czego osadnicy narażeni byli na straty." Ibidem, k. 175, Sprawozdanie Związku Osadników Wojskowych za czas od 5 listopada do 5 grudnia z 8 XII 1946 r.

Other such reports stressed that the settlers pointed out a number of additional problems, such as the civilian settlers' taking over the better-quality farm and residential buildings as well as large numbers of post-German livestock, the settlers' treatment of work in the so-called Recovered Territories only as temporary work to enrich themselves, the widespread phenomenon of looting, robbery and theft, and inadequate medical care. These problems were finally resolved only at the end of the military settlement campaign.

Conclusion

It is not easy to summarize the scale of military settlement in 1945–1948 due to incomplete and often divergent data on the subject. According to the findings of A. Ogrodowczyk, in 1945–1948 about 534,000 people with the status of military settlers settled in the so-called Recovered Territories (including demobilized soldiers, as well as members of their families and the families of fallen servicemen). Of these, the largest number settled in Lower Silesia – about 250,000 people (or as many as 47% of the total number of military settlers). In second place was Western Pomerania, where about 160,000 military settlers settled (about 30%); in Lubuskie Land it was about 90,000 (about 17%), and in Warmia and Mazury only 33,000 (about 6% of all military settlers). These proportions are not surprising and stem from the fact that all of Lower Silesia and Western Pomerania had belonged to the German state until 1945, constituting the main areas of all Polish settlements after the war. In addition, the area of these two regions far exceeded the rest of the so-called Recovered Territories in size, i.e., the Lubuskie Land and the part of former East Prussia granted to Poland. Another key factor was that, according to the initial assumptions, military settlers were to be directed mainly to the aforementioned 12 designated border *powiats* lying along the Oder and Lusatian Neisse rivers. Over time, however, they began to settle in other districts as well, sometimes far from the Polish-German border. The smallest number of military settlers in the *powiats* of former East Prussia and parts of the *powiats* of Białystok province was essentially due to the fact that the military settlement campaign was extended to these areas at a later time. Of the approximately 534,000 people with the status of military settlers, fewer than a third of them (180,000) were settled in the *powiats* designated in June 1945 exclusively for military settlement, while the vast majority (354,000) resided outside these *powiats*. However, the settlement of 180,000 people in the border *powiats* can still be considered a great success.⁵³

53 A. Ogrodowczyk, *Osadnictwo wojskowe...*, pp. 240–242; idem, “Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948,” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1971, R. XVI, no. 3, pp. 78–79; idem, *Nad Odrą i Bałtykiem...*, p. 164, 170, 216–217;

TABLE 2. Summary of the results of military settlements in 1945–1948

Military District	Region	Total number of military settlers	Total number of military settlers' families	Including the number of people in <i>powiats</i> designated for military settlements	Including the number of families in <i>powiats</i> designated for military settlement
OW I	Warmia and Mazury	30,000	10,000	.	.
	Białystok	3,000	1,000	.	.
	total	33,000	11,000	.	.
OW II	Western Pomerania	142,390	44,130	.	.
	Gdańsk Pomerania	18,000	6,000	.	.
	total	160,000	50,000	63,303	21,101
OW III	Lubuskie Land	90,000	30,000	39,000	13,000
OW IV	Lower Silesia	222,864	74,288	.	.
	Opole Silesia	28,500	9,550	.	.
	total	251,000	84,000	77,889	25,963
total		534,000	175,000	180,192	60,064

Source: A. Ogródowczyk, "Osadnictwo wojskowe," [in:] *Ludowe Wojsko Polskie w walce, służbie i pracy na ziemiach zachodnich i północnych 1945–1950*, ed. S. Gać, Poznań 1983, pp. 240–242.

Military settlers played an important role in the process of settling the so-called Recovered Territories, as they accounted for almost 12% of all settlers. Of course, their share in the settlement of individual areas varied: in the Lubuskie Land they accounted for as many as 22.2% of all settlers, in Western Pomerania – 14.6%, in Lower Silesia – 12.3%, while in the other areas covered by the settlement action

D. Mierzejewski, S. Sadowski, *Zarys historii Pomorskiego Okręgu Wojskowego 1919–1994*, Bydgoszcz 1994, p. 143; S. Chojnecki, *Wkład Wojska Polskiego...*, pp. 185–186. The literature provides slightly different data on this subject. See: H. Dominiczak, *W walce o Polskę Ludową. Udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych 1944–1948*, Warszawa 1980, p. 201; Z. Wojdalski, op. cit., p. 472; L. Grot, op. cit., p. 74.

their percentage share was considerably lower (in Warmia and Mazury – 6.7%, in Opole region – 5.8%, in Białystok region – 5.0% and in Gdańsk Pomerania – 3.9%).⁵⁴

Since the vast majority of demobilized soldiers came from the countryside, it is not surprising that they settled primarily in rural areas with their families. Of the total number of almost 175,000 families of military settlers, as many as about 130,000 settled in the countryside and became farmers and livestock breeders, and – if they had previous experience – rural craftsmen (e.g., blacksmiths). The remainder (about 45,000 families, or nearly 25%) settled in cities and took up various types of non-agricultural work. Among the demobilized soldiers were also teachers, clerks, craftsmen, manual workers and representatives of free professions, who, because of their qualifications, obviously chose to settle in cities, where they found employment in industry, local administration, private trade and crafts, or ran horticultural farms, among others.⁵⁵

In conclusion, military settlements were an important part of the process of settlement and re-Polonization of the so-called Recovered Territories, which in post-war Poland constituted almost 1/3 of the country's territory (103,000 km²). One could say that military settlers pioneered the development of *powiats* along the Polish western border, which took place under extremely difficult conditions. Gradually, the nationwide settlement campaign gained momentum (especially in 1946–1947), thanks to which, at the beginning of 1948, there were already more than 5.2 million Poles living in the so-called Recovered Territories, of whom almost 4.2 million (or as many as 80%) had already settled on these lands after the war. After the formal termination of military settlement in the summer of 1948, the Polish population in the area in question rose to more than 5.6 million people, of whom 1.9 million lived in Lower Silesia, 1.3 million in Opole Silesia, almost one million in Western Pomerania, almost 550,000 in Warmia and Mazury, more than 450,000 in Gdańsk Pomerania, and just over 400,000 in the Lubuskie Land. Of the aforementioned 5.6 million people – 4.6 million were repatriates, re-emigrants and displaced persons (including almost 1.6 million Poles from the former Eastern Borderlands). In this mass of the Polish population, which in 1945–1948 settled the so-called Recovered Territories, military settlements constituted a relatively small part of the nationwide settlement action, but they were extremely important in the process of managing these lands and their subsequent economic and social development.⁵⁶

⁵⁴ AAN, WBBH, sygn. 47, W.L. Ząbek, *Warszawski Okręg Wojskowy...*, p. 461; Z. Wojdalski, op. cit., p. 472.

⁵⁵ A. Ogrodowczyk, *Nad Odrą i Bałtykiem...*, pp. 152, 170–171.

⁵⁶ CAW WBH, Gabinet Ministra Obrony Narodowej, sygn. IV.500.1/A.14, n. pag., *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziemi Odzyskanych za lata 1945–1949*; A. Ogrodowczyk, *Nad Odrą i Bałtykiem...*, pp. 215–217.

Bibliography

Archival sources

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Administracji Publicznej

Ministerstwo Ziem Odzyskanych

Państwowy Urząd Repatriacyjny

Wojskowe Biuro Badań Historycznych

Związek Osadników Wojskowych

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Biuro Pełnomocnika ds. Osadnictwa Wojskowego

Gabinet Ministra Obrony Narodowej

Główny Zarząd Polityczno-Wojskowy

Print sources

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Ziem Odzyskanych 1948

Dziennik Ustaw 1945, 1946, 1949

Literature

Banasiak S., *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963.

Chojnecki S., “Udział wojska w akcji osiedleńczej na ziemiach zachodnich i północnych,” [in:] *Udział Ludowego Wojska Polskiego w wielkich akcjach społeczno-politycznych w latach 1944–1973*, ed. M. Jaworski, Warszawa 1977.

Chojnecki S., “Wkład Wojska Polskiego w zasiedlanie ziem zachodnich i północnych,” [in:] *Z historii tamtych lat. Ludowe Wojsko Polskie w akcjach społeczno-politycznych 1944–1975*, Warszawa 1980.

Dominiczak H., *W walce o Polskę Ludową. Udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych 1944–1948*, Warszawa 1980.

Dominiczak H., *Wróciliśmy na Ziemię Lubuską. Udział Wojska Polskiego w zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1948*, Warszawa 1974.

Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.

Gieszczyński W., *Państwowy Urząd Repatriacyjny w osadnictwie na Warmii i Mazurach (1945–1950)*, Olsztyn 1999.

Grot L., “Organizowanie osadnictwa wojskowego na ziemiach północnych i zachodnich,” *Zeszyty Naukowe WAP* 1971, no. 23(69).

Jankowiak S., *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005.

Jaworski M., *Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973.

Kacprzak P., *Organizacja i przebieg wysiedleń ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*, Sulechów 2008.

Kersten K., “Osadnictwo wojskowe w 1945 roku. Próba charakterystyki,” *Przegląd Historyczny* 1964, no. 4(55).

- Magierska A., *Ziemie zachodnie i północne w 1945 r. Kształtowanie się podstaw polityki integracyjnej państwa polskiego*, Warszawa 1978.
- Mamak K., *Osadnictwo wojskowe na Ziemi Lubuskiej*, Poznań 1979.
- Matelski D., *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa–Poznań 1999.
- Materski W., *Dyplomacja Polski "lubelskiej" lipiec 1944–marzec 1947*, Warszawa 2007.
- Mierzejewski D., Sadowski S., *Zarys historii Pomorskiego Okręgu Wojskowego 1919–1994*, Bydgoszcz 1994.
- Miształ Z., "Udział Ludowego WP w tworzeniu administracji państwowej i zagospodarowaniu kraju po zakończeniu II wojny światowej," *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1981, R. XXVI, no. 1.
- Nitschke B., *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*, Zielona Góra 1999.
- Ogrodowczyk A., *Nad Odrą i Bałtykiem. Osadnictwo wojskowe na zachodnich i północnych ziemiach Polski po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1979.
- Ogrodowczyk A., "Osadnictwo wojskowe," [in:] *Ludowe Wojsko Polskie w walce, służbie i pracy na ziemiach zachodnich i północnych 1945–1950*, ed. S. Gać, Poznań 1983.
- Ogrodowczyk A., "Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948," *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1971, R. XVI, no. 3.
- Ogrodowczyk A., *Pomorze przywrócone. Wkład Wojska Polskiego w przejęcie i zagospodarowanie Pomorza Zachodniego w latach 1945–1947*, Warszawa 1974.
- Ogrodowczyk A., "Udział Wojska Polskiego w przejęciu i zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich 1945–1947," *Przegląd Zachodni* 1970, no. 3.
- Ogrodowczyk A., *Żołnierze Wojska Polskiego na Śląsku Opolskim i Dolnym 1945–1948*, Opole 1978.
- Olejnik L., *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003.
- Osekowski C., "Oficjalne i faktyczne cele osadnictwa wojskowego na pograniczu polsko-niemieckim po drugiej wojnie światowej," *Śląskie Studia Historyczne* 1993, no. 3.
- Osekowski C., "Osadnictwo wojskowe na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1948," [in:] *Polskie tradycje wojskowe Środkowego Nadodrza*, ed. A. Toczewski, Zielona Góra 1986.
- Polkowski R., "Rola pełnomocników Rządu Tymczasowego w tworzeniu władzy i administracji państwowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski w 1945 r.," *Zeszyty Naukowe ASW* 1987, R. XV, issue 48.
- Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, ed. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989.
- Styś L., *Osadnictwo wojskowe na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 1978.
- Suła D., *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002.
- Wichrowski H., "Z problematyki osadnictwa wojskowego na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945–1948," *Zeszyty Naukowe WAP* 1981, no. 107.
- Wojdalski Z., "Ludowe Wojsko Polskie w odbudowie kraju w latach 1944–1948," *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1974, R. XIX, no. 2.

KAMIL LUDWICZAK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-6377-8317](https://orcid.org/0000-0002-6377-8317)
KAMIL.LUDWICZAK@EDU.UNI.LODZ.PLUniversity of Lodz
Faculty of Philosophy and History
Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, student

Fieldnotes from ethnographic research in rural areas of the Polish Jurassic Highland as a record of the process of becoming an anthropologist

Dzienniki terenowe z badań etnograficznych
na obszarach wiejskich Jury Krakowsko-Częstochowskiej
jako rejestracja procesu stawania się antropologiem

Summary: This article is based on research conducted in rural areas of the Polish Jurassic Highland by first-year ethnology and cultural anthropology students as part of their first field exercises. One of their tasks was to keep fieldnotes, which provided an insight into the young anthropologists' experiences. Based on an analysis of these notes, I decided to inscribe the process of becoming an anthropologist into the pattern of the rite of passage according to the model proposed by Arnold van Gennep. The purpose of the article is to analyze and interpret the students' notes and present the point of view of a young researcher – including myself, the author of this article, who participated in this research – on the Polish countryside and the role of the field in the “anthropological initiation.” Making fieldnotes is not only a technique or method of producing anthropological knowledge, but also a source of information about the researcher's inner experiences during their professional initiation. The article investigates how the specificity of the rural areas of the Polish Jurassic Highland (as the first research field) influenced the process of the symbolic transformation of a student into an anthropologist.

Keywords: cultural anthropology, researcher, ethnologist, fieldnotes, field research, rites of passage, Polish Jurassic Highland

Streszczenie: Niniejszy artykuł powstał na kanwie badań przeprowadzonych na obszarach wiejskich Jury Krakowsko-Częstochowskiej przez studentów pierwszego roku etnologii i antropologii kulturowej w ramach swoich pierwszych ćwiczeń terenowych. Ich zadaniem było między innymi prowadzenie dzienników terenowych, które stanowiły obraz doświadczeń młodych antropologów. Na podstawie analizy zawartości tych dzienników postanowiłem wpisać proces stawania się antropologiem w schemat obrzędu przejścia według modelu zaproponowanego przez Arnolda van Gennepa. Celem artykułu jest analiza i interpretacja studenckich dzienników oraz przedstawienie punktu widzenia młodego badacza (w tym samego autora artykułu, który wziął udział w tych badaniach) na polską wieś i udział terenu w „inicjacji antropologicznej”. Dziennik terenowy to nie tylko technika czy metoda produkcji wiedzy antropologicznej, ale także źródło wiedzy na temat wewnętrznych przeżyć badacza, które towarzyszą mu podczas inicjacji zawodowej. W artykule został podkreślony wpływ specyfiki obszarów wiejskich Jury Krakowsko-Częstochowskiej – jako pierwszego terenu badawczego w biografii – na proces symbolicznej przemiany studenta w antropologa.

Słowa kluczowe: antropologia kulturowa, badacz, etnolog, dziennik terenowy, badania terenowe, obrzędy przejścia, Jura Krakowsko-Częstochowska

In life, everything has a beginning, and every experience a history. This article deals with the beginnings and first steps of young students of ethnology and cultural anthropology¹ from an academic center in Łódź. I believe that my text can be classified as autoethnography, as it raises questions about the discipline itself and contains elements of self-observation. I will try to present the most important motifs of experiences described by students in their fieldnotes and interpret them in terms of an “ethnological initiation.” The source basis is the students’ first fieldnotes from their research in the Polish Jurassic Highland or Jura, and more specifically, in the municipality of Mstów. The research took place in April 2022. The group was comprised of sixteen students from Łódź, for whom the field exercises were part of the curriculum in the first year of their undergraduate studies. This group also included me. The topic of the research project was “Changes in the rural landscape. The example of the municipality of Mstów (Silesian voivodeship).” The research was commissioned by this municipality, and the report from it was to be included in drafting a new local development plan. The objective of this project’s coordinators, Dr. Aleksandra Krupa-Ławrynowicz and Dr. Alicja Piotrowska, was to record our experiences on the ground in the fieldnotes, and at the same time, to build self-awareness of what we were participating in and who we were becoming.

¹ In the text, I will use interchangeably the terms ethnographer, ethnologist, anthropologist and ethnography, ethnology, and anthropology.

This is not the first, and probably, not the last operationalization of the status of fieldnotes in ethnography. This matter has been addressed, for example, by Katarzyna Kaniowska,² Grażyna Kubica³ or Sebastian Latocha, who drew attention to the bizarre elements in fieldnotes.⁴ Tarzycjusz Buliński and Aleksander Posern-Zieliński write that the researcher's individual experiences related to everyday life and things outside work are often overlooked in scholarly publications. Meanwhile, the "kitchen" adds a vital dimension for three reasons: it broadens the researcher's personal experience, it is important for documenting anthropological research in Poland, and helps shape young ethnology students. Paying attention to personal ethnography is important insofar as it influences the formation of research conclusions, even though it does not fall within the discipline's methodological standards.⁵

The field in anthropology

Ethnology and cultural anthropology cannot be defined without components such as ethnographic research and the field. They distinguish it from other humanities and social sciences, giving anthropology a certain autonomy. The field – at least since the time of Bronisław Malinowski – is the nucleus of ethnology. Anthropological experience is built precisely in the field. James Clifford bases this kind of learning on participatory presence, contact with the reality one wants to understand, relationships, and concreteness of perception. It takes commitment and time for the experience to gain depth. The world, which is understood as an experimental product of experience is an accumulation of knowledge about the studied field, and thus becomes the personal experience of the researcher.⁶ The concept of the field has changed and evolved over the years. At first, it was a workroom where theories were created based on descriptions made by missionaries and clerks; today, it can be the area of engaged anthropology. Nowadays, the field is not limited to far-flung regions inhabited by communities different from the one represented by the researcher. Here is Clifford's definition of "the traditional field":

2 K. Kaniowska, *Opis. Klucz do rozumienia kultury*, Łódź 1999, pp. 49–83.

3 G. Kubica, "Wstęp," [in:] B. Malinowski, *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*, Kraków 2002, pp. 5–36.

4 S. Latocha, "Ethnoarchaeological Bizarres. Fieldnotes (2015–2017) from the Research in Polish Jurassic Highland," [in:] *Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland. References and Extensions*, eds. O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz, Łódź 2019, pp. 335–360.

5 T. Buliński, A. Posern-Zieliński, "Etnografia osobista. Antropolożka i antropolog w terenie," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, vol. 7, p. 11.

6 J. Clifford, "On Ethnographic Authority," *Representations* 1983, no. 2, pp. 118–146.

Fieldwork normally involves physically leaving “home” (however that is defined) to travel in and out of some distinctly different setting. [...] Intensive, “deep” interaction is required, something canonically guaranteed by the spatial practice of extended, if temporary, dwelling in a community. Fieldwork can also involve repeated short visits.⁷

The field of today is no longer understood as a reality alien to the researcher. The research area can be very close and literally anything can become it. It no longer has to involve distant travels and people outside the anthropologist’s cultural circle.⁸ The crux of ethnographic fieldwork, however, remains the same and that is interaction with another human. It manifests itself through numerous conversations, participation in the events of another person’s life, and recording the socio-cultural space in which the researched group and the researcher who analyzes and interprets the field material, find themselves. “In the classical approach to the field, we are dealing with a myriad of components: the field is comprised by the researched group, the researcher and all the cultural and social elements (customs, rituals, etc.).”⁹ A different approach is presented by Michał Żerkowski, who defetishizes the ethnographic field,¹⁰ concluding that the researcher “is leaving the field,” which can be disappointing because, as Sławomir Sikora observes in his commentary on Żerkowski’s essay, the latter offers no alternative.¹¹ However, is the anthropologist indeed “saying goodbye to the field”? The field is changing and this can seem like abandonment. Sikora notes that the field in anthropology has the hallmarks of Eliade’s sacrum: “the field is not so much everywhere, as it CAN exist anywhere.”¹² I feel that Żerkowski does not give a clear answer to the question of why he is saying goodbye

7 Idem, “Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology” [in:] *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, eds. A. Gupta and J. Ferguson, Berkley–Los Angeles–London 1997, pp. 190–191.

8 An example is the field research conducted in 2021 by first-year undergraduate students at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Lodz. Due to the COVID-19 pandemic, the exercise took place in an online format. The researchers worked from their homes and “met” with the respondents using various electronic communication tools.

9 M. Rauszer, “Antropolog jest nagi (nawet pod ubraniem),” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1, p. 178.

10 M. Żerkowski, “Pożegnanie z terenem. Esej antropologiczny,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1, p. 156.

11 S. Sikora, “Przedwczesne pożegnanie,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1, p. 175.

12 Ibidem.

to the field, or the answer is certainly not exhaustive. In the comments on his essay, Rauszer and Sikora do it for him, as if defending the figure of the field researcher and softening Żerkowski's position. In this "dispute," everyone has their own vantage points. However, the field will remain the foundation of ethnological methods and identity. It cannot be suppressed in the way attempts were made to mask the connivance between anthropology and colonialism.¹³ Żerkowski's text opens a new gateway in understanding the field and discussing it. It is a signal of new emotions emerging in the ethnological community. However, according to Sikora, the essay cannot become a manifesto of anthropology, because it is not spirited enough¹⁴ (whatever this word implies).

Katarzyna Mirgos made her field her "other love." She was discovering it with great fascination, experienced her difficulties with it and in it, and incorporated it into her biography and that of her family. The Basque country she describes is different from the field she learned about in college. She could truly experience the field she had heard about only once she was there, and it was there that her personality as a researcher was formed. The field absorbed her so much that from the "other" studying "others," it molded her as "one of them" among "her own kind."¹⁵

In an article summarizing his many years of work among the Roma community in Podlasie, Lech Mróz shows how important it is for the research to understand the people with whom we work and who provide us with what we are looking for or give us what we were not expecting. During his research work, he entered the world of the Roma and came to understand their problems resulting from their imposed change of lifestyle and the effort they put into maintaining their traditions. The last caravans, and later, settled Roma communities became his field – a field wounded by stereotypes and a lack of understanding from others. Mróz's attitude during his research is an example of how much effort must be put into the search for the identity of the field before it bares the "soul" of the elements that comprise it.¹⁶

Maciej Ząbek described his memories of his research in Sudan. The field was a great challenge for him, especially since it was happening at a time of great socio-political upheaval. His stay among the "others," as well as the adventures he encountered in Africa, led the author to the conclusion that ethnology is more of an art than a science. It requires moderation in the acquisition of knowledge in order

13 M. Żerkowski, op. cit., p. 161.

14 S. Sikora, op. cit., p. 175.

15 K. Mirgos, "A pomidory są te, co zawsze. Refleksje z baskijskiego terenu," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7, pp. 111–126.

16 L. Mróz, "'Teraz ci powiem.' Praktykowanie przekraczania granic," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7, pp. 127–150.

to properly and unhurriedly process it, as well as talent, cleverness and skill in writing. For him, the field is a deep and constant immersion in the “other world” and with the “Others.” Going from house to house for ethnographic interviews is the surrogate field, while the real experience and sense of being an ethnographer can be tasted during intensive research.

Having such experience, you look at the world a bit more realistically; you also better understand what others write and say, have a critical approach to the so-called literature on the subject and the ideologies that are steeped in it. As a result, you have a chance to make your mark in this art that is anthropology, although nothing here is a foregone conclusion, for anyone.¹⁷

Magdalena Zowczak recalls two-year research seasons (ethnographic laboratories organized by Warsaw University) involving students and faculty. Joint expeditions and scouting the field brought researchers together. The field became a link and intermediary between successive generations of anthropologists. It has been the foundation of cooperation, effort and results coming from both. The field is also the substrate of communication and learning about the other, and not only the person who is studied.¹⁸

Kamil Pietrowiak touches on the subject of the anthropologist’s work in the field understood as a rhetorical figure. It would be difficult to find a geographical place with an accumulation of blind people. The field here is people with a characteristic that sets them apart from the crowd. Working with “the field” framed in this way was a challenge for the author. The distance was bridged when both parties saw each other as people, not as research material or a data-acquiring being. The field requires feelings and emotions. The researcher concluded that the field does not end when the research is finalized; it lingers in the researchers and accompanies them on their further journey.¹⁹

Buliński and Posern-Zieliński, recapitulating the memories and testimonies of Mirgos, Mróz, Ząbek, Zowczak and Pietrowiak, draw attention to the initiation aspect of the field that is vital from the perspective of my article:

17 M. Ząbek, “Spowiedź antropologiczna. Z notatek PRL-owskiego etnografa – o niektórych kontekstach badań terenowych w Sudanie,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7, p. 95.

18 M. Zowczak, “Obrazki z terenu albo oniryczne reminiscencje Laboratoriów etnograficznych,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7, pp. 151–164.

19 K. Pietrowiak, “Relacja, zobowiązanie, współpraca. Założenia i wyzwania badań etnograficznych wśród osób niewidomych,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7, pp. 99–110.

They all point to the special importance of the first, earliest phases of ethnographic experience, which acted largely as a kind of rite of passage, leading from attempts at rather haphazard recognition of the specificity of the studied field to later stages of well-conceptualized, and therefore, professional penetration. These first contacts with the field, with a culturally or ethnically alien environment, were usually not easy, as they tore the researcher away, and often for a long period, from loved ones and familiar surroundings, forcing them into unexpected loneliness and confusion in a strange environment.²⁰

Zofia Sokolewicz observed similarly that fieldwork is a kind of initiation that is not always obvious. The field tends to surprise you, varying in its intensity, and the researchers themselves do not always know why they are going and what they are researching.²¹

Many of anthropologists dream of distant research expeditions. In her essay, JoAnn D'Alisera describes experiences from such an expedition and juxtaposes them with the experience of student field trips. In her view, the conceptualization of the field in our discipline is a colonial legacy of modern ethnographers that has a purpose. In their own mind, the anthropologist must become "the other" in order to analyze and interpret, and not get stuck in a web of their own conceptions. This is especially important when conducting research in a community that can be classified as "one's own" under categories, such as country, city, neighborhood, region or village. The researcher and the researched group share common characteristics. However, the researchers must become "the other" in relation to their own kind while not gaining a sense of superiority over those who help them and comprise their field.²²

The countryside as a site of ethnographic research

The field – the far and the near – requires preparation, especially for a novice anthropology student like me, who needs to acquire a range of research methods and techniques. At the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Łódź, these are learned during classes on ethnographic research methods. In my case, several meetings before the trip to Mstów were devoted to the topic of

²⁰ T. Buliński, A. Posern-Zieliński, op. cit., p. 15.

²¹ Z. Sokolewicz, "Badania terenowe jako gwarancja empiryzmu antropologii?" *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2016, no. 2, p. 141.

²² J. D'Alisera, "Field of Dreams: The Anthropologist Far Away at Home", *Anthropology and Humanism* 1999, no. 24(1), pp. 5-19.

research and the field specificity, but we did not gain real practice until we found ourselves in the rural areas of the Polish Jurassic Highlands. Franciszek Bereźnicki described this kind of exercise as “preparation for professional work through the acquisition of professional skills.”²³ This experience cannot be substituted by any simulations and laboratory examples from academic classes. The field presents real problems that need to be solved before you go further.

Ethnographic field research is different from other academic classes. Each field has its own peculiarities. The municipality of Mstów, where the research was conducted, is located northeast of Częstochowa. Administratively, it belongs to the Silesian province, which includes the central and northern parts of the Kraków–Częstochowa Upland. A characteristic element of the landscape of the Mstów municipality are limestone hills, often in the shapes of picturesque rock formations, mounds, spires, flues and rock ridges. The terrain is different from the lowland landscape that prevails in Poland. Numerous hills and inliers immediately catch the eye. The territory of the municipality is inhabited by almost 11,000 people. The administrative unit is divided between 18 *sołectwa*, which include the towns of Brzyszków, Cegielnia, Gąszczyk, Jaskrów, Jaźwiny, Kłobukowice, Kobyłczyce, Krasice, Kuchary, Kuśmierki, Latosówka, Łuszczyn, Małusy Małe, Małusy Wielkie, Mokrzysz, Mstów, Pniaki Mokrzeszkie, Siedlec, Srocko, Rajsko, Wancerzów and Zawada.²⁴ It is a rural municipality that is famous in the region for its fruit growing. The seat of government is located in Mstów, which was once a small town that lost its city rights as a result of tsarist repressions after the January Uprising. The town stands out from the neighboring villages, and one can still see the urban character of its buildings: numerous tenement houses surrounding the market square and the layout of the streets. Local officials are striving to display the urban history of the municipality’s capital. In the notes, students compared it to the outskirts of their hometowns: “I felt at home walking along these paths, as the houses, as well as the roads, looked similar to those in my hometown of XYZ, or at least in its outskirts where there are single-family neighborhoods.”²⁵

The old buildings – limestone houses and farm buildings – do not resemble those from central Poland. The first observations of the area focused precisely on what is superficial and often different from what the researcher knows. I am no

23 F. Bereźnicki, “Organizacyjne formy kształcenia w szkole wyższej” [in:] *Wprowadzenie do pedagogiki szkoły wyższej*, ed. K.W. Jaskot, Szczecin 2006, p. 195.

24 “Charakterystyka gminy.” Available on-line: <https://www.mstow.pl/art/2552,charakterystyka-gminy-mstow> [accessed on: September 9, 2022].

25 The diaries and the information they contain that could be linked to their authors or respondents have been anonymized/altered. Excerpts from the notes are quoted verbatim. Diary dated April 4, 2022 by P.

stranger to the countryside. However, the one that constitutes the Jurassic landscape is far from the one lingering in my childhood memories. Each village and hamlet has a different past inscribed in its scenery – large orchards, post-PGR²⁶ landscapes of former mansions and palaces, traces of the Jewish community's presence... For some young researchers from the city, coming into contact with the countryside and the people living in it was an opportunity to revise their views on rural areas. The best way to do this was to interact with the local population. Contact with another person did not always come easily – the local dialect, local problems, the network of neighborly and family relations constituted a communication and cultural barrier. The most important factor that affects the image of the field is the person being studied, who is not constrained – unlike the researcher – by scholarly methods and tools. They are not bound by research ethics. They are simply themselves. During the interview, they can react in any way they want, according to their beliefs and way of conducting themselves. This can generate unexpected and problematic situations for the students, which are beyond the typical procedures learned in class.²⁷ This makes fieldwork an application not only of professional methods, but also of the researcher's personal qualities, temperament, emotions, congeniality, kindness and endurance.²⁸ I can say confidently that they are a test of social life. The level of these soft skills in individuals varies. They cannot be acquired through academic learning, but they should be in the repertoire of qualities that we have acquired in the process of socialization. I mentioned that every field is different, and thanks to these traits, we can find ourselves in different situations and among different people we meet on our way. After studying anthropology for a year, it seems to me that this is its essence – being with and listening to the other person, not just collecting dry facts.

The rural character of the field is not insignificant in the whole process of forming the researcher's identity and their ethnological initiation. Sociologists agree on the characteristics of a rural community, even one of the 21st century.²⁹ People in it know each other quite well, there are numerous contacts between them on many levels, and there are often blood ties. They are united by an intergenerational community of experience and the residents are bound together by the village. No one is

26 PGR – a State Agricultural Farm in communist Poland.

27 A. Deredas, A. Piotrowska, "Dziennik terenowy. Zapis stawania się badaczem," [in:] *Nie tylko o wsi...* Szkice humanistyczne dedykowane Profesor Marii Wieruszewskiej-Adamczyk, ed. D. Kasprzyk, Łódź 2013, p. 266.

28 K. Kaniowska, "Etyczne problemy badań antropologicznych," *Łódzkie Studia Etnograficzne* 2010, vol. 49, pp. 19–32.

29 P. Żebrok, "Gen solidarności w polskiej społeczności wiejskiej," [in:] *Solidarność: człowiek w sieci zależności społecznych*, eds. J. Jagiełło, K. Tytko, Kraków 2021, pp. 104–120.

anonymous here, and any “intruder” is immediately conspicuous, especially one as obtrusive as an ethnographer – a newcomer from another place. In modern ethnology, the village is a carbon copy of the distant expeditions of “old anthropology.” In the field, one is noticed, one is an outsider, and the “natives” met along the way are orientalized and inscribed in the image of the “savage” straight from the diaries of Captain James Cook. From the perspective of a young student of the art of anthropology, the countryside – through its peculiarities (strong dependence between residents, lack of anonymity, common centers, rapid exchange of information) – becomes a tiny island in the boundless sea, unlike a city. Research conducted even in a small neighborhood still gives a sense of anonymity. I can refer to my other research – as part of my anthropological studies – from late June and early July 2022 at a Łódź research center. Together with my fellow students, we collected data on revitalization in selected areas of Łódź. The place – a few streets in the city center – was completely different from the rural areas of the Mstów municipality. There were countless people on the sidewalks and constantly new passersby. During conversations, respondents mentioned the anonymity and lack of close relationships between people sharing the living space. Everyone lived in a bubble there. In Mstów and its vicinity, it was different. The world of the local community was centered around common elements and signs of identity: Mstów, the church, history and common problems. The countryside turned out to be our surrogate “dream field.” The specificity of the village – this particular one, but also understood in a general way – and the research focused on the problems arising in rural areas made us feel like researchers among the Others – researchers who stood out. In many cases, they allowed us to come into contact with another culture, with another vision of the world. The field also facilitated research “successes.” The dense network of familial and friendship relations allowed one to quickly and rather easily find interlocutors and helped open the doors of many a household. It was enough to say that Mrs. X sent you for the interlocutor to let you inside and show you a slice of their reality. Nevertheless, the countryside was not the anthropologist’s dream for everyone. The village, also by its very nature, posed some problems, such as reluctance to share information for fear it would disturb the harmony of the rural community. The village is a certain entity that has developed mechanisms to filter out unwanted factors. “Natives” from the countryside are to a large extent already familiar with the optics and perspective of the “urban researcher,” which also makes research more challenging. However, I can say without a doubt that the experience of the rural area is a pillar in the formation of the researcher’s identity, bolstering them during initiation. The rural area is a major figure in this rite of passage. It teaches, exposes, helps and plays tricks, all to fortify the young ethnographer. This is a unique experience and certainly impossible to achieve in a metropolitan setting.

Fieldnotes

The competence of fieldwork is also influenced by the fact that every researcher is different, with a unique frame of mind. How they experience being in the field and their attitude translate into the research outcome. The fieldnotes represent a “genre” that can accommodate those experiences for which there is no place in the research report, even though they influenced its shape. The notes provide a space for personal ethnography, as Buliński and Posern-Zieliński aptly pointed out.³⁰ During our stay in Jura, we kept notes daily and described everything we felt, what we encountered and moved us. According to our supervisors, this exercise was meant to show how we perceive ourselves and the field. It was our self-analysis. Anna Deredas and Alicja Piotrowska conclude³¹ that it is impossible not to agree with what Kubica observed in her introduction to Malinowski’s *Dziennik* [Diary]: “According to what he wrote [...] about his diaries, they primarily contain self-analysis. It is more or less general, deals with various issues, but it is essentially about one thing: to capture the state of the object that undergoes the experiment. To describe it. To realize the state of affairs.”³²

According to Malinowski, the diary is not a research tool. It is an exercise to be performed. It was similar in our case, as I have already mentioned. The fieldnotes offer some anthropological knowledge, they help in self-reflection, and furthermore, talking about them eases entry into the field. What we felt during the research and what we wrote down also proved to be very helpful when compiling data after returning from the field. The diaries recount the researchers’ feelings and their intimate experiences; it is a place where the ethnographer’s insight is intertwined with that of a regular person. The diaries became a space of first interpretations. The notes gave us ideas that we might not have had later. The content of the diary speaks about me as an anthropologist and a researcher as well as presenting an attitude towards the situations that took place. In an article addressing a similar problem, Deredas and Piotrowska stated: “This is a space for recording aesthetic and emotional impressions, as well as mental attitudes revealed as the researcher experiences the field and the studied group.”³³ This observation is confirmed in the fieldnotes that are the subject of my article. Ethnographic knowledge cannot be divested of the feelings and emotions accompanying the researcher, whose experiences cannot be conveyed even by the best interviews conducted. The element of “I,” which was singled out by Rauszer

30 T. Buliński, A. Posern-Zieliński, op. cit., pp. 10–11.

31 A. Deredas, A. Piotrowska, op. cit., p. 267.

32 G. Kubica, op. cit., p. 20.

33 A. Deredas, A. Piotrowska, op. cit., p. 268.

in his commentary on Żerkowski's essay,³⁴ is vital here. The position in the symbolic grid affects the results of the study. It provides a prism through which one evaluates and draws conclusions. The position in this grid is reflected precisely by the field-notes – witnesses to the researchers' undisclosed struggles with themselves and the field. The captured notes can be transformed and their character will no longer be intimate.³⁵ Instead, they will become anthropological knowledge. These notes also safeguard against the unreliability of human memory. Along with self-discipline and systematization of work, this is one of the main goals of diary writing.³⁶

During the field research in which I participated, students adopted different forms of diary keeping. Some chose the classic version – they wrote down their thoughts and feelings about the events that happened to them on a particular day. Others expanded their descriptions with photographs. One student opted for yet another formal solution – she recorded what she wanted to put on paper. Such a way of expressing one's ethnographic self seems to me very interesting and beneficial. The literal sense of the words is enriched by the pitch, tone and timbre of the voice. This is another element that helps in the analysis and interpretation of the study materials. The reason for keeping such diaries was also very prosaic – they saved time. In a busy fieldwork schedule, recuperation is crucial, and the auditory form of the diary certainly saved time that could be used for rest. In the diaries, we recorded the field and our impressions. We developed an intangible map of the rural areas of a fragment of Jura, a collage built from different perspectives and emotions.

The diaries created during the field research in Mstów differ in their contents and forms. This is due to differences in the personalities and temperaments of their authors. Each of the researchers participating in the project had their own unique style of writing and expressing what they felt. Since the diaries often contained sensitive information, I decided to anonymize them and keep the number of people quoted to a minimum for the sake of the article's length.

Becoming an anthropologist: the initiation

Becoming an ethnographer is a process. The first fieldwork is the initiation into this profession. I will now review the various stages of becoming an anthropologist and try to fit them into the model constructed by Arnold van Gennep. I will analyze and interpret the diaries of young researchers through the prism of this concept in

34 M. Rauszer, op. cit., p. 178.

35 M. Hammersley, P. Atkinson, *Ethnography. Principles in Practice*, London 2007.

36 A. Deredas, A. Piotrowska, op. cit., p. 269.

order to show how important it is to experience anthropology outside the lecture hall or the workroom.

Going into the field for the first time is a “baptism” for the ethnographer and resembles a rite of passage.³⁷ In various cultures and societies, the initiations that people undergo highlight transitional periods of life, entry into a new social role, etc. Van Gennep expanded the term to include a wide variety of rites, such as a birth, a post-nuptial, a wedding, and a funeral. A rite of passage always consists of three phases: the exclusion phase (preliminal, or separation), the marginal phase (liminal, or transition period) and the inclusion phase (postliminal, or integration). Our trip to Jura was no different. Going into the field required that we leave the place of our residence, put our other responsibilities on hold and separate from our loved ones. In a sense, for the world we knew, we became “dead” for ten days. All our attention was absorbed by the area of the rural municipality near Częstochowa and the people we wanted to meet. This was accompanied by fear, uncertainty, and at the same time, curiosity:

I was very stressed all day. Later I had a little cry before lunch and then my mood improved a bit. However, I still feel this ominous atmosphere of calm before the storm. Because of irrational anxieties, I only think about the negatives and feel trapped in some kind of nervous bubble. I can't seem to think beyond it.³⁸

We are in a small town whose name I have known for only two weeks. My buddy's girlfriend (who comes from this municipality) told me about it one evening a few days ago. Now from a white spot on the map, a small Polish town has emerged, surrounded by an endless expanse of fields, dispersed trees and small islands of gray bricks (air-bricks or something) and cheap slate. [...] I'm oozing skepticism. But paradoxically, I'm full of hope.³⁹

This is the first stage, the preliminal phase. The desire to perform the assigned task, to be a professional is mixed with the fear of the unknown. The diaries reveal that students are anxious about what they may encounter in the field. Lack of respondents, attacks from animals such as dogs, and struggles with their own well-being – these are just some of the issues mentioned by the students. Undoubtedly, all these elements have an impact on the way the research is conducted, its results, and the researchers themselves. The peculiarities of the contact in the field for the first

37 A. van Gennep, *The Rites of Passage*, London–New York 1960.

38 Diary dated April 4, 2022 by M.

39 Diary dated April 4, 2022 by Z.

time can determine the further research path of young anthropologists. The thoughts with which we entered the project were gradually confronted with the living field.

The second stage in initiation rites is the liminal phase. Here you must face yourself, confront fear, experience loneliness, and overcome difficulties. On the level of heroic myths, this is a time of traversing various physical and spiritual distances, and meeting people from all walks of life who have their own roles to play in the hero's initiation journey.⁴⁰ In her essay, "The anthropologist as hero," Susan Sontag addresses the subject of ethnographic initiation.⁴¹ The anthropologist in the field becomes "homeless" and, being in this state, they try to find themselves and the meaning of their work. The ethnologist must leave their comfort zone and look at their own person through the eyes of others. In this way, they learn about their external image and can juxtapose it with their own feelings about themselves. The field to which the researcher goes can give rise to fear and helplessness, which call into question the validity and purposefulness of the anthropologist's work. The feelings that surface during fieldwork can affect the evaluation and analysis of the collected material. Sontag notes that the field leads to catharsis. It is a turning point in the ethnographic rite of passage. The researcher, through cleansing and gaining a new perspective, becomes a different person, and the field can condition their way of thinking and acting. This breeds courage, which is necessary in conducting research. "The heroes of the field," who are trying to find themselves in fieldwork and aim to gain valuable experience for others, must demonstrate mental and physical strength to overcome adversities that arise during research, and as a result, maintain objective research judgment.⁴² The field becomes a trickster: sometimes it helps you and at other times, it turns against you. An excerpt from one of the diaries illustrates this:

The field proves to be a living creature. It has its whims and makes promises; it lies, smiles, dances and sleeps. It's a strange fruit that, the moment you want to bite it, turns into a stone or a lizard and runs back to the tree only to repeat the trick. In the midst of people, I had to meet myself once again; to decide what is mine and alive, and what I must discard like a scab.⁴³

Anthropology cannot be learned only theoretically. It also has a practical dimension expressed in the field, which teaches, offers guidance, and changes us. Entering the

40 J. Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, New York 1949.

41 S. Sontag, *Against Interpretation and Other Essays*, New York 1966, Part II, e-book edition.

42 Ibidem.

43 Diary dated April 8, 2022 by Z.

field provides new experiences. It is not just purely rational knowledge, contained in written theories. It is, first and foremost, an empirical experience of the world of the studied group. The field is not limited to administrative space, to boundaries set by nature or man. These are its components, but it also has a layer that goes beyond reality. It becomes a partner in wandering.⁴⁴ This leads to the conclusion that the field participates in ethnographic rites of passage, and thus takes on the character of an initiatory figure of entry into “anthropological reality.”

Being in the field and learning about it through the residents also results in thoughts that can, and should, be used in every aspect of life:

Transcribing yesterday’s interviews, I realized today that the impression my respondent makes is not a reflection of what he communicates to me. An unpleasant respondent does not equal he is saying stupid things. My personality does not express what I know, and vice versa. I think this is a valuable insight for me [...]. Sometimes you have to transcend yourself to be able to see something more.⁴⁵

In the case of our anthropological rite of passage, the liminal phase was the longest of the stages. It started already on the second day of the research. We had to go into the field and deal with it, which – in the context of Van Gennep’s model – can be interpreted as tests to which the subject of initiation is put. The people we met on our way reacted differently to us. Sometimes they were friendly in conversation, sharing their life experience, while at other times, they approached us with reserve, chasing us away. Unpleasant experiences were a kind of lesson about the reality of the field. Research failures and chagrin were a stimulus to work on ourselves and the ethnographic technique, whereas field successes were a driving force for action. All this strengthened us and built the foundation for the anthropologist’s identity. Going into the field certainly developed our professional as well as social competencies. The skills we acquired affected the way we began to perceive our respondents, and how they viewed us. In the field, we were strangers who were not always welcomed with open arms. However, “taming” the field allowed us to become part of the rural community for a while, which made us empathize more with its situation and understand why we were perceived by some in a given way. Kazimiera Zawistowicz-Adamska described similar experiences in *Społeczność wiejska* [Rural Community]. In Zaborów, she faced the problems and conventions found in the pre-war countryside. Her field experiences were published in the book, as the author writes: “for those who undertake field research with goodwill, but without due

44 S. Sontag, op. cit.

45 Diary dated April 8, 2022 by S.

experience. And for those who cling to the conviction of their own alleged superiority and thus do not know how to adopt a proper, humane attitude towards the rural community – a deep and reliable one.”⁴⁶ This approach to the villagers can be seen in the author’s memoir. From the beginning, she made efforts to relate to all manifestations of village life and each of the residents with attention and respect, including the poorest ones, in whose cottages she struggled to conduct interviews due to sanitary conditions and unpleasant smells. Before she began her work, she had to convince residents that the research was necessary and beneficial. The villagers did not immediately accept her presence or consent to recording data about their lives. However, once she gained their trust, she became “one of them.” She gave an emotional account of a young woman’s funeral. Her transformation took place there – from a participant, she became a co-participant; from a stranger to an almost full-fledged member of the local community. The situations and events which she encountered in the field influenced her development as a researcher and a human being. The time spent there taught her consideration, as she admitted in her monograph, where she noted that “with understanding should come forbearance.”⁴⁷

As I mentioned, field research is a school of empathy. In some situations, the researchers became invested in the problems of their respondents and tried to solve them:

I realized how draining the field can be for anthropologists, and how necessary it is to distance yourself from your feelings and those of your respondents. I don’t know if I could simply forget about this lonely old woman, for whom we were but a joyous moment in her otherwise sad everyday life. [...] I don’t want to forget her and I don’t want her to forget me. I want her to remember that there is someone out there who wants to listen to her.⁴⁸

One of the “tests” during our rite of passage were certainly the transcriptions. An analysis of the materials indicates that this was the most strenuous part of the entire research work. We had not practiced transcription in class, so we found it all the more difficult. However, this exercise turned out to be very fruitful, allowing us to “review” the meeting with the other person, refresh the accompanying emotions in the field and make new observations or notice mistakes. As a result, we could improve on our subsequent interviews. No work is in vain, as one diary stated:

⁴⁶ K. Zawistowicz-Adamska, *Spółeczność wiejska. Doświadczenia i rozważania z badań terenowych w Zaborowie*, Łódź 1948, p. 15.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁸ Diary dated April 11, 2022 by W.

“Unfortunately, analyzing our interviews, some mistakes came to the fore, but I still think they were necessary.”⁴⁹

Studying the fieldnotes, I noticed that about halfway through the research, most students observed a certain drop in their energy and, consequently, a negative mood. Some experienced it sooner, others later. Fatigue with the field, lack of physical and mental strength, and the desire to have an A-performance affected us in different ways. There was doubt and dejection, but also attempts to identify the meaning and role of anthropology as a scientific discipline and a lifestyle:

The last few days I've been swept by emotions, trying to suss out what it's all about (and whether it's even about anything at all). Today clear skies and serenity prevail. Now I feel the bliss of it. Why only now? I don't know. I am only guessing. I made the worst mistake. I chose seriousness as the leitmotif of my action. After all, what am I doing here? I left with a “herd” of wonderfully quirky and messed up people to travel to the edge of civilization (this is not a description of a fact, just a feeling a person has when he leaves a pathologically organized reality to a place where the bus may not arrive on time or not at all and this is normal and no one will make a fuss about it). We have our research. We have our studies. Everything has a purpose (to pass the class). Everything has a place, etc. Rubbish. Complete nonsense... All the academic fetor floating in the air overshadowed the most important thing for me. That this is my – MY – first field, and that it doesn't matter in the least what the final outcome is; whether it will be beautifully concise and to the point, or a thousand miles beyond the fringes of the known universe; whether the results of our daily struggle with the system, with people, with cold food, with ourselves will find approval or complete rejection. It's rubbish. This is my first field. I don't know anything, I can't do anything, but a funny scar has been seared on the line of my life the moment I faced the world as an anthropologist (yes, yes without a degree, without the blessing from “the elders,” but nonetheless). It's like being a baby. You can't walk, you can't talk, they carry you around in their arms and you learn, but you already qualify as a human. So I'm already an anthropologist. In my infancy, but still. Anthropology for me is not a science. It's an experience. It's a way of seeing the world more deeply. It's the courage to go beyond your own tamed space and meet the stranger and the other. Science is safe, while anthropology is constant exposure to potential wounds. It's absorbing the poisoned nectar and trying to understand both the sweetness of the flowers and the astringency of their poison.⁵⁰

⁴⁹ Diary dated April 5, 2022 by O.

⁵⁰ Diary dated April 9, 2022 by Z.

The state of infancy mentioned in the above passage is similar to the situation of an initiate. Initiation is a “small death,” and at the same time, represents a person’s rebirth, but with the baggage of new qualities or knowledge. Acquiring them makes a new being. The field best verifies whether anthropology is a good lifestyle for a person. The rural area where we came to experience metaphorical “death” has left its mark on us. It helped some to “spread their wings,” while it made others realize how difficult it is to leave your comfort zone, cut yourself off from your environment and find yourself in the “edge of civilization.” In the case of our study, the liminal phase of the rite of passage revised our educational and professional plans. It solidified them for some, and pushed others to change.

The final stage, post-liminal, was a return to Łódź, our homes, our own affairs and people we knew well. However, we did not return the same. Our stay in the rural areas of the Jura region enriched us with new experiences and skills; it allowed us to look inside ourselves and see hidden layers of strength or lack thereof. The return to the “interior” was described in the diaries:

The adventure with Mstów in a sense is over. Am I glad? Yes, but that’s because it was my first try and very quickly I had to learn to mask my own habits. And then – no, because I felt I could have done a little more. [...] I’d never thought about how something written on my hat might be perceived. I wear this hat because I lost my old one (in fact, I found it in another jacket) and my parents bought me a new one. Now I know how everyone’s anthropological sensitivity is attuned to different issues. I appreciate this question. On my way back, images flew before my eyes, and I noticed that my brain immediately analyzed the space as if it were part of our project. Talking with loved ones, I was even more struck by the change and transience of form. While I was away, they started building a new section of road in my neighborhood, and there had been a fire in my town.⁵¹

“Finally, I’m back. When I got home, I was spent and immediately turned in.”⁵² Arriving in “your world,” against all odds, was not an easy experience. On the one hand, it sparked joy, and on the other, it offered some difficulties. In Mstów, we left a part of ourselves, some even our hearts. We became part of the landscape that we explored. The initiation affected our anthropological “self.” We went through symbolic death and resurrection – an ethnographic rite of passage.

⁵¹ Diary dated April 13, 2022 by J.

⁵² Diary dated April 13, 2022 by M.

Culture shock and back to square one

In addition to the rite-of-passage model, whose subject is the novice ethnographer, the concepts of culture shock and reverse culture shock⁵³ also explain the situation in which we found ourselves in the field. The beginning of the research bears the hallmarks of the “honeymoon” – the first stage in the culture shock model. Theoretical preparation suggests that the field will be a Mecca for the anthropologist who will not be taken aback by anything. After the initial successes, the first interviews with the respondents, things seem clear. However, the more thoroughly one gets to know the field, the more differences one begins to notice, differences that represent the boundary of two worlds. What comes next is the culture shock. Even the field from the researcher’s socio-cultural circle can prove to be foreign. The researchers see that they are someone else in relation to the group in which they find themselves. They notice their foreignness. This can have a destructive effect on young researchers and discourage them from their work. The hostility, resentment or indifference they have to tackle bear the stamp of initiation tests. These and many other adversities must be faced by the students of ethnology in order for them to adapt to the space and time in which they happen to be. The researcher enters a phase of adaptation. Sometimes the field becomes a second home, a “promised land,” and sometimes a scary place, a nightmare. Field research always has an end. The researchers think they are back to the starting point. However, it is no longer the same reality or the same person. The field has changed the researchers, and when they were away, even for a short period, the place they left changed. This can pose further problems. Sontag noted that the anthropologist is homeless, but this time at home.⁵⁴ The analyzed material did not include post-fieldwork reflections. From my own experience, I can say that the world to which I returned changed, various issues developed in my absence, and I had to “jump” into their natural course. How can one not “get winded” in this situation?

Me – an anthropologist?

Fieldnotes give insight into our ambitions and fears. The professional initiation of young researchers coming mainly from the city took place in Jura. The village and its inhabitants had a decisive influence on the course of this rite. It is a matter of having to find oneself in the reality of the country, to enter a life that runs on “different

53 M. Chutnik, *Szok kulturowy. Przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*, Kraków 2007, pp. 41–80.

54 S. Sontag, op. cit.

tracks” – the lack of anonymity, the dense network of neighborly relations, and the high context of issues that animate the local community. The completion of the ethnographic rite of passage in the field is not the end of the process of becoming an anthropologist. However, as I mentioned, the first field research is the cornerstone of the anthropological researcher’s body of work. What is experienced during the first research has a foundational part in the creation of the researcher’s identity. This is a very important motif of the fieldnotes, in which one of the authors concluded: “The heart of anthropology is the field.”⁵⁵

This article is important to me for many reasons. First of all, I myself participated in the research, of which the diaries that were the subject of my analysis were a part. In describing the stages of the transition process (of becoming an ethnographer), I relied on my own experiences, which were often the same as those of my fellow students. I am glad that I can see myself developing anthropological competence. Secondly, in the field, relationships were formed on three levels: student – master, researcher – researcher, and researcher – the researched,⁵⁶ which was manifested during the initiation and played a role in the process of becoming an anthropologist. The fieldnotes we kept became the basis for interpreting the researcher’s work in the field, perfecting the methodology and the art of conducting field research. The rural landscape of Jura – our field – became a witness and a “training ground” for the struggles of young students of ethnology and cultural anthropology.

What was the first field research for me? The field is the center of our discipline, the *axis mundi* of ethnological biography and the non-academic part of life. The first field was kind to me on a physical level. I did not have to traverse the rural fringes of the Mstów municipality – I was located in the very center of it. However, the social skills I gained through contact with other people are valuable to me and will stay with me forever. This means that I completed my professional initiation.

Bibliography

Literature

- Bereźnicki F., “Organizacyjne formy kształcenia w szkole wyższej,” [in:] *Wprowadzenie do pedagogiki szkoły wyższej*, ed. K.W. Jaskot, Szczecin 2006.
- Buliński T., Posern-Zieliński A., “Etnografia osobista. Antropolożka i antropolog w terenie,” *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, vol. 7, p. 11.

55 Diary dated April 13, 2022 by S.

56 A. Deredas, A. Piotrowska, op. cit., pp. 179–180.

- Campbell J., *The Hero with a Thousand Faces*, New York 1949.
- Chutnik M., *Szok kulturowy. Przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*, Kraków, 2007.
- Clifford J., "On Ethnographic Authority," *Representations* 1983, no. 2.
- Clifford J., "Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology" [in:] *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, eds. Akhil Gupta and James Ferguson, Berkley–Los Angeles–London 1997.
- D'Alisera J., "Field of Dreams: The Anthropologist Far Away at Home", *Anthropology and Humanism* 1999, no. 24(1).
- Deredas A., Piotrowska A., "Dziennik terenowy. Zapis stawania się badaczem," [in:] *Nie tylko o wsi... Szkice humanistyczne dedykowane Profesor Marii Wieruszewskiej-Adamczyk*, ed. D. Kasprzyk, Łódź 2013.
- Gennep van A., *The Rites of Passage*, London–New York 1960.
- Hammersley M., Atkinson P., *Ethnography. Principles in Practice*, London 2007.
- Kaniowska K., "Etyczne problemy badań antropologicznych," *Łódzkie Studia Etnograficzne* 2010, vol. 49.
- Kaniowska K., *Opis. Klucz do rozumienia kultury*, Łódź 1999.
- Kubica G., "Wstęp," [in:] B. Malinowski, *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*, Kraków 2002.
- Latocha S., "Ethnoarchaeological Bizarres. Fieldnotes (2015–2017) from the Research in Polish Jurassic Highland," [in:] *Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland. References and Extensions*, eds. O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz, Łódź 2019.
- Mirgos K., "A pomidory są te, co zawsze. Refleksje z baskijskiego terenu," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7.
- Mról L., "'Teraz ci powiem.' Praktykowanie przekraczania granic," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7.
- Pietrowiak K., "Relacja, zobowiązanie, współpraca. Założenia i wyzwania badań etnograficznych wśród osób niewidomych," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7.
- Rauszer M., "Antropolog jest nagi (nawet pod ubraniem)," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1.
- Sikora S., "Przedwczesne pożegnanie," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1.
- Sokolewicz Z., "Badania terenowe jako gwarancja empiryzmu antropologii?," *Etnografia, Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2016, no. 2.
- Sontag S., *Against Interpretation and Other Essays*, New York 1966, Part II, e-book edition.
- Zawistowicz-Adamska K., *Spółeczność wiejska. Doświadczenia i rozważania z badań terenowych w Zaborowie*, Łódź 1948.
- Ząbek M., "Spowiedź antropologiczna. Z notatek PRL-owskiego etnografa – o niektórych kontekstach badań terenowych w Sudanie," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7.

Zowczak M., "Obrazki z terenu albo oniryczne reminiscencje Laboratoriów etnograficznych," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2021, no. 7.

Żebrok P., "Gen solidarności w polskiej społeczności wiejskiej" [in:] *Solidarność: człowiek w sieci zależności społecznych*, eds. J. Jagiełło, K. Tytko, Kraków 2021.

Żerkowski M., "Pożegnanie z terenem. Esej antropologiczny," *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia* 2015, no. 1.

Internet sources

"Charakterystyka gminy." Available on-line:

<https://www.mstow.pl/art/2552,charakterystyka-gminy-mstow>

przeglądy · polemiki · materiały overviews · polemics · materials

KAROL WALCZAK

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-7367-778X](https://orcid.org/0000-0002-7367-778x)

KAROL.WALCZAK@AMU.EDU.PL

Adam Mickiewicz University in Poznań
Faculty of Pedagogy and Fine Arts in Kalisz

Department of Protection of Cultural Heritage and Intercultural Communication

There is no store in Tarda again... Some remarks on the functioning of rural communities in south-western Mazury on the example of Bartężek, Tarda and Winiec

*W Tardzie znów nie ma sklepu...*Kilka uwag na temat funkcjonowania
wieskich społeczności w południowo-zachodnich Mazurach
na przykładzie Bartężka, Tardy i Wińca

Summary: This article describes the economic and socio-cultural transformations experienced in recent decades by the communities of three villages, Bartężek, Tarda and Winiec, located in the western part of the Warmia-Mazury province. The immediate cause of these changes was the political and economic transformations that took place in Poland after 1989. However, the aftermath of the specific, and often predominantly negative, effects of these transformations are seen in the contemporary history of the region and its inhabitants; in particular, the challenge faced by the newly forming Polish state to domesticate, incorporate and unite – both administratively and economically, as well as (most importantly!) symbolically and culturally – the areas of the so-called Recovered Territories with the rest of the country. The great experiment, which was the formation of a new and modern society (in intention) of the Northern and Western Territories, was not successful everywhere. The localities and their inhabitants featured in the work are examples of this. Objective factors, mostly unemployment and transportation exclusion, which afflicted and partly continue to afflict the residents since the early 1990s, overlapped with the lack of sufficiently strong social and cultural ties binding the group together and with the inhabited space. The result of this process was a rapid exodus (if not flight) of primarily young people in search

of income and a new place to live. This exodus determined the social and cultural condition of the described villages today, and perhaps many similar ones in the region. The article, using ethnographic detail, reveals the backstage of the economic and social collapse of the villages mentioned and the communities that comprise them, and points to the socio-cultural and symbolic causes of this process.

Keywords: social crisis, cultural transformation, local community, private homeland, poverty, exclusion, stagnation

Streszczenie: Niniejszy artykuł opisuje ekonomiczne i społeczno-kulturowe przemiany, jakich doświadczyły w ostatnich dekadach społeczności trzech wsi: Bartężka, Tardy i Wińca, położonych w zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego. Bezpośrednią przyczynę owych przekształceń stanowiły transformacje polityczno-gospodarcze, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r. Specyficzne, a często w przeważającym stopniu negatywne, skutki tych przemian są jednak pokłosiem współczesnej historii tego regionu i jego mieszkańców; w szczególności wyzwania, jakie stanowiło dla nowo formującego się państwa polskiego oswojenie, włączenie i zespolenie, zarówno w wymiarze administracyjno-gospodarczym, jak i (co najistotniejsze!) symboliczno-kulturowym, terenów tzw. Ziemi Odzyskanych z resztą kraju. Wielki eksperyment, jakim była budowa nowego, w zamyśle nowoczesnego społeczeństwa Ziemi Północnych i Zachodnich, nie wszędzie się powiódł. Miejscowości i ich mieszkańcy, które zostały przedstawione w pracy, stanowią tego przykład. Czynniki obiektywne, w decydującym stopniu bezrobocie i wykluczenie komunikacyjne, które od początku lat 90. XX w. trapiły i częściowo nadal trapią mieszkańców, nałożyły się na brak dostatecznie silnych więzi społecznych i kulturowych spajających grupę pomiędzy jej członkami oraz z zamieszkiwaną przestrzenią. Efektem tego procesu był gwałtowny odpływ (jeśli nie ucieczka) przede wszystkim młodych ludzi w poszukiwaniu zarobku i nowego miejsca w życiu. Odpływ ten zadecydował o dzisiejszej kondycji społecznej i kulturowej opisanych miejscowości, jak i zapewne wielu im podobnych w tym regionie. Artykuł, posiłkując się etnograficznym detailem, odsłania kulisy ekonomiczno-społecznej zapaści wymienionych wiosek i tworzących je społeczności oraz wskazuje na społeczno-kulturowe i symboliczne przyczyny tego procesu.

Słowa kluczowe: kryzys społeczny, transformacja kulturowa, społeczność lokalna, ojczyzna prywatna, ubóstwo, wykluczenie, stagnacja

Introduction

In the following paper, I present and analyze the contemporary fate of three rural communities: Bartężek, Tarda and Winiec. These villages are located in the Mazury region, in the western part of the Warmia-Mazury province, the *powiat*

of Ostróda, the municipalities of Miłomłyn (Tarda and Winiec) and Moraż (Bartężek). I conducted field research in these villages between May 2001 and April 2004 for my doctoral dissertation.¹ After completing my research, I did not visit these places for almost two decades. I returned in the summer of 2021 and autumn of 2022.² Juxtaposing the observations made at that time with some of the conclusions and findings from 2001–2004 gave me a direct impetus to write the present text. A comparison of the situation in the villages in question (and the lives of its inhabitants) over the past two decades justifies using the term “stagnation.”

I assume that the contemporary socio-cultural image of the mentioned localities, as well as the economic and living conditions there, were most influenced by the consequences of the transformation in the political and economic system of the notable year 1989. Their impact could be characterized as direct. However, the peculiarities of the (often negative) changes that they caused in the discussed localities come from the unique history of these areas and the socio-cultural characteristics of the groups of newly arrived settlers after 1945. After all, Bartężek, Tarda and Winiec are located in the area of the so-called Recovered Territories, which were annexed to Poland after World War II as a result of the political settlements of the Yalta and Potsdam Conferences.

Before I proceed with a detailed description of the villages and the characteristics of their inhabitants, I will offer a few words of introduction to the historical and cultural context of this territory.

1 Poznań University Library, sygn. 1518569 III, K. Walczak, *Segmentaryzacja ubóstwa. Antropologiczne studium społeczności lokalnych w okresie regresu*, Poznań 2005, PhD thesis written under the supervision of Prof. Wojciech Burszta, k. 181, mpis.

2 The 2001–2004 field research was stationary. I visited the referenced localities more than a dozen times. Almost every time, the length of stay ranged from one to two weeks. I planned the visits so as to have the opportunity to observe the lives of the villagers in all seasons and to confront the seasonality of nature with the social life of the groups under study. After the initial period of “entering” the field, familiarizing the residents with the figure of the researcher, as well as myself with the role of a “real” ethnologist/anthropologist, I proceeded with the proper research. As for the methods of collecting the material, the premise was simple – to accompany, as far as possible, the surveyed people in their ordinary activities, observe their daily lives and, in the course of casual conversation, collect material. I did not use questionnaires or structured questions. I took notes on the spot or immediately after the survey, depending on the circumstances. The visits in 2021 and 2022 were decidedly shorter (lasting a few days). At that time, I did not live in the described localities. I spent several hours each day in them, observing and interviewing residents (including previous respondents). Conversations with employees of the Miłomłyn Town Hall and Municipality Office, and the manager of the local library also provided valuable insights.

Historical and cultural characteristics of the Western and Northern Territories of Poland

The lands, which henceforth I will also refer to as the Western and Northern Territories, and which today constitute 32% of the country's area, were transferred to Poland as compensation for the Eastern Territories annexed by the Soviet Union.³ Such a significant shift of borders and change in the area of the country was combined with a massive exchange of population. The social and cultural processes taking place in these lands continue to be characterized by unprecedented complexity and intensity in Poland. Listing the sources of this phenomenon, in addition to the complicated political, economic and demographic situation, one should point to the role of culture clash, which is a consequence of the mingling of numerous population groups of different regional origins, national consciousness, diverse baggage of cultural and civilizational experience, and practicing different religions.

The cultural mosaic of the so-called Recovered Territories consisted of six major population groups:

1. The people who had inhabited these areas before 1945: Germans, as well as Mazurians, Warmians, Kashubians, Slovincians and Silesians (often referred to as autochthons);
2. Resettlers (settlers), the largest and most internally diverse group, consisted of settlers from almost all regions of Poland;
3. Displaced persons from the Eastern Territories of the Second Polish Republic (repatriates);
4. Re-emigrants from France, Belgium, Romania, Yugoslavia and other European countries;
5. Ukrainians and representatives of other national minorities residing in the Polish state before 1939. This includes representatives of the Ukrainian and Lemko populations who were forcibly settled in the territories of the Western and Northern Territories as part of "Operation Vistula," which lasted from May 4 to July 31, 1947;
6. A group of Soviet servicemen stationed with their families in Poland between 1945 and 1991.⁴

3 In total, Poland lost 75,861 km²: the loss to its eastern neighbor amounted to 179,645 km² at the expense of 103,788 km² gained from Germany. See A. Sakson, "Ideologia wielokulturowości w konfrontacji z problematyką polityczną na Ziemiach Zachodnich i Północnych," *Sprawy Narodowościowe* 1999, vol. 14–15, p. 131.

4 Ibidem, pp. 132–133. In the referenced book, one can find a detailed characterization of the indicated groups, which I omit in this text. Cf. S. Łach, *Osadnictwo wiejskie na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski w latach 1945–1950*, Słupsk 1983; J. Kokot, A. Brożek, R. Rauziński, "Stosunki narodowościowe i społeczne na Ziemiach Zachodnich i Północnych na tle stosunków przed II wojny światowej,"

Taking residence in the new territories – as well as later, during the period of the formation of new local communities – was accompanied by a widely prevailing atmosphere of temporariness and provisionality, as well as the transience of all legal settlements and official decisions, both in general (state-wide and international) and local dimensions.⁵ The stereotypical image of the Western and Northern Territories did not look very favorable. In the common view, they were wild, dangerous lands where the rule of the survival of the fittest prevailed. The “fittest,” dictating conditions and setting his own justice, often turned out to be an officer of the Citizen’s Militia or Security Office. However, the civilizational advancement of the newly acquired territories, the range of potential opportunities for legal enrichment, or simply building one’s life anew (usually in materially better conditions than before) attracted not only ruffians, but also crowds of people who in the post-war reality, dreamed of land, work and, above all, their own place, home and family. A variety of fates and motivations drove them to settle there.

The large groups of settlers were dispersed across new areas, thus weakening the old social ties and contributing, at least in the initial period, to the social atomization of the family. Moreover, these ties had often been damaged earlier, for example, as a result of the repressive policy of the authorities of the Union of Soviet Socialist Republics toward the Polish population in the territories taken over after 1945. In contrast to areas of stable settlements, such as Galicia and Wielkopolska, in the so-called Recovered Territories, “the family, rather than the local community, [...] emerged as the main bearer of cultural distinctions.”⁶ I will return to this statement by Zbigniew Jasiewicz, very important to my perspective, later in the text.

Living in a place where diverse cultural attitudes and values came into contact and clashed, the new residents of the area naturally faced the need to establish common ground for behavior and to negotiate universal norms shared by the emerging community. This process was spontaneous and the groups had to develop a strategy for dealing with strangers. Thus, on the one hand, stereotypes weighed on the

[in:] *Problemy demograficzne Ziem Zachodnich i Północnych PRL. Materiały z konferencji 14 i 15 X 1968*, Warszawa 1968.

5 Ibidem, p. 134. The border with the Soviet Union was not firmly established until August 1945; as late as 1946, the local population received “temporary” certificates of Polish nationality, and individual farmers provisional deeds granting ownership of German farms. Full equality in property rights with farmers from other areas of the country did not occur until 1957. Final recognition by the Federal Republic of Germany of the Western and Northern Territories as belonging to Poland came in 1970.

6 Z. Jasiewicz, “Wielokulturowość na tzw. Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej. Rzeczywistość i reakcja nauki,” *Sprawy Narodowościowe* 1999, vol. 14–15, p. 128. See more extensively: L. Kosiński, *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa 1963.

shaping of mutual attitudes and opinions, and on the other hand, contacts intensified within the fledgling community with strong patronage (especially ideological) of the state.⁷ Outside the cities, the development of new community ties was fostered by farm work and reciprocity obligations.⁸ This phenomenon was even more intensive within the State Agricultural Farms (PGR) created in the 1950s.⁹

The attitude of the communist authorities to the lands incorporated into Poland after 1945 can be considered ambivalent. On the one hand, the official propaganda emphasized the “eternal” Slavdom, if not Polishness, of these territories, and presented their unification within Poland’s borders in terms of historical justice. On the other hand, however, in practice, most of the official activities boiled down to obliterating traces of the presence of German culture. During the Polish People’s Republic (PRL), a lack of industrial and infrastructural investment prevailed in the areas in question. Instead, post-German infrastructure was exploited, often in a devastating manner. Such state policies were consistent with the previously indicated atmosphere of uncertainty and temporariness, which undoubtedly hindered the formation of ties between people and the space they occupied. The exodus of people, especially the youth born after 1945, from the rural areas of the Northern and Western Territories began in the 1970s. However, it is difficult to assess unequivocally whether at that time it was the result of the collapse of the process of “integration with the motherland,” or whether, as in other areas of the country, it was the consequence of the migration of the rural population toward the cities associated with seeking social advancement, work or education.

The real test of stability and cohesion for the areas in question and the communities functioning there was the political, economic and cultural changes of 1989. They had a particularly drastic impact on the PGRs, leading to the collapse of most

7 This ideological patronage lasted practically until 1989, although it was especially intense until the late 1970s. In my opinion, the change in rhetoric toward the Western and Northern Territories (or, in fact, the lack of it in the initial period of transition) played a role in the social crisis that occurred in these areas in the first half of the 1990s.

8 Many examples are provided by: M. Kielar, “Poza ideologicznymi podziałami. Wybrane aspekty ‘stawania się ojczyzny’ w mazurskich wsiach,” *Borussia* 2000, no. 20/21, pp. 90–112; Z. Jasiewicz, op. cit. footnotes 1 and 2, pp. 126, 129.

9 Państwowe Gospodarstwa Rolne – large, socialist state-owned farms organized since 1949. See more extensively: K. Gawłowski, *Miejsce i rola PGR w polskim rolnictwie*, Warszawa 1985; E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998. A bibliography on the establishment and operation of the PGR was presented by M. Machałek, “Likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych i pierwszy etap przekształceń własnościowych państwowego sektora rolnego. Przyczynek do badań,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 2022, vol. LXXXIV, p. 266.

of them and the rapid impoverishment of the communities linked to them. In 1990, these farms in the Western and Northern Territories cultivated about 40% of the total farmland. Just six years later, the share of land used by the Agricultural Property Agency of the State Treasury (AWRSP), which took over the assets of the liquidated state farms and privatized them, was only about 10%. The significance of this change becomes more pronounced when one takes into account the fact that in these areas, the PGRs often farmed very large swaths of land, usually several thousand hectares each, thus practically constituting the only employment opportunity for the surrounding population.¹⁰ In addition, the employees of bankrupt agricultural enterprises, belonging to the lowest educated segment of society, had no chance of finding jobs in other sectors of the economy, as those too, saving themselves from economic bankruptcy, were rapidly reducing their staff. For the people who worked in the PGRs, their liquidation was coupled with the loss of valuable social benefits, such as free housing, company kindergartens and care by district nurses. Admittedly, by selling former company housing on extremely favorable terms, the AWRSP saved the former employees of these farms from homelessness, however, in the absence of any prospects for work, this meant that this group was kept in their previous place of residence – in municipalities and towns with very high unemployment rates.¹¹ Deprived of their only source of income, the communities clustered around the collapsed PGR not only impoverished rapidly, but the nature of the bond that held the group together and the relationships between its members changed.¹² A small part of state farms, having significantly improved their efficiency, managed to avoid bankruptcy. However, this was at the expense of reducing the workforce and lowering their salaries. As a result, the process of impoverishment of the population was slower, but it did not stop.

In the rural areas of the Western and Northern Territories, it was not only agricultural work that could provide the main source of livelihood. In the case of the so-called forest municipalities, many people (often entire settlements) found work in the State Forests. Although the forest districts providing these jobs had already

¹⁰ G. Zabłocki, M. Sobczak, E. Piszczek, M. Kwiecińska, *Ubóstwo na terenach wiejskich północnej Polski*, Toruń 1999, p. 42.

¹¹ *Ibidem*, pp. 44–45.

¹² Assuming that, apart from the place of residence, the primary bonding factor of the group was joint work in the agricultural enterprise providing the primary source of income, it constituted an important contribution to the social life of the community, determining, among other things, the social status of its members, resulting from their function in the workplace. The liquidation of the PGR transformed the old structure, gradually replacing it with a new one that was more intangible, since most of the activities undertaken by the group's members were ad hoc, discontinuous and casual.

been reducing employment since the 1980s, a fundamental crisis occurred in the first half of the next decade. It resulted from a decline in demand for timber on the domestic market – mainly from the mining and furniture industries – as well as the periodically poor condition of many forest districts. While the reorganizations carried out in the forest districts made it possible to resolve the financial crisis of these institutions, this was done primarily at the expense of group layoffs of blue-collar workers, characterized, as in the PGRs, by very low professional qualifications. To reduce operating costs, private Forest Service Establishments (ZUL) were hired for most forestry work. These establishments, usually sole proprietorships, recruited part-time staff from among the local population to perform the work assigned to them. The former full-time employees of the State Forests, deprived of any other source of income, turned into a group of temporarily employed laborers, who often worked off the books for minimum wages and received no social benefits.¹³ At the beginning of the 21st century, the forest districts began to sell off parts of their property that had been generating losses. In this way, the people of the forest settlements gradually became owners of the buildings they had previously occupied. This estate, which had been exploited for fifty years, sometimes required general renovation, which the new owners could not afford.

The aftermath of the transformation also affected smallholder peasants. Residents of villages near local industrial centers who owned two- to three-hectare farms were laid off first as it was argued that land-owning peasants would be better equipped to support their families than others. In parallel with the process of eliminating jobs in the local industry, the number of State Automobile Transport (PKS) services and regional lines of the Polish State Railways (PKP) was reduced. These processes were interlocked: the decline in the number of passengers triggered a reduction in the number of train and bus routes, thus taking away the possibility of commuting for those who were still employed.¹⁴

So much by way of introduction. It is time to focus on the analyzed localities and their inhabitants. The choice of villages is not accidental. Although they directly border each other, they are very different from one another in terms of the occupations that their residents performed (and partly still perform). For the purposes of this study, I present a brief historical outline of the following villages since the outbreak of World War II – the times immediately preceding the population exchange in this territory after 1945.¹⁵

13 G. Zabłocki, M. Sobczak, E. Piszczek, M. Kwiecińska, op. cit. pp. 50–51.

14 Ibidem, p. 51.

15 For detailed information on the history of Bartężek, see: G. Leydin, “Z dziejów,” [in:] *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, collective ed., Olsztyn 1973, pp. 58–59, 79–80.

Bartężek

In 1939, the village had 58 households and 275 residents. Two hundred and forty-three people earned their living from work in agriculture and forestry, 8 – from work in industry and crafts, and 2 – from work in trade and communications. At that time, in the municipality of Bartężek, understood as a village with a grange and hamlets, there were a total of seven agricultural and forestry farms: three between 0.5–5 hectares, one between 5–10 hectares, two between 10–20 hectares, and one over 100 hectares.

After World War II and the withdrawal of Soviet troops, from 1947, the village was gradually populated by settlers from the Kurpie region, Central Poland and Kielce. Land and livestock were not parceled out, but a PGR was established, where all newcomers found employment. The families hired there lived in the detached buildings that had previously housed the grange workers.¹⁶ The basis of agricultural production, as before the war, was the production of grain (mainly rye) and rape-seed. In addition, a dairy and meat cow farm as well as a distillery operated on the farm. In summer, the animals grazed on the meadows, while in winter, fodder consisted of hay and pomace obtained in the production of crude spirits.

In 1972, the PGR built two single-story apartment blocks in Bartężek, thus solving the settlement's housing problems.¹⁷ Probably for financial reasons, their standard was quite low, as a result of which to this day, the buildings have no central heating.¹⁸ Today, they are heated with traditional stoves fueled by wood, bought or stolen from the forest. The PGR's staff, which formed the local community, maintained a compact structure for over forty years. Families or individuals arriving in the village usually remained there permanently. Frequent migrations in search of

For Tarda and Winiec: Z. Lietz, "Z dziejów wsi," [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. A. Wakar, Olsztyn 1975, pp. 94–95, 200.

- ¹⁶ Originally, in 1946, the State Land Estates were created, existing until 1949, at which time State Agricultural Farms were established in their place. During this period, the central authorities favored an individual, peasant economy. At that time, the tasks of state farms were reduced to providing services to individual producers – supplying qualified seeds and breeding livestock. E. Niedzielski, B. Wilamowski, "Rolnictwo," [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. E. Kulig, Olsztyn 1976, p. 263.
- ¹⁷ These problems were not due to the rapid expansion of the settlement's population. Some of the buildings that had not been renovated since the war years were simply inhabitable.
- ¹⁸ Until the plant's liquidation in 1993, residents were not affected by the situation. This was due to the fact that until then, the tenants did not pay their energy bills in full, but only small lump sums, while the rest of the costs was covered by the State Farm. This allowed apartments to be heated with electric appliances.

a better place of employment, so characteristic of PGRs, never applied to Bartężek.¹⁹ Although the state farm offered jobs to all villagers, a few worked outside the locality either at a resort in nearby Tarda or in industrial plants in Ostróda or Morağ.

Older residents of Bartężek have particularly good memories of the 1970s and early 1980s – a time of greatest prosperity for all PGRs, significantly translating into workers' earnings. In addition to relatively high wages, employees received a number of social benefits in the form of highly paid, long-term parental leaves, reimbursed vacation holidays, free kindergartens, and care from a local nurse and doctor in Słonecznik,²⁰ which is two kilometers away. Furthermore, each family farmed a thirty-acre plot for its own needs, and could also raise cows and pigs. Their breeding sometimes assumed considerable proportions. One family living in a detached building "produced" about 40 pigs at a time. In that period, the prosperous life of the settlement's residents can be attested to by the statement of one of the villagers: "You bought some fodder, you stole some, and when you later sold all this, you could buy yourself the 'syrena.'"²¹

The situation began to deteriorate in the mid-1980s, when the PGRs started to suffer from shortages of production means – primarily fuel and fertilizers. The real breakthrough, however, did not come until the early 1990s, at which time unprofitable agricultural enterprises had their subsidies cut, and those operating under free market conditions were forced to seek savings, drastically reducing production costs. On November 19, 1991, by the decision of the Sejm, the liquidation of PGRs began, which lasted until December 31, 1993.²² In Bartężek, the PGR operated for a long time, until 1993. The new owner of the land and property after the liquidated plant – the AWRSP – managed it until 1999, when the land and livestock were taken over by a 13-person employee co-op, headed by the last manager of the PGR. The company's shareholders were recruited from among the villagers, but had virtually no influence over its economic or personnel policies. All strategic decisions, as a result of the cooperative's status, were made by the one-person board, the manager.

In 2004, thirteen, sometimes 14, villagers worked at the former PGR, accounting for about 70% of the new workforce. Compared to the pre-1989 period, the number of employees was reduced twofold. At the same time, there was a threefold increase in production while using the same acreage. Most of those who were laid off either

19 Examples of this type of migration are provided by E. Tarkowska, "Bieda popegeerowska," [in:] *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, ed. E. Tarkowska, Warszawa 2000, p. 97.

20 Recently, this doctor has bought a house in Słonecznik, but has suspended his practice.

21 The author's archive. The Syrena was a Polish automobile model.

22 See more extensively: M. Machałek, op. cit. pp. 270–294; further literature there.

retired immediately or received 700-złoty pre-retirement (bridging) assistance. The relatively high wages these people earned in the 1970s translated into the amount of appanages they currently receive. These steady and reliable sources of income sometimes allowed the functioning of entire two-generation families, whose other members remained unemployed for various reasons.

There are two distinct areas in the village. Entering the settlement from Tarda (from the south) along an asphalt road leading among meadows, one comes across a perpendicular intersection with a dirt road, which in both directions leads to pre-war detached residential buildings. Since the late 1990s, as a result of the privatization of part of the PGRs' property, along with small plots of land, they have been owned by the residents. Some of the buildings scattered there, abandoned years earlier by tenants, have fallen into disrepair. Directly in the area of the intersection is a private building built after the war. About 40 meters from the main road to the left, on the opposite side to the detached buildings, there is a defunct store once belonging to the Municipal Cooperative "Peasant Self-Help."²³ This store, already private, was still in operation in 2001. Today, the residents of Bartężek are forced to get their basic groceries in the town of Słonecznik. From 2001–2004, two to three times a week, mobile stores passed through the village, allowing the residents to get their staples. Currently, this phenomenon is disappearing.

Passing the intersection, after about 50 meters, one reaches blocks of flats built parallel to the road, on its left side. The entrances to the staircases are on the opposite side. In summer, the road-facing windows are decorated with flowers (mostly geraniums) and satellite dishes pointed at the sky. Behind the blocks (on the side not visible from the asphalt road) is a small square with trodden ground – a frequent meeting place for residents. Behind it stretch the gardens where they grew vegetables for their own needs in 2004. Some built small wooden outbuildings on part of the land they own, where they store tools and wood used to heat their homes. Sometimes these also provide shelter for the ducks or chickens they raise. To the right of the gardens is a large square. It serves multiple functions. On sunny days, children used to play in it; nowadays women dry their laundry on ropes stretched from wooden poles. Large logs of timber brought from the forest are also deposited in this square, before they are chopped and stored in woodsheds and cellars. Sometimes residents also park their cars there.

23 Gminna Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska – this is the name of the post-1944 production, trade and service cooperatives that existed in most rural and urban-rural municipalities in Poland. Established during the PRL period, the municipal cooperatives then had a virtual monopoly of trade in the countryside. See: Z. Chyra-Rolicz, "Rola spółdzielczości 'Samopomoc Chłopska' w życiu wsi (1944–1989)," *Zeszyty Wiejskie* 2016, vol. 22, pp. 713–725.

The road behind the blocks leads to the buildings of the former PGR, now the Bartęzek Agricultural Farm Ltd. In addition to the pre-war distillery and the now-renovated manor, which houses the plant's offices on the ground floor and the manager's private quarters on the first floor, there are typical outbuildings necessary for the operation of a large agricultural enterprise: warehouses, a modern stable, barns, and garages where equipment is stored, etc.

Comparing the condition of the village's residential infrastructure from almost two decades earlier to that of today, there is basically no difference. Only from talking to residents does it become clear that the former pre-war buildings are gradually emptying and deteriorating due to a lack of owners. Most of the plant's production crew is still recruited from Bartęzek. The production profile has not changed either; it continues to be agricultural production, animal husbandry and distillery spirit production. Since some workers have reached retirement age, the Bartęzek Farm is facing staff shortages. This is new compared to 2001–2004, when several unemployed workers were waiting to fill the vacant positions. The lack of people willing to work is a result of the aging of the population of this locality. Most young people have taken any opportunity to leave the village. Curiously, according to official data, the population of Bartęzek has decreased only slightly (from 132 people in 2004 to 121 people in 2022).²⁴ However, the actual number of residents is probably lower. This is because some of those who decided to leave the village remain registered in their parents' or grandparents' place of residence. Outside, not counting the bustling workers, there are virtually no signs of social life: neighbors conversing, children playing, the youth, etc.

Despite its attractive geographic location – the village lies by Lake Bartęzek, through which a section of the Elbląg Canal runs – the locality has never had a tourist character. Plans from the beginning of the 21st century to transform part of the agricultural land into a tourist area ended with the construction of a small beach, which is used mainly by local residents. Several plots of land have also been designated for development, but so far, there is no sign of investment. Near the site is the only tourist facility – a year-round house for rent – with the telling name “W Szczerym Polu” (In the Middle of Nowhere). Its owners are not from Bartęzek and do not live there permanently. It should be noted that the economic or cultural potential available to the villagers is insufficient to undertake such initiatives. At the same time, the fault for this state of affairs does not lie directly with them.

The owners of more than 90% of the village's land are the Bartęzek Agricultural Farm or the State Forests National Forest Holding. These institutions, bound by various regulations, are not allowed to sell land to private individuals. They are

²⁴ Data from the Population Registration Department of the Morał Municipal Office; as of March 31, 2004 and December 19, 2022, respectively.

usually not even interested in doing so. The only land that residents can manage without restrictions are small plots of land, privatized along with residential buildings once owned by the PGR. Putting aside the limited appeal of this offer – these lands are not directly adjacent to the lake, and these are the ones most sought after by vacationers – none of the residents have so far opted to do so, as this decision would mean losing their residence for the duration of the sublease. If we take into account that the residents are elderly, financially disadvantaged and poorly educated, whose entire professional career was connected with work at the state farm, the lack of tourist initiatives becomes understandable. The only local institution with the potential to launch a process that in the long run could lead to attracting tourists to the village is the agricultural plant operating here. However, its management understandably focuses its activities on agricultural production, which is the basis for the livelihood of the people working in the village.

Tarda

Before World War II, the number of inhabitants of the village was stable and remained at just over 200 people: in 1925, it was 215 people, and in 1939 – 216. It is known that before the war, there was an inn and a kind of guesthouse where rich townsfolk spent their vacations. However, the main source of livelihood was work in the forest.

After 1945, the village's property was taken over by the state treasury, but no changes were made to its character.²⁵ The first post-war settlers began to appear in the village as early as 1946. From the very beginning, the authorities intended to continue forest management. Some of the new residents initially came here only for seasonal forestry work. Over time, they moved in pre-war buildings taken over by the State Forests and connected their lives with work in the forest. Interestingly, most of them had never worked in the forest before the war. These people mostly came from the smallholder farms of Kielce, Eastern Galicia, Podhale and Mazowsze. Later, some of them found employment outside forestry; men in local industrial plants, and women in a resort built in the early 1960s.²⁶ At the beginning of the 1980s,

²⁵ The Polish forest administration was organized from May to October 1945. The departure of the first foresters to work in Mazury was organized by the Directorate of State Forests as early as May 22. The Miłomłyn Forest District was reactivated in the fall of 1945. W Fafiński, "Leśnictwo," [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. E. Kulig, Olsztyn 1976, pp. 281–282.

²⁶ For example, one of my respondents (Benedykt), now retired, worked in several Miłomłyn plants: the Municipal Cooperative "Peasant Self-Help," the Cooperative of Agricultural Wheels, a sawmill, a timber yard, a railroad and a tile factory. Currently, none of them are in operation.

the State Forests built two blocks of flats in the village, to which some of the families who had previously shared old German buildings moved.

To commute to work and school, Tarda's residents used a convenient railroad line to Morąg and Ostróda.²⁷ Until the late 1960s, there was also a four-class elementary school in the village. Later, the building became the property of the Olsztyn Board of Education, which organized camps there until the mid-1990s. Currently, the building is not in use for most of the year.

None of the permanent residents of Tarda worked at the PGR, although from the 1970s onward, the wages of agricultural workers far exceeded those paid by the State Forests. Occasionally, women were employed part-time during the busiest periods, harvesting or digging. As in Bartężek, there was a Municipal Cooperative store in Tarda until the 1990s. The villagers provided themselves with most of their groceries. Although they did not run full-scale farms themselves, for their own needs they raised chickens, ducks, pigs, and cows, which grazed on meadows leased from the State Forests. Around most houses, there were small gardens where vegetables and fruits were grown. Some produce, mainly mushrooms, blueberries and wild strawberries, was also provided by the forest.

An important role in the life of the village was played by the resort, built from 1961–1963 on the border of the settlement, directly on Lake Bartężek. It was a government resort used by the Central Council of Trade Unions based in Warsaw. From 1970, it became the property of the Lenin Gdańsk Shipyard, which organized there both “classic” two-week stays, winter holidays for children, as well as short weekend events. The Gdańsk plant also made the center available to Warsaw theaters. For this reason, in the 1970s and 1980s, Tarda was visited by a whole plethora of Polish actors, musicians and directors, colorfully imprinting themselves in the memory of the residents. Outside of breaking the monotony of village life introduced by incoming tourists, the resort primarily offered year-round employment. Those employed at the resort received free lunches, and it was also possible to buy meals for family members for a small fee. “Byproducts” of the facility’s operation were so-called “zlewki” – leftovers – and other food waste, which locals used in raising pigs.

Residents of Tarda usually cared about the highest possible level of education for their children. Hence, many people born there can boast secondary and even higher education. After graduating from school, they usually decided to leave their hometown. The relatively high level of education of the younger residents of the village may have been influenced by the forest character of the settlement and the resulting presence of foresters. This professional group, due to its education and usually

²⁷ The service was terminated as unprofitable in September 1995; at the same time, the newly renovated track was dismantled. The place of the former train was taken by the PKS Ostróda bus.

distinguished level of culture, was at all times a kind of local aristocracy. There were two forestries in Tarda. The people in charge of them grew into the local community and often became its leaders.

The transformation of the economic system and the deep economic crisis that preceded it significantly affected the life of the village. Almost all industrial plants were closed down. The reforming Miłomłyn Forest District, which includes the forests around Tarda, reduced operating costs and laid off most of its forestry workers. Some lumberjacks continued to work in the forest, in private companies (Forest Service Companies – ZUL²⁸), which were contracted by the State Forests to perform certain tasks. The change of employer meant much worse working conditions. Initially, staff reductions had to do with profit maximization and falling demand for timber. Today, modern, efficient machines are successfully replacing sawyers.

The changes also extended to the resort. The Gdańsk Shipyard, which was experiencing a financial crisis, transferred the holiday resort to the care of a commission agent. The changes introduced by the new administrator meant that the facility did not go bankrupt, and managed to stay afloat. However, this was done at the expense of laying off some staff and tensions in relations between the resort's management and residents.²⁹ In 2004, only two men were working outside the forest in Tarda. Those who failed to keep their jobs in the State Forests or find work with private forestry companies received pensions, retirement benefits or were unemployed. Their financial situation was boosted by seasonal reforestation and silviculture work organized by the forest district. At the turn of the century, the village also had seasonal buy-back centers for snails and mushrooms.

In 2004, Tarda was inhabited by 135 people, today only 96.³⁰ During my first visit, the only post-war construction projects in the settlement were workers' blocks of flats, a barrack of the Municipal Cooperative store, the forester's lodge, and a recreation

²⁸ Zakłady usług leśnych – ZUL – are companies that, among other things, harvest timber (down trees), pick it (transport it from the place of cutting to the place of storage), plant trees, and perform various forest care work such as mowing weeds on crops. They engage in forest protection, e.g., building fences for crops so that animals do not eat young seedlings. They also build and repair small-scale forest infrastructure.

²⁹ The layoffs included all those employed at the resort who lived in Tarda. The new agent has consistently denied jobs to residents from this village. He has also introduced beach fees and banned local youths from attending discos held at the resort. The peculiar symbiosis that bonded the resort with the locals has not been restored to this day. The resort changed its manager several years ago. Currently, under the name “Camp Tarda,” a Piaseczno-based tourism company organizes camps for children and teenagers there, during which participants learn horseback riding and sailing. The tightly fenced and monitored area remains closed to locals.

³⁰ Population status is reported after: Department of Population Records of the City and Municipality of Miłomłyn as of December 31, 2003 and December 19, 2022, respectively.

center in a remote location.³¹ This status has not changed, not counting the few recreational houses built at the exit of the road in the direction of Bartężek. There is no store in Tarda again; the one mentioned in the footnote went bankrupt a few years after opening. By the end of 2004, the forest district had privatized most of the residential buildings, along with the land and adjacent small gardens. Most of the houses needed repairs, but their technical condition was better than in neighboring Bartężek. Until privatization, it was the State Forestry that maintained the housing infrastructure of its employees.

Entering Tarda from the direction of Miłomłyn, we come across the first buildings on the left. Behind them, the asphalt road turns at a 90-degree angle to the right. Behind the bend, two blocks of flats emerge on the left. Opposite them, back in 2004, there used to be a canopy of the former store. Currently, a building was put near the site. To the right of the blocks, which run parallel to the road, there is a large grassy square. This space has similar functions to the square in Bartężek – once a play area, today it is used either for parking tractors and trailers that haul wood, or for processing firewood. This is the central point of the village. Directly behind the blocks stretch gardens, where some residents grow vegetables.³² Wood and agricultural tools are stored in shacks and sheds. In 1947, behind the blocks, residents erected a cross.³³ In the 1980s, the old and decrepit symbol was replaced with a new one. Before my arrival, May services were held in front of it. In the 21st century, this custom was abandoned. Older women, however, still adorn the cross before Easter. The low metal fence surrounding it probably comes from a pre-war German cemetery.

In Tarda, usually one house is inhabited by two or three families. On the right is the post-war forester's lodge. Slightly farther to the left are meadows, cut by the line of a railroad embankment. This area has been leased by one of the villagers who uses it for horse breeding. At one time, his venture attracted enthusiasts of off-road horseback riding, who came to the village on vacations and days off. Today, the owner has abandoned this part of the activity, taking care of the horses for the Camp Tarda resort. The road, ascending, turns to the left. At the top on the right

31 In addition, in 2003, one shed was built, consisting of a "living" area and a stable for a horse. On the plot of land after the demolished pre-war house, the construction of a dacha began. In the spring of 2004, a new store directly next to the barracks of the former Municipal Cooperative was built.

32 Some of them were already lying fallow in 2004 due to the unprofitability of production, and this process is now worsening. It can also be explained by the aging of the rural population.

33 The wood for the cross was provided by the forester, but he did it unofficially so as not to expose himself to the authorities of the time.

are the stables and outbuildings,³⁴ and on the opposite side are the last residential houses. The road leading through the forest takes one to the resort.

In 2004, the resort was past its prime. In addition to the main building overlooking the beach, there were also summer houses on the site, deep in the forest.³⁵ Apart from the discos held on summer weekends, the place did not offer any special attractions. However, it was possible to rent a canoe and pedal boat. There was a time when the resort was numerous visited by tourists from Germany; for some, the prices were attractive, while others wanted to revisit the places known from their childhood or the stories of their ancestors. Even during the peak season, however, the resort had vacancies. Although the current manager has not made spectacular investments, he has conscientiously renovated and refurbished the resort, adapting it to its activities. Concerned for the safety of the children staying there, he ensured it was securely fenced off from the rest of the settlement and, consequently, its residents. The northern end of the summer resort, bordered by the asphalt road, is marked by the installations of a sewage treatment plant – this is the end of the village.³⁶

Winiec

Little is known about the pre-war history of Winiec. In 1937–1939, the population of the settlement was estimated at 205 people. It is difficult to establish the character of the village before the war on this basis. However, it should be assumed that Winiec was a purely agricultural village. I have not come across any references or material evidence indicating the presence of tourism in this settlement. Winiec had also not been a forest village; if it had, it would likely have preserved its character even after the war. The agricultural land developed by the settlers must have existed before the war.

The first post-war settlers began arriving in the village around 1947. Already in 1950, the locality had a one-classroom school.³⁷ The children continued their

34 Before the war, on the site of these stables and probably farther (into the woods) behind them, there were buildings of the guesthouse.

35 The summer houses were of varying standards. The oldest small wooden chalets, equipped with only one room and electrical installation, were gradually replaced with more modern ones. Several such structures, purchased by a few residents, stood in the village. Their owners used to rent them out to befriended tourists.

36 On the side of the road opposite to the resort is the former train station building, now inhabited by a retired PKP employee and his wife.

37 The first teacher committed suicide after two years. Her place was taken by a Pole, an autochthon, local and community activist Józef Jakub Baranowski, who settled there in 1952 and had been connected with Nowe Miasto Lubawskie before the war. I owe to him a lot for the valuable information about the life of the village.

education in Liksajny. Initially, the residents, convinced that the Germans would return quickly, did not invest in the farms they received. The change came slowly, with the arrival of the next generations already born there. Until the 1980s, Winiec remained an agricultural settlement. The peasants farmed on the land granted to them by the state, supplying themselves with groceries at the Municipal Cooperative store. Agricultural production was never profitable there. This was mainly determined by the poor quality of the soils – the highest classified land was class 4. In the opinion of my respondents, the residents themselves were partly to blame for this as they were not very conscientious about farm work. The situation was saved by assistance from the military and scouts, as well as farmers’ exemptions from paying taxes. The functioning of the farms was facilitated by planned contracting – mainly of rapeseed – and cheap access to mechanical farming equipment rented by the Cooperative of Agricultural Wheels. Supplementing the meager income from farming, some men, as in the case of Tarda, worked in nearby state enterprises or in the forest. The villagers’ standard of living began to rise (paradoxically to the country’s economic situation) in the mid-1980s.

During this period, the first owners decided to sell some of their land to private individuals for use as recreational facilities.³⁸ At that time, some residents also decided to transfer their land, along with posthumous ownership of the buildings, to the state in exchange for favorable pensions.³⁹ In 2004, the buildings were in a deplorable technical condition and were almost exclusively suitable for demolition. Today, some of them have been razed. The attractiveness of Winiec as a summer resort settlement was determined by its location. The village is located between two lakes – Bartężek (from the east) and Ruda Woda (from the west). Moreover, despite the fact that there is no quality road leading to the settlement, it can be conveniently reached by exiting a few kilometers north of Miłomłyn from the National Road No. 7 (DK No. 7) between Warsaw and Gdańsk and taking a dirt track to reach the settlement. Winiec was one of the few settlements that offered plots for sale. There was a group of buyers (they were mainly from Elbląg and Gdańsk) who initiated the construction of a type of summer “hamlet” on the northern outskirts of the settlement. Over time, more and more owners decided to split and sell the land they owned for tourists’ needs.

The funds obtained through land sales were not invested by the owners in their farms. Aside from ad hoc repairs, sometimes supporting children, most of the funds

³⁸ At first, landlords had considerable difficulty with this. The area around Winiec, as all agricultural land, could not be subdivided. Also, erecting a building required special permits.

³⁹ This observation applies to the elderly, whose children had already decided to leave the village permanently by then.

were consumed. Since then, agricultural production has almost completely ceased in Winiec.⁴⁰ The reasons for this situation are twofold: the village is now inhabited mainly by elderly people, no longer capable of hard physical labor; moreover, the profitability of agricultural production has declined sharply with the tightening of production technology. Residents have even stopped growing subsistence crops and raising livestock (except for chickens). At the beginning of the 21st century, basic supplies were provided by two grocery stores.

In 2004, Winiec had only 72 permanent residents. In 2022, there were 105.⁴¹ New owners of buildings and tourist infrastructure being developed in the village are responsible for this increase. The vast majority of owners of summer cottages or year-round houses stay here temporarily and remain unregistered, so they are invisible to the Miłomłyn Municipality Office, and their number remains difficult to determine. However, there is a small group of newcomers who have settled here permanently due to their tourist activities. They are the ones responsible for the gradual increase in population.

In 2004, the number of tourists staying in the settlement already exceeded the number of permanent residents during the holiday season. At that time, there were about thirty summer houses ready for rent. Today, there are several times more. The settlement is divided into separate parts: the old one, which consists mainly of former German buildings occupied by old residents, a “dacha-hood” built on previous farmland, and two remote “hamlets”: Winiec Family Houses and Zatoka Leśna (Forest Bay). The easiest way to reach the settlement is from the side of DK No. 7. However, residents usually choose the old forest duct connecting the settlement with Miłomłyn, located south of it.

Entering the settlement from this particular side, leaving the forest, we come across small meadows, which in the past were used for cattle grazing. In 2004, almost no one used them. Currently, a children’s playground has been set up in part of this area.⁴² Further on, the forest duct meets on the right with a forest road, leading along the southern edge of Lake Bartężek to Tarda. One of the two tourist “hamlets,” Winiec Family Houses, can be reached this way. The second, Leśna Zatoka, is located on the road to Miłomłyn. The intersection marks the southern edge of the village. A cross was erected at the site, which, like in Tarda, is decorated for the Easter

⁴⁰ In 2004, there were three farms in the village. Today, there is only one, whose owner also provides agrotechnical services for summer visitors.

⁴¹ The number of residents of Winiec is reported according to information from the Population Registration Department of the City and Municipality of Miłomłyn as of March 31, 2004 and February 19, 2022, respectively.

⁴² It is used most by the children of summer residents, as these are the most numerous in the village.

holidays. In 2004, a few meters past the intersection, on the left, there was a grocery store, now defunct.⁴³ The road continues straight ahead, passing residential houses and, mostly unused, farm buildings on both sides. The only functioning store in the village is about 100 meters away, in the middle of the old “farm” part of the village.⁴⁴ The road goes straight between old farms, at the back of which summer houses have now sprung up in several places.⁴⁵ Behind them is the “dacha-hood.” In 2004, the plan of Winiec simplistically resembled a large letter “T.” Today, due to the intensification of development, both from the vertical and horizontal lines of the “T” shoot out perpendicular streets, where new properties are being built.

The resort part of the village attracts attention with its very compact, if formally heavily mixed, architecture. A variety of wooden and brick structures are separated from each other by lawns only a few dozen meters wide. Despite this, their owners almost always choose to build fences. These fences, overgrown with climbing plants, in addition to their “decorative” function, isolate the owners from their neighbors. To some extent, the form of the building reveals its age. The older ones, erected back in the 1980s and early 1990s, look rather raw and simple, and the materials used in their construction are reminiscent of a previous era. The forms of construction of the last few years are much more individualized, and the ingenuity of the owners sometimes verges on kitsch. Thus, in a limited space, buildings stylized as small medieval castles, saloons straight out of the Wild West, “Finnish cottages,” peasant homesteads, noblemen’s mansions, etc., stand next to each other. Naturally, the appearance of the dachas also reflects the wealth of their owners.

In the case of older buildings from the 20th century, it is rather obvious that some of the materials used in construction were collected randomly or had been repurposed. The buildings themselves were erected using half-amateur, frugal methods. Modern ones – designed and built by specialized companies – are insulated and equipped with central heating systems, allowing year-round use.

The “dacha-hood” does not have a clear center. The area around the road junction could be considered as such, however, this place does not organize the space in any way nor is it vital for summer residents’ leisure time. The land closest to the village was parceled out the fastest. The density of development is the highest

43 The investment was unique; it was made by a villager who in 1985 was the first to decide to sell part of the land for summer houses.

44 Its owner comes from near Elbląg and does not live in Winiec permanently. As late as 2003, the store was still located on the site of the former Municipal Cooperative store – in a part of the pre-war building leased from the settlement’s mayor. At present, a small, modern building has been erected for the store, adjacent to the site.

45 This is a noticeable change from 2004, when there was one summer house in the old part of the village.

there. The new buildings remain at a considerable distance from the main traffic routes. The saturation of space with summer infrastructure is smaller there. However, this situation comes with a certain inconvenience – theft. This phenomenon has not been dealt with for decades. Today, to an even greater extent than twenty years earlier, Winiec is a village with two faces. In the summer and on weekends, it bustles with tourists, and the air is permeated by the smells of smoked fish and grilled meats. In the off-season, most of the buildings shut down, and the native population sits in front of their TVs.

Summary and conclusions

If I could economically summarize the transformations that have taken place in the villages in question and the lives of their residents over the past two decades, I would risk using the term “stagnation.” Conducting observations in 2001–2004, I had the impression that I arrived in the area at the moment of the formation (or establishment) of a new socio-cultural order following a metaphorical tornado triggered by the country’s political transformation in the late 1980s and early 1990s. This time, therefore, should be the starting point for a new economic, social and cultural order. Meanwhile, in the vast majority of cases, almost nothing has changed. “There is no store in Tarda again” – the opening sentence of this study may be a symbolic summary of the last two decades, at least as far as the surveyed villages and, most likely, others in the region are concerned.

A simple answer to the question of what caused it does not exist. Although the economic and socio-cultural crisis in these areas developed on a full scale as a result of the aftermath of the reforms initiated by the Round Table deliberations, it had already been consuming these areas earlier, masked by the financial and ideological patronage of the PRL. In my view, the greatest weakness of the surveyed communities has been their insufficient bonding with the local space and history of the area after 1945.⁴⁶

This phenomenon can be illustrated with two ways of using the concept of “homeland” proposed by Stanisław Ossowski.⁴⁷ The ideological homeland is attributed to the nation as a whole and is the same for all; it is generated by the beliefs of individuals to participate in a certain collectivity associated in the historical process with a particular area. The private homeland, different for different members of the nation,

⁴⁶ I believe this statement can be extended to other areas of the so-called Recovered Territories, which are facing similar problems today.

⁴⁷ With regard to the area of Mazury, this was done by Wojciech Łukowski. See: W. Łukowski, *Spoleczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Warszawa 2002, pp. 46–69.

is built on the personal experiences of individuals, which is determined by a direct relationship to a limited space where one usually spends most of one's life. The complete overlap of the above dimensions leads to a situation in which individuals do not define the local environment as a specific space with special values, or in the opposite situation, marginalized persons "participate" only in the private homeland.

The territories of Mazury and the process of their settlement after 1945 were subjected to special state guardianship, which was in force with varying intensity in the PRL.⁴⁸ This was manifested in the following dimensions: political-ideological – restoration to the motherland of territories lost in the "unjust" historical process, and compensation for the losses suffered by the country in World War II; and socio-economic – the possibility of rapid economic and civilizational advancement, the creation of additional multi-hectare state agricultural conglomerates. Thus, being a "Mazurian" involved a special kind of responsibility to the country, but also the resulting privileges. The ideology appealed to the patriotism of the new guardians of the area, but only in the national sense. This doctrine, it must be admitted, was successful to the extent that for the generations settled in Mazury and born there today, these territories are Poland, not East Prussia.

It has been much more difficult with regard to the functioning of the homeland in the private sense. I believe that for the people who came to Mazury after 1945 and their children, this region has never fully emerged as a private homeland in Osowski's sense, that is, a place where a personal, intimate relationship to space and landscape is developed, and around which private histories and mythologies accrue.

The political transformation of 1989 thus found these communities without a sufficiently established and stable relationship with an effectively culturally appropriated space. In the process, the now ideologically outdated narrative about the so-called Recovered Territories and their recolonizers was abandoned. In practice, one might say, the former settlers and their descendants were left to fend for themselves, without concrete solutions for the region's economy and its new cultural image. In a situation of economic and social crisis, groups activate rescue mechanisms that involve a return to tried and tested, traditional forms of integration and action. However, they do not always prove to be effective! In the case of small rural communities in Poland, this has often meant leaning on the family. The importance of the family as the main carrier of cultural content in the case of the formation of communities in the Northern and Western Lands was also emphasized by the aforementioned Zbigniew Jasiewicz.

48 According to Łukowski's research, the mass migration movement came to an end in 1958. However, this does not mean that the process ended definitively at that time. Through its attractiveness, the areas continued to appeal to new people. In an altered character, this process continues to this day.

Unfortunately, after 1989 in Bartężek, Tarda and Winiec, “leaning on the family” could not take place. The lack of a permanent identification bond that connects individuals to the area they live in, which is a key factor in the formation of local and regional consciousness, with the marked deterioration of the economic situation experienced by the communities in the following decade, caused a rapid exodus of the local population, in search of sources of income.⁴⁹ Thus, the family as the basic economic and social unit in times of crisis could not effectively shoulder the hardships of the transition, as it ceased to exist in an extended and intergenerational dimension. What remained was the state, whose actions were ad hoc in nature and amounted to little material assistance, allowing only to sustain the existence of groups.

The presented communities can hardly be considered guilty of the situation. Essentially from one year to the next, they have come to function under the conditions of capitalist society, and practically from the beginning, in its late-modern phase. According to Zygmunt Bauman, what sets it apart is the fact that societies “have no interest” in engaging their members in the role of producers, thus cutting off more and more groups from sources of income. The residents of Bartężek, Tarda and Winiec are prime examples of this. The current “tasks” of individuals boil down to consuming as many goods as possible.

To meet the standard, to become a fully-fledged and valuable member of society, one must respond efficiently and effectively to the excitement and temptations of the consumer market. One must contribute not so much to the collective productive potential as to the capacity of the market – to the demand tailored to the supply.⁵⁰

In the context proposed by Bauman, being poor (usually) does not mean constantly teetering on the border below which biological degradation begins. It means, first of all, being a person who is cast outside the framework of society and who does not get to play any role in it, even a negative one. From this perspective, the poor should not exist at all so that they do not lower the macroeconomic statistics, hence the branded individuals retreat into social oblivion.

49 Andrzej Sakson points out that the contemporary Mazurian migration is one of the factors that destabilizes the social balance of the region, thus hindering the revival or transformation of regional communities. See: A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998.

50 „By sprostać normie, by stać się w pełni opierzonym i wartościowym członkiem społeczeństwa, trzeba sprawnie i skutecznie reagować na podniety i pokusy konsumpcyjnego rynku. Trzeba wносить swój wkład nie tyle do zbiorowego potencjału wytwórczego, ile do pojemności rynku – do popytu skrojonego na miarę podaży”. See: Z. Bauman, “Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie,” *Kultura i Społeczeństwo* 1998, vol. XVII, no. 2, p. 6.

Disillusioned, structurally maladjusted, and excluded for economic reasons outside the mainstream of national, and even regional, life, the residents of Bartężek, Tarda and Winiec live out their days, watching the great world through the windows of their color TVs, which paradoxically, in the years of the PRL splendor, could only be a dream.

This social marginalization does not apply to all residents. In each of the communities, some individuals have found themselves better in the new realities, working, running businesses and engaging in new forms of social life. However, I doubt that it will be possible to animate the social life of Bartężek, Tarda and Winiec effectively through their activity alone.

Life abhors a vacuum; new settlers will soon appear with new dreams, ideas about life and concepts of the role and history of the area. In some places, they are already coming, but that is another story.

Bibliography

Unpublished sources

Interviews with residents of Bartężek, Tarda and Winiec – in possession of the author.

Population Registration Department of the City and Municipality of Miłomłyn.

Population Registration Department of the Morąg Municipal Office.

Poznań University Library, sygn. 1518569 III, K. Walczak, *Segmentaryzacja ubóstwa. Antropologiczne studium społeczności lokalnych w okresie regresu*, Poznań 2005, PhD thesis written under the supervision of Prof. Wojciech Burszta, mpis.

Literature

Bauman Z., “Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie,” *Kultura i Społeczeństwo* 1998, vol. XVII, no. 2.

Chyra-Rolicz Z., “Rola spółdzielczości ‘Samopomoc Chłopska’ w życiu wsi (1944–1989),” *Zeszyty Wiejskie* 2016, vol. 22.

Fafiński W., “Leśnictwo,” [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. E. Kulig, Olsztyn 1976.

Gawłowski K., *Miejsce i rola PGR w polskim rolnictwie*, Warszawa 1985.

Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998.

Jasiewicz Z., “Wielokulturowość na tzw. Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej. Rzeczywistość i reakcja nauki,” *Sprawy Narodowościowe* 1999, vol. 14–15.

- Kielar M., "Poza ideologicznymi podziałami. Wybrane aspekty 'stawania się ojczyzny' w mazurskich wsiach," *Borussia* 2000, no. 20/21.
- Kokot J., Brożek A., Rauziński R., "Stosunki narodowościowe i społeczne na Ziemiach Zachodnich i Północnych na tle stosunków sprzed II wojny światowej" [in:] *Problemy demograficzne Ziemi Zachodnich i Północnych PRL. Materiały z konferencji 14 i 15 X 1968*, Warszawa 1968.
- Kosiński L., *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa 1963.
- Leydin G., "Z dziejów," [in:] *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, collective ed., Olsztyn 1973.
- Lietz Z., "Z dziejów wsi," [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. A. Wakar, Olsztyn 1975.
- Łach S., *Osadnictwo wiejskie na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski w latach 1945–1950*, Słupsk 1983.
- Łukowski W., *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Warszawa 2002.
- Machalek M., "Likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych i pierwszy etap przekształceń własnościowych państwowego sektora rolnego. Przyczynek do badań," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 2022, vol. LXXXIV.
- Niedzielski E., Wilamowski B., "Rolnictwo," [in:] *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, ed. E. Kulig, Olsztyn 1976.
- Sakson A., "Ideologia wielokulturowości w konfrontacji z problematyką polityczną na Ziemiach Zachodnich i Północnych," *Sprawy Narodowościowe* 1999, vol. 14–15.
- Sakson A., *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998.
- Szpak E., *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005.
- Tarkowska E., "Bieda popegeerowska," [in:] *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, ed. E. Tarkowska, Warszawa 2000.
- Zabłocki G., Sobczak M., Piszczek E., Kwiecińska M., *Ubóstwo na terenach wiejskich północnej Polski*, Toruń 1999.

EDYTA MAJCHER-OCIESA [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-2722-0543](https://orcid.org/0000-0002-2722-0543)
EMAJCHER@UJK.EDU.PLJan Kochanowski University in Kielce
Institute of History**HUBERT CZERW** [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-5741-8788](https://orcid.org/0000-0002-5741-8788)
H.CZERW88@GMAIL.COMJan Kochanowski University in Kielce
Institute of History, student**KRZYSZTOF PIERŚCIŃSKI** [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-7317-7067](https://orcid.org/0000-0001-7317-7067)
KPIERSCINSKI15@GMAIL.COMJan Kochanowski University in Kielce
Institute of History, student

The fate of ancestors living in the countryside in family accounts and in-home archives The “My Family” Project implemented in 2022 by students of the Institute of History of the Jan Kochanowski University in Kielce

Losy przodków mieszkających na wsi w relacjach rodzin
i w domowych archiwach. Projekt „Moja rodzina”
zrealizowany w 2022 r. przez studentów Instytutu Historii
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Summary: The present article contains an introduction (describing problems in the study of microhistory and distinguishing groups interested in these types of considerations), the characteristics of interviews and written papers and the conclusions drawn from them. The basis for its creation was the “My Family” Project, consisting of three elements: students’ written papers, a recording of an interview with a family member (preferably a grandmother or grandfather) and a presentation at a conference. The project was carried out in the summer semester of 2022 with second-year B.A. students at

the Institute of History of the Jan Kochanowski University in Kielce as part of “The historian’s research methods” classes. Students involved in this initiative also took part in a conference entitled “My Family as an Archival Source” (as part of the “Meetings with an Archival Source” series), which took place on September 28, 2022. A report on this event was written by one of the students participating in the project. The first part of the project consisted of student interviews with family members. Parents and grandparents discussed topics such as the history of their ancestors, the years of German and Soviet occupation, and everyday life. The representatives of the older generation focused on telling about their experience of World War II in small towns of today’s Świętokrzyskie province, while the students’ parents discussed the dull reality of the Polish People’s Republic. The interviews concerning the occupation period were emotional; they show the savagery of the Germans murdering Polish civilians and indicate that historians have not yet worked through this issue. Students’ papers deal with the unique history of their ancestors. The topics discussed in them mainly concern the fate of the authors’ great-grandparents and grandparents. The texts describe the realities of Kielce villages during World War II, as well as the hardships of everyday life. The overwhelming majority of the ancestors of the students participating in the project lived in the countryside, having peasant or landowning origins. The article ends with conclusions presented by students during the discussion summarizing the project. Student papers can encourage readers to research their family’s past. Every history student should know the history of their family.

Keywords: family, project, village, microhistory

Streszczenie: Powyższy artykuł zawiera wstęp (opisujący problemy związane z badaniem mikrohistorii oraz wyróżniający grupy zainteresowane tego typu rozważaniami), charakterystykę wywiadów i prac pisemnych oraz płynące z nich wnioski. Bazą dla jego powstania był projekt „Moja rodzina” składający się z trzech elementów: pracy pisemnej studentów, nagrania wywiadu z członkiem rodziny (najlepiej babcią lub dziadkiem) oraz wystąpienia podczas konferencji. Projekt został zrealizowany w semestrze letnim 2022 r. Jego uczestnikami byli studenci II roku historii studiów I stopnia w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w ramach przedmiotu „Warsztat naukowy historyka”. Studenci zaangażowani w tę inicjatywę wzięli również udział w konferencji pt. „Moja rodzina w źródle archiwalnym” zorganizowanej w ramach cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym”, która odbyła się 28 IX 2022 r. Sprawozdanie z tego wydarzenia napisał jeden ze studentów biorący udział w przedsięwzięciu. Na pierwszą część projektu złożyły się wywiady studentów przeprowadzone z członkami rodzin. Rodzice i dziadkowie poruszali w nich takie tematy jak: dzieje przodków, lata okupacji niemieckiej i radzieckiej oraz życie codzienne. Przedstawiciele starszego pokolenia skupili się na opowiadaniu o doświadczeniu II wojny światowej na terenie małych miejscowości obecnego woj. świętokrzyskiego, podczas gdy rodzice studentów poruszali tematykę życia codziennego w szarej rzeczywistości PRL-u.

Wywiady dotyczące okresu okupacji były emocjonalne, ukazywały bestialstwo Niemców mordujących polską ludność cywilną i wskazują na brak przepracowania tego zagadnienia przez historyków. Pisemne prace studentów dotyczą unikatowej i nieopowtarzalnej historii ich przodków. Poruszana w nich tematyka dotyczy głównie losów pradziadków i dziadków autorów prac. Teksty opisują realia kieleckich wsi w okresie II wojny światowej, jak również trudy ówczesnego życia codziennego. Dominująca większość przodków studentów biorących udział w projekcie mieszkała na wsi, mając pochodzenie włościańskie lub ziemiańskie. Artykuł kończą wnioski przedstawione przez studentów podczas dyskusji podsumowującej projekt. Prace studentów mogą zachęcić czytelników do badań nad przeszłością swojej rodziny. Każdy student studiujący historię powinien znać historię swojej rodziny.

Słowa klucze: rodzina, projekt, wieś, mikrohistoria

Introduction

Curiosity about the fate of one's family, the history of one's locality, or generally, about the environment in which one resides is a natural trait of inquisitive people regardless of age, gender or background. Regional studies are a good example of this kind of inspiration. In the Polish lands, they were popular in the interwar period and were then recognized as an independent historical discipline. At that time, the past on a micro-scale was researched by professional historians using dedicated scientific methods, but also by enthusiasts and local cultural activists. After World War II, regional historical studies continued to thrive.¹ It seems that although microhistory is a part of regional studies, it is veering as a genre toward emancipation.² It can be understood in the simplest terms as history on a small scale, the history of "ordinary" (but also important) people, while in terms of time, it covers the life span of one or several generations (short-duration history). Andrzej Stępnik presented three models of regional history, where he paid particular attention to microhistory. He claimed: "The subject of microhistory is most often a single person, their life and their unique way of perceiving reality."³ Thus, he means an "ordinary"

1 H. Samsonowicz, "Historiografia regionalna w Polsce po II wojnie światowej," *Kwartalnik Historyczny* 1987, no. 1.

2 E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzywsiach*, Poznań 2005; *Historia społeczna, historia codzienności, mikrohistoria*, trans. A. Kopacki, Warszawa 1996; J. Paradysz, "Współczesna demografia regionalna i kilka wniosków z niej wypływających dla innych badań w mikroskali," *Przeszłość Demograficzna Polski* 2005, vol. 26, pp. 167–189.

3 A. Stępnik, "Trzy modele historii regionalnej w nauczaniu szkolnym," *Kultura i Historia* 2002, no. 3, p. 93.

person, most often coming from the “subservient” strata, so far described only by representatives of the “dominant culture.”⁴

Let us consider who is involved in microhistory and what problems are typically encountered. It can be said that every historian has at least once researched a small slice of history hiding behind the term “microhistory.” Few, however, have based their research on vital records⁵ and parish registers.⁶ This is time-consuming and tedious research, but the conclusions drawn from these sources are interesting and important, especially those relating to social groups whose histories lack other sources (e.g., peasants, petty bourgeoisie). Research on the history of families is also crucial.⁷ Many works, minor and major, on the authors’ ancestors have been published.⁸ Some of them have been written by family members with no historical training, which does not detract from their value. Also noteworthy are detailed censuses compiled by officials, containing personal data and descriptions of, for example, their estates, living situations, and concerning the local community. Some of them have been published.⁹

4 Ibidem. Nevertheless, it seems necessary to refine the details relating to both the subject matter and the people involved in microhistory. For example, “ordinary” people are still described by representatives of intellectual elites coming from the “dominant culture.” If we were to satisfy this demand, historians from a peasant background would be given a monopoly to study village history, while those with a petty bourgeois background could examine the history of crafts or guilds. Another question is whether a village chief occupying a privileged place in the village is an “ordinary” person or already has a higher status.

5 For example: L. Frączek, *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, Kraków 2012; idem, “Śluby Żydów w Lelowie w latach 1872–1938,” *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 2019, vol. VIII, pp. 13–29; P. Kwapulińska, “Śluby w parafii kochłowieckiej w XIX wieku,” *Śląskie Studia Demograficzne* 1995, vol. 1, pp. 111–164; J. Skierska, *Ludność Zielonej Góry w latach 1652–1766 w świetle ksiąg metrykalnych*, Zielona Góra 2015; T. Ceynowa, “Katolickie księgi metrykalne diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej,” *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2020, vol. 113, pp. 49–78.

6 G. Liczbińska, “Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych,” *Przegląd Historyczny* 2011, vol. 102, issue 2, pp. 267–282.

7 C. Kukło, “O potrzebie intensyfikacji badań nad strukturami demograficznymi rodzin na ziemiach polskich do początku XX wieku,” *Przeszłość Demograficzna Polski* 2015, vol. 37, no. 1, pp. 7–36.

8 For example: B. Jastrzębski, *Opowieści rodzinne...*, Częstochowa 2002; E. Majcher-Ociesa, O. Sidel, “Losy chłopskiej rodziny Szczereków z Jaworzni-Gniewiec koło Kielc na emigracji we Francji (1927–1933),” *Zeszyty Suchedniowskie Historia* 2021, no. 6, pp. 105–123.

9 E. Majcher-Ociesa, “Wykaz repatriantów z Zachodu, członków armii Maczka i Andersa oraz byłych policjantów granatowych w powiecie kieleckim z 1950 roku,” [in:] *Polska w nową rzeczywistość. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, ed. R. Klementowski,

It is also worth emphasizing the important role of archives, without which research into the past of families would be impossible. The State Archives have been running the “Family Archives” Project (“Archiwa Rodzinne”) since 2013, part of which was the competition “Without roots you won’t blossom. My great and small homeland,” consisting in the construction of a family tree and intended for kindergarten and elementary school students, grades 1 through 4 (participants also took part in archival lessons). Launched in 2019, the “Family Archives of the Independent” Project (“Archiwa Rodzinne Niepodległe”) aims to “link national and private history, and to highlight the role of more widely unknown individuals, families, and local communities in the restoration of an independent Poland.”¹⁰ Noteworthy exhibitions that are being created as part of this project include “Family Archives of the Independent. A Collective Portrait of the Families of the Second Republic.” Archivists provide assistance to those seeking information and support them with their knowledge, for example, in preserving and organizing family collections. They negotiate the transfer of part or all of the collections to the archives on terms that satisfy the owners of these materials. An expression of gratitude to those who donate their collections or documents is the “Granter Day” solemnly celebrated on December 6. In state or church archives, there is a wealth of information waiting for families who are eager to learn about the history of both their great and ordinary ancestors. Genealogical associations are also being established.¹¹ They organize open meetings, during which genealogists with considerable search experience share their insights with younger students of this art. One can also turn to websites that provide important information or specialize in ancestral searches, such as geneszukacz.genealodzy.pl. Finally, some local government officials also participate in local history initiatives.

Groups engaged in cultivating the memory of ancestors include societies (e.g., Polskie Towarzystwo Ziemiańskie – the Polish Landowners’ Associations), collectors’ clubs (e.g., Kielecki Klub Kolekcjonerski – the Kielce Collectors’ Club) and reconstruction groups that specialize in recreating battles (e.g., Grupa Rekonstrukcji Historycznej “Pułk Żuawów Śmierci” – the Historical Reconstruction Group “Regiment of the Zouaves of Death” from Busko-Zdrój) as well everyday life and patriotic-religious anniversaries (e.g., Grupa Teatralno-Rekonstrukcyjna “Pegaz” – the Theater and Reconstruction Group “Pegasus” from Busko-Zdrój). Members of the groups

Wrocław 2020, pp. 107–139; *Dobra ziemska w województwie kieleckim według spisów z roku 1923 i 1925*, compiled by E. Majcher-Ociesa, M.B. Markowski, Kielce 2014.

¹⁰ For an excerpt from the description of the “Family Archives of the Independent” Project by Dr. P. Pietrzyk, Chief Director of the State Archives, see: <https://archiwarodzinne.gov.pl/o-projekcie> [accessed on February 17, 2023].

¹¹ For example: Świętokrzyskie Towarzystwo Genealogiczne „Światogen” – Świętokrzyskie Genealogical Society “Światogen.”

pay attention to a very important element of everyday life, which is clothing, and try to recreate every last detail of it. Also worth mentioning are targeted collections of garments or clothing elements (e.g., the jewelry collection of Jolanta Michniewska from Kielce¹²). Furthermore, there are attempts to recreate workplaces, such as a dentist's office from the Second Polish Republic at the Museum of the History of Kielce; workshops of a carpenter, shoemaker, and blacksmith or an oil mill in the permanent exhibition at the Ethnographic Park in Tokarnia – a branch of the Kielce Village Museum, or a State Police station on display at the Kielce Village Museum.¹³

Another group of people who find microhistory attractive are teachers. Regional history is an important part of school education. In class, it can be used in different ways: as a main or secondary topic, as well as homework – the decision usually depends on the teacher's approach to regional history, their knowledge and teaching skills.¹⁴ The history of a locality can also be learned through a trip/excursion or in extracurricular activities, such as a history club. Educators can print publications and teaching materials to facilitate work with students.¹⁵ Finally, there are thematic competitions, whose supervisors are teachers (e.g., the nationwide competition "Our neighbors – the Jews"¹⁶).

What is the teaching method which partly consisted of students preparing interviews and writing papers about their families? Activation methods, so popular in

12 J. Michniewska, "Póki łańcuch niewoli karki wolnych krwi: Polska żałoba narodowa 1861–1866," *Świętokrzyskie – Środowisko, Dziedzictwo Kulturowe, Edukacja Regionalna* 2013, no. 11(15), pp. 10–14.

13 G. Szkonter, "Sprawozdanie z otwarcia wystawy 'Policja w stylu retro,' Tokarnia, 29 czerwca 2014 roku," *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 2015, vol. IV, pp. 345–347.

14 For example: in 2015, Zbigniew Tomczyk, teaching at the Public Middle School in Jastrzęb, implemented a number of educational initiatives in the field of local heritage and pedagogical innovation: "You praise others not knowing your own – innovative activities of the Historical Club 'To save from oblivion,'" which resulted in the creation of a tourist folder "Crosses and shrines of localities in the municipality of Jastrzęb," a "Guide to local places of national memory," and staged films reconstructing the daily life of the residents of the municipality of Jastrzęb in the past.

15 For example: *Mała Ojczyzna Świętokrzyskie. Dziedzictwo kulturowe*, ed. G. Okła, Kielce 2002; N. Krzystanek, M. Małek, S. Wojtan, *Śladami Podziemnej Armii. Walki na Kielecczyźnie 1939–1945. Scenariusze lekcji historii dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych*, Kielce 2010.

16 The contest, held since 2013, includes recording an interview with a person who remembers Jewish people. The works submitted for the first five editions were published in a book: *Nasi sąsiedzi Żydzi. Z dziejów relacji polsko-żydowskich na Kielecczyźnie w XX wieku*, eds. A. Dziarmaga, D. Koczwańska-Kalita, E. Majcher-Ociesa, Warszawa 2018.

didactics nowadays, build an active and creative student, open to the challenges of modern times.¹⁷ Recently, there has been a plethora of works encouraging aspiring teacher to use activation methods in class.¹⁸ These methods have many advantages (from diversifying the monotony of traditional lessons, combining different skills of the student, through teaching the difficult art of teamwork and presenting research results, to discovering one's strengths) and one disadvantage – they are time-consuming. The project method was used in Poland as early as the interwar period and is experiencing its renaissance in the first decade of the 21st century. Modern media can be used in its implementation.¹⁹

About the project

The “My Family” Project consisted of three elements: a paper written by students, a recorded interview with a family member (preferably a grandmother or grandfather) and a presentation at a conference. The project was carried out in the summer semester of 2022 with second-year undergraduate history students at the Institute of History at the Jan Kochanowski University in Kielce as part of the course “The historian’s research methods.” During the class, the instructor presented the assumptions of the project and the planned method of implementation. Next, the deadlines for the various stages of work were set. By May 31, 2022, students recorded interviews, and by June 30, 2022, they completed their papers. During the last class of the semester, the instructor and the participants jointly discussed the advantages and disadvantages of the project and the problems that the students encountered during its implementation. The results of the discussion were included in the conclusions. Students participating in the project took part in a conference entitled “My Family as an Archival Source,” which was held on September 28, 2022. The conference was organized by the Jan Kochanowski University in Kielce and the State Archives in Kielce as part of the “Meetings with an Archival Source” series. A report on the event was written by one of the students participating in the project – Eryk

17 *Aktywizacja uczniów w nauczaniu historii*, collective work edited by A. Zielecki, Rzeszów 1989.

18 For example: Z. Okraj, “By im się to do czegoś przydało...? Użyteczność jako wartość rozwiązań innowacyjnych w twórczej pracy dydaktycznej nauczycieli akademickich,” [in:] *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, ed. J. Dobrołowicz, Kielce 2021, pp. 43–65; eadem, *Bez szablonu. Twórcza praca dydaktyczna w doświadczeniach nauczycieli akademickich*, Warszawa 2019; J. Strykowska-Nowakowska, “Kompetencje współczesnego nauczyciela historii,” *Wiadomości Historyczne* 2021, no. 2; *Nauczyciel historii. Ku nowej formacji dydaktycznej*, ed. M. Kujawska, Poznań 1996.

19 M. Bieniek, *Dydaktyka historii. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2007, p. 188.

Prześlak.²⁰ A recording of the conference is available on the website of the State Archives in Kielce. At the end of the event, two of the students participating in the project, Hubert Czerw and Krzysztof Pierściński, together with their instructor Edyta Majcher-Ociesa, wrote the following text. The article uses excerpts from the interviews and papers, including the names of the interviewees and authors (all the persons mentioned gave written permission to publish the data).

The article consists of three parts: analysis of papers and interviews conducted by students, and conclusions. The purpose of this article is to present the project carried out in the Kielce student community and to encourage others to take up a similar challenge.

Characteristics of the interviews

Students participating in the “My Family” Project conducted a series of interviews. Their interviewees were family members, mostly grandmothers (one grandfather was assisted by a grandmother), but also parents. The interviews lasted from 10 to 33 minutes. The interviewers introduced their guests. Each interview began with an opening and ended with a thank you to the interviewee. The main themes appearing in the recordings were: 1) the family – its history, description of the family home, the introduction of individual characters or themes related to the history of the locality affecting the lives of its residents; 2) the war – the tragic fate of family members, the experience of occupation and terror, life during the war, perception of Germans and Soviets, and 3) everyday life – childhood, school, household chores, leisure activities, traditions and customs.

The most common topic starting most of the conversations was family history. The interviewees talked about the origins of their family members and stories related to them, their professions, family relationships, siblings or more prominent ancestors. They also described the changes that took place in their villages and towns. In their family trees, students traced noble lineage, military service, athletes or folk poets, among others. However, this does not change the fact that the overwhelming majority of their ancestors were peasants or craftsmen, and almost all of them lived in the countryside. It was interesting to hear the grandparents’ stories about their parents, and descriptions of the relationship between the spouses; one interviewee [Eugenia Sajecka, interview #9] noted that her father was a bit stubborn, but “mother still ended up getting her way.” Opinions about the parents were very complimentary, and their hard work for the good of the family was stressed. However, there was also the other side of the coin: [Zofia Bugajniak, interview #12] “if you did

²⁰ E. Prześlak, “Sprawozdanie z konferencji ‘Moja rodzina w źródle archiwalnym,’ Kielce, 28 września 2022 roku,” *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* [forthcoming].

something [wrong – E.M-O], you got the stick [...] mom was more strict like that, dad was more lenient, better.” It was particularly challenging for widowed women to live in the countryside. One of the interviewees [Marianna Czerw, interview #2] recounted that her father had died shortly after the war (he was buried far from home, as the family had no money to bring his body to their hometown) and her mother had to take care of raising five children alone. Parents had an equally difficult task during and right after World War II. “To get anything at that time was a struggle,” said one of the interviewees [Eugenia Sajecka, interview #9].

The theme of war was another issue that appeared in the interviews. It was often inextricably linked to the theme of family. Most of the interviewees touching on this topic lived in small villages in what is now Świętokrzyskie voivodeship. Individual stories were very interesting, concerning events from World War II. The Great War left its mark on the fate of Polish families. Some fled from the front, and then returned to their homes and had to deal with the aftermath of warfare. “In her apron, my great-grandmother moved grenades and bombs that were left on the property,” recalled Modest Gąsiorek [interview #5]. There were also displacements of the Polish population. When the eastern front stabilized more or less on the line of the Vistula River between July 1944 and January 1945 (the Russians had fortified bridgeheads on the left bank of the Vistula, including near Sandomierz), many Polish families had to leave their previous places of residence. One interviewee [Marianna Nowak, interview #7] recalled that already after liberation, the family returned to “an empty field, with nothing but tree stumps. There were no buildings, nothing, only burned fields after the operations.” The family initially lived in a bunker belonging to a neighbor. Only later did the father bring materials from a nearby manor house and build a 5 x 5 meter house. Others recounted tragic stories of family members, which, despite 80 years passing since the events described, were still vivid, painful and distressing to them. This was the case of a grandmother [Helena Stefanczyk, interview #14] recounting the death of her father in a camp in Austria at the end of the war. Wishing to know his fate, the family asked a priest for help. The priest, through the Red Cross, found information about his death. The family also sought out fellow prisoners to help determine how their father’s life ended. They heard from a man living 20 kilometers from their home that their father was very weak and could not walk during the evacuation of the camp. The Germans were rushing them to march faster, while the grandmother’s dad sat in a ditch. His companion could not look back, but “only heard a shot and didn’t see my dad again.”

Another important theme appearing during the interviews, related to the World War II period, was the pacifications of Polish villages carried out by the German occupiers. One interview mentioned such an action conducted in Krajno in the municipality of Górnó. The grandmother of one of the students [Janina Grzegorzczuk, interview #4] described the arrival of the Germans in the village, who herded the

women and children to school. The men fled into the woods and fields, wanting to hide from the occupiers. At the school where she found herself, “everyone thought they were going to burn us.”²¹ The reason for this action, like many others in the Świętokrzyskie region, was partisan activity. The Germans’ goal was to find three partisans who, according to her grandmother, were stationed near Łysica. One of them was believed to have gained information on positions held by German troops and passed it on to his comrades. After capturing the partisan, the Germans tied him to a horse, which dragged him behind it uphill all the way to Święta Katarzyna. The grandmother recalled that all the people cried and were horrified by what was happening. The partisan died, while the soldiers let the people out of the school and allowed them to disperse. The event is commemorated by a monument next to the school, near the grandmother’s house.

World War II was perceived differently by urban residents. Eugenia Sajecka, who came from Chełm [interview #9], associated the war with bombing raids and their aftermath, which she could observe during walks with her mother. Her father was a sapper, building a pontoon bridge over the Vistula, among other things. He also took part in the Battle of the Bzura, after which he was taken prisoner. He spent the entire war in various *stalags* and worked for German hosts, where he learned German. After the war, he ended up in the English occupation zone, from where he returned to Poland.

In the course of discussions about World War II, students often asked their interviewees to compare the German and Soviet occupations. The respondents were not unanimous in specifying which invaders were worse and more oppressive. One interlocutor [Eugenia Sajecka, interview #9] noted, quite reasonably, that there was a whole spectrum of people on both sides of the conflict: “It takes all kinds.” From her own experience, she spoke of one Russian soldier who warned her family about his comrades. Another person [Janina Grzegorzcyk, interview #4] recalled the story of her father, who, on labor in Germany, was even kissed out of gratitude after he found a piece of bread, “because the German wouldn’t give any.” She also recounted the moment of the “liberation” of her hometown by Soviet troops. One by one, the soldiers entered Polish homes and shouted “Freedom!” in Russian. Many a Pole initially rejoiced greatly at the news. In one story, Polish hosts showed kindness

21 This happened in nearby Michniów, where the Germans murdered over 200 Poles on July 12–13, 1943. On the first day of the pacification, over 100 Poles – local peasants – were burned alive in four barns by the occupiers. *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945: województwo kieleckie*, compiled by the Main Commission for the Investigation of Nazi Crimes in Poland, in cooperation with the District Commission for the Investigation of Nazi Crimes in Kielce, Warszawa 1980, p. 120; L. Kaczanowski, *Zagłada Michniowa*, Warszawa 2021; E. Kołomańska, A. Domagalski, S. Krogulec, *Michniów. Historia, pamięć i pojednanie*, Kielce 2006.

to a Russian seeking shelter in the area of the current nature reserve in Skoro-cice, as mentioned by one of the interviewees [Marianna Czerw, interview #2]. He used to hide in a cave, into which he had to crawl. In the evenings, he would go to houses in the village to ask the residents for food. Among the interlocutors, some voices put the Germans in a more favorable light than the Russians. One respondent [Modest Gąsior, interview #5] recalled a story about a fire in the cellar at his village. A German soldier, with his clothes, began to extinguish the burning door, thus saving the people gathered there. The Germans were also said to have warned the local population about the approaching front. The Russians, on the other hand, went down in his memory as looters: "Whatever the farmer had, they took away." One of the grandmothers [Stanisława Wójcicka, interview #15] told the story of her father. He was mobilized in September 1939 and was seriously injured during the fighting. He had been shot through his lung and leg, and was in a German hospital in Modlin. The grandmother stated that "they took pretty good care of him." Another interviewee [Rozalia Pierścińska, interview #11] remembered the Germans as "good people," who, among other things, shared the food they prepared or promised to help her household members after the end of hostilities.

The next theme recurring throughout the interviews was daily life. Interviewees talked about their childhood, household chores, school days, parties and games, and later work. The respondents helped their parents around the house (preparing food, grazing animals and working in the fields), and took care of their younger siblings. One of the interviewees [Bernarda Lech, interview #6] noted the civilizational development of the Polish countryside, which manifested itself through such amenities as electrification (which took place on a large scale in the 1950s and 1960s), the replacement of thatch with eternit, or the mechanization of agriculture in the late 1970s. Stanisława Wójcicka [interview #15] described the harvest period before the spread of agricultural machinery. Mowing grain with a scythe (her parents used a sickle, but her grandmother no longer did) on a farm of 4 hectares took her family three weeks. Memories of old village housing were also interesting. The grandmother of a project participant [Danuta Fijałkowska, interview #3] described her family's wooden house, which consisted of a hallway and one room, where the grandparents, parents and two children lived. There was neither electricity nor plumbing – the house was lit by a kerosene lamp, and the water source was a well located in the backyard. The floor in the house was clay, and holes were easily punched in it. A stone stove was used for cooking.

Obtaining education in the post-World War II era took place under highly improvised conditions. Shortly after the war ended, the state and local governments struggled to provide adequate infrastructure in this regard. Therefore, various facilities were used in different localities – teaching was done in a nearby palace or mansion; in a building that also housed the municipal office; in wooden barracks;

and in ordinary houses. Heating the schools was a problem: [Helena Stefanczyk, interview #14] “We were cold, there was nothing to heat with, [...] sometimes the water in the classrooms froze in the buckets.” One of the interviewees [Danuta Fijałkowska, interview #3] also touched on the subject of relations between students. Boys teased girls a lot: “They made us do their homework, we wouldn’t do it, so they poured water on our heads.” It was also noted that after the war, school was also attended on Saturdays, and over time, uniforms became mandatory – a navy blue outfit with a white collar.

During the interviews, comparisons of the present times to the past were often made. The students’ grandparents mainly pointed out the higher standard of living today than in the days of their youth. There were opinions that [Zofia Bugajniak, interview #12] “life is much better now, there’s no comparison with before” or [Janina Grzegorzczuk, interview #4] “now the youth are living the dream.” However, the level of current social ties was viewed negatively. Marianna Czerw [interview #2] felt that in the past, people were kinder, visiting each other often “not like today, everyone locked up.” Housewives got together in each other’s homes and talked about issues that were important to the local community. The interviewees [Marianna Nowak, interview #7 and Stanisława Wójcicka, interview #15] also emphasized a different approach to religious holidays. It was highlighted that they used to be much more solemn. They were attended by all residents without exception, and whole families went to church together, for example, to attend a midnight mass.

The project also included people already born in the PRL, who in their statements referred to the communist system that prevailed in Poland for almost half a century. Most of the interviewees who brought up the subject referred negatively to this period. They believed that these [Paweł Bojara, interview #1] “were hard times,” and that Poland was [Maciej Sapieja, interview #13] a “backward country” in relation to the democratic Western world. One person’s [Maciej Sapieja, interview #13] recollection regarding the imposition of martial law was interesting. In 1981, he was 8 years old and, lying in bed, he wanted to watch *Teletanek* while “a gentleman wearing dark glasses and a general’s uniform was saying some nonsense I couldn’t understand.” Also telling was the misinformation and lack of understanding of the situation in which the society found itself. His mother began to cry because she thought her other son, who was doing military service at the time, would go to war. However, not everyone was equally critical of the PRL. Another interviewee [Bernarda Lech, interview #6] rated the communist authorities better than the opposition’s. Martial law “is remembered badly by some and well by others. [...] but no one died of starvation. [...] I think that if the introduction of martial law was necessary, it may have turned out well.” One of the interviews [Maciej Sapieja, interview #13] also touched on the subject of basic military service, which was mandatory in Poland during the communist era, as well as in the 1990s (compulsory military training

in Poland was not suspended until 2010). The dad of one of the students was interested in World War II history in his youth and liked the militaria, so he was very happy to be drafted. He was a mechanic by trade and was assigned to a motorized unit. In the army, he made numerous connections and visited a large part of Poland, as he served for a year and a half in three units (Tomaszów Mazowiecki, Babimost and Dęblin). However, in all interviews about the period of the People's Poland, memories of lines in front of stores, ration cards or lack of essential goods dominate.

An intriguing side note of the students' conversations was the topic of national, religious and ethnic minorities. Jews were mentioned most often by their grandparents. They were linked to well-paid professions – they were store owners, hairdressers, tailors and carpenters: “Jews were the rich men” [Janina Grzegorzczak, interview #4]. This suggests that in small towns, Jews lived more prosperously than Polish peasants. Attitudes toward them were ambiguous. The events of the Kielce pogrom reverberated strongly in the family of one of the fathers [Paweł Bojara, interview #1]. His grandmother and mother often recounted the events of July 1946: “a human tragedy, terrible events, [...] all of Kielce was shaken.” One interviewee's story [Zofia Bugajniak, interview #12] about the Gypsy caravans stopping near her place of residence was very interesting. In her youth, she used to go to Roma feasts to sing and dance. Gypsy women also foretold her future: “It was so joyful, you could hear that music all over Nieznanowice.” At various times, even after the war, many caravans appeared, and these were large groups. They would set up in the meadow, play games around the campfire, go around the local houses and get various things from the local people, such as chickens.

Papers

The papers of the students of the Institute of History at the Jan Kochanowski University in Kielce are about the history of their ancestors. Each work is unique. By searching for sources and making inferences based on them, the students were introduced to historical research. This was potentially easier for them, since they were researching history with which they are sentimentally connected. Many of them turned to the internet and websites, such as geneszukunft.pl. Some went to the State Archives in Kielce, while others researched records kept in parish chancelleries. In addition, each student drew on “living history,” i.e., talked to grandparents, parents, and relatives. It presented an individual picture of what they experienced and heard. And it was these accounts, combined with archival sources, parish records or city files, that produced a unique synthesis of the family's history.

At the outset, it should be noted that the papers most accurately describe the events of the 20th century, which are best remembered by the grandparents. The analysis of the papers presented below shows in detail the work in the

countryside and outside of agriculture, as well as the history of the Polish peasants during World War II.

In almost all the papers, the theme of ancestors living in the countryside recurs, and farming was considered the main source of family income. Families usually had multiple children. In many papers, the theme is the numerous offspring of ancestors, who often dispersed, looking for their own place in this world. The mentioned ancestors appeared in Silesia [paper #2, paper #5], at the seaside [paper #9] and outside Europe, including North America [paper #7, paper #9]. Marriages were usually entered into within the same village or parish.

Paper #7 contains a description of the tillage characteristic of rural areas in the first half of the 20th century. The author writes as follows: “Work in the field was hard, there were no modern machines. The field was sown with grain from a sheet. Stanisława worked the sickle and threshed the grain herself. Unfortunately, Michał was drafted into the tsar’s army and served in Manchuria, where he suffered frostbite in the trenches” [paper #7]. The author’s great-grandparents experienced hard times of separation – the great-grandfather, going to the Russo-Japanese War (1904–1905), left his wife alone on the farm. The work, as the author recalled, was very demanding and extremely difficult for a woman.

Farm work educates, teaches the importance of being systematic, and requires skills. This is the conclusion we can draw from paper #10, whose author writes: “Grandfather hated the countryside and physical labor, although he was considered a master of the scythe; my father recalls that they always needed grandfather’s help and every year, he would go to his hometown (to Bławatków) to help with the harvest” [Jakub Pęczkiewicz, paper #10]. Undoubtedly, mowing with a traditional scythe is not an easy task; it takes many hours of practice to mow effectively. Properly hammering a scythe is also a great secret that our grandparents will take with them to the grave.

Men often combined agricultural work with non-agricultural activities in industry, crafts or trade. A student wrote the following in his paper: “My grandfather was a peasant laborer, working in the fields and at Koneckie Zakłady Odlewnicze [Foundry Plants – KZO]” [paper #11]. We can see that, similar to the description in paper #11, the author’s grandfather was a farmer, and the fact of his proximity to an industrial plant meant that he had the opportunity for permanent employment at the factory. A trace of the tradition of being employed in a single industrial plant is present in paper #13. The student cited the Koneckie Foundry Plants mentioned above, where her ancestors on both her mother’s and father’s sides worked. This is an interesting example of how the place where we live can influence our possibilities for nearby employment. In another paper, we can read: “Władysław worked on the farm, namely, dug wells for neighbors, you could say that he was a casual worker” [paper #3]. The skills we acquire during our lives can help both us and the local

community. The student's ancestor combined farm work with digging wells for local residents. The well was an essential element that made the peasants' lives easier.

Our ancestors worked from an early age, as it was determined by the rural work ethic. Thrifty women and hardworking men were valued at the time. In paper #10, we read: "Grandfather Eugeniusz Pęczkowicz [...] was said to have grown up in the countryside, where he worked from the age of 8. At 14, he went to work in the Miedzianka mine extracting uranium and silver" [paper #10]. The author of paper #4 described his great-grandfather, a blacksmith, as follows: "Great-grandfather Władysław Grzegorzczak was born in 1905. [...] Władysław had three children, he was a blacksmith by profession, but he also did farm work. During the occupation, he barely escaped death at the hands of the occupiers during the pacification of Krajno; he was spared because as a blacksmith, he was needed by the local community and the stationed German troops. Grandfather was warned of the pacification by a friendly German" [Adrian Grzegorzczak, paper #4]. An important piece of information stands out in this description. Being a blacksmith, the great-grandfather survived because he performed an important function in the Krajno community. We remember from history that the blacksmith's services were valuable to the locals and thus conferred significant trust. This made his profession so important that in June 1943, it saved his life.

The Third Reich's invasion of Poland in September 1939 continues to be a traumatic memory for the Polish people. The students' papers contain descriptions of the World War II period. The grandparents' accounts are incredibly valuable, as they relate the fate of their families during this period.

The aforementioned village – Krajno – was pacified by German troops. The description included in the paper is an attempt to shed more light on the situation of partisans and civilians in the Kielce region. The author wrote: "The events of the pacification were as follows: On June 4, 1943, the Germans pacified the village of Krajno. The Germans surrounded Krajno and herded all the inhabitants to the schoolyard. Some people escaped into the field, hoping to hide there. They were largely shot as they hid in the grain. On that day, 24 men and 3 women were murdered in Krajno. The Germans came to Krajno from Święta Katarzyna and Bieliny. They surrounded the village from both sides. Franciszka Nieburska, who was seven months pregnant, died pierced with a bayonet. In the schoolyard, the gendarmes made a selection and interrogated the appointed people. Before the eyes of those gathered, they shot Mrs. Franciszka Tofil and Józef Susło. Mrs. Tofil, at whose home bundles of partisan underwear were found, was shot in the square in front of the school. During the manhunt, village chief Kwiatkowski walked around with the gendarmes and pointed out who should be murdered. Two people were murdered by the Germans in and around the church (the first tried to hide in the bell tower, the second was caught when seeking shelter in the rectory). Antoni Szlufik was accused

of possessing weapons. He was taken to a school, where he was tortured. Although Szlufik did not belong to any organization, he knew a great deal. He also had a rifle hidden in the forest. The village chief was afraid that he would shoot him one day, and that's why he turned him in. Antoni Szlufik knew very well that throughout the winter and spring, partisans were quartered in the cottages near the forest at Piotr Wzorek's and Józef Szyszkowski's, and that they regularly washed their underwear and repaired their clothes at Katarzyna Zielińska's and Witkowska's. The Germans decided to murder him in a very cruel way, they dragged him behind horses from Święta Katarzyna, a town located over the mountain from Krajno. Despite the torture, he did not give anyone away. The Germans forbade the burial of Antoni Szlufik in the parish cemetery, but the population secretly moved his body at night and held a funeral for him. Village chief Kwiatkowski fled the village with the retreating German troops, fearing reprisals from the residents" [paper #4]. The murder of civilians by Third Reich soldiers was in retaliation for supporting the partisans. We must remember that history will hold the murderers and traitors to account, and recognize the heroes, however humble. The aforementioned pacification of Krajno is commemorated every year on June 4, the anniversary of the events.

Men from the Kielce region took part in the September campaign: "Antoni Klamka [...]. He fought during World War II, had the nickname 'Sierp' [Sickle], fought in the September campaign, fought near Modlin and was wounded there. He lay in a German hospital, his lung and leg were shot through. He stayed there for six months. He came back after the war" [paper #15]. Poles died during World War II in various circumstances. Orphaned families had a difficult time coping after losing the head of the family, often the only breadwinner. The wartime ravaged Polish lands and Polish peasants lost their source of livelihood. Many victims were claimed by the war and to this day, we have no information on where they rest. As the author recalls in paper #14, his great-grandfather died under unclear circumstances, probably shot by German soldiers in Austria during a death march: "The family's peaceful life was disrupted by the arrest of Jan Sornat by the Germans; he was held in the Zamkowa Street prison in Kielce and then taken to the Auschwitz camp, from where, in the final phase of the war, he was moved to Austria, where he was probably shot by the Germans. After the war, my grandmother searched for her husband, but the Red Cross was unable to determine the exact burial site of Jan Sornat" [paper #14]. The aforementioned passage is a noteworthy testimony to the atrocities committed by the Germans against the Poles.

Paper #2 by Hubert Czerwia deals with the crime in the Welecki Forest near Busko-Zdrój, where his great-grandfather, Henryk Kozłowski, was executed. He was another person affected by the cruelty of the German soldiers. However, in this case, the family managed to recover the body and bury it in the parish cemetery: "In 1943, on July 31–August 1, a group of peasants, including Henryk, went to the mill

in Strzelce. This was probably an illegal practice, forbidden by the authorities of the Kreishauptmannschaft Busko.²² Some of the victims were arrested at another mill located in Młynczyńska. Henryk, along with the other 17 people, was caught by a division of Germans, transported to the Welecki Forest near Busko-Zdrój and shot there. The local population of Czyżów knew about the execution, but everyone was afraid to move the bodies for fear that they were being watched by the Germans. It was not until the end of August 1943 that the village hired a 90-year-old man who, along with my grandfather's mother, went outside Busko. When they returned, my grandfather Stanisław supposedly cried out, 'That's not my daddy!' According to the story, the body did not resemble his father's, it was almost black and rotten; he said it was not a person but mud, because that is how the weather affected the corpse. Next, they took this 'body' of Henryk to bury it in the Stopnica cemetery. When the coffin with the remains was being lowered into the grave, there was an air raid over the cemetery, during which a bomb was dropped, which fell into the freshly dug grave of my great-grandfather" [paper #2].

During World War II, the ancestors of the author of paper #7 were displaced due to the approaching front line. "In 1941, Germany invaded the USSR. However, the Nazis were defeated by Soviet troops heading west. The Germans moved behind the Vistula River, and the Russians captured the Sandomierz bridgehead. The village of Stodoły was displaced as it was on the front line. According to my great-grandmother Maria's account, the occupiers came and ordered them to take what they could carry. They moved in with their family or strangers" [paper #7]. Returning to their homeland, the author's ancestors found only the ruins of their house. The village had been completely razed and the buildings burned. After the war, "Maria and Józef built a house made of pine beams and a kitchen fitted with a bread oven" [paper #7]. The postwar reality was dull and devoid of hope, yet the aforementioned ancestors tried to live in the circumstances they found – a reality in which they could count only on themselves.

In the villages, local nomenclature has been preserved and is still used by older people. We can find such an example in paper #13, where we read: "Throughout the 19th century, there was a tradition in the Sapieja family of Nieświnia of giving their sons the name Jacek/Jacenty. The family became divided into those referred locally as 'Biali Jackowie' and 'Czarni Jackowie,' living in different parts of the village." Such naming still occurs today among the local community.

Each family is unique and hides many secrets. In paper #4, the author recalled his ancestors who were folk poets. Since they were illiterate, their work was recorded by Professor Roch Sulima of the University of Warsaw. Subsequently, on the basis of the life of the author's ancestors, Józef Gębski directed a movie entitled *Rozalia*

22 K. Trzeskowska-Kubasik, *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju*, Warszawa 2022, p. 36.

i Wojciech Grzegorzycowie. Poeci ludowi w jesieni życia [Rozalia and Wojciech Grzegorzycy. Folk Poets in Their Twilight Years]. The Grzegorzycy couple was honored with the Jan Pock Award for their work. This is family trivia of the author of paper #4. The student's ancestors included poets showing the beauty of the Kielce region and the Świętokrzyskie Mountains. Given the years of their lives, the couple's work contains a theme about World War II. An interesting discovery was made by the author of paper #10: "As an intern, my grandfather [...] took part in the filming of the 1956 *Tajemnica dzikiego szybu* [The Secret of the Wild Shaft]" [paper #10]. The unusual finding, which is the unforgettable experience of the author's grandfather, for future generations may be an interesting fact that their ancestor was a film enthusiast.

The regionalism shown in the works (e.g. *Ponidzie* in papers #2, 14, and 15 or *Kielce region* in paper #4) is an excellent example of attachment to the Świętokrzyskie region. Of course, many families originate from this region and are still connected to it today, mainly through professional obligations, but also the sentimental importance of these places keeps us where our ancestors lived. The family's history is a kind of testament to future generations and a history lesson. It is important to remember how much our ancestors accomplished, whether locally or in universal history. In a sense, the papers show an outline of the history of the 20th century, however, we can also find threads about the late 19th century. This is residual information that was still remembered by our grandparents, and oral transmission tends to introduce modifications that may raise doubts. As historians, we must approach oral messages critically and confront them with other source materials or literature.

The above analysis of the students' papers, describing the histories of their families, leads to the conclusion that the family is the basic unit of society. Just as the political history of a country creates a model of patriotism, the history of the family – often passed down through the oral retelling of grandparents – creates our membership in the local and national community, allowing us to learn about the history of our ancestors and draw conclusions.

Every family writes its history. Just as the biographies of famous people and figures have been recorded by historians, the record of family history is important for its members. It is the family that shapes us as human beings and creates our identity. The Kielce region lost many brave and noble people who sacrificed their lives for freedom. It is important to remember that they fought for Poland for future generations.

Conclusions

There were many benefits to participating in the "My Family" Project. Here are some of them:

1. Students interviewed members of their families, which enabled them to deepen their family ties. Telling a previously unknown story about a grandparent or

grandmother could become a trigger to open a broader discussion on the topic within the family. Most of the students were pioneers in researching their family history. One student continued the work started by his uncle.

2. Participants in the project recalled great historical events from their own perspective, so these events can be experienced not from the point of view of history books, but ordinary people.
3. Creating one's family tree was an attractive challenge. The students mentioned that virtually everyone had thought about reconstructing their family history, but lacked the time and impetus.
4. The students who can search for materials about their ancestors themselves can more easily carry out similar projects in schools or cultural institutions where they will be employed in the future.
5. The students learned how sources are created, thus it will be easier to critique them in the future. While searching for materials, they expanded their knowledge of historical sources. They also know where to look for the information or materials they might need.

Students also pointed out difficulties in implementing the project:

1. The selection of the interviewee is important. Some older people do not want to talk about their past.
2. Fleeting memory prevented the addition of useful details to the aforementioned stories.
3. Possible inconsistency of reported events with historical facts.
4. Some interviewees, elderly people unfamiliar with recording technology, felt uncomfortable with the situation, and thus the interview lost its substantive value.

General comments:

1. All the students' papers are interesting and valuable. Each is different, reflecting the temperament and capabilities of each of them. Most of the papers go back to the third generation of ancestors, regardless of whether the student has a peasant, landowner or bourgeois background. Only a few students went beyond this line.
2. Almost all of the students' ancestors came from the countryside and engaged in agriculture (combining it with non-agricultural activities). Most of the students have a landed gentry background, a few are heirs to nobility, and individual persons come from cities and towns. No ancestor was involved in trade before World War II. In contrast, after the war, the occupational diversity is greater.
3. The students themselves chose the topics covered in the papers, drew up a list of questions before recording the interviews, or asked for details during the

interview. The topics of the papers are most often related to two issues: everyday life in the countryside centered around hard work tilling the land, and the period of World War II. In the excerpts from the interviews about the war, one can sense the emotions that still accompany the memories. The students also succumb to these emotions. This suggests that this traumatic period has not been worked through by the Polish people, especially in the countryside (this subject is still neglected by historians²³). These wounds are still festering.

4. Each paper features local events touching on great history, including the September campaign, the pacification of Polish villages, the activities of the Polish Underground State, the stabilization of the Soviet front on the Vistula, the entry of Soviet troops into Polish territory, and the introduction of martial law. In one of the works, the theme of the 1946 pogrom in Kielce appears. At the time, a woman from Kielce was horrified by what was happening in the city, over which she had no influence.
5. The works also contain interesting facts. Students tend to find remarkable people in their families.
6. The papers supplement the recordings. However, some students approached their assignments differently. The value of the recording largely depends on the knowledge and attitude of the interviewee, while students have more influence on the quality and detail of the description of the family story in written form.
7. Every history student should write a paper on their family during their studies (the best can be published).

Bibliography

Printed sources

- “Terror hitlerowski na wsi kieleckiej. Wybór dokumentów z Archiwum Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach,” compiled by A. Jankowski, L. Kaczanowski, S. Meducki, *Rocznik Świętokrzyski* 1988, vol. 15.

23 Only a few works deal with this broad topic: T. Domański, *Zbrodnie niemieckie na wsi kieleckiej w okresie II wojny światowej*, Kielce 2018; *Martyrologia i eksploatacja wsi polskiej pod hitlerowską okupacją. Materiały z sesji naukowej odbytej w dniach 29–30 listopada 1985 roku w Borkowie*, ed. S. Meducki, Kielce 1989; “Terror hitlerowski na wsi kieleckiej. Wybór dokumentów z Archiwum Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach,” compiled by A. Jankowski, L. Kaczanowski, S. Meducki, *Rocznik Świętokrzyski* 1988, vol. 15; S.J. Maksymowicz, “Pacyfikacja wiosek na Lubelszczyźnie i w Górach Świętokrzyskich w latach 1939–1945. Metody zapobiegania i działania odwetowe ze strony polskich oddziałów partyzanckich,” [in:] *Wiśń polska w czasie II wojny światowej*, Kielce 2021, pp. 57–69.

Literature

- Aktywizacja uczniów w nauczaniu historii*, collective work edited by A. Zielecki, Rzeszów 1989.
- Bieniek M., *Dydaktyka historii. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2007.
- Ceynowa T., "Katolickie księgi metrykalne diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej," *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2020, vol. 113.
- Dobra ziemska w województwie kieleckim według spisów z roku 1923 i 1925*, compiled by E. Majcher-Ociesa, M.B. Markowski, Kielce 2014.
- Domańska E., *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005.
- Domański T., *Zbrodnie niemieckie na wsi kieleckiej w okresie II wojny światowej*, Kielce 2018.
- Frączek L., *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, Kraków 2012.
- Frączek L., "Śluby Żydów w Lelowie w latach 1872–1938," *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 2019, vol. VIII.
- Historia społeczna, historia codzienności, mikrohistoria*, trans. A. Kopacki, Warszawa 1996.
- Jastrzębski B., *Opowieści rodzinne...*, Częstochowa 2002.
- Kaczanowski L., *Zagłada Michniowa*, Warszawa 2021.
- Kołomańska E., Domagalski A., Krogulec S., *Michniów. Historia, pamięć i pojednanie*, Kielce 2006.
- Krzystanek N., Małek M., Wojtan S., *Śladami Podziemnej Armii. Walki na Kielecczyźnie 1939–1945. Scenariusze lekcji historii dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych*, Kielce 2010.
- Kuklo C., "O potrzebie intensyfikacji badań nad strukturami demograficznymi rodzin na ziemiach polskich do początku XX wieku," *Przeszłość Demograficzna Polski* 2015, vol. 37, no. 1.
- Kwapulińska P., "Śluby w parafii kochłowieckiej w XIX wieku," *Śląskie Studia Demograficzne* 1995, vol. 1.
- Liczbińska G., "Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych," *Przeгляд Historyczny* 2011, vol. 102, issue 2.
- Majcher-Ociesa E., "Wykaz repatriantów z Zachodu, członków armii Maczka i Andersa oraz byłych policjantów granatowych w powiecie kieleckim z 1950 roku," [in:] *Polska w nowej rzeczywistości. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, ed. R. Klementowski, Wrocław 2020.
- Majcher-Ociesa E., Sidel O., "Losy chłopskiej rodziny Szczereków z Jaworzni-Gniewiec koło Kielc na emigracji we Francji (1927–1933)," *Zeszyty Suchedniowskie Historia* 2021, no. 6.
- Maksymowicz S.J., "Pacyfikacja wiosek na Lubelszczyźnie i w Górach Świętokrzyskich w latach 1939–1945. Metody zapobiegania i działania odwetowe ze strony polskich oddziałów partyzanckich," [in:] *Wiśń polska w czasie II wojny światowej*, Kielce 2021.
- Mała Ojczyzna Świętokrzyskie. Dziedzictwo kulturowe*, ed. G. Okła, Kielce 2002.
- Martyrologia i eksploatacja wsi polskiej pod hitlerowską okupacją. Materiały z sesji naukowej odbytej w dniach 29–30 listopada 1985 roku w Borkowie*, ed. S. Meducki, Kielce 1989.

- Michniewska J., "Póki łańcuch niewoli karki wolnych krwawi." *Polska żałoba narodowa 1861–1866*, *Świętokrzyskie – Środowisko, Dziedzictwo Kulturowe, Edukacja Regionalna* 2013, no. 11(15).
- Nasi sąsiedzi Żydzi. Z dziejów relacji polsko-żydowskich na Kielecczyźnie w XX wieku*, eds. A. Dziarmaga, D. Koczwańska-Kalita, E. Majcher-Ociesa, Warszawa 2018.
- Nauczyciel historii. Ku nowej formacji dydaktycznej*, ed. M. Kujawska, Poznań 1996.
- Okraj Z., *Bez szablonu. Twórcza praca dydaktyczna w doświadczeniach nauczycieli akademickich*, Warszawa 2019.
- Okraj Z., "By im się to do czegoś przydało...? Użyteczność jako wartość rozwiązań innowacyjnych w twórczej pracy dydaktycznej nauczycieli akademickich," [in:] *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, ed. J. Dobrołowicz, Kielce 2021.
- Paradysz J., "Współczesna demografia regionalna i kilka wniosków z niej wypływających dla innych badań w mikroskali," *Przeszłość Demograficzna Polski* 2005, vol. 26.
- Prześlak E., "Sprawozdanie z konferencji 'Moja rodzina w źródle archiwalnym,' Kielce, 28 września 2022 roku," *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* [forthcoming].
- Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945: województwo kieleckie*, compiled by the Main Commission for the Investigation of Nazi Crimes in Poland, in cooperation with the District Commission for the Investigation of Nazi Crimes in Kielce, Warszawa 1980.
- Samsonowicz H., "Historiografia regionalna w Polsce po II wojnie światowej," *Kwartalnik Historyczny* 1987, no. 1.
- Skierska J., *Ludność Zielonej Góry w latach 1652–1766 w świetle ksiąg metrykalnych*, Zielona Góra 2015.
- Stępnik A., "Trzy modele historii regionalnej w nauczaniu szkolnym," *Kultura i Historia* 2002, no. 3.
- Strykowska-Nowakowska J., "Kompetencje współczesnego nauczyciela historii," *Wiadomości Historyczne* 2021, no. 2.
- Szkonter G., "Sprawozdanie z otwarcia wystawy 'Policja w stylu retro,' Tokarnia, 29 czerwca 2014 roku," *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 2015, vol. IV.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju*, Warszawa 2022.

Internet sources

"Family Archives of the Independent" Project by Dr. P. Pietrzyk, Chief Director of the State Archives, see: <https://archiwarodzinne.gov.pl/o-projekcie>

JOANNA MIKOSZ

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8864-617X](https://orcid.org/0000-0001-8864-617X)
JOANNA.MIKOSZ@FILOLOGIA.UNI.LODZ.PLUniversity of Lodz
Faculty of Philology
Department of Journalism and Social Communication

The place of agricultural issues in the Sandomierz press (1829–2022)

Miejsce problematyki rolnictwa
w prasie sandomierskiej (1829–2022)

Summary: The purpose of the article is to present the periodicals that discussed issues of cultivation, fruit farming, horticulture and animal breeding in Sandomierz. The time frame covers newspapers published between 1829–2022. The article consists of two parts. The first provides the titles of periodicals published in Sandomierz between 1829–1939, which addressed topics related to agriculture or livestock farming. The second part presents periodicals covering this subject matter that were printed in Sandomierz from 1945–2022. The author indicates that issues related to agriculture in Sandomierz and in the region were not only reflected in the local press published after the political transformation, but became the subject of scholarly and popular-scientific reflection.

Keywords: press history, Polish press, local press, Sandomierz, agriculture, cultivation, breeding, fruit farming, horticulture

Streszczenie: Celem artykułu jest prezentacja czasopism, które omawiały zagadnienia dotyczące uprawy, sadownictwa, ogrodnictwa i hodowli w Sandomierzu. Ramy czasowe obejmują prasę ukazującą się w latach 1829–2022. Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej wyszczególniono tytuły pism ukazujących się w Sandomierzu w latach 1829–1939, w których podejmowano tematykę dotyczącą rolnictwa lub hodowli. Druga część prezentuje czasopisma poruszające tę tematykę, wychodzące w Sandomierzu w latach 1945–2022. Autorka wskazała, że problematyka związana z szeroko rozumianym rolnictwem w Sandomierzu i regionie była nie tylko przedmiotem refleksji

w lokalnej prasie ukazującej się po transformacji ustrojowej, ale stała się tematem naukowej i popularnonaukowej myśli.

Słowa klucze: historia prasy, prasa polska, prasa lokalna, Sandomierz, rolnictwo, uprawa, hodowla, sadownictwo, ogrodnictwo

Introductory remarks

Sandomierz is located on the border of two geographical areas – the Sandomierz Upland and the Sandomierz Basin. The oldest part of the city, as Stanisław Tabaczyński and Andrzej Buko emphasize, “occupies an upland area, cut by numerous ravines and depressions. Its characteristic landscape is shaped by Quaternary formations, the outer mantle of which is loess reaching a maximum depth of 30 meters.”¹ In the Sandomierz Basin, which is a valley of the Vistula, river sediments are abundant: sands, gravels, silts and muds. These areas, “especially the upland directly adjacent to the Vistula valley, have shown favorable conditions for the development of settlements since the early Stone Age. These include, above all, the fertile soils on loess bedrock and the robust hydrographic network created by the Vistula and its tributaries.”² All the aforementioned aspects undoubtedly influenced the development of agriculture in the area. Since the early Middle Ages, a branch of economic activity of Sandomierz residents was also the breeding of domestic animals. In addition, from the 12th century, the cultivation of vineyards was developed there. The fishing traditions of Sandomierz, on the other hand, are evidenced by the name of a district of the city that has been preserved to the present day – Rybitwy [Terns].³ The Sandomierz Basin, together with Lower Silesia, are regions in Poland characterized by the highest average air temperature and the longest plant vegetation season, as well as fertile soils. These are perfect for growing numerous vegetable species, including thermophilic ones. Large swaths of orchards and berry fields are also found there. These include commodity apple, apricot and peach orchards, as well as walnut orchards.⁴

1 S. Tabaczyński, A. Buko, *Sandomierz. Starożytność. Wczesne średniowiecze*, Rzeszów 1981, p. 19.

2 Ibidem.

3 Ibidem, pp. 148–150.

4 A. Filipowicz, “Zagrożenia przez obiekty kwarantannowe upraw ogrodniczych w Kotlinie Sandomierskiej,” [in:] *Ogrodnictwo Ziemi Sandomierskiej – tradycje i współczesność. Materiały konferencyjne. Sandomierz 21 listopad 2007*, Sandomierz 2007, p. 83.

As Henryk Samsonowicz adds:

Two factors may have determined the great importance of this city. Its location on fertile land where valuable plant products could be grown, but also its location on the trade routes that connected east and west Europe. Therefore, the land around Sandomierz may have been of interest to rulers and, according to recent research, to Byzantine peoples, and probably also to the rulers of Great Moravia.⁵

Today, the area is home to numerous food businesses and the largest fruit and vegetable exchange in southeastern Poland.⁶

Issues related to agriculture, cultivation, fruit farming, horticulture and breeding have become the subject of studies and papers, as reflected in book publications, as well as popular science and scholarly articles. Sandomierz has hosted conferences and sessions that fostered the exploration of thematic threads related to the traditions of horticultural cultivation in the Sandomierz area, where the results of research on the organization and technology of production in this region of Poland were presented, or forecasts were made on the directions of development of horticulture and fruit farming. These issues have also been covered in the Sandomierz press.

Research task

This article aims to present the titles of periodicals that discussed issues related to fruit farming, horticulture and breeding in the area of Sandomierz and its surroundings. The focus of the research efforts were the periodicals published between 1829–2022. This is only a precursory analysis outlining the process of transformation and the state of the press in this city⁷ related to the above-mentioned thematic areas. According to Izabela Krasieńska and Piotr Sławiński:

There has been no comprehensive scholarly study of the Sandomierz press since the publication of the first journal – the directory of the clergy of the Sandomierz diocese in 1820 (which continues to come out under various titles to this day, including *Elenchus*, *Rubrycel* or *Schematyzm*). A preliminary analysis shows that since 1820, there have been more than 230 periodicals thematically related to Sandomierz

5 H. Samsonowicz, "Sandomierz w dziejach Polski," [in:] *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości. W 730. rocznicę lokacji miejskiej*, eds. F. Kiryk, R. Chyła, Kraków 2019, p. 4.

6 W. Warzecha, "Lokalne społeczeństwo obywatelskie. Wisła w tradycji społecznej powiatu sandomierskiego. Zarys problematyki," [in:] *Ogrodnictwo Ziemi Sandomierskiej...*, p. 19.

7 J. Wyrozumski, "Miasto postępującej degradacji," [in:] *Sandomierz. Miasto fascynującej...*, p. 174.

or published in Sandomierz. They have dealt with a variety of issues: social, scientific, and religious, as well as related to trade, employment, education and hobby. The first publications discussing the Sandomierz press were written by Kazimierz Warda and Józef Myjak. The Catholic press in the Sandomierz diocese (including Sandomierz) was compiled by Father Bogdan Stanaszek, and the state of the Sandomierz press after the 1989 transition was presented by Dariusz Czerwiński.⁸

It should be noted that so far, the indicated period of the Sandomierz press publication has not been the subject of scholarly reflection, and the available analyses of the Sandomierz periodicals covered a narrower time frame.⁹

8 I. Krasieńska, P. Sławiński, "Jednodniówki sandomierskie (1918–2002)," *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2021, vol. XXIV, z. 2(62), p. 123.

9 These include K. Warda, "Z dziejów czasopiśmiennictwa sandomierskiego do 1918 roku," *Studia Kieleckie* 1988, no. 1, pp. 39–51; K. Gajek, *Życie i działalność wydawniczo-księgarska siostr Chodakowskich w Sandomierzu w latach 1892–1957*, Sandomierz 2012; J. Mikosz, "Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939," [in:] *Fenomeny. Literatura, kultura, sztuka i media*, ed. B. Stelingowska, Wrocław 2022, pp. 217–245; eadem, "Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma szkolnego pt. 'Spójnia.' Analiza za lata 1917–1938," [in:] *Postrzeżenie sfery publicznej w perspektywie nauk humanistycznych*, eds. P. Pomajda, E. Chodźko, Lublin 2022, pp. 188–214; P. Sławiński, "Strony Sandomierskie i Goworek jako przykład zaangażowania społeczeństwa w rozwój prasy lokalnej," [in:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013. Praca zbiorowa*, eds. Z. Kropidłowski, D. Spychała, Bydgoszcz 2014, pp. 287–306; idem, "Ziemia Sandomierska. Pismo Sandomierskiego Komitetu Obywatelskiego z lat 1989–1991 jako przykład lokalnego czasopisma okresu przełomu," [in:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, eds. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, pp. 205–217; B. Stanaszek, "Prasa katolicka wydawana w diecezji sandomierskiej w latach 1908–1992," [in:] *Sandomierski Gość Niedzielny. Idzie z gałązką oliwną... 10 lat obecności tygodnika katolickiego Gość Niedzielny w Diecezji Sandomierskiej*, ed. R.B. Sieroń, Sandomierz 2006, pp. 55–77; D. Czerwiński, "Wpływ przemian społecznych po roku 1989 na działalność prasowo-wydawniczą w Sandomierzu," [in:] *Reportaż a przemiany społeczne po 1989 roku*, eds. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, Kraków 2005, pp. 159–171; M. Leszczyński, "Sprawy Sandomierza na łamach *Siewcy Prawdy* w II Rzeczypospolitej," [in:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a współpracą. III*, eds. J. Dzieniakowska, M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, pp. 541–552; W. Plenikowski, "Publicystyka na łamach *Głosu Ziemi Sandomierskiej* w latach 1901–1902," *Zeszyty Sandomierskie* 2000, no. 11, pp. 11–17; J. Mikosz, "Sandomierzanin – charakterystyka czasopisma i jego funkcji," [in:] *Kulturowe i filozoficzne aspekty literatury i sztuki*, eds. M. Śliwa, E. Chodźko, Lublin 2020, pp. 143–159; eadem, "Funkcje sandomierskiej prasy kulturalnej na przykładzie *Stron Sandomierskich* (2002–2003) oraz *Goworka* (2004–2006)," *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum* 2021, no. 1(32), pp. 43–68; eadem, "Funkcje prasy sandomierskiej na przykładzie *Ucha Igielnego* i *Sandomierskiej Strefy*," [in:] *Dysfunkcje i szanse współczesnego społeczeństwa*, eds. M. Iwaniuk, B. Bujalska, Lublin 2021, pp. 98–118. This group may also include popular texts, e.g.: P. Sławiński, "Z dziejów prasy Sandomierza. *Ziemia Sandomierska* 1920," *Sandomierzanin* 2019,

Among the many research methods and techniques used in writing the article, the historical method was used, providing the opportunity to organize the press chronologically and thematically, as well as to embed the analysis of its activities and determine its status in specific historical circumstances and the accompanying social, political, systemic, economic and cultural conditions. The fundamental method used in describing and characterizing the Sandomierz press was the analysis of its content.

The Sandomierz press was used as a source. The periodicals available in Sandomierz libraries coming out between 1829–2022 were examined to find those that dealt with agricultural issues, including cultivation, fruit farming and animal breeding.¹⁰ Interestingly, no daily newspaper is published in Sandomierz today. Residents read the daily press whose editorial offices are located outside the city.¹¹ Information about events in the city and its surroundings is contained in weekly supplements: the Friday Kielce supplement to *Gazeta Wyborcza – Kielce Weekly*, the Friday supplement to *Świętokrzyskie Echo Dnia – Echo Sandomierskie*, and a supplement in *Tygodnik Nadwiślański*.¹² Of the above-mentioned periodicals, *Echo Sandomierskie* is the only weekly that is composed in Sandomierz.¹³

no. 2, p. 13; idem, “Z dziejów prasy Sandomierza. *Kurier Strzelecki* 2005–2009,” *Sandomierzanin* 2020, no. 3–4, p. 10; idem, “Z dziejów prasy Sandomierza. *Czasopismo Nasze*,” *Sandomierzanin* 2019, no. 1, pp. 9–10.

- ¹⁰ In conducting the search, I used the collections of the Sandomierz Public Library at 1 Parkowa Street, the Sandomierz Diocesan Library at 6 Żeromskiego Street, the digitized online collections of POLONA and the FBC thematic service. Note: the incomplete state of preservation of the periodicals was an obstacle to the research. In order to specify the date of a magazine’s establishment and closure, I drew on the list of journals published in Sandomierz after 1945, which was compiled by the Public Library and is available on the institution’s website. See: <http://www.sandomierz.naszabiblioteka.com/sandomiriana> [accessed on: May 8, 2022].
- ¹¹ For instance, the regional daily *Świętokrzyskie Echo Dnia* or the nationwide tabloids *Fakt* and *Super Express*, as well as *Gazeta Wyborcza*. Information was obtained from the Sandomierz Public Library on May 24, 2022.
- ¹² The editorial office of the magazine is located in Tarnobrzeg. The magazine is divided into sections: “Tarnobrzeg,” “Sandomierz,” “Stalowa Wola,” “Nisko,” “Opatów,” and “Staszów.”
- ¹³ See: *Echo sandomierskie*. Supplement to *Echo Dnia*, May 27, 2022, p. 8. The supplement is comprised of 8 unnumbered pages. The editorial office is located at 9 Opatowska Street, and the editor-in-charge is Klaudia Tajs. In addition to the latest news from Sandomierz, the periodical contains news featured in the “Our region” column (pages 3–4) and the supplements entitled “We build, we renovate” and “Local government day.” The fifth page is devoted to “Reports,” the sixth to “Events,” the seventh to “Miscellaneous,” and the eighth to “Sports.”

The origins of the Sandomierz press – an analysis for the years 1829–1939

The first Sandomierz periodicals were established in the mid-19th century on the initiative of the local intelligentsia and clergy. Among the magazines of a secular nature, which dealt with topics related to agriculture or breeding, were *Pamiętnik Sandomierski. Pismo poświęcone dzieciom i literaturze oyczystey* and *Głos Ziemi Sandomierskiej*.

1. Pamiętnik Sandomierski

Pamiętnik Sandomierski. Pismo poświęcone dzieciom i literaturze oyczystey [The Sandomierz diary. A journal devoted to the domestic history and literature] was published in Warsaw “with permission of the Government Censorship.” Volume 1, consisting of poszyty – sewn files numbered 1, 2, 3 and 4 – was printed at the Piarist Fathers’ Printing House in 1829 at the expense of the publisher. Volume 2, from 1830, comprised of poszyty numbered 5, 6, 7 and 8. Gustaw Małachowski was the initiator of the periodical’s publication, while Tomasz Ujazdowski was the implementer of the project.¹⁴ It is also worth mentioning that the periodical included engravings (etchings and copperplates).

2. Głos Ziemi Sandomierskiej [The voice of the Sandomierz Land]

This was a biweekly devoted to economic (including agricultural) matters, as well as social and cultural affairs of the Sandomierz Land. The magazine came out on the 1st and 15th of each month, and it cost twenty Polish grosze. The periodical had a format of 21 x 30 cm, a double-column layout, and totaled four pages (less often, six pages). Since June 1901, the magazine was published in Tarnobrzeg. It was printed successively at the National Printing House in Kraków, the Union Printing House in Kraków and the Wincenty Skrzyniarz printing house in Tarnobrzeg. The editor of the periodical was Wojciech Wiącek. His co-workers included Antoni Surowiecki, Stanisław Kozicki, Jan Słomka and Stanisław Rymar (later editor of *Ojczyzna* [Fatherland] – a periodical that was a continuation of *Głos Ziemi Sandomierskiej*).¹⁵

Among the articles devoted to agriculture and breeding, one can point out “Chów bydła”¹⁶ [Cattle breeding], “Korzyści z konia”¹⁷ [Benefits of the horse] and

14 A. Patkowski, “Tomasz Ujazdowski. Wydawca *Pamiętnika Sandomierskiego*,” [in:] *Pamiętnik Świętokrzyski*, Kielce 1931, pp. 213–227. See also: *Pamiętnik Sandomierski* 1829, vol. 1 file 3. Available on-line: <https://polona.pl/item/pamietnik-sandomierski-pismo-poswiecone-dzieiom-i-literaturze-oyczystey-t-1-posz-3,MTEwMDE1NTg1/1/#info:metadata> [accessed on: April 7, 2022].

15 K. Gajek, op. cit., p. 53; K. Warda, op. cit., p. 41.

16 J. Frankiewicz, “Chów bydła,” *Głos Ziemi Sandomierskiej* 1901, no. 3, pp. 3–4.

17 Ibidem, no. 5, p. 4.

“Z kółek rolniczych”¹⁸ [From the machinery rings], among others. In the first of the aforementioned texts, the editors outlined the rules for breeding Berners, which originated in Switzerland: “They are animals of a predominantly dark-red coat with white patches, usually of very good build, broad-shouldered; they graze well [...]. The milk of these cows is very fatty, making it perfect for butter.”¹⁹ In the text “Z kółek rolniczych,” readers were informed that: “The district board of the Society of Machinery Rings in Tarnobrzeg wishes to elevate the Machinery Rings and arouse in their members a love of working together; it wishes that the purpose of the Machinery Rings be understood and carried out, and strives to do so by various means.”²⁰ Also noteworthy was the publication “W sprawach ogrodniczych” [In horticultural matters]. The editors included in it a number of reflections on the agricultural problems faced by Sandomierz residents at the time:

After all, in our Galicia, 77 out of 100 residents make a living from agriculture, so it is our duty to raise and improve agriculture. To improve agriculture, we must raise all its branches, such as cattle breeding, poultry breeding, beekeeping, forestry, horticulture, hunting and, finally, fishing. The reason for the slow progress in this field, as far as we can infer, is due to a lack of sincere passion [...] – While we also have individuals who are passionate about the matter, they get discouraged easily. [...] The main reason for the stagnation, however, is also the lack of material resources and, as a result, seedlings.²¹

18 “Z kółek rolniczych,” *Głos Ziemi Sandomierskiej* 1901, no. 5, p. 3.

19 “Są to zwierzęta maści przeważnie ciemno-czerwonej z białymi platkami, zwykle bardzo dobrej budowy ciała, szeroko rozrośnięte, dobrze się pasą [...]. Mleko tych krów jest bardzo tłuste, przez co jest bardzo wydajne na masło,” J. Frankiewicz, op. cit., p. 3.

20 “Zarząd powiatowy Towarzystwa Kółek rolniczych w Tarnobrzegu pragnie gorąco podnieść Kółka rolnicze i rozbudzić w ich członkach zamiłowanie do wspólnej pracy, pragnie aby cel Kółek rolniczych był zrozumiany i wykonany, i dąży do tego za pomocą rozmaitych środków,” *Głos Ziemi Sandomierskiej* 1901, no. 1, p. 3.

21 “Przecież u nas w Galicyi na 100 mieszkańców w 77 żyje z rolnictwa, przeto naszym obowiązkiem jest to rolnictwo podnieść i udoskonalić. Udoskonalać rolnictwo musimy wszystkie jego gałęzie podnieść, jak hodowlę bydła, drobiu, pszczelarstwo, leśnictwo, ogrodnictwo, myślistwo i w końcu rybołówstwo. Przyczyną wolnego na tym polu postępu, o ile wnosić można, pochodzi z braku szczerzego zamiłowania [...] – Boć przecież i u nas są jednostki z zamiłowaniem traktujące tę sprawę, ale jednak zniechęcają się łatwo. [...] Główną jednak przyczyną zastoju jest też brak środków materialnych, a w skutek tego szczepów.” “W sprawach ogrodniczych,” *Głos Ziemi Sandomierskiej. Dwutygodnik poświęcony sprawom gospodarczym, społecznym i politycznym*, June 1, 1901, no. 1, p. 5.

The editors saw a solution to this difficult situation in “the establishment of a Horticultural Society. Such a society supported by its members would watch over fruit farming throughout the *powiat*.”²²

The analysis carried out indicates that the magazine’s publications performed various roles. Among them, one can point to texts fulfilling an informative function. They were characterized by a short form and limited to a brief presentation of the issues discussed. The second group consisted of more elaborate texts of an advisory nature, containing, for example, tips or postulates for solving specific challenges. Thus, the editors were involved in the lives of the residents of the Sandomierz region and tried to address their problems.

In 1902, there were changes in the company and in the publishing cycle. From January to March 1902, the magazine was published as a weekly and then returned to biweekly status. Modifications were also made to the published content. The editors began to devote more space to the popular movement in Galicia and the situation of Poles in the other two annexations. The last issue of the periodical was published on December 10, 1902. The magazine closed, as Kazimierz Warda points out, “probably for financial and political reasons.”²³

3. Sandomierzanin

Another journal was *Sandomierzanin* [The Sandomierz man]. Its origins date back to 1912. A copy cost 5 kopecks, and the annual subscription was 2.80 rubles.²⁴ The impetus for the establishment of the magazine was an agricultural and industrial exhibition organized by the Christian union “Tkacz” in Kamienica Polska in Staszów. The event was mentioned in a popular poem:

I am a young Sandomierz man,
 I haven’t yet gained fame by any deed,
 But since I’ve gazed upon God’s gracious world
 My heart has lifted and I’ve felt strong.
 As a citizen of the Sandomierz land
 I’m beginning to work with my compatriots
 On a vast wasteland lying fallow,
 Without dew or light, in sluggish slumber.
 So when the news reached me in conversation
 About Staszów’s great new exhibition

22 Ibidem.

23 K. Warda, op. cit., p. 44.

24 K. Gajek, op. cit., p. 55.

I came rushing without looking back
Even if a hare ran across my path.²⁵

The organizing committee consisted of Władysław Rogóyski (publisher), Stanisław Fitaszewski (editor), Maria Skorupska, Józef Rokoszny, Higinia Kamiński, Juliusz Targowski, Feliks Świerzyński, Jan Gajkowski, Stanisław Krajewski and Maksymilian Skotnicki.²⁶ The eight-page sample issue appeared on August 22, 1912, and was titled *Sandomierzanin. Gazeta tygodniowa poświęcona sprawom Ziemi Sandomierskiej* [Sandomierzanin. A weekly newspaper devoted to matters of the Sandomierz region]. The magazine was usually published once a week with a circulation of 300–400 copies,²⁷ in 32x24 cm format. In addition to the motto *Strength in unity*, the editorial objectives set out to “provide religious, scholarly, social, and economic articles, sightseeing and historical descriptions, news from agriculture, horticulture, crafts, correspondence, in a word, everything that arouses the curiosity of modern man. And under the banner of faith and love of the fatherland, we will strive to unite everyone – for the good and benefit of all.”²⁸ The last issue of the magazine appeared on August 3, 1914.²⁹ It closed down due to the overly strict censorship laws at the time. As Warda notes, “noncompliance with it was associated with fines and even imprisonment from two weeks to a year.”³⁰

25 “Jestem sobie młodym Sandomierzaninem, / Nie zdobyłem sławy dotąd żadnym czynem, / Lecz skorom już ujrzał ten Boży świat miły, / Nabrałem otuchy poczułem siły. / Jako obywatel sandomierskiej ziemi / Zaczynam pracować z rodakami swemi / Na rozległej niwie odłogiem leżącej, / Bez rosy i światła ospale drzemiącej. / Więc gdy wieść mnie doszła w rozmowie / O wielkiej wystawie otwartej w Staszowie / Spiesznie pojechałem, na nic nie zważając / Chociażby mi przebiegł w poprzek drogi zając.” T. Kałembasa, “Sandomierzanin na wystawie,” *Sandomierzanin. Gazeta tygodniowa poświęcona sprawom Ziemi Sandomierskiej* 1912, no. 1, p. 7.

26 K. Warda, op. cit., p. 34.

27 Only five pages (1, 2, 3, 4, and 7) of the first issue of *Sandomierzanin* have been preserved. See: K. Gajek, op. cit. pp. 55–57. According to Karolina Gajek, “The first three issues of the magazine were published as a sample to see how a regional magazine would be received by the residents of Sandomierz and the surrounding area” (ibidem, p. 57).

28 “Podawać będziemy artykuły religijne, naukowe, społeczne, ekonomiczne, opisy krajoznawcze, historyczne, wiadomości z działu rolnictwa, ogrodnictwa, rzemiosł, korespondencje, słowem wszystko, co budzi ciekawość człowieka współczesnego. A pod hasłem wiary i miłości ojczyzny dążyć będzie do zespolenia wszystkich – dla dobra i pożytku wszystkich,” *Sandomierzanin. Gazeta tygodniowa poświęcona sprawom Ziemi Sandomierskiej* 1912, no. 1, pp. 1–2.

29 K. Warda, op. cit., p. 44.

30 Ibidem.

In the pages of *Sandomierzanin*, agricultural issues garnered some attention. Examples of articles with this content were: “Wynik rozsadzonego żyta”³¹ [The yields of planted rye], “Co mi dało kółko rolnicze”³² [How I benefited from the machinery ring] and “Rady gospodarskie”³³ [Farm councils]. The first text presented the experiences and tips for sowing 25 lots of landowner rye.³⁴ The advice was directive in nature. The intention of these types of articles was also to establish a relationship between the editors and the readers, and the readers among each other. It should be noted that the editors printed texts on agriculture written not only by journalists employed by them, but also by farmers who shared their knowledge and experience. The article “Co mi dało kółko rolnicze” is proof of the gratitude that the readers-farmers expressed to the editorial staff for the help the latter provided. The following words are an illustration of this thesis: “I thank the Lord for health and for all his blessings; I also thank Mr. Chairman and Mr. Piątkowski and all the instructors at the Machinery Ring.”³⁵ In the article “W Spółce Rolnej Radomskiej” [In the Radom Agricultural Company], the author of the text encouraged people to buy its foodstuffs, machinery, agricultural tools, fertilizers, seeds and feed because “The Radom Agricultural Company, as a cooperative institution, does not make profits from sales, but tries to provide customers with choice goods.”³⁶

The analysis carried out points to the elaborate nature of the texts with self-help features. They contained a number of tips, and the form and language were personalized in terms of the audience and tailored to the reader. Moreover, the editors of the periodical not only included in their texts advice on this branch of the economy, but also reported on the benefits of the proposed solutions using specific examples, e.g., the article “Co mi dało kółko rolnicze” contains a fruit grower’s experience.

4. Ziemia Sandomierska (1)

Ziemia Sandomierska [The Sandomierz Land] was published from 1912 to 1914. The periodical had the subtitle “Biweekly magazine devoted to the affairs and depiction of urban life” and came out every Sunday after the 1st and 15th of the month. The editor-in-chief of the magazine was Witold Kamocki. The magazine was printed at the Christian Printing House in Tarnobrzeg and the Marian Byrzyński Printing House

31 S. Krajewski, “Wynik rozsadzonego żyta,” *Sandomierzanin* 1912, no. 1 – sample, p. 7.

32 “Co mi dało kółko rolnicze,” *ibidem*, pp. 8–10.

33 S. Krajewski, “Rady gospodarskie,” *Sandomierzanin* 1912, no. 2, pp. 6–7.

34 S. Krajewski, “Wynik...,” p. 7. Lot – a former unit of mass used in Europe from the Middle Ages until the end of the 19th century. In Poland, it was equivalent to about 13 grams.

35 “Co mi dało kółko,” p. 10.

36 “W Spółce Rolnej Radomskiej,” *Sandomierzanin* 1912, no. 1, p. 11.

in Sandomierz. A total of 10 issues of the magazine were published. The topics were related to the life of Sandomierz and its environs, including the monuments of the city. It featured occasional articles, poems and advertisements.³⁷

Ziemia Sandomierska also devoted attention to agricultural and horticultural matters, such as “Jak podnieść produkcję owoców w naszych sadach” [How to increase the fruit production of our orchards]. The editors encouraged Sandomierz farmers to “look for new sources of income on their farms.”³⁸ To this end, they should “stop treating their orchards as a way to spend leisure time with optional income. It is high time for farmers to look at their orchards from the point of view of commercial revenue.”³⁹ The text-address “Rolnicy” [Farmers] published by the Agricultural Experimental Enterprise in Zdanów included a series of crop-related tips. An appeal was made to farmers: “Destroy the weeds, especially all kinds of thistles and barberries (which brought significant losses last year).”⁴⁰

The published articles were of two types: informative and advisory. In the first case, “the rules of speech construction defined by genre convention allowed the texts to convey news most concisely and factually.”⁴¹ Advisory publications, on the other hand, were a response to “the readers’ strongly felt and largely culturally generated need for guidance.”⁴² They served a variety of functions: they pointed out simple and effective ways to solve agricultural problems and taught skills for concrete steps in a specific situation. In addition, they contributed to building a community with people who found themselves in a similar situation and coped with a particular problem.

5. *Ziemia Sandomierska* (2)

Since 1920, the local government and social magazine *Ziemia Sandomierska* was published with a slightly altered subtitle “Biweekly devoted to matters and depiction of

37 Each issue consisted of 8 pages. Data on the circulation of the periodical is not available. The price of a copy was 3 marks, in annual subscription – 60 marks, semi-annual – 30 marks, and quarterly – 15 marks. See: P. Sławiński, “Z dziejów prasy Sandomierza. *Ziemia Sandomierska* 1920,” *Sandomierzanin* 2019, no. 2, p. 13.

38 Michalak, “Jak podnieść produkcję owoców w naszych sadach,” *Ziemia Sandomierska*, December 24, 1933, no. 52, p. 5.

39 “Zaprzestać traktować swoje sady jako swoistego rodzaju przyjemność z możliwością otrzymania pewnych dochodów. Najwyższy czas, aby rolnicy patrzyli na swoje sadownictwo z punktu widzenia kalkulacji handlowej,” *ibidem*.

40 “Niszczcie chwasty, a w pierwszym rzędzie wszelkiego rodzaju osty, berberys (które przyniosły w zeszłym roku ogromne straty),” *ibidem*, no numeration.

41 Z. Bauer, *Gatunki dziennikarskie, Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2000, p. 150.

42 M. Worsowicz, “Stylistyczne uwikłania artykułu poradnikowego (na przykładzie ogólnotematycznej prasy poradnikowej dla kobiet,” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica* 2016, no. 2, p. 85.

local life.” The editor of the periodical was Józef Pietraszewski, the publisher – the Sandomierz branch of the Polish Sightseeing Association, and then the *Powiat* Department.⁴³ The magazine was published from January 1, 1929 to August 15, 1935. Topics presented in the pages of the journal were related to the daily life of Sandomierz residents, the history of the city, monuments and the activities of social and cultural organizations; “there was also information from the country and the world. Almost all national anniversaries were echoed in *Ziemia Sandomierska*.”⁴⁴ Articles were published by activists of Sandomierz cultural life, among them Roman Koseła, Józef Pietraszewski and Jan Kwiatkowski. As Robert Kotowski observes, “The magazine, however, did not enjoy much popularity among Sandomierz residents, and due to the resulting financial difficulties, after several years of its existence, it closed in May 1935.”⁴⁵

In *Ziemia Sandomierska*, texts on agriculture were short. An example is the information in the “Locally” section: “Potatoes have grown beautifully this year and are being dug in fine weather. Perhaps this will compensate for the lack of rye, which failed, and partly prevent famine. So it is to be expected that sugar will be available for purchase from shepherds.”⁴⁶

6. COP. Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego

The successor to *Ziemia Sandomierska* was the socio-economic periodical *COP. Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego* [COP. The magazine of the Central Industrial District], published in 1938–1939 by the Sandomierz Cooperative Publishing Company. The magazine came out on the 10th and 20th of each month, and from the fourth issue, three times a month. In the tenth issue, the editors reported: “We started the magazine without subsidies, with miniscule capital. Ten issues of *C.O.P.* have shown that the magazine is growing and spreading. The way things are right now we will have to switch to a weekly, and in the future, we may publish even more frequently.”⁴⁷ The creators of the magazine were Pietraszewski and Koseła. It covered

43 K. Gajek, op. cit., p. 58; R. Kotowski, *Sandomierz między wojnami*, Sandomierz 1998, p. 93.

44 Ibidem.

45 Ibidem.

46 “Ziemniaki w tym roku pięknie obrodziły i przy pięknej pogodzie są kopane. Może to zastąpi brak żyta, które niedopisało choć i w części zapobiegnie głodowi. Należy się więc spodziewać, że cukier będzie można nabyć u pasterzy,” “Urodzaj,” *Ziemia Sandomierska* 1920, no. 11, p. 5.

47 “Zaczęliśmy pismo bez subsydiów, groszowymi kapitałami. Dziesięć numerów *C.O.P.* wykazało, że pismo rozwija się i rozchodzi coraz bardziej. Sprawy obecnie stanęły tak, że trzeba będzie przejść na tygodnik, a w dalszej przyszłości może wydawać częściej,” R. Koseła, “Zaczęliśmy pismo...” *COP. Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego* 1938, no. 10, p. 1. The periodical cost 10 grosze, and from the eleventh issue onward – 20 grosze.

issues related to events in the region, and above all, to the construction of the Central Industrial District – COP.⁴⁸ It should be added that both journalists worked for the development of regionalism – a movement striving to preserve the characteristics of the culture of a given area, to deepen knowledge of this culture, and to develop and restore it: “The poet Roman Kosęła and Józef Pietraszewski devotedly helped Aleksander Pałkowski, a teacher of the local middle school, an outstanding expert on Sandomierz regionalism, a cultural activist, one of the creators of Polish regionalism, president of the local branch of PTK [Polish Sightseeing Association], to revive tourism in Sandomierz. However, the program of regionalism was much broader, tourism being just one element.”⁴⁹

Agriculture in the aforementioned magazine was treated as a very important branch of the economy, as it was the source of the population’s livelihood. The magazine reported on the need to raise the level of agriculture in Sandomierz and to transform the employment structure in such a way that industry would be a source of income even for the majority of the population there. It was argued that in the emerging industrial district of Poland, agriculture also needed to be developed and major expenditures had to be incurred for this purpose. The modernization of agriculture in the Central Industrial District thus found its many practical references in the economic policy pursued. Efforts were made to provide the rural population, and especially small farmers in the COP, with wider opportunities for economic activation than ever before.

In general, the magazines published up to the outbreak of World War II, which dealt with topics related to agriculture and breeding, encouraged a deepening of knowledge in this field. In addition to short and simple tips, there were also extensive guidance articles of an exploratory nature. Journalists tried not only to cover current topics that were relevant to readers, but also to broaden their mental horizons (e.g., by presenting solutions from abroad) and provide them with interesting models.

The Sandomierz press for the years 1945–2022

The periodicals that began to appear in Sandomierz after 1945 include the following:

- *Akcent Sandomierski. Dwutygodnik. Sandomierz: KONCEPT,*
- *Goworek. Dwumiesięcznik. Pismo Sandomierskiego Stowarzyszenia Regionalnego Goworek,*
- *Gość Sandomierski* – supplement to *Gość Niedzielny,*
- *Notatnik Sandomierski. Sandomierskie Towarzystwo Kulturalne,*

⁴⁸ R. Kotowski, op. cit., p. 93.

⁴⁹ P. Burchard, *Sandomierz*, Warszawa 1973, p. 50.

- *Ogrodnik Sandomierski. Miesięcznik WODR Modliszewice. Oddział w Sandomierzu,*
- *Powołanie. Pismo Alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu,*
- *Rewerzanka,*
- *Sandomierska Strefa,*
- *Sandomierz. Czasopismo Społeczne. Miesięcznik Wydawnictwa SENDOMIRIA,*
- *Sandomierzanin,*
- *Sendomiria. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków,*
- *Spójnia. Dwutygodnik Młodzieży Szkolnej,*
- *Strony Sandomierskie,*
- *Super Przetak. Pismo Mówione I Liceum Ogólnokształcącego,*
- *Śladami Komisji Edukacji Narodowej. Jednodniówka Koła Polonistów II Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Sandomierzu,*
- *Ucho Igielne. Miesięcznik Samorządowy Miasta Sandomierza,*
- *Zeszyty Sandomierskie. Biuletyn Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego.*

Among the periodicals that dealt with issues related to agriculture, fruit farming or livestock rearing are magazines such as *Ogrodnik Sandomierski* and *Zeszyty Sandomierskie*.

1. *Ogrodnik Sandomierski* [The Sandomierz gardener]

The periodical, which came out from 1999–2001, was the monthly magazine of WODR Modliszewice [the Wielkopolska Agriculture Consultancy Center], a Sandomierz branch. It had a format of 21 x 30 cm and totaled 16 pages. The editorial team consisted of Zofia Łukiewicz, Adam Fura, Anita Łukawska, Adam Oszust, Jadwiga Świątek and Maria Ośka. The director of the branch was Grażyna Wrzosek, M.Sc. The typesetting was handled by Adam Karwa, D.Sc., and Barbara A. Szwarano,⁵⁰ M.Sc. Among the texts⁵¹ on agriculture one can point out “Koszt ochrony sadu jabłoniowego w sezonie 1998” [The cost of protecting an apple orchard in the 1998 season], “Niech no tylko zakwitną jabłonie” [Let the apple trees bloom], “Mrozoodporność roślin zbożowych” [Frost resistance of cereal crops], and “Tradycje polskiej Wielkanocy”⁵² [Traditions of Polish Easter].

50 Based on a library search, issues available at the Sandomierz Public Library include 1, 3, 9–12 from 1999, 1–12 from 2000, and 1, 3–6 from 2001. The magazine was printed by Mała Poligrafia; its price was 1 zloty, and in 2001 – 1.5 zlotys.

51 These examples suggest that the magazine combined agrotechnical and ethnographic perspectives, viewing the problems of the countryside very broadly [note – the editors of *Zeszyty Wiejskie*].

52 K. Wrzosek, “Koszt ochrony sadu jabłoniowego w sezonie 1998,” *Ogrodnik Sandomierski* 1999, no. 3, p. 2; Z. Łukiewicz, “Niech no tylko zakwitną jabłonie,” *ibidem*, p. 3; K. Kilmora, “Mrozoodporność roślin zbożowych,” *Ogrodnik Sandomierski* 1999, no. 39, p. 2; M. Ośka, “Tradycje polskiej Wielkanocy,” *Ogrodnik Sandomierski* 1999, no. 3, p. 12.

2. Zeszyty Sandomierskie [The Sandomierz periodicals]

Published in Sandomierz, *Zeszyty Sandomierskie* is a bulletin of the local Scientific Society, edited by Krzysztof Burek. The price of the periodical is not fixed; it fluctuates depending on the issue, the content value and the materials collected in the magazine. In addition to featuring popular scientific and scholarly articles, as well as all kinds of publications related to the cultural and historical heritage of the Sandomierz region, the purpose of this semi-monthly is also to document the activities of the Society. A permanent place in the pages of *Zeszyty Sandomierskie* is occupied by the following sections: “Sketches and contributions” – presenting important figures for the Sandomierz region; “Lectures, sessions, readings, and meetings”; “Biographies” – mainly of people connected with the region; “From the old album” – featuring excerpts from diaries; “Profiles of the Society’s members”; “Chronicle” – discussing the most important regional events; “Review of the latest publications” – write-ups of books related to the Sandomierz region; and “Bibliography” – periodic publication of materials that comprise the bibliography of the Sandomierz Land. The magazine also prints poems and short stories, black-and-white historical photos illustrating articles, while on the cover, it puts a color panorama of Sandomierz or reproductions of exhibits from the Diocesan Museum.⁵³

Zeszyty Sandomierskie includes publications relating to agriculture and fruit farming, such as an article on cherry growing in the Sandomierz Land entitled “Wiśniowy gaj”⁵⁴ [Cherry grove] or “Magia sandomierskich ogrodów”⁵⁵ [The Magic of Sandomierz gardens], in which the author argues that:

One of the distinctive features of the Sandomierz scenery, which provides material for various genres of literature and influences the cultural, social and economic landscape of the city, are the gardens surrounding Sandomierz. Currently, many attempts are being made to make them a tourist attraction and tools for promoting the symbol of the region. This requires appropriate treatments, the use of persuasive rhetoric and, as it turns out, is conducive to drawing on the wealth of meanings grounded in culture.⁵⁶

53 The Castle Museum in Sandomierz. *Zeszyty Sandomierskie*. Description. Available online: <http://www.zamek-sandomierz.pl/sklep/prasa> [accessed on: April 1, 2022].

54 J. Suszyn, “Wiśniowy gaj,” *Zeszyty Sandomierskie* 2007, no. 24, pp. 32–34.

55 J. Masłowicz, “Magia sandomierskich ogrodów,” *ibidem*, pp. 34–38.

56 “Jedna z charakterystycznych cech sandomierskiego pejzażu, który stanowi tworzywo dla różnych gatunków literatury oraz wpływa na krajobraz kulturowy, społeczny i gospodarczy miasta, są otaczające Sandomierz ogrody. Obecnie podejmowane jest wiele

Concluding remarks

The press published in Sandomierz from 1829–2022 has had significant informational and historical value, and constitutes an archive of knowledge about the life and work of its residents. The periodicals of the studied period are characterized by thematic diversity. For readers interested in agriculture, fruit farming and live-stock rearing, publications related to these issues were valuable. However, it should be emphasized that they were not central or prioritized. The search carried out indicates that the largest number of articles in this area appeared in the years 1918–1939, because the interwar years went down in the history of Sandomierz as a prosperous period, contributing to the development of the city. The intensive development of the market economy, and the political and social activity of the residents meant that year by year, Sandomierz – weakened by the military actions of World War I – became an increasingly resilient center. Agriculture was an important occupation for the residents of this region of Poland. In 1938, as many as 450 residents were employed in agriculture. As Kotowski emphasizes, the operating farms “were dominated by gardens and small farms up to 5 hectares, on which wheat, rye, oats and vegetables were mainly grown. The number of farms in the city increased with the development of its administrative boundaries and the inclusion of surrounding villages, where agriculture was the primary occupation of the residents.”⁵⁷

The popularization of knowledge about agriculture, horticulture or animal husbandry in the pages of the local press may have influenced the development of these branches of the Sandomierz economy. It probably also contributed to the integration of the local farming community. The modern Sandomierz countryside is a place of residence and work for representatives of various classes, professions and occupations, and the *powiat*'s local space has been enriched with new elements. These include administrative, political, economic, educational and social institutions. Importantly, after the political transformation, issues related to agriculture, fruit farming or livestock were not only the domain of periodicals and magazines, but also became the subject of scholarly and popular scientific reflection. These issues have been presented in *Zeszyty Sandomierskie* or in post-conference volumes of sessions organized in Sandomierz in a comprehensive, exhaustive, and research-backed manner.

prób, aby uczynić z nich atrakcję turystyczną, narzędzia promocji symbolu regionu. Wymaga to odpowiednich zabiegów, stosowania przekonującej retoryki i, jak się okazuje, sprzyja czerpaniu z bogactwa znaczeń ugruntowanych w kulturze,” *ibidem*, p. 34.

57 R. Kotowski, *op. cit.*, p. 18.

Bibliography

Print sources

- COP. *Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego* 1938
- Echo sandomierskie* – supplement to *Echo Dnia* 2022
- Głos Ziemi Sandomierskiej. Dwutygodnik poświęcony sprawom gospodarczym, społecznym i politycznym* 1901
- Kronika Dyecezyi Sandomierskiej. Miesięcznik poświęcony sprawom religijnym, naukowym i społecznym* 1909
- Ogrodnik Sandomierski. Miesięcznik WODR Modliszewice. Oddział w Sandomierzu* 1999
- Okólnik. Czasopismo Katolickiego Związku Młodzieży Polskiej Ziemi Sandomierskiej* 1930
- Pamiętnik Sandomierski* 1829
- Sandomierski Ruch Regionalny* 1934
- Sandomierz* 1992
- Sandomierzanin* 2000, 2001, 2019
- Sandomierzanin. Gazeta tygodniowa poświęcona sprawom Ziemi Sandomierskiej* 1912, 1913
- Sandomiria. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków* 1999
- Super Przetak. Pismo Mówione I Liceum Ogólnokształcącego w Sandomierzu* 2002
- Zeszyty Sandomierskie* 1999, 2000, 2007
- Ziemia Sandomierska* 1920, 1931, 1932, 1933

Literature

- Bauer Z., *Gatunki dziennikarskie, Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2000.
- Burchard P., *Sandomierz*, Warszawa 1973.
- Czerwiński D., "Wpływ przemian społecznych po roku 1989 na działalność prasowo-wydawniczą w Sandomierzu," [in:] *Reportaż a przemiany społeczne po 1989 roku*, eds. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, Kraków 2005.
- Filipowicz A., "Zagrożenia przez obiekty kwarantannowe upraw ogrodniczych w Kotlinie Sandomierskiej," [in:] *Ogrodnictwo Ziemi Sandomierskiej – tradycje i współczesność. Materiały konferencyjne. Sandomierz 21 listopad 2007*, Sandomierz 2007.
- Frankiewicz J., "Chów bydła," *Głos Ziemi Sandomierskiej* 1901, no. 3.
- Gajek K., *Życie i działalność wydawniczo-księgarska siostr Chodakowskich w Sandomierzu w latach 1892–1957*, Sandomierz 2012.
- Kalembsa T., "Sandomierzanin na wystawie," *Sandomierzanin. Gazeta tygodniowa poświęcona sprawom Ziemi Sandomierskiej* 1912, no. 1.

- Kilmora K., "Mrozoodporność roślin zbożowych," *Ogrodnik Sandomierski* 1999, no. 39.
- Kosela R., "Zaczęliśmy pismo..." *COP. Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego* 1938, no. 10.
- Kotowski R., *Sandomierz między wojnami*, Sandomierz 1998.
- Krajewski S., "Rady gospodarskie," *Sandomierzanin* 1912, no. 2.
- Krajewski S., "Wynik rozsadanego żyta," *Sandomierzanin* 1912, no. 1 – sample.
- Kraśńska I., Sławiński P., "Jednodniówki sandomierskie (1918–2002)," *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2021, vol. XXIV, no. 2(62).
- Leszczyński M., "Sprawy Sandomierza na łamach *Siewcy Prawdy* w II Rzeczypospolitej," [in:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą. III*, eds. J. Dzieniałkowska, M. Olczak-Kardas, Kielce 2012.
- Masłowicz J., "Magia sandomierskich ogrodów," *Zeszyty Sandomierskie* 2007, no. 24.
- Mikosz J., "Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma szkolnego pt. 'Spójnia'. Analiza za lata 1917–1938," [in:] *Postrzeżenie sfery publicznej w perspektywie nauk humanistycznych*, eds. P. Pomajda, E. Chodźko, Lublin 2022.
- Mikosz J., "Funkcje prasy sandomierskiej na przykładzie *Ucha Igielnego* i *Sandomierskiej Strefy*," [in:] *Dysfunkcje i szanse współczesnego społeczeństwa*, eds. M. Iwaniuk, B. Bujalska, Lublin 2021.
- Mikosz J., "Funkcje sandomierskiej prasy kulturalnej na przykładzie *Stron Sandomierskich* (2002–2003) oraz *Goworka* (2004–2006)," *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum* 2021, no. 1(32).
- Mikosz J., "Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939," [in:] *Fenomeny. Literatura, kultura, sztuka i media*, ed. B. Stelingowska, Wrocław 2022.
- Mikosz J., "*Sandomierzanin* – charakterystyka czasopisma i jego funkcji," [in:] *Kulturowe i filozoficzne aspekty literatury i sztuki*, eds. M. Śliwa, E. Chodźko, Lublin 2020.
- Ośka M., "Tradycje polskiej Wielkanocy," *Ogrodnik Sandomierski* 1999, no. 3.
- Patkowski A., "Tomasz Ujazdowski. Wydawca *Pamiętnika Sandomierskiego*," [in:] *Pamiętnik Świętokrzyski*, Kielce 1931.
- Plennikowski W., "Publicystyka na łamach *Głosu Ziemi Sandomierskiej* w latach 1901–1902," *Zeszyty Sandomierskie* 2000, no. 11.
- Samsonowicz H., "Sandomierz w dziejach Polski," [in:] *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości. W 730. rocznicę lokacji miejskiej*, eds. F. Kiryk, R. Chyła, Kraków 2019.
- Sławiński P., "*Strony Sandomierskie* i *Goworek* jako przykład zaangażowania społeczeństwa w rozwój prasy lokalnej," [in:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013. Praca zbiorowa*, eds. Z. Kropidłowski, D. Spychała, Bydgoszcz 2014.
- Sławiński P., "Z dziejów prasy Sandomierza. Czasopismo Nasze," *Sandomierzanin* 2019, no. 1.
- Sławiński P., "Z dziejów prasy Sandomierza. *Kurier Strzelecki* 2005–2009," *Sandomierzanin* 2020, no. 3–4.

- Sławiński P., "Z dziejów prasy Sandomierza. *Ziemia Sandomierska* 1920," *Sandomierzanin* 2019, no. 2.
- Sławiński P., "*Ziemia Sandomierska. Pismo Sandomierskiego Komitetu Obywatelskiego* z lat 1989–1991 jako przykład lokalnego czasopisma okresu przełomu," [in:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, eds. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.
- Stanaszek B., "Prasa katolicka wydawana w diecezji sandomierskiej w latach 1908–1992," [in:] *Sandomierski Gość Niedzielny. Idzie z gałązką oliwną... 10 lat obecności tygodnika katolickiego Gość Niedzielny w Diecezji Sandomierskiej*, ed. R.B. Sieroń, Sandomierz 2006.
- Suszyn J., "Wiśniowy gaj," *Zeszyty Sandomierskie* 2007, no. 24.
- Tabaczyński S., Buko A., *Sandomierz. Starożytność. Wczesne średniowiecze*, Rzeszów 1981.
- Warda K., "Z dziejów czasopiśmiennictwa sandomierskiego do 1918 roku," *Studia Kieleckie* 1988, no. 1.
- Warzecha W., "Lokalne społeczeństwo obywatelskie. Wisła w tradycji społecznej powiatu sandomierskiego. Zarys problematyki," [in:] *Ogrodnictwo Ziemi Sandomierskiej – tradycje i współczesność. Materiały konferencyjne. Sandomierz 21 listopad 2007*, Sandomierz 2007.
- Worsowicz M., "Stylistyczne uwikłania artykułu poradnikowego (na przykładzie ogólnotematycznej prasy poradnikowej dla kobiet)," *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica* 2016, no. 2.
- Wyrozumski J., "Miasto postępującej degradacji," [in:] *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości. W 730. rocznicę lokacji miejskiej*, eds. F. Kiryk, R. Chyła, Kraków 2019.

Internet sources

<http://sandomierz.naszabiblioteka.com/sandomiriana>

<http://zamek-sandomierz.pl/sklep/prasa>

<https://polona.pl/item/pamietnik-sandomierski-pismo-poswiecone-dzieiom-i-literaturze-oyczystey-t-1-posz-3,MTEwMDE1NTg1/1/#info:metadata>

artykuły recenzyjne · recenzje · review articles · reviews

Zbigniew Libera, *Etnografia to piękna zabawka w rękach literatów z dworu i miasta w Polsce XIX wieku i później*

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego,
Kraków 2022, ss. 336, ISBN 9788323351955

Książka Zbigniewa Libery wraca do przeszłości polskiej etnografii: do „ojców założycieli”, ich uczniów, egzegetów i polemistów. Wraca, aby przypomnieć idee i praktyki spychane na margines prac antropologicznych, aby opowiedzieć, że: „najnowsze problemy związane z podstawami naszej dyscypliny: «badaniami terenowymi» i «pisanem etnografii» były silnie odczuwane w okresie założycielskim. Nie znaczy to – pisze Autor – że mam zamiar uwspółcześniać ludoznawstwo. Przy okazji jednak odbieram trochę «palmę pierwszeństwa» tym, którzy odkrywają niejednokrotnie dawno odkryte prawdy”.

Autor dotrzymuje obietnicy, razem z nim odbywamy podróż (to jedna z kluczowych kategorii autorskiej narracji) do początków – od ludoznawstwa do naukowej etnografii. Nie znaczy to, że Z. Libera odrzuca inne napisane historie naszej dyscypliny. Pisze w pełni autorską, właśnie dlatego pasjonującą opowieść o nauce i pełnokrwistych badaczach, „dzieciach własnych epok”. Kazimierz Brodziński, Zorian Chodakowski, Zygmunt Gloger, Seweryn Goszczyński, Oskar Kolberg, Teofil Lenartowicz, Wincenty Pol, Kazimierz Wóycicki i Waław Zaleski są bohaterami tej antropologicznej opowieści, którzy „nie z życiowego doświadczenia, lecz pod wpływem literatury ukochali nasz lud” (T. Lenartowicz). Z. Libereę nurtuje istotne pytanie: Co współtworzyło wiedzę ludoznawców oraz z pomocą jakich konwencji językowo-literackich i naukowych była ta wiedza wytwarzana i wyrażana?

Autor proponuje podróż do wieku XIX, w którym wypracowane zostały procedury gatunkowe i naukowe, które w znacznym stopniu były kontynuowane w polskiej etnografii do zwrotu teoretycznego w latach 80. XX w. Autor słusznie zastrzega, że nie wystarczy czytać historii z perspektywy bieżącej nauki. Należy poznać kontekst społeczno-kulturowy epoki, ponieważ prace etnograficzne zawsze są odpowiedzią na niego.

Więc najpierw ojcowie założyciele i romantyzm. Ta część książki wydaje się najbardziej pasjonująca i nowatorska. Autor łączy początki etnografii z literaturą romantyczną. Poświęca tym relacjom znacznie więcej miejsca niż inni badacze zajmujący się historią naszej dyscypliny. Z. Libera uzasadnia paralelność dróg, konwencji artystycznych, jakie odnaleźć możemy w literaturze i etnografii: „Dzieje etnografii można przedstawić jako ewolucję form, tematów i języków literatury, czyli w kategoriach historii literatury”. Zainteresowanie ludem i ludowością autor czyta w kontekstach paradygmatów literackich, nie etnograficznych.

Zgoda, romantyczni pisarze traktowali ludowość jako źródło dla własnej twórczości, materiał dla natchnienia. Twórcom romantycznym towarzyszyło przekonanie, że należy spotkać się z ludem, bo jest on „zahibernowanym obrazem” polskiej przeszłości. Ale czy to jedyny powód?

Zawsze zastanawiałam się nad przyczynami europejskiego zwrotu ku ludowi. W moim przekonaniu, ważne jest powinowactwo między romantykami a ludem na poziomie onto-epistemologicznym: sfera realna przenika się z irrealną (świat realny i zaświaty), świat zewnętrzny z wewnętrznym (ludowa kultura materialna a sfera duchowości, magii, religii). Bohaterowie romantyczni lewitują, egzystują w sferach, „gdzie graniczy twórca i natura” bądź są przebywającymi w podziemiach, więziennych celach „bytami głębinowymi” – jak ich nazywa Maria Janion. W ludowej optyce najistotniejsze były rejony górne i dolne – dwa obszary i ich mieszkańcy spotykający się w środku świata, aby toczyć walkę dobra ze złem. Inne dychotomie to: kat – ofiara, jednostka – zbiorowość. Poznawczymi narzędziami romantyków (ale również w ludowej wizji świata) były wiara, wizja, intuicja, sen, wrażliwość i oczywiście specjalny rodzaj zmysłu, czyli oko wewnętrzne¹.

Z. Libera anektuje do swoich badań teorię literatury. Ujawnia, że przygotowanie literackie pierwszych wędrowców do ludowego świata sprzyjało wprowadzeniu do etnografii figur wyobraźni, toposów literackich, fantazmatów i gatunków literackich – listów z podróży, pamiętników, gawęd, prozy dokumentalnej. Wszystkie te gatunki łączy szczególna pozycja narratora w roli uczestnika lub świadka wydarzeń. Wyjątkowym gatunkiem literackim była podróż o walorach inicjacyjnych. Wiązała się ona nie tylko z poświadczaniem prawdziwości relacji, ale także z pełnym repertuarem kulturowej morfologii inicjacji: trudów fizycznych, psychicznych, intelektualnych, toposu wejścia w inny świat, błędzenia, toposu mediatora (towarzysze i pomocnicy podróży), tricksterów (osób trudnych, przeszkadzających, ale dynamizujących akcję badawczo-zbieracką) i innych składników mowy symbolicznej inicjacji. Nie wiem, czy autor w pełni świadomie (przypuszczam jednak, że tak) stosuje w swojej opowieści ramę inicjacyjną. Celem podróży inicjacyjnej jest zdobycie

¹ Zob: M. Janion, *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*, Warszawa 1969.

wiedzy o świecie, w który się wchodzi, i o sobie samym. Z. Libera opisuje wyprawy romantycznych ludoznawców, śledzi sposoby zdobywania materiałów, stroje i maski, sposoby przebywania trochę wewnątrz świata ludu, trochę na zewnątrz (dwory, parafie, szkoły jako miejsca pobytu i zdobywania materiałów badawczych – były jak instytucje i misje dla antropologów). Prezentuje typy zbieraczy i zmienny w czasie ich stosunek do ludu. Romantyczna odyseja to, zdaniem podróżników romantycznych, konieczność ocalenia i przywrócenia tradycji, historii, mitologii i oczywiście wszechogarniającej poezji (etnografia poetycka W. Pola). Niezwykle ważne są (z powodu braku praw autorskich) sposoby konstruowania tekstów po powrocie z podróży: retusze, stylizacje, tworzenie tekstów własnych z tekstów cudzych, zawsze jednak krocząc drogami konwencji literackich. Praca „rozgorączkowanych” romantyków-ludoznawców to działalność sezonowa: letnia (podróż realna) i zimowa (podróż biblioteczna i archiwalna).

Zaletą książki jest polemiczność z innymi badaczami dziejów etnografii. Tej książce przyświeca duch dekonstrukcji (np. apologia i krytyka O. Kolberga). Autor bardzo trafnie scharakteryzował przełom pozytywistyczny w etnografii, przyjęty w historii nauki jako punkt zwrotny, będący źródłem metod i generujący instytucjonalną strukturę. Z. Libera zwrócił uwagę na wpływ realizmu na piśmiennictwo etnograficzne tej epoki. Według mnie, należy tę kwestię wyostrzyć. Teoretycy literatury traktują realizm jako (1) kierunek literacki, w którym naczelnym założeniem jest prawda postaci i sytuacji, iluzja rzeczywistości, obecność narratora wszechwiedzącego, typowość w losie pojedynczego bohatera; (2) metodę twórczą, polegającą na kształtowaniu elementów utworu zgodnie z prawdziwym obrazem rzeczywistości. Metoda ta funkcjonowała i funkcjonuje w obrębie wielu epok i prądów intelektualnych, w każdym z nich nadawała cech konwencji regulującej wszystkie poziomy wypowiedzi literackiej. Wymogi te dotyczyły na ogół zgodności z zasadami zdrowego rozsądku i zwykłego doświadczenia, potoczną wiedzą o motywach ludzkiego postępowania. Metoda ta wiązała się z unikaniem przesady stylistycznej i gromadzenia figur retorycznych. Postulowała, aby postacie cechowały się prawdopodobieństwem życiowym i psychologicznym. Narrator auktorialny, stojący na zewnątrz świata przedstawionego, narrator trzecioosobowy, obiektywny, wszechwiedzący. W takim typie narracji wytwarzane były teksty etnograficzne po przełomie pozytywistycznym, z użyciem mowy zależnej, przytaczającej wypowiedzi bohatera nie w sposób dosłowny, ale z punktu widzenia narratora. Okres pozytywizmu to walka o realizm, który miał być sprawdzianem naukowości; prawda, obiektywizm, dystans były w etnografii jedną ze struktur „długiego trwania” (fr. *longue durée*)². Moje wychowanie etnograficzne w latach 70. XX stulecia w Uniwersytecie Łódzkim

2 Zob.: F. Braudel, *Historia i trwanie*, Warszawa 1971, s. 46–89.

to wszechogarniające doświadczenie realizmu. Kompozycja treści, język opisu, zakaz używania literackości. Oba nurty – romantyczny i pozytywistyczny – i ich egzemplifikacje Z. Libera „śledzi” u kontynuatorów i spadkobierców w okresie międzywojennym i później. Wskazuje na próby uwolnienia się profesjonalnych badaczy od obu tradycji.

Podróż w czasy unaukowania etnografii to pierwsi teoretycy i metodolodzy (Jan Karłowicz, Stanisław Poniatowski) i poważne problemy z językiem, sposobami opisu i interpretacji w naszej dyscyplinie. Satysfakcjonujący jest szkic o środkach wizualnych – o rysunkach i przede wszystkim o roli fotografii w badaniach i pracach etnograficznych. I tutaj moja uwaga; szkoda, że książka Z. Libery nie zawiera ilustracji z przeszłości – wizualnych świadectw przeszłej wizji nauki.

W historii każdej dyscypliny naukowej ujawniają się uniwersalne motywy: ojców założycieli, prekursorów, postaci legendarnych, herosów mających do spełnienia misję, polemistów, naśladowców, twórców szkół, ale także – motywy zapomnienia i powrotów. Etnografia to rzeczywiście piękna zabawka.

EWA NOWINA-SROCZYŃSKA
[HTTPS://ORCID.ORG./0000-0001-6917-0356](https://orcid.org/0000-0001-6917-0356)
BOZENA.NOWINA@UNI.LODZ.PL

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Zakład Antropologii Kulturowej

Andrzej Niespodziewany, *Kroniki wiązownickie*

wyd. autor, Zawada 2022, ss. 680, faksymilia, fotografie,
ilustracje, mapy, portrety, errata, ISBN 9788396424204

Książka Andrzeja Niespodziewanego, *Kroniki wiązownickie*, jest publikacją popularnonaukową dotyczącą zagadnień historyczno-genealogicznych. Jest inna niż monografie regionalne dotyczące poszczególnych miejscowości, do których jesteśmy przyzwyczajeni. Wpisuje się ona w modny obecnie nurt dokumentowania wydarzeń historycznych z pozycji ludowych (mikrohistorii), gdzie przedmiotem zainteresowania jest lokalna społeczność. Postępujące zmiany w technologii informacyjnej umożliwiły łatwiejszy dostęp do źródeł archiwalnych, w tym genealogicznych. Nowe narzędzia cyfrowe tj. MyHeritage, Geni, Arolsen, wyszukiwarki cyfrowe, zdigitalizowane całe roczniki prasy krajowej i zagranicznej, zasoby metrykalne, a nawet listy pasażerskie osób wyjeżdżających do USA itp. dały do nich powszechny dostęp. Co jest godne podkreślenia ze wszystkich tych narzędzi Autor recenzowanej książki korzystał z dużą swobodą i wyszukał wiele ciekawych wątków i umiejętnie je wplótł w treść publikacji.

Odmienność książki wynika również z formy prezentowania zgromadzonych przez Autora informacji. Pomimo, że tytuł sugeruje pracę wydaną w postaci kroniki, to jest to raczej swoiste połączenie kroniki z kalendarium. Pod wskazanymi datami rocznymi zaprezentowane zostały wydarzenia, czasem luźno związane z Wiązownicą, opatrzone dokładnym omówieniem przyczyn, przebiegu i ich skutków. Po omówieniu każdego zagadnienia, w tekście podano stosowne przypisy.

Taka forma przedstawienia wyników badań ma zarówno zalety, jak i wady. Do niewątpliwych zalet z pewnością należy wnikliwie przedstawienie omawianych poszczególnych zagadnień (kronika), które skrywają się pod rokiem przyporządkowanym do tego wydarzenia (kalendarium). Natomiast „swoistą wadą” tej publikacji jest to, że ze spisu treści nie można wywnioskować, co konkretnego można odnaleźć na stronach poszczególnych rozdziałów. Dodaje to jednak lekturze pewnego „smaczku” i pozytywnego zaskoczenia. Dzięki omawianej publikacji Wiązownica stała się kolejną, na mapie Polski, miejscowością o dobrze udokumentowanej bogatej historii sięgającej początków XI w. Historia ta zaprezentowana została w dziesięciu rozdziałach.

W I rozdziale *Królewska wieś Wiązownica – okres staropolski* omówiono m.in.: najstarsze dzieje wsi od czasów Bolesława Krzywoustego; zapiski Jana Długosza o Wiązownicy w *Liber beneficiorum dioecesis*; podróże królewskie w czasach jagiellońskich (świadczenia stacyjne); Wiązownicę według lustracji dóbr królewskich z 1578 r., 1588 r., 1611 r., lat 1660–1664; dzierżawców klucza osieckiego; skutki rokoszu Zebrzydowskiego z 1606 r.; stan parafii w świetle wizytacji kanonicznych; szkołę parafialną; trzy młyny: Kubik (Grobla), Bieda (Opalina) i Zdun; pierwsze zapiski o rodzinie Niespodziewanych z 1744 r. i plagę szarańczy w 1748 r.

Kolejny II rozdział prezentuje Wiązownicę od rozbiorów do utworzenia majoratu Osiek, czyli w latach 1772–1835. Kontynuuje poruszone wcześniej oraz prezentuje nowe zagadnienia m.in.: sołectwa wybranieckie w Wiązownicy i Bukowej (1780); Żydów zamieszkałych na terenie wsi (1785); insurekcję kościuszkowską (1794); opis Wiązownicy plebańskiej (1801); walki o Sandomierz (1809); akta stanu cywilnego według Kodeksu Napoleona; Jędrzeja Zielińskiego – żołnierza napoleońskiego z Wiązownicy i powstanie listopadowe.

III rozdział zatytułowany *Biografie rodziny Pogodinów i Pietrowów – właścicieli majątku osieckiego* przedstawia sylwetki Wasilija W. Pogodina (1782–1863) – pierwszego właściciela donacji Osiek; Eleny S. Kazakowej (1780–1829) – tancerki w teatrze pańszczyźnianym hrabiego Nikołaja Szeremietiewa, żony W. Pogodina; Aleksandra D. Pietrowa (1799–1867) – podsekretarza stanu, znanego szachistę, męża Aleksandry córki W. Pogodina; Aleksandry W. Pietrowej z domu Pogodina (1815–1883) – filantropki i redaktorki „Czytelni Niedzielnej” oraz informacje o ich dzieciach: Wasiliju A. Pietrowie (1837–1915) i jego małżonce Aleksandrze A. Lisieckiej (1845–1920), Elenie A. Pietrowej (1839–1876) i jej mężu Konstantym D. Chlebnikowie (1822–1908); Marii A. Pietrowie (1840–1915) i jej mężu Piotrze M. Ksirih (1812–1912); Jewdokii A. Pietrow (1846–1939) i jej mężu Aleksandrze P. Czaplinnie (1839–1885) oraz Aleksandrze A. Pietrowie (1849/8–?) i jego żonie Teofilii A. Struk (Strug?).

Tytuł IV rozdziału to *Pałac Dzięki. Reforma agrarna generała Pogodina*. Prezentuje on zagadnienia związane z budową pałacu w Dziękach i sprawy gospodarcze majoratu Osiek, a w szczególności: rozszerzenie majoratu w 1846 r.; folwark Wiązownica; karcznię; budowę nowego kościoła (1838); pańszczyznę i ustalenie jej regulaminu (1839); dziesięciny; urządzenie wsi Wiązownica – separacja i podział gruntów (1840); bunt chłopów (1841); budowę pałacu (1841) i pierwszego na ziemiach polskich pomnika Iwana Paskiewicza w Wiązownicy (1842). Kolumna na cokole zawierała tablicę z inskrypcją: JAŚNIE OŚWIECONEMU I. PASKIEWICZOWI, FELDMARZAŁKOWI, HRABIEMU EREWAŃSKIEMU, KSIĘCIU WARSZAWSKIEMU DZIĘKI. Stąd też część wsi Wiązownica, gdzie stał pomnik, nazwana została Wiązownica-Dzięki. Podczas powstania styczniowego tablica została zniszczona, a Aleksandra W. Pietrowa kazała kolumnę zwieńczyć statuą Matki Boskiej. Około roku 1904 kolumna została sprzedana mieszczaninowi z Osieka i ustawiona przy tamtejszym kościele. Obecnie jest pamiątką jubileuszu

pięćdziesięciolecia ustanowienia Dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. W świadomości Polaków jest tylko jeden, późniejszy, pomnik I. Paskiewicza, który stał w Warszawie w latach 1870–1917. Ponadto w tym rozdziale zaprezentowano oczynszowanie chłopów w Wiązownicy – z powodu buntu – przeprowadzone dopiero w 1858 r.; wizytę dekabrysty Gawryła Batienkowa w Pałacu Dzięki (1860). Na kartach książki, z powodu powiązań rodzinnych z właścicielami majoratu Osiek, zaprezentowano uczestników ważnych wydarzeń. Omówiono wojnę krymską i powstanie styczniowe, a w szczególności budowę istniejącego do dziś pomnika na cmentarzu żołnierzy rosyjskich poległych w miejscu bitwy stoczonej pod Rybnicą (2 X 1863). Warto wspomnieć, że skutkiem urządzenia wsi Wiązownica było powstanie nowych przysiółków wsi, które obecnie są osobnymi wsiami: Wiązownica Duża, Wiązownica Mała, Wiązownica Kolonia lub ich częścią, np.: Browary, Dzięki.

Następny V rozdział *Majorat Osiek – sukcesja rodziny Pietrowów* dotyczy lat 1866–1918. Przybliżono następujące zagadnienia w związku z represjami po powstaniu styczniowym: zajęcie probostwa w Wiązownicy (1866); przejęcie donacji Osiek po śmierci A. Pietrowa w 1867 r. przez jego syna Wasilija Pietrowa, Obrazki z wystawy Modesta Musorgskiego skomponowane pod wpływem obejrzenia prac Wiktora Hartmanna, który mógł odwiedzić Dzięki w 1868; założenie szkoły elementarnej w Wiązownicy (1907); emigracja wiązowniczan za chlebem do Ameryki; ucieczka Pietrowów z Wiązownicy (1914).

VI rozdział *Wiązownica w wolnej Polsce* zawiera informacje o protestach mieszkańców Wiązownicy Dużej dotyczących dostępu do serwitutów, co zakończyło się 25 II 1919 r. pacyfikacją miejscowości i śmiercią czterech włościan. Ponadto przybliża czytelnikom udział mieszkańców Wiązownicy w wojnie polsko-bolszewickiej, nacjonalizację donacji paskiewiczowskich w 1920 r. i parcelację majątku Dzięki. Przedstawia żydowską rodzinę Baumów mieszkających na Grobli, rodzinę Fajnkuchenów osiadłych w osadzie młyńskiej w Bukowie oraz gminę żydowską w Osieku. A także: nadleśnictwo funkcjonujące w Pałacu Dzięki (1923), Ochotniczą Straż Ogniową w Wiązownicy (1927), zagadnienia związane ze szkołą powszechną w Wiązownicy.

Rozdział VII *Wojna i wyzwolenie* omawia: bitwę o Osiek podczas kampanii wrześniowej 1939 r.; wojenną edukację; konspirację Stronnictwa Ludowego „Roch”; historię Waltera Niespodziewanego służącego w Air Force USA, zestrzelonego w 1944 r. nad Belgią; losy Zelmana (Seymoura) Bauma i jego rodziny podczas okupacji hitlerowskiej i po jej zakończeniu; sytuację na przyczółku sandomierskim od 29 VII 1944 r. do 12 I 1945 r.; działania Bandy Cieńka (1945); rodzinę Popielów z Kurówek zamieszkałą w Wiązownicy po nacjonalizacji majątku.

VIII rozdział *Exodus na Ziemię Odzyskane* przedstawia emigrację mieszkańców Wiązownicy do miejscowości Mosiny w okolicach Człuchowa na Pomorzu Zachodnim w 1946 r. Powojenna wieś kielecka była biedna i przeludniona. Do 1953 r. z parafii Wiązownica liczącej 4418 wiernych wyjechało ponad 45% mieszkańców.

Przedostatni IX rozdział *Grobla* omawia część dawnej wsi, która z racji ulokowania w niej szkoły, kościoła z plebanią i nowych instytucji – Gromadzkiej Rady Narodowej w Wiązownicy Kolonii, Ośrodka Zdrowia, Agronomówki i Spółdzielni Kółek Rolniczych – stała się centrum wsi. Przybliży elektryfikację wsi w 1966 r. oraz działanie biblioteki, klubokawiarni i organizacji społeczno-politycznych: Komitetu Gromadzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Związku Młodzieży Wiejskiej i Koła Gospodyń Wiejskich, które ożywiły życie na wsi.

Ostatni X rozdział *Dolina Kacanki* prezentuje walory przyrodnicze Ostoi Żywnów, na terenie której znajduje się Wiązownica. Uzupełnieniem całości jest fragment zatytułowany *Nazewnictwo i Mapy*. W pierwszej części przedstawione są urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych wsi: Bukowa, Smerdyna, Wiązownica Duża, Wiązownica Mała i Wiązownica Kolonia. W drugiej części znajdują się mapy będące uzupełnieniem map występujących w tekście, obrazujące wygląd Wiązownicy na przestrzeni omawianego okresu.

Autor, mimo że nie jest zawodowym historykiem, wykazał się ogólną i szczegółową wiedzą dotyczącą poruszanych wątków stanowiących całość *Kronik wiązowniczych*. Swobodnie porusza się w zagadnieniach historycznych i kulturowych. Książka ta jest wynikiem wieloletnich skrupulatnych kwerend archiwalnych i bibliotecznych. Czytając ją, daje się odczuć, że Autor napisał tę monografię z pasją i dużym zaangażowaniem. Niewątpliwą motywacją do tego była chęć opracowania dziejów rodzinnej miejscowości. W tym przypadku chodziło o miejscowość parafialną Wiązownicę (po zmianach strukturalnych nosi nazwę Wiązownica Kolonia) znajdującą się obecnie w powiecie szaszowskim w województwie świętokrzyskim. Poruszane w *Kronikach* poszczególne zagadnienia są zaprezentowane w szerszym kontekście regionalnym, krajowym czy nawet światowym. Daje to czytelnikom możliwość poznania dziejów, wydawałoby się „zapomnianej przez wszystkich” małej miejscowości położonej w lasach w byłym powiecie sandomierskim, w połączeniu z historią regionu, kraju, a nawet z historią powszechną. Mówiąc o małej miejscowości, Autor ukazał ją w odniesieniu do większej liczby miejscowości stanowiących grupę osadniczą związaną z parafią, królewszczyzną (ekonomią), później donacją. Nie sposób bowiem omawiać konkretnej miejscowości bez uwzględnienia jej najbliższej okolicy i związków zachodzących między nią a innymi ośrodkami.

W recenzowanej monografii Andrzej Niespodziewany „przemycił” wątki osobiste, prezentując swoją rodzinę o chłopskim rodowodzie na tle małych i dużych wydarzeń historycznych. Na kartach książki zaprezentowano również dzieje wiązownicckich rodów: Baumów, Czechowskich, Dębickich, Fajnkuchenów, Fuksów, Janosów, Jońców, Maciągów, Niekurzaków, Niespodziewanych, Niezabitowskich, Pikulskich, Piotrowskich, Stawiarzy, Stępniewskich, Stępników, Śmiechowskich, Wendykierów i in.

W prezentowanej książce Autor opisał szereg ważnych z punktu widzenia funkcjonowania miejscowej społeczności zagadnień, ale także ciekawostek, np. dotyczących związków przedstawicieli tego środowiska ze sportem szachowym. Jak wspomniano

wyżej, W. Pogodin był ich miłośnikiem. W latach 30. XIX w. w swoim domu przy ul. Targowej 5 w Sankt Petersburgu założył pierwszy w Rosji klub szachowy. Jego córka Aleksandra wyszła za mąż za Aleksandra Pietrowa, znanego w Europie szachistę. W książce zaprezentowano takie kwestie szachowe, jak „obronę Pietrowa” z 1844 r., który grał wówczas z warszawskim szachistą Aleksandrem Hoffmanem (1789–1855), oraz zagadkę szachową – której nazwa była zainspirowana wydarzeniami powstania styczniowego i tajnej misji wziętego do niewoli w Dziękach Aleksandra Pietrowa do Wielkiego Księcia Konstantego – zatytułowaną „Rejterada Langiewicza do Krakowa”.

W publikacji zamieszczono biogramy księży pełniących funkcje więzownickich proboszczów. Także osób, które były związane z Wiązownicą lub mają tu swoje korzenie: Michał Koszelak (1852–1945) – znany ogrodnik z Bukowej pracujący na terenie Imperium Rosyjskiego; Michał Wojna (ur. 1894); Józef Stępniewski (1899–1978) – nauczyciel; Jan Stawiarz „Jary” (1908–1944) – prawnik, komendant 7 Obwodu BCH; Józef Stawiarz (1912–1997) – uciekinier ze stalagu; Zelman (Seymour) Baum (1924–2012) – świadek Shoah; Czesław Przewlekły (1937–2012) – pedagog i regionalista; Adam Fuks (ur. 1946) i Maria Fuks (ur. 1956) – znane rodzeństwo malarzy i rzeźbiarzy; Małgorzata „Malwina” Niespodziewana (ur. 1972) – artystka sztuk wizualnych, graficzka i rysownicza. Ponadto zaprezentowano kwestie heraldyczne związane z przyznaniem herbów W. Pogodinowi i A. Pietrowowi.

Wiele wsi świętokrzyskich ma bogatą historię, ale tylko nieliczne mogą pochwalić się tak obszerną i dobrze udokumentowaną jak Wiązownica. Stało się to dzięki recenzowanej publikacji. Książka została bardzo starannie wydana, druk kolorowy, twarda oprawa z obwolutą, format B5, stron 680. Zawiera bogaty materiał graficzny i kartograficzny oraz liczne źródła (ok. 340 pozycji). Całość wieńczy obszerny indeks nazwisk i miejscowości (ok. 3 500 pozycji). Należy dodać, że wartościowym zabiegiem było zamieszczenie w tekście licznych kolorowych reprodukcji obrazów i fotografii oraz materiałów kartograficznych. Materiały te nie tylko uatrakcyjniają i ożywiają tekst książki, ale przede wszystkim pozwalają czytelnikom odnaleźć opisywane miejsca w terenie i przyrzec się byłym mieszkańcom wsi, potomkowie których (choć nielicznych) żyją współcześnie w Wiązownicy.

Publikacja Andrzeja Niespodziewanego zainteresuje zapewne badaczy regionu świętokrzyskiego. Będzie również stanowiła ogromne źródło wiedzy dla mieszkańców Wiązownicy, pozwalające im na głębszą identyfikację z miejscem zamieszkania, choćby poprzez więzki ich rodzin z opisywanymi wydarzeniami. Dla nauczycieli i młodzieży szkolnej prezentowana książka może być doskonałym materiałem wykorzystywanym podczas realizacji regionalnej ścieżki edukacyjnej.

PIOTR SŁAWIŃSKI

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8729-0845](https://orcid.org/0000-0001-8729-0845)

SŁAWINSKIPIO@WP.PL

Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu

EWA CZAPIK-KOWALEWSKA [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8321-2495](https://orcid.org/0000-0001-8321-2495)
EWA.CZAPIK-KOWALEWSKA@S.TU.KOSZALIN.PL

Szkoła Doktorska Politechniki Koszalińskiej

JAROSŁAW JURKIEWICZ [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8343-774X](https://orcid.org/0000-0001-8343-774X)
JAROSLAW.JURKIEWICZ@S.TU.KOSZALIN.PL

Szkoła Doktorska Politechniki Koszalińskiej

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej: *Regionalizm w dobie przyspieszenia technologicznego, politycznego i społecznego*

(Koszalin, 16–18 marca 2023 roku)

W dniach 16–18 III 2023 r. na Wydziale Humanistycznym Politechniki Koszalińskiej odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa pt. *Regionalizm w dobie przyspieszenia technologicznego, politycznego i społecznego*.

Konferencja została zorganizowana przez Politechnikę Koszalińską we współpracy z Koszalińską Biblioteką Publiczną oraz Archiwum Państwowym w Koszalinie. W organizację wydarzenia włączyły się także instytucje naukowe z różnych części kraju: Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie i Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim. Patronat nad konferencją objęli: rektor Politechniki Koszalińskiej dr hab. Danuta Zawadzka, prof. PK, dyrektor Instytutu Zachodniego w Poznaniu dr Justyna Schulz, prezydent Koszalina Piotr Jedliński, wojewoda zachodniopomorski Zbigniew Bogucki oraz Rada Krajowa Ruchu Stowarzyszeń Regionalnych RP.

W konferencji wzięli udział przedstawiciele ośrodków naukowych i instytucji kultury, które zajmują się badaniami nad regionalizmem. Wśród uczestników znaleźli się także regionaliści – pasjonaci, niezwiązani z żadną z uczelni, lecz działający na rzecz swoich małych ojczyzn. Byli to przede wszystkim lokalni dziennikarze, nauczyciele, aktywiści społeczni, bibliotekarze itp. Dla nich wszystkich konferencja stała

się przestrzeni nie tylko do zaprezentowania własnej działalności, ale również do skonfrontowania własnych doświadczeń z perspektywą naukową.

Głównym inicjatorem konferencji był dr hab. Krzysztof Wasilewski, prof. PK, prorektor ds. kształcenia Politechniki Koszalińskiej, kierownik Katedry Studiów Regionalnych i Europejskich na Wydziale Humanistycznym. Witając uczestników wydarzenia, podkreślił potrzebę intensyfikacji i poszerzenia spektrum badań nad regionalizmem. W ostatnim bowiem czasie, zarówno w kraju, jak i za granicą, można zauważyć zainteresowanie historią i tradycją najbliższego otoczenia: wsi, ulicy, osiedla, miasta, czy regionu. To skutek poszukiwania w lokalności źródeł własnej tożsamości, ale także próba znalezienia rozwiązań problemów demokracji. Dlatego, jak zaznaczył, warto podjąć próbę zdefiniowania współczesnego regionalizmu oraz ustalenia jego znaczenia w czasach głębokich przemian technologicznych, politycznych i społecznych.

Prorektor ds. nauki Politechniki Koszalińskiej dr hab. inż. Błażej Bałasz, prof. PK, który w imieniu władz uczelni dokonał oficjalnego otwarcia konferencji, mówił z kolei o powinnościach przedstawicieli humanistyki i nauk społecznych w rozpoznawaniu rzeczywistości społecznej, w tym – o roli badań dotyczących przeszłości, ale i współczesnych potrzeb wspólnot lokalnych. Uczestników powitali także przedstawiciele instytucji wspierających organizację wydarzenia: Katarzyna Królczyk – dyrektorka Archiwum Państwowego w Koszalinie i Dariusz Pawlikowski – dyrektor Koszalińskiej Biblioteki Publicznej im. Joachima Lelewela.

Regionalizm na ziemiach zachodnich i północnych Rzeczypospolitej

Pierwszy dzień konferencji poświęcony został naukowej analizie współczesnego regionalizmu, szczególnie na obszarze ziem zachodnich i północnych Polski. Wynikało to z przekonania organizatorów, że tereny włączone do państwa polskiego w 1945 r. wciąż pozostają obszarem mało zbadanym, choć niezwykle ciekawym i twórczym z perspektywy badań regionalistycznych. Był to jeden z głównych tematów debaty rozpoczynającej całe wydarzenie. W debacie wzięli udział naukowcy oraz praktycy regionalizmu z różnych części kraju. W dyskusji nie brakowało opinii, że obecnie regionalizm często traktowany jest co najmniej z podejrzliwością. Władze centralne traktują go bowiem jako zagrożenie dla jedności i stabilności państwa. Tymczasem – podkreślano – różnorodność nie stanowi zagrożenia, a jest raczej źródłem rozwoju.

Dr Paweł Migdalski z Uniwersytetu Szczecińskiego przekonywał, że nie można przeciwstawiać tożsamości regionalnej tożsamościom wyższym, np. narodowym. Tożsamość państwowa jest bowiem sumą tożsamości regionalnych. W jego opinii, próbę konfrontowania tożsamości narodowej i regionalnej można zauważyć w szczególności na obszarze ziem zachodnich i północnych, gdzie budowane po 1945 r.

społeczeństwo zaczęło absorbować dzieje, postacie, zabytki kultury materialnej poprzedników. Zdarza się, że wzbudza to silne negatywne emocje. Taka reakcja, zdaniem naukowca, nie jest uzasadniona, bo wiedza o najbliższym otoczeniu, o regionie, oswaja z przestrzenią, pozwala w niej funkcjonować – bez zbędnych barier, które ludzie narzucają sobie poprzez niewiedzę, ignorancję czy niechęć.

P. Migdalski mówił też o potrzebie łączenia doświadczeń wynikających z akademickich badań nad różnymi przejawami ruchu regionalnego z praktycznymi doświadczeniami ruchu amatorskiego. Do tego postulatu nawiązywali inni paneliści. Prof. Przemysław Wiszewski (Uniwersytet Wrocławski) podkreślał rolę profesjonalnych historyków w prowadzeniu badań i upowszechnianiu wiedzy o przeszłości regionów. Z kolei prof. Małgorzata Mikołajczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego zwróciła uwagę na obecność tematyki dotyczącej regionalizmu w najnowszej literaturze pięknej.

O regionalizmie z perspektywy socjologicznej mówił dr hab. Jacek Poniedziałek z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zwrócił uwagę na to, że dla wielu ludzi żyjących w globalizującym się świecie regionalizm w dalszym ciągu stanowi ważną siłę społeczną i punkt odniesienia. Jednym z jego źródeł jest uniwersalna potrzeba identyfikacji z tym co bliskie, znane i traktowane jako istotny – dający poczucie sensu – kulturowy bagaż człowieka.

O tym, jak w praktyce wygląda budowanie związków z najbliższym otoczeniem, mówiła mgr Maria Weronika Kmoch z Warszawy – nauczycielka historii, edukatorka regionalna oraz popularyzatorka kultury i historii regionu kurpiowskiego. Jak podkreśliła, pojedynczy aktywiści społeczni, nauczyciele, lokalni dziennikarze angażują się w edukację regionalną. Brakuje jednak systemowego wsparcia dla budowania społeczności aktywnych, społeczeństwa obywatelskiego. Nie chodzi wyłącznie o edukację historyczną. Także wiedza o literaturze, o zmianach w języku polskim, o sztuce czy o geografii jest łatwiejsza do przyswojenia, jeśli zostaje osadzona w lokalnych, regionalnych realiach. A dzięki osadzeniu w owej rzeczywistości można budować tożsamość, która nie musi stać w opozycji do tożsamości ogólnej, narodowej. M.W. Kmoch podkreślała, że ona sama czuje się Polką, ale też Mazowszanką, a przy tym jest osobą czującą silny związek z Kurpiami i rodzinną miejscowością – Jedno-rożec. W tym odczuwaniu nie ma sprzeczności.

Po zakończeniu debaty rozpoczął się panel poświęcony regionalizmowi Ziemi Zachodnich i Północnych. O tym, jaka jest relacja regionalnej polityki pamięci Pomorza Zachodniego do polityki historycznej państwa, opowiedział mgr Tomasz Wojciechowski (Szkoła Doktorska Politechniki Koszalińskiej). Oparł się przy tym na przykładzie zjawiska tzw. żołnierzy wyklętych. Etos podziemia niepodległościowego i związany z tym dyskurs publiczny jest na Pomorzu Zachodnim jednym z elementów regionalnej polityki pamięci. To zbiega się z obecną polityką historyczną państwa polskiego.

Następnie Robert Piotrowski, historyk i regionalista z Gorzowa Wielkopolskiego, poruszył sprawę odnowionego w tym mieście tzw. Pawilonu Benjaminów w Parku Schoenfliesów. Budowla jest jednym z najważniejszych śladów działalności zasłużonego dla Gorzowa Wielkopolskiego rodu Benjaminów. W świadomości współczesnych mieszkańców miasta zasługi tej rodziny nie są jednak znane, a sam zabytek funkcjonuje jako anonimowy obiekt. Jak zatem budować pamięć o przeszłości – zastanawiał się autor referatu. Jego zdaniem, potrzebna jest przemyślana akcja edukacyjna dotycząca przeszłości miasta.

Dr Karolina Ciechorska-Kulesza z Uniwersytetu Gdańskiego mówiła o zmniejszającej się roli regionów, których stolicami są dawne miasta wojewódzkie (Elbląg, Koszalin, Słupsk). Jak stwierdziła prelegentka, tym co łączy lokalne narracje dotyczące tych miast w kontekście regionów jest niedookreśloność (zarówno w przypadku siły oddziaływania jak i elementów symbolicznych, nazewnictwa itp.), ale też „kurczenie się” – głównie pod względem terytorialnym, jak i w ujęciu zasobów materialnych i niematerialnych.

Dr Szymon Beniuk z Ośrodka Pamięć i Przyszłość we Wrocławiu wskazał na potencjał klubów sportowych w kształtowaniu lokalnej tożsamości (przybliżył przykład dolnośląskich klubów sportowych). Mgr Marek Szajda, który również reprezentuje Ośrodek Pamięć i Przyszłość, opowiedział o roli lokalnych środowisk w upowszechnianiu wiedzy o przeszłości. Jako przykład działania regionalistów podał region karkonoski. Na początku lat 90. XX w. młodzi pracownicy muzeum i archiwum w Jeleniej Górze zaczęli na szerszą skalę wspominać o niemieckich losach regionu. Z ich inicjatywy powstało czasopismo „Skarbiec Ducha Gór”, ukazały się tłumaczenia dawnych kronik miasta, a także publikacje dotyczące artystów, którzy w tym regionie niegdyś mieszkali i tworzyli. Upowszechnianie wiedzy o przeszłości Karkonoszy stało się jednym ze sposobów budowania wspólnoty.

Opierając się na przykładzie Kaszub, dr hab. Zbigniew Werra, prof. PK przedstawił z kolei rolę religii w budowaniu tożsamości pogranicza kulturowego, uwykułając działalność Kościoła katolickiego na rzecz tworzenia lokalnych wspólnot, również wielokulturowych.

Podczas konferencji podkreślano znaczenie lokalnych strażników pamięci. I tak mgr Małgorzata Bukiel – historyczka i analityczka kierująca w Instytucie Zachodnim zespołem Ziemie Zachodnie i Północne – zaprezentowała wzorowo działającą Izbę Pamięci w Dąbrówce Wielkopolskiej. W 2022 r. Instytut Zachodni objął tę placówkę patronatem. Prelegentka przedstawiła historię izby oraz bieżące prace dotyczące jej rozwoju.

Kształtowanie się wspólnoty lokalnej po 1945 r. w Stargardzie i udział w tym procesie samorządu, instytucji kultury i mediów to temat wystąpienia mgr Jolanty Aniszewskiej, dyrektorki Książnicy Stargardzkiej, autorki publikacji pt. *Zamęt. Czas powojnia w Stargardzie i okolicznych miejscowościach*, która miała premierę na początku 2023 r.

Mgr Zbigniew Mazurek, prezes Towarzystwa Ziemi Głogowskiej, przedstawił współpracę obecnych mieszkańców rejonu Głogowa z organizacjami reprezentującymi osoby, które na tym terenie mieszkały do 1945 r. Z kolei mgr inż. arch. Janusz Korzeń, urbanista i architekt, prezes Towarzystwa Karkonoskiego, a zarazem wiceprzewodniczący Rady Krajowej Ruchu Stowarzyszeń Regionalnych RP, mówił o ukazujących się w regionie Karkonoszy czasopismach popularnonaukowych („Karkonosze”, „Rocznik Jeleniogórski”) i ich roli w umacnianiu tożsamości regionalnej. Oba wystąpienia wskazywały na rolę stowarzyszeń w przywracaniu pamięci o okresie przedwojennym i tworzeniu mostów między byłymi i obecnymi mieszkańcami Ziemi Zachodnich i Północnych.

Pomorze Środkowe – w poszukiwaniu tożsamości

Podczas konferencji nie zabrakło także wystąpień dotyczących regionalizmu na Pomorzu Środkowym, jak zwykle określać się obszar województwa koszalińskiego z lat 1950–1975, i działań dotyczących upowszechnienia wiedzy o przeszłości tego regionu. Mgr Patrycja Bazylińska przybliżyła działalność Izby Tradycji Regionalnej w Białogardzie, której zbiory stanowią kronikę przeszłości miasta i jego mieszkańców.

Z kolei dr Anna Gut-Czerwonka z Wydziału Architektury i Wzornictwa Politechniki Koszalińskiej opowiedziała o badaniach dotyczących współczesnej rzeźby pomnikowej na Pomorzu Środkowym. Obecność dzieł sztuki, w tym w szczególności prac plenerowych, jest jednym ze sposobów osvajania przestrzeni i budowania więzi z małą ojczyzną. Tymczasem, w opinii prelegentki, problematyka sztuki rozwijającej się w tej części Polski po II wojnie światowej wciąż stanowi dla badaczy duże wyzwanie. Twórczości zmarłego w 2018 r. Zygmunta Wujka – autora największej liczby rzeźb plenerowych powstałych na Pomorzu Środkowym po II wojnie światowej – poświęcono dwie monografie. Z kolei dorobek twórczy Wiesława Adamskiego (1947–2017) wciąż czeka na rzetelne opracowanie. Spośród artystów, którzy czynnie zajmują się rzeźbą na Pomorzu Środkowym, na uwagę zasługuje także Romuald Wiśniewski.

Mgr Iwona Sławińska, koszalińska regionalistka, zajęła się tematem czasopism popularnonaukowych wydawanych w Koszalinie od lat 60. XX w., a obejmujących tematyką obszar dawnego województwa koszalińskiego. Szczególne miejsce wśród periodyków zajmuje „Rocznik Koszaliński” ukazujący się nieprzerwanie od 1965 r. (jego wydawcą jest obecnie Koszalińska Biblioteka Publiczna). Prelegentka omówiła też profil nieukazujących się już pism regionalnych („Koszalińskie Studia i Materiały”, „Zapiski Koszalińskie”, „Biblioteka Słupska”).

Mgr Jarosław Jurkiewicz ze Szkoły Doktorskiej Politechniki Koszalińskiej mówił o fenomenie kultury jamneńskiej, która przez stulecia rozwijała się na terenie dwóch wsi w pobliżu Koszalina (Jamno i Łabusz). Jej kres przyniosły wysiedlenia ludności po II wojnie światowej, zaś obecnie można zauważyć próbę rekonstrukcji tradycji.

Jacek Wezgraj z Wydziału Humanistycznego Politechniki Koszalińskiej przedstawił wyniki swoich badań dotyczących lokalności w komunikacji niektórych parlamentarzystów, będących przedstawicielami Pomorza Środkowego, w mediach społecznościowych.

Dr hab. Krzysztof Wasilewski, prof. PK przybliżył założenia metodologiczne i cele badawcze projektu pt. „Pomorze Środkowe – przestrzeń, pamięć i tożsamość w dyskursie regionalistycznym”. Przedmiotem tego projektu jest analiza dyskursu regionalistycznego toczonego na łamach czasopisma „Rocznik Koszaliński”. Głównym jego celem jest zrealizowanie badań z zakresu tożsamości regionalnej oraz popularyzacja tradycji obecnych w regionie i postaw patriotycznych. Badaniami zajmuje się trzyosobowy zespół naukowców z Katedry Studiów Regionalnych i Europejskich Wydziału Humanistycznego Politechniki Koszalińskiej. Wyniki analizy zostaną zawarte w monografii naukowej wydanej w formie drukowanej i elektronicznej, która będzie dostępna również bezpłatnie dla wszystkich zainteresowanych. Projekt zakłada prezentację wyników badań w rodzimych i zagranicznych czasopiśmie naukowych.

Ważnym punktem konferencji była, zorganizowana przez Instytut Zachodni, dyskusja na temat wydanej przez wrocławski Ośrodek Pamięć i Przyszłość książki pt. *Region czy regiony? Ziemia Zachodnie i Północne 1945–1989*. W dyskusji udział wzięli: mgr Jolanta Aniszewska (Książnica Stargardzka), dr hab. Wojciech Kucharski (Ośrodek Pamięć i Przyszłość), dr Stefan Marcinkiewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) i prof. dr hab. Przemysław Wiszewski (Uniwersytet Wrocławski).

Podkreślano, że Ziemia Zachodnie i Północne są fenomenem wywołanym przez jedno z najbardziej kluczowych wydarzeń dziejowych, jakim była II wojna światowa. W jej wyniku dokonały się znaczące procesy, których następstwa trwają do dziś: zmiana przynależności państwowej tych terenów i ich granic, niemal całkowita wymiana ludności, zmiana struktury etnicznej i wyznaniowej, zmiana języka, tradycji, strategii politycznej. Wskazywano, że nadal można zauważyć różnice między tym obszarem a pozostałymi częściami Polski. Jednocześnie, same Ziemia Zachodnie i Północne stanowią konglomerat różnych pamięci, kultur, tradycji itp. Do dziś trudno mówić o nich jako jednym regionie.

Regionalizm okiem praktyków i naukowców

W drugim dniu konferencji (17 III 2023 r.) dyskusja toczyła się w czterech panelach: 1) regionalizm a mniejszości narodowe i etniczne; 2) regionalizm w praktyce; 3) regionalizm w ujęciu międzynarodowym oraz 4) regionalizm w ujęciu interdyscyplinarnym.

W ramach panelu „regionalizm a mniejszości narodowe” dr Małgorzata Mieczkowska (Uniwersytet Szczeciński) przybliżyła działalność Muzeum Serbołużyckiego

w Budziszynie. Placówka jest przejawem emancypacji Serbołużyczan związanym z budowaniem pamięci zbiorowej tej grupy. Jest także jednym ze sposobów zachowania charakterystycznych cech kultury obszaru serbołużyckiego.

Dr Michał Dąbrowski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) przedstawił specyfikę pogranicza polsko-białoruskiego, omawiając społeczne i kulturowe konsekwencje zawieszenia funkcjonowania przejścia granicznego w Kuźnicy, a dr Ewa Pogorzała (Akademia Zamojska) opowiedziała o nauczaniu języków mniejszości narodowych i języka regionalnego jako formie podtrzymywania tożsamości w Polsce. Wszystkie wystąpienia łączyło spojrzenie na mniejszości narodowe i etniczne jako część regionalnego krajobrazu, współtworzącego jego pamięć zbiorową, a w rezultacie także tożsamość.

Znaczna część wystąpień w ramach panelu „regionalizm w ujęciu międzynarodowym” dotyczyła Europy Środkowej i Wschodniej: sytuacji mniejszości tureckiej w Bułgarii, problemu diaspory węgierskiej w polityce Węgier w latach 2010–2020, reform regionalnych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, gospodarczych i politycznych wpływów Chin w tym regionie Europy, a także traktowania Europy Środkowo-Wschodniej jako jednego z regionów całego kontynentu. W dyskusji, która towarzyszyła wygłoszonym referatom, uczestnicy zastanawiali się nad zasadnością wyodrębnienia regionu środkowoeuropejskiego oraz jego cech charakterystycznych, odróżniających go od m.in. Europy Zachodniej.

Panel „regionalizm w praktyce”, najliczniejszy w całej konferencji, wypełniły referaty dotyczące działalności regionalistów (dziennikarzy, twórców grup internetowych, opiekunów miejsc pamięci, twórców archiwów społecznych). Aktywiści, praktycy czy zwyczajnie miłośnicy lokalnej historii i kultury przedstawiali inicjatywy oraz trudności, z którymi muszą się mierzyć podczas swojej działalności. Panel ten był doskonałą okazją do porównań aktywności regionalistów w poszczególnych częściach Polski.

W bloku poświęconym interdyscyplinarnym badaniom nad regionalizmem głos zabrali przedstawiciele różnych ośrodków naukowych: dr Stefan Marcinkiewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), prof. dr hab. Daniel Kalinowski (Akademia Pomorska w Słupsku), dr Katarzyna Zawadzka (Uniwersytet Szczeciński), dr Makary Górzyński (Akademia Kaliska), dr Mateusz Flont (Uniwersytet Jagielloński/ Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie). Mówiono o perspektywie, jaką w badaniach nad regionalizmem przyjmują socjologowie, historycy, architekci, badacze literatury i rynku mediów. Panel ten pokazał inter- i transdyscyplinarność współczesnych badań regionalnych. Gromadząc bowiem przedstawiciele tak różnych dyscyplin i dziedzin nauki, można było skonfrontować się z metodologią i paradygmatami stosowanymi w realizowanych projektach naukowych. Jednocześnie też wszystkie one traktowały regionalizm jako niezbędny element tworzenia się lokalnej wspólnoty.

Wydarzenia towarzyszące

W dniu 17 III 2023 r. w Koszalińskiej Bibliotece Publicznej odbyły się zajęcia dla młodzieży dotyczące wykorzystania Wikipedii w edukacji regionalnej. Poprowadziła je mgr M.W. Kmoch ze Stowarzyszenia Wikimedia Polska. Podczas spotkania uczestnicy mogli dowiedzieć się o sposobach udziału w powstawaniu materiałów w Wikipedii oraz o wzbogacaniu jej regionalnych zasobów.

Także 17 III 2023 r., w godzinach popołudniowych, uczestnicy mogli wziąć udział w spacerze po Koszalinie, którego celem było wskazanie wielokulturowości miasta poprzez istniejące w nim miejsca pamięci, łączące byłych i obecnych mieszkańców. Przewodniczką była miłośniczka dziejów regionu, historyczka, mgr Iwona Sławińska.

W ostatnim dniu konferencji, 18 III 2023 r., w Archiwum Państwowym w Koszalinie odbyły się warsztaty na temat zakładania i prowadzenia izb pamięci. Warsztaty poprowadziła mgr Małgorzata Bukiel z Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Warto przypomnieć, że we wrześniu 2022 r. zainaugurowany został projekt „Ocalone dziedzictwa. Regionalne Izby Pamięci Ziem Zachodnich i Północnych”, realizowany w ramach konsorcjum Sieci Ziem Zachodnich i Północnych. Projekt wynika z przekonania, że tego typu placówki mogą stanowić ważny element w procesie kształtowania lokalnej tożsamości, zaś jego podstawowym celem jest wsparcie merytoryczne i instytucjonalne dla wszystkich prowadzących izby pamięci. Uczestnicy warsztatów mogli dowiedzieć się, gdzie starać się o środki niezbędne na pokrycie wydatków związanych z tworzeniem i utrzymaniem izby pamięci (jednym ze źródeł jest wspomniany już projekt realizowany przez Instytut Zachodni) oraz jakie formalności trzeba spełnić, by powołać izbę. Celem warsztatów było także przekazanie porad dotyczących tego, jak przechowywać zbiory, by nie ulegały degradacji.

Konferencja pt. „Regionalizm w dobie przyspieszenia technologicznego, politycznego i społecznego” była współfinansowana w ramach programu Społeczna Odpowiedzialność Nauki/Doskonała Nauka – Wsparcie konferencji naukowych (DNK/SP/547999/2022).

Kolegium Redakcyjne Zeszytów Wiejskich zaprasza do składania artykułów naukowych, artykułów recenzyjnych, recenzji i sprawozdań dotyczących problematyki rural studies. Teksty należy przesać na adres poczty elektronicznej Redakcji. Teksty w językach polskim i angielskim (w innych – po konsultacji z Kolegium Redakcyjnym) przyjmujemy do:

31 grudnia 2023 r.

Zachęcamy do zapoznania się z instrukcją redakcyjną dla Autorów zamieszczoną na stronie internetowej Zeszytów Wiejskich:

czasopisma.uni.lodz.pl/zwiej

zeszyty.wiejskie@uni.lodz.pl

.....

The Editorial Board of Zeszyty Wiejskie invites to submit articles, review articles, reviews and reports on rural studies. The texts should be sent to the Editorial Office's e-mail address. For the next issue we accept texts in Polish, English (and other languages after consultation with the Editorial Board) until:

December 31, 2023.

We encourage you to read the editorial instructions for the Authors on the website:

czasopisma.uni.lodz.pl/zwiej

zeszyty.wiejskie@uni.lodz.pl

.....